

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra historie

Smil, z Boží milosti pán z Lichtenburka.

Dějiny osobnosti, osobnost v dějinách

Disertační práce

Studijní program: České dějiny
Školitel: doc. PhDr. David Papajík, Ph.D.
Autor: Mgr. Tomáš Somer

Olomouc 2012

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem disertační práci na téma: „Smil, z Boží milosti pán z Lichtenburka. Dějiny osobnosti, osobnost v dějinách.“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího disertační práce a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne 18. prosince 2012

Tomáš Somer

Je mou milou povinností poděkovat všem, kteří mi byli při psaní nápomocni radou i pomocí. Předně bych chtěl poděkovat všem současným i bývalým členům Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, zejména svému školiteli Davidu Papajíkovi, bez něž by tato práce asi nikdy nevznikla. Za mnohé rady a připomínky jsem zavázán Františku Musilovi a Liboru Janovi. Za pomoc s překladem latinských textů můj dík patří Luboru Kysučanovi a Janě Engelbrechtové.

Obsah

1	Úvod.....	6
1.1	Cíle práce	6
1.2	Prameny.....	8
1.3	Metody	15
1.4	Literatura	18
2	Příběh rytíře	21
2.1	Křest ohněm (1246).....	24
2.2	Tyranobijce (1248/1249).....	28
2.2.1	Rakouské preludium	30
2.2.2	Průběh povstání.....	31
2.2.3	Biskup Konrád	36
2.2.4	Přemyslův tábor	37
2.2.5	Příměří a porážka Přemysla	40
2.2.6	Boj proti tyranovi?	43
2.2.7	Věrně při králi Václavovi	46
2.3	Ve znamení kříže (1254/1255).....	48
2.4	Vykoupený (1257)	55
2.4.1	Zisk rakouského vévodství	58
2.4.2	Bitva u Mühldorfu	60
2.5	Vítězný (1260)	67
2.6	Pečeť Smila z Lichtenburka (1262)	77
2.6.1	Druhý život rytířské pečeti	82
2.7	50 jezdců Smila z Lichtenburka	84
2.7.1	Klientela Smila z Lichtenburka	85
2.7.2	Persona una in armis levibus	94
2.7.3	Charakteristika klientely Smila z Lichtenburka.....	95
2.7.4	Titulatura Smila z Lichtenburka	97
3	Majetky Smila z Lichtenburka.....	100
3.1	Majetková držba Smila z Lichtenburka	102
3.1.1	Dolní Poohří.....	102
3.1.2	Žitavsko	104

3.1.3	Lichnice	109
3.1.4	Havlíčkobrodsko	118
3.1.5	Vilémovský klášter a jeho majetky	121
3.1.6	Rozsah majetkové držby Smila z Lichtenburka	125
3.2	Melioratio terrae	127
3.2.1	Nejbohatší šlechtic a uzurpátor urbury?	128
3.2.2	Města pana Smila	137
3.2.3	Hornická kolonizace a Smil z Lichtenburka	152
4	Veliký podporovatel církve?	160
4.1	Formování kostelní sítě na Havlíčkobrodsku ve 13. století	162
4.1.1	Řád německých rytířů v Brodě	163
4.1.2	Spor o kostely	163
4.1.3	Založení kláštera v Pohledu	168
4.1.4	Existoval brodský děkanát ve 13. století?	173
4.2	Kaplani Smila z Lichtenburka	177
4.3	Smil z Lichtenburka a žďárský klášter	179
4.3.1	Soukromé klášterní fundace 12. a 13. století	180
4.3.2	Nezdařená fundace v Nížkově a vznik cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou	181
4.3.3	Počátky lichtenburského panství na Vysočině	186
4.3.4	Podpora žďárského kláštera Smilem z Lichtenburka	187
4.4	Zbožné ženy a Smil z Lichtenburka	192
4.5	Rodinné záležitosti pana Smila	196
4.6	Posmrtné zaopatření Smila z Lichtenburka	201
5	Závěr	205
6	Seznam pramenů, literatury a použitých zkratk	212
6.1	Prameny	212
6.2	Literatura	217
6.3	Beletrie	231
6.4	Internetové zdroje	231
6.5	Seznam zkratk	232
7	Summary	233
8	Přílohy	235

1 Úvod

1.1 Cíle práce

Cíl této disertační práce je ve své podstatě velmi jednoduchý a na první pohled přímočarý, zjistit pokud možno co nejvíce informací o Smilovi z Lichtenburka. Hned na úvod je potřeba odpovědět na jednu otázku: Proč by se měl Smil z Lichtenburka stát objektem podrobného historického výzkumu? Důvodů je celá řada. Předně, Smil z Lichtenburka († 1269) jednoznačně patřil mezi hrstku vůbec nejmocnějších mužů v *regnu* českých králů Václava I. a Přemysla Otakara II. Nebyl prostým svědkem událostí, které se kolem něj děly, často býval jedním z jejich hybatelů. Dalším důležitým aspektem je samotná doba a prostředí, ve kterém žil. Smil se narodil do velmi dynamického období „změny 13. století“, které zvláště v posledních letech stojí v centru zájmu domácí medievistiky. Toto historické období se navíc stalo místem střetu rozdílných badatelských názorů. Jedním z úhelných kamenů této diskuze je proces vzniku sociální skupiny, kterou bez hlubší sémantické analýzy nazvěme šlechtou. Budiž na tomto místě zdůrazněno, že předkládaná práce neřeší problém vzniku (resp. vývoje) této sociální skupiny. O charakteru české a moravské šlechty ve 12. a 13. století toho bylo do dnešní doby napsáno již mnoho, o to více překvapí téměř naprostá absence podrobnějších studií o jednotlivých příslušnících této vrstvy obyvatelstva – jak tedy zapadá jednotlivce do pracně sestavovaných obecných modelů vývoje? To je otázka, kterou není možné bez podrobné znalosti jednotlivých příslušníků této vrstvy zodpovědně vyřešit. Rozšíření poznatků o Smilovi z Lichtenburka na druhou stranu samo o sobě potřebnou odpověď na tuto obecnou otázku nepřinese – v tomto směru je jednoznačně potřeba srovnávací materiál.

Jakým způsobem byl Smil z Lichtenburka zapojen do procesů transformace 13. století? Byl jen trpným pozorovatelem změn, které kolem něj probíhaly, nebo byl jejich aktivním iniciátorem? Těžko zodpovědně rozhodnout, na druhou stranu je evidentní, že ať byl jeho přístup ke změnám jakýkoliv, často jej nacházíme přímo v jejich epicentru – a to jak na poli kulturním, duchovním či ryze hospodářském. Smil z Lichtenburka byl jednoznačně silně ovlivněn rytířským étosem a turnajovou kulturou, byl účastníkem křížové výpravy, během jeho života vzniklo v místech, kde působil, mnoho církevních institucí – klášterů, komend, ale i prostých farností. Za celou dobu svého života

prokazatelně zastával jen úřad purkrabího Pražského hradu (a to jen epizodicky), takže zdroje jeho příjmů musely ležet v jeho (soukromém?) majetku. Patřilo mu na svou dobu asi nejvýznamnější poddanské město v království, kolem kterého navíc probíhala aktivní těžba a zpracování stříbrných rud – a ve kterém se dokonce nacházela jedna z nejvýznamnějších mincoven v samotných Čechách. Jednalo se pochopitelně o dnešní Havlíčkův Brod (dále v textu jen Brod). Byl zakladatelem minimálně jednoho hradu a nesporným majitelem dalšího – Lichnice – která se stala jedním z nejproblematictějších objektů domácí kastelologie 13. století. Jeho tchyně se na krátký čas stala jeho nevlastní matkou a jeho švagrová byla nedávno kanonizovaná svatá Zdislava. Smil z Lichtenburka bezesporu patří mezi nejzajímavější osobnosti (nejen) našeho 13. století.

Jedním z cílů této práce je všechny výše uvedené aspekty jeho života podrobně zmapovat – a nejen ty. S tím souvisí i časové a geografické vymezení předkládané práce. Časový horizont mého výzkumu je ohrazen (s jistými přesahy) dobou života Smila z Lichtenburka. Už jen z důvodu rozsahu předkládané práce nebylo možné podrobněji sledovat události před narozením a po smrti objektu mého výzkumu. Podobné je to i s geografickým obzorem práce – ten je také přímo determinován mobilitou (a tedy místy působení) Smila z Lichtenburka. Podrobný itinerář pana Smila je umístěn na konci práce a už jen letmý pohled na něj jasně ukazuje, že ať si pod procesem teritorializace šlechty zejména v průběhu 13. století představíme cokoliv, v žádném případě to neznamenovalo omezení mobility jednotlivých šlechticů. Právě naopak. Geografický horizont Smila z Lichtenburka byl až překvapivě široký – pohyboval se od pobřeží Baltského moře až téměř na dohled k moři Jaderskému, od srdce Bavorska až k maďarským pustám. Ne každé oblasti ale bude věnována stejná pozornost, což je ovlivněno mimo jiné i stavem pramenné základny a použitými metodami. O nich pojednám na jiném místě. S tím souvisí i druhý cíl této práce. Smil z Lichtenburka byl aktivním činitelem zahraniční politiky hned dvou českých králů. Budiž rovnou řečeno, že ta se většinou omezovala na účast v klíčových válečných konfliktech. Pro poznání Smila z Lichtenburka je právě z tohoto důvodu klíčové i pochopení širších geopolitických událostí, kterým bude věnována zvýšená pozornost zejména v úvodních kapitolách předkládané práce.

Stručně řečeno, cílem práce je zjistit maximum možného o Smilovi z Lichtenburka a jeho době s využitím všech dostupných zdrojů a metod.

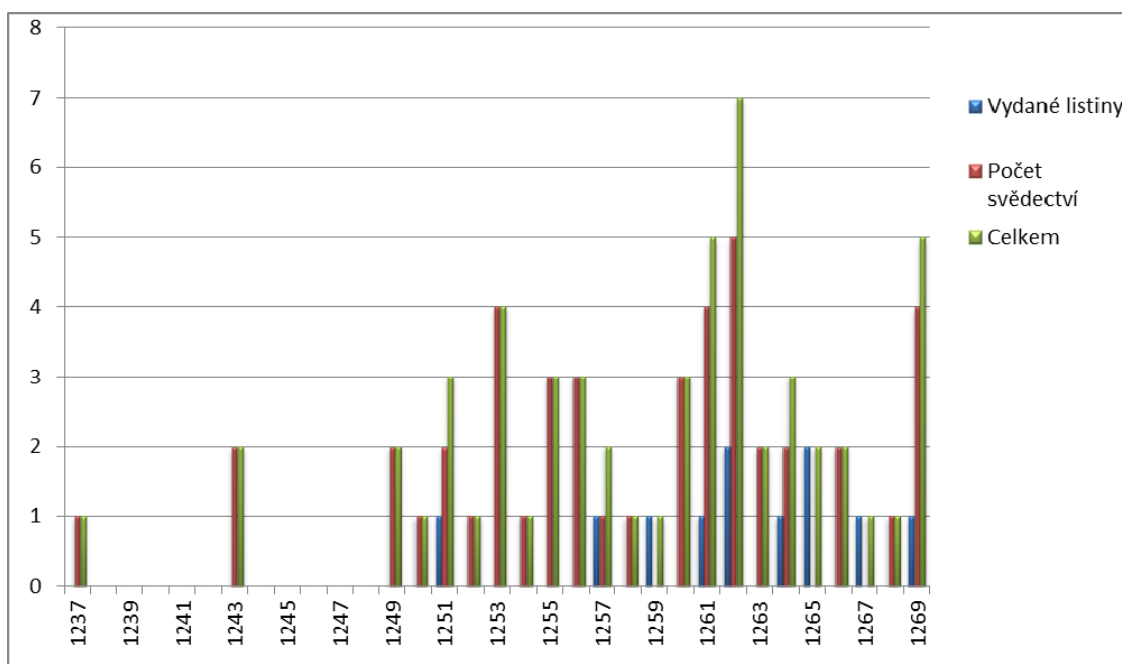
1.2 *Prameny*

Mojí snahou bylo napsat studii, která by reflektovala maximální zvládnutelné množství dobových pramenů. Takový úkol je pochopitelně ve své podstatě nezvládnutelný, zvláště pro jednotlivce, proto jsem okruh pramenů zúžil jen na ty, které se bezprostředně dotýkají Smila z Lichtenburka, nebo na ty, které popisují události, kterých se pan Smil přímo účastnil. Hlavní pozornost jsem pochopitelně věnoval písemným pramenům, ale zohledněny byly také prameny jiné povahy (hmotné, mapové, etc.).

Období druhé třetiny 13. století, do kterého spadá většina aktivního života pana Smila, je z pohledu diplomatiky dobou strmého nárůstu počtu dochovaných listinných dokumentů. Dynamiku tohoto procesu odráží samotná skladba českého diplomataře, tedy nejvýznamnější domácí kritické edice listů a listin. Jeho první svazek zpracoval veškerý diplomatický materiál až do roku 1197, zatímco poslední, šestý svazek (každý svazek bývá zpravidla rozdělen na více dílů), končí rokem 1283. Základní kostru informací proto tvoří vydaný diplomatický materiál.

Smil z Lichtenburka se pravidelně objevuje jako svědek dobových listin, ale také již jako jejich vydavatel, což je stav pro 13. století stále ještě ne zcela typický. Listinné pořízení se sice s narůstající rychlostí šířilo i mezi příslušníky šlechty, stále se ale jednalo ve společnosti primárně zaměřené na ústní tradování informací o cizí element, který byl vyhrazen spíše jen úzké skupině předních velmožů. Přestože byl pan Smil z diplomatického hlediska velmi aktivní, absolutní čísla nejsou nijak ohromující. Jako svědka (v drtivé většině panovnických) listin jej můžeme doložit ve 44, jako vydavatele v 11 případech. Tato data je koneckonců možné vizuálně zobrazit v následujícím grafu:

graf 1: Smil z Lichtenburka v diplomatickém materiálu

Co tento graf prozrazuje? Můžeme z něj například vyčíst, že byl v roce 1262 skutečně neaktivnější a že se naopak v roce 1259 dostal do nepřízně panovníka, protože jej jako svědka nepotkáváme ani jednou? Bohužel nikoliv. Maximální hodnota je sedm svědectví o Smilovi z Lichtenburka za jeden rok (v diplomatickém materiálu). Celkový datový soubor je naneštěstí velmi malý, proto neumožňuje skutečnou statistickou analýzu, která by měla nějakou reálnou informační hodnotu. Při takovémto počtu dat může jedna náhodná událost (např. šťastné dochování části archivu nějakého kláštera) kompletně pozměnit celkový obraz. Absence Smila z Lichtenburka na svědečných řadách panovnických listin může být zapříčiněna prostě tím, že se příslušné dokumenty nedochovaly, přestože fyzicky v minulosti existovaly. Na základě prosté absence ve svědečných řadách k nějakému konkrétnímu roku není možné automaticky vyvozovat, že se zrovna dostal do nemilosti panovníka, byť možné to pochopitelně je. Na druhou stranu jednoznačně vyniká jiná skutečnost: drtivá většina pramenů listinné povahy o Smilovi z Lichtenburka vznikla až v posledních dvou dekadách jeho života – to již náhoda nebude.

O životě a působení Smila z Lichtenburka ovšem neinformují pouze prameny diplomatické povahy, ale také v překvapivém množství prameny narativní (vyprávěcí) – a to jak domácí, tak i zahraniční provenience. Tento druh pramenů je však pro zpracování poněkud náročnější. Ani tak nevádí, že většina z nich je psána latinsky (v

horším případě starou němčinou), problém spíše spočívá v jejich tendenčnosti – tento druh pramenů vznikl s jasným programem, většinou za účelem oslavy panovníka, zakladatelského rodu či konkrétní osoby. To je třeba mít při jejich používání stále na paměti. Vyprávěcí prameny navíc často vznikaly s větším časovým odstupem od popisovaných událostí, proto většinou obsahují větší či menší množství chyb či jiných drobnějších nepřesností, které vždy není možné odhalit – zvláště tehdy, pokud je daný pramen pro nějakou událost exkluzivní.

Z tohoto důvodu mají největší hodnotu ta díla, která vznikla v nejmenším časovém odstupu od popisovaných událostí. Pokud byl autor takového zdroje ke všemu ještě jejich očitým svědkem, je to obrovská výhoda. Domácí kronikářská produkce 13. věku je bohužel v porovnání se starší i s novější tvorbou poměrně neuspokojivá. Ve své podstatě neexistuje žádné ucelené dílo, pouze tzv. Druhé pokračování Kosmovy kroniky, což je ale novodobé označení poněkud problematického textu. Nejstarší a asi také nejspolehlivější verze tohoto pokračování se dochovala v tzv. Dražickém kodexu, který byl sepsán někdy před rokem 1343 pro pražského biskupa Jana IV. z Dražic. Obsahuje mimo jiné i jeden z opisů Kosmovy kroniky, proto ono souhrnné označení. Ve své podstatě se jedná o upravené výpisy (či opisy) starších předloh, které se ovšem jinak nedochovaly. To znamená, že autorský podíl na celkovém vyznění díla má jednak příslušný kompilátor (či kompilátoři), ale také původní autoři jednotlivých částí. O nich můžeme bezpečně tvrdit pouze to, že byli duchovními, jejich totožnost je jinak neznámá. Toto pokračování bylo editováno vícekrát, nejpoužívanější dodnes zůstává edice Josefa Emlera s překladem Václava Vladivoje Tomka z roku 1874.¹ Editor zde však původní text atomizoval do několika samostatných částí, čímž se snažil extrapolovat texty původních předloh, které kompilátor (či kompilátoři) s jistou dávkou vlastní kreativity pospojoval dohromady. Jednotlivé části pak dostaly samostatné názvy – *Výpisky z Vincentia, Gerlacha a jiných starších letopisců českých; Letopisy české od roku 1196 do roku 1278; Příběhy krále Václava I.; Příběhy krále Přemysla Otakara II.* a konečně *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II. A a B.* Přestože dnes se toto rozdělení nejeví příliš šťastné, pro lepší přehlednost jej v textu používám.²

Velmi cenným pramenem o Smilovi z Lichtenburka je bezesporu *Cronica Domus Sarensis* (Kronika kláštera Žďárského) z pera Jindřicha Řezbáře (dříve

¹ FRB II., s. 270-370.

² K tomu detailně včetně další literatury doslov moderní české edice *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 192-216.

nesprávně ztotožňovaného s Jindřichem Heimburským), která byla dokončena někdy na samém sklonku 13. století. Žďárská kronika, podobně jako jiné klášterní kroniky té doby, vznikla se zcela jasným záměrem oslavit osoby a rod zakladatelů kláštera. Jak s podobným druhem narativních pramenů pracovat, ukázal nedávno Robert Antonín inspirativním rozbořem Zbraslavské kroniky jako historického pramene.³ Úkol oslavit rod zakladatelů, jakkoliv se zdá být snadný, pro žďárský klášter snadný v žádném případě nebyl. Založení žďárského kláštera bylo velmi složité a ve své podstatě dvoufázové. Nakonec se reprezentantem rodu zakladatelů stal Boček z Perneggu, manžel jedné z dcer Přibyslava z Křižanova.⁴ Z tohoto důvodu v centru zájmu Jindřicha Řezbáře stojí zejména Boček a jeho potomci. Aniž by to autor kroniky tušil, poskytl velmi cenné zmínky o rodu, jehož jeden příslušník v budoucnu usedne na český trůn, čemuž možná vděčíme i za to, že se kronika dochovala do dnešních dnů. Kronika několikrát zmiňuje Smila z Lichtenburka a jeho zásluhy o budování kláštera. V konečném důsledku i on patřil do širšího okruhu rodiny zakladatelů, jeho manželkou se stala Alžběta z Křižanova, nejmladší dcera Přibyslava z Křižanova. O tom bude podrobněji pojednáno na jiném místě této práce. Smil z Lichtenburka nicméně stojí pouze na okraji zájmu žďárského kronikáře, který jej navíc líčí jen velmi šablonovitě. Jindřich Řezbář byl velmi zajímavou postavou. Byl synem kameníka, který pracoval na stavbě kláštera, později do kláštera vstoupil, poté z něj na dlouhou dobu utekl, aby se ke staru vrátil (patrně jen jako konvrš) a napsal právě tuto kroniku. Bezděčně zachytil mnoho střípků běžného života, který jej obklopoval, a tím budoucím badatelům umožnil alespoň letmo nahlédnout do světa, ve kterém tvořil. Pro budoucí generace dokonce vytvořil jednu hádanku, kterou zatím nikdo nerozluštil.⁵ Žďárská kronika je velmi cenným historickým pramenem zvláště v místech, kde autor čerpal z vlastní autopsie. Je možné předpokládat, že pro období, které trávil mimo klášter, vycházel z vyprávění jiných pamětníků. Poněkud problematické jsou informace týkající se úplných počátků

³ ANTONÍN, R.: *Zahraniční politika*, s. 20-70.

⁴ Způsob zápisu jména tohoto Bočka je do dnešní doby poněkud chaotický. V minulosti byl běžně označován jako Boček z Obřan, ty mu ale nikdy podle všeho nepatřily (na rozdíl od jeho potomků). Možná nejpřesnější by bylo použít zdvojený predikát Boček z Jaroslavice a ze Zbraslavi. Chybou by jistě nebylo uvádět jej „pouze“ jako purkrabího znojemského, kterým byl kontinuálně od roku 1239 až do své smrti roku 1255. Od roku 1252 se mohl honosit (a také se honosil) u nás nepoužívaným hraběcím titulem jako Boček z Perneggu, byť ani ten není zcela bezproblémový. Jméno tohoto Bočka se v textu bude vyskytovat vícekrát, pro jednoduchost jej budu označovat za Bočka z Perneggu. Pro zařazení do genealogických souvislostí viz rodokmen pánů ze Zbraslavi a z Obřan. PLAČEK, M. – FUTÁK, P.: *Páni z Kunštátu*, s. 566-567.

⁵ „*Ars aras arces, artis pater astruis artes, / Ars arces curas, facis artibus arteque puras.*“ CDSar, kap. 20, verš 992-993, s. 76. Sám Jindřich prozrazuje, že tyto verše v sobě obsahují letopočet.

kláštera. Pokud to lze ověřit, informace sedí, bohužel pro mnoho událostí je kronika Jindřicha Řezbáře pramenem jediným, takže v těchto místech její věrohodnost není možné verifikovat. V každém případě se jedná o velmi cenný pramen, byť i s ním se musí zacházet, jako koneckonců s každým pramenem, opatrně a kriticky.

Příběhy, ve kterých potkáváme Smila z Lichtenburka, nezachytili jen domácí autoři. Překvapivě často se s jeho jménem setkáváme v pramenech zahraniční provenience. Na tomto místě nemá smysl zabíhat do detailů, veškeré odkazy jsou uvedeny v poznámkovém aparátu na příslušných místech. Z tohoto seznamu nicméně vyniknou dvě položky. První jsou tzv. Altašské anály (*Hermanni Altahensis annales*). Toto dílo vzniklo v benediktinském klášteře v bavorském Nideralteichu na Dunaji. Autorem byl tamější opat Hermann, který do svého úřadu nastoupil na počátku 40. let 13. století. Byl tedy zhruba vrstevníkem Smila z Lichtenburka, jeho klášter měl prokazatelně vztahy k Čechám, a Smila z Lichtenburka zmiňuje ve svém díle hned dvakrát. Autor análů podal nejpodrobnější popis bitvy u Mühldorfu (a jen díky němu se dozvídáme o Smilově účasti na této kampani) a dokonce je to jediný pramen, který zmiňuje existenci jinak neznámé dcery pana Smila. Celkově je možné tento pramen považovat za dobře informovaný zdroj, který je navíc pro dobu působení Smila z Lichtenburka pramenem současným, a tedy o to cennějším.⁶

Z klasického rámce používaných pramenů svým charakterem zcela vybočuje německé veršované dílo vídeňského měšťana Janse Enikela (Jans der Enikel či též Jans der Enkel) zvané *Fürstenbuch*, které autor sepsal na sklonku svého života někdy mezi lety 1280–1290. Účelem této nedokončené skladby mělo být vyličení dějin města Vídně, ale končí již rokem 1246. Značný prostor je zde vyhrazen líčení bitvy u Lávy (1246), které se měl účastnit mezi jinými též Smil z Lichtenburka. Spolehlivost zde uváděných informací k samotné bitvě je prakticky neověřitelná a většina badatelů je v tomto směru spíše skeptická. Jans Enikel své vyprávění nicméně doprovází podrobným popisem některých českých a moravských velmožů (baronů), mezi nimiž nechybí např. Vok z Rožmberka, Smil z Lichtenburka či Havel z Lemberka. Enikelův popis sice odráží spíše pozdější realitu, což ale na druhou stranu nijak zásadně nevadí. Vcelku spolehlivě totiž manifestuje vnímání české a moravské šlechtické smetánky ve vídeňském prostředí. V dobovém kontextu se navíc jednalo o prostředí pro českou šlechtu téměř domácí, protože Vídeň byla součástí *regna* českého panovníka. Práci

⁶ *Hermanni Altahensis annales*, s. 381-416.

s tímto pramenem poněkud znesnadňuje fakt, že se jedná o veršované, německý psané dílo, které dosud nebylo přeloženo ani do moderní němčiny. Příslušné pasáže, které popisují Smila z Lichtenburka, sice byly přeloženy do moderní češtiny do dnešní doby hned dvakrát, ale oba překlady jsou poněkud odlišné (občas i významově). O tom bude podrobněji pojednáno v příslušné kapitole. *Fürstenbuch* poskytuje k osobě Smila z Lichtenburka velmi zajímavé údaje, které žádný jiný pramen neposkytuje. Informace o tom, jak byl oblečený a jak početný měl doprovod, sice není možné chápat doslovně, to ovšem neznamená, že obecná charakteristika dostupného luxusu v nejvyšších patrech domácí šlechty se nezakládá na realitě. Přiznejme rovnou, že spíše na realitě konce 70. let 13. století (či pozdější), což ale vzhledem ke spíše obecné povaze relevantních informací zas tak zásadně nevadí.⁷

Specifický okruh pramenů tvoří pozůstatky hmotné kultury, které není možné z bádání vypustit. Jejich množství i výpovědní hodnota je však oproti písemným pramenům o poznání nižší. Stručně se dají rozdělit do dvou skupin: na movité a nemovité. Do první z nich patří například dochované pečeti Smila z Lichtenburka, soubor střepů z Ronovce a Lichnice či mince. Největší pozornost jsem věnoval poslednímu typu pečeti Smila z Lichtenburka, který jako jeden z mála pramenů může letmo poodhalit jeho vkus a sebereflexi, stejně jako sociální postavení. Přitom jsem pochopitelně musel využít metod sfragistiky, byť školným sfragistikem v pravém slova smyslu nejsem. Pečeť jsem pro potřeby této práce překreslil, protože existující rekonstrukce tohoto typu pečeti jsou poněkud neuspokojivé (či spíše jen zběžně provedené). Nálezový soubor střepů zejména z hradu Ronovce (z Lichnice se jich zatím podařilo získat jen minimum) jsem osobně nezkoumal, protože nejsem archeolog. Naštěstí jsem pro své potřeby mohl využít výsledky práce archeologů, zejména Jakuba Těsnohlídka, který zpracovával právě skupinu střepů z hradu Ronovce. Prameny numizmatického charakteru (zejména mince) jednoznačně mají svou výpovědní hodnotu i ve vztahu ke Smilovi z Lichtenburka (v Brodě se nacházela významná mincovna), ale spíše obecného charakteru. V dnešní době totiž není možné v naprosté většině případů spojit konkrétní ražbu s určitou mincovnou. Z této víceméně anonymní masy stříbrných brakteátů vybočují dva nálezy, které jsem pro potřeby této práce mohl zhodnotit. Prvním z nich je brakteát ražený asi v Žitavě v 80. letech 13. století. Jedná se sice o dobu, kdy byl již Smil z Lichtenburka mrtvý, ale unikátní je tím, že jako

⁷ *Jansen Enikels Fürstenbuch*, s. 598-679.

mincovní obraz byly použity dvě zkřížené ostrve – rodový znak Ronovců. Druhým je nález mincovních střížků včetně plechu, ze kterého byly vystříženy. Ještě zajímavější je, že byl učiněn přímo v hradním areálu Ronovce, což je naprosto nezpochybnitelný důkaz o falšování mince. Tento nález jsem popsal již ve své magisterské diplomové práci a jen o málo později jej zhodnotil v jednom příspěvku i Tomáš Durdík se Zdeňkou Nemeškalovou – autoři došli zcela nezávisle téměř ke stejnému závěru, což je sice potěšující, nicméně to poněkud snižuje autenticitu mého vlastního výzkumu. Jiné movité hmotné prameny se k osobě Smila z Lichtenburka nedochovaly – tedy snad až na jeho kosterní pozůstatky. Stav rodové tumby Lichtenburků ve žďárském klášteře je bohužel pro potřeby antropologického výzkumu prakticky nepoužitelný. Dochovalo se jen pár dlouhých kostí a lebek, které jsou všechny pohromadě umístěny v jedné skleněné schránce – z tohoto důvodu je jen samotná identifikace ostatků Smila z Lichtenburka více než problematická.

Nemovité památky patří k poměrně významným dobovým pramenům o době života Smila z Lichtenburka. Nejvýznamnější z tohoto hlediska jsou pochopitelně jeho fortifikovaná sídla – hrady. Zejména pro určení chronologie je významná i sakrální architektura v místech jeho působení, zejména jejich nejstarší stavební fáze. Nemovité hmotné památky nicméně skýtají jednu velikou nevýhodu. Jako funkční objekty žily svým vlastním životem dlouho po smrti svého zakladatele (kterým mohl, ale také nemusel být Smil z Lichtenburka), což znamená v praxi jediné – prakticky neustálé stavební zásahy, úpravy, opravy, demolice, dostavby... To vše nesmírně stěžuje práci zejména těm badatelům, kteří se snaží zjistit stav dané památky ke konkrétní době, v mém případě k době života pana Smila. Nejmarkantněji se tento problém projevil při snaze o zhodnocení vztahu Smila z Lichtenburka k hradu Lichnici. V nedávné době se rozpoutala poměrně vyhrocená debata ohledně původní podoby hradu a osobě jeho zakladatele. O celém problému bude pojednáno v příslušném místě práce, ale budiž rovnou řečeno, že hlavní kámen úrazu celé diskuze se nachází právě v rekonstrukci původní podoby tohoto hradu, která stále není dostatečně vyřešena. Pro potřeby této studie zhotovil Miroslav Plaček hmotové rekonstrukce dvou hradů – Lichnice a Ronovce v předpokládaném stavu k roku 1300. Rekonstrukce, byť velmi vydařená, nejsou kvůli samotnému charakteru našich současných znalostí bezproblémové (nemohou být, protože některé otázky ještě nejsou vyřešeny). U hradu Ronovce jsou například zobrazeny dvě přístupové cesty (směrem z východního předhradí a ze západu), někteří badatelé přímou cestu z východu vylučují. V případě Lichnice se autor

rekonstrukce rozhodl zobrazit jihovýchodní nároží jako trojúhelníkovitou věž („břít“), což je jedna ze dvou zvažovaných variant. Druhou je válcová věž s břitem, kterou zastával nedávno zesnulý Tomáš Durdík.

1.3 Metody

Použité metody souvisí s množstvím a charakterem dochovaných pramenů, takže jich je v konečném důsledku poměrně velké množství. To se koneckonců projevilo i na výsledném charakteru práce, který netvoří zcela homogenní celek. Dochovaná pramenná základna ani dosavadní stav bádání totiž neumožňuje napsat „klasickou“ historickou biografii. Naopak mnohé problémy bylo potřeba řešit zcela od začátku (pokud řešit šly) samostatnými studiemi, které ovšem často mají (kromě samotné osoby Smila z Lichtenburka) dost rozdílný charakter. Dokud ale stupeň poznání některých konkrétních ale i obecných problémů nebude výrazně vyšší, není možné pustit se do napsání vyrovnané syntézy.

Jedním z hlavních východisek předkládané studie byla práce s písemnými prameny různé povahy. První část disertace se věnuje ve své podstatě politickým a vojenským dějinám. Slavné bitvy lákaly pozornost historiků odjakživa, nicméně některým intelektuálům se tento přístup ve 20. století přejeďl a větší pozornost se začala věnovat i jiným vrstvám historie, což je jenom dobře. Jak ale ukázal George Duby, jeden z čelných představitelů školy *Annales*, politické i vojenské dějiny jsou významnou součástí historie a i dnes si zaslouží patřičnou pozornost – svůj postoj více než přesvědčivě demonstroval svým pohledem na bitvu u Bouvines.⁸ I v této části práce a zejména pak ve zbývajících bylo zapotřebí kriticky zhodnotit i pramenný materiál diplomatické povahy. Z tohoto důvodu jsem musel poměrně často využívat metod diplomatiky, ale občas také i historické chronologie. V části, která se věnovala poslednímu typu Smilovi pečeti, bylo nutné použít metod sfragistiky.

Na Havlíčkobrodsku, kde Smil z Lichtenburka působil, se v době jeho života ve velkém těžily a zpracovávaly stříbrné rudy a sám Smil bývá někdy popisován jako veliký horní podnikatel či dokonce uzurpátor urbury. Pro rozklíčování těchto problémů jsem využíval metod numismatiky (v obecném pojetí) a historické montanistiky.

⁸ DUBY, G.: *Neděle u Bouvines*.

Poměrně důležitou úlohu v předkládané práci zastává i zhodnocení vývoje sídelních procesů ve středověku včetně urbanizace. Dějiny osídlení lze chápat jako jakousi mezní disciplínu spojující historii, (historickou) geografii, toponomastiku, archeologii a dějiny umění, která v ideálním případě spojuje metody všech výše jmenovaných oborů. Při rekonstrukci sídelních procesů ve sledované době jsem mimo jiné sledoval velikost, tvar a uspořádání katastrů jednotlivých sídel (včetně půdorysu sídel a rozvržení plužin). Tento přístup je poněkud limitován tím, že pro přesné (a úplné) kartografické údaje je možné využít až indikační skici stabilního katastru, tedy mapový pramen pro dané území rámcově pocházející z 30. let 19. století. Tyto mapové prameny mohou, ale také nemusí odrážet stav, který bychom mohli sledovat ve středověku resp. po poslední fázi úpravy rozvržení katastru daného sídla a rozvržení jeho plužin, ke kterému mohlo dojít právě někdy v průběhu 13. či v první polovině 14. století. Jen na základě morfologických znaků není možné vývoj osídlení bezpečně rekonstruovat, takto získané poznatky je potřeba kombinovat s toponomastikou i onomastikou, a pokud je to možné, všimnout si dochované architektury, písemných zmínek a pochopitelně, pokud existují, i výsledků archeologických výzkumů. V předkládané práci jsem se ve větší míře opíral o své starší sídelně historické studie a vzhledem k zaměření práce jsem se rozhodl předložit pouze výsledky mého bádání, abych text zbytečně nezatěžoval. Metodologická východiska výzkumu dějin osídlení zpracoval zejména Zdeněk Boháč, přehledově je nedávno shrnul František Musil.⁹

Relativně velká část práce se zabývá otázkami církevních dějin. Ty není možné (nejen) pro období 13. století obházet, protože prakticky všechny písemné prameny tvořily duchovní osoby a záležitosti týkající se církve tvoří v pramenném materiálu signifikantní množství. Z tohoto důvodu se jedná o oblast, kterou je možné i k době života Smila z Lichtenburka poměrně (místy až překvapivě) detailně studovat. Církevní dějiny lze opět vnímat jako mezní disciplínu propojující historii a teologii, která má své specifické metody. V některých případech se spíše blíží dějinám správy – například při rekonstrukci problematického vývoje farní soustavy ve 13. století.

V pojednání o použitých metodách je zapotřebí zmínit i ty, které jsem nepoužíval. Zcela záměrně jsem se snažil, bylo-li to alespoň trochu možné, nepoužívat retrogresivní (retrospektivní) metodu, tedy nepokoušel jsem se na základě pozdějších

⁹ Bibliografie prací Zdeňka Boháče viz ŽEMLIČKA, J.: *60 let*, s. 260-264; SEMOTANOVÁ, E. – ŠIMŮNEK, R. – ŽEMLIČKA, J.: *K životnímu jubileu*, s. 250-253; TÍŽ: *Zdeněk Boháč*, s. 301-303. K metodám obecně MUSIL, F.: *Osídlování Poorlicka*, s. 5-23.

pramenů rekonstruovat stav v minulosti. Nejedná se o metodu špatnou, to v žádném případě. Podobně jako u jiných sofistikovanějších metod ji ale není možné používat *ad hoc* tam, kde se to zrovna na první pohled hodí. Tento přístup podle mého názoru není snadné aplikovat na dynamické období 13. století, protože mnoho jevů se mohlo dost rychle vnitřně proměňovat a srovnání s budoucím stavem se pak může jevit jako velmi nešťastné. Podobně problematická může být například rekonstrukce podoby nezralého jablka na základě přežralé hrušky. Na druhou stranu existují témata (například klientela Lichtenburků), kde se použití retrogresivního přístupu do budoucna nabízí. Zvolené téma navíc není pro použití této metody zcela vhodné, přesto může přispět k její obecné aplikaci v budoucnu. Pokud je cílem progresivní a retrospektivní metody obecně sledovat dynamiku, vývoj určitých jevů, je formování šlechty jedním z nich – a to navíc velmi sporným. Pokud tedy tato práce přispěje k pochopení stavu k době života Smila z Lichtenburka, může být použita jako jakýsi pevný bod pro obě zmiňované metody, pokud se je někdo rozhodne použít k řešení obecné problematiky vývoje domácí šlechty ve středověku.¹⁰

Sémantická analýza představuje metodu, kterou jsem sice aktivně nepoužil, ale s jejímiž výsledky jsem pracoval. Tato metoda totiž ze své podstaty vyžaduje co možná nejširší materiál ke komparaci, což se opět zcela vymyká možnostem této práce, která se zaměřuje na relativně krátké časové období života jednoho člověka. Část práce se pokouší alespoň nějakým způsobem ukotvit terminologii dobových pramenů. Problémem v tomto směru je, že středověká latina nedisponovala terminologickou jednotou – naopak. Například označení sociálních skupin se dá charakterizovat jako chaotické. Zde se nabízí otázka, zda opět jen neodrážela dobovou realitu. V tomto směru jsem se pouze pokusil poukázat na různé označení těch samých osob v různých pramenech popisující jednu a tu samou událost, protože ze své podstaty se muselo jednat o synonymická označení (nebo o rozdílnost vnímání těch samých osob jinými autory). Doufám, že tyto pasáže nebudou posuzovány jako (poněkud naivní) pokus o použití sémantické analýzy.¹¹ O nemožnosti využití historické statistiky byla zmínka výše.

¹⁰ Obecně k progresivní a retrospektivní metodě HROCH, M.: *Úvod*, s. 31-35.

¹¹ Sémantická analýza vybraných českých termínů vztahujících se ke šlechtě zejm. MACEK, J.: *Česká středověká šlechta*. Hojně jí využívá též IWAŃCZAK, W.: *Po stopách rytířských příběhů*.

Pokud by se měla předkládaná práce umístit do nějaké metodologické škatulky, asi nejvíce odpovídá mikroanalýze.¹²

1.4 Literatura

Smilovi z Lichtenburka věnovali značnou pozornost již doboví či o něco málo pozdější autoři. Prakticky neexistuje hluché místo mezi dobou, kdy ještě jako živý vydával či dosvědčoval listiny, a dobou, kdy se na jeho skutky vzpomíná již v době, kdy byl mrtvý. O Smilovi se psalo ve středověku, raném novověku, 19. století, 20. století a píše se o něm dodnes. Jen sestavit ucelený katalog všech prací, ve kterých se jeho jméno mihlo, by představovalo vyčerpávající úkol jak pro badatele, tak i pro případného čtenáře. Problém se nachází poněkud jinde. Až donedávna totiž nebyl hlavním objektem zájmu, ale jen známým jménem, které se víceméně automaticky spojovalo s jistými událostmi. A tak se z pana Smila pomalu, ale jistě stal zakladatel cisterciáckého kláštera, horní podnikatel, uzurpátor urbury či jeden z největších kolonizátorů 13. století. Nic z toho ovšem není pravda...

Z kritických historiků Smila několikrát připomíná již František Palacký. Stručný, leč výstižný biografický medailonek o něm napsal roku 1881 Hermenegild Jireček.¹³ Větší pozornost než samotnému Smilovi byla nicméně věnována genealogickým souvislostem a s tím související heraldice Ronovců, resp. jejich lichtenburské větve. Opět je na místě připomenout dílo Františka Palackého či Vojtěcha Krále z Dobré vody.¹⁴ „Slavný byl rod, který měl na štítě dvě ostrvy křížem přeložené.“ Tak charakterizoval Ronovce August Sedláček ve druhém dílu Českomoravské heraldiky, ve kterém stručně připomíná některé jeho větve a jejich rodová znamení.¹⁵ Podobně stručný exkurz věnoval Ronovcům i Václav Novotný na konci čtvrtého svazku prvního dílu Českých dějin. Václav Novotný správně rozpoznal v označení Ronovců německý název jejich rodového znaku – dvou zkřížených ostrvů, nicméně poněkud ho zmátly některé genealogické souvislosti, a tak mu z tohoto exkurzu zcela unikla osobnost Smila z Lichtenburka. Václav Novotný znal Smila (Světlika) z Tuháně, věděl o jeho synech

¹² Alespoň tak, jak jí chápe HROCH, M.: *Úvod*, s. 99-100.

¹³ JIREČEK, H.: *Smil z Lichtenburka*, s. 86-87. Příspěvek obsahuje i několik chyb, např. zmínku o brodských dolech z roku 1234.

¹⁴ PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého II. 1*, s. 467-470. František Palacký používal označení Hronovci, které vzniklo zkomolením toponym Ronov na Hronov a toto označení pak bylo použito pro celý rod. KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: *Znaky rodů českých*, s. 14-15.

¹⁵ SEDLÁČEK, A.: *Českomoravská heraldika II.*, s. 12-14.

včetně Jindřicha ze Žitavy, správně uvádí Častolova jako syna tohoto Jindřicha, jenže všechny mužské potomky Smila z Lichtenburka považuje za děti právě tohoto Častolova, který byl ve skutečnosti jejich strýcem.¹⁶

Pozdější marxistická historiografie příliš nepřála studiu jednotlivých individuí a už vůbec ne z řad špiček velmožských rodů. Smil z Lichtenburka byl ale natolik významnou osobností, že jej prostě nebylo možné vypustit, zvláště z regionálních studií. Mnoho prostoru se mu proto dostalo např. v dějinách Žďáru nad Sázavou, pochopitelně i ve studiích, které se zabývaly dějinami města Havlíčkova Brodu či Chotěboře.¹⁷ Z tohoto výčtu zcela vybočuje kniha Zdeňka Kalisty o tehdy ještě „pouze“ blahosladené Zdislavě z Lemberka, která poprvé vyšla na konci 60. let 20. století v Římě. I zde je Smil z Lichtenburka jako příbuzný této dnešní světice vícekrát zmiňován.¹⁸

V posledních letech se studiem Lichtenburků soustavně zabývá zejména Jan Urban, který je také autorem jediné ucelené monografie o tomto rodu.¹⁹ Ronovce působící na Žitavsku podrobněji studoval zejména Miloslav Sovadina.²⁰ Smil z Lichtenburka se stal předmětem i jedné monografie, která ovšem příliš nesplňuje požadavky na odbornou práci. Ve své podstatě se jedná o syntézu vytvořenou na základě děl Jana Urbana a Dějin Žďáru nad Sázavou, ve které autor občas doslova přejímá poznámkový aparát i s chybami (zejména z Dějin Žďáru).²¹

Předkládaná práce zapadá do žánru historických biografii – a těch existuje pro osobnosti 13. století stále jen velmi málo. Připomenout lze výše zmiňovanou studii Zdeňka Kalisty o dnes již svaté Zdislavě z Lemberka či knihu Petra Kubína o blahosladeném Hroznatovi.²² Pokud pomineme biografické studie o příslušnících vládnoucí dynastie, neexistuje jiná odborná monografie (do této kategorie není možné zařadit výše zmiňované dílo Pavla Benedikta Elbla o Smilovi z Lichtenburka).²³ Kromě několika studií (např. Miroslava Plačka o Bočkovi z Perneggu) je tak badatel odkázán na monografie o jednotlivých rodech (zejména edice „šlechtické rody Čech, Moravy a

¹⁶ NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 4*, s. 434-436.

¹⁷ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*; SOCHR, J.: *Havlíčkův Brod*; TÝŽ: *Havlíčkův Brod a staletí*; SMRČEK, O. (ed.): *Chotěboř*.

¹⁸ KALISTA, Z.: *Blahoslavená Zdislava*.

¹⁹ URBAN, J.: *Lichtenburská država*, s. 31-59; TÝŽ: *Lichtenburkové. Jejich postavení*, s. 185-305, zde na s. 185-193 zevrubný popis literatury a pramenů k dějinám rodu Lichtenburků; TÝŽ: *Lichtenburkové*.

²⁰ SOVADINA, M.: *Rozrod Žitavských Ronovců*, s. 15-34; TÝŽ: *Rodina Zdislavy z Lemberka*, s. 217-236; TÝŽ: *Ronovci a Žitava*, s. 7-18.

²¹ ELBL, P. B.: *Smil z Lichtenburka*.

²² KUBÍN, P.: *Blahoslavený Hroznata*.

²³ WIHODA, M.: *Vladislav Jindřich*.

Slezska“, která vychází v Nakladatelství Lidové noviny), kde ovšem objektivně není prostor pro podobně koncipovaný výzkum.²⁴

Celkově je literatura o Smilovi z Lichtenburka sice početná, nicméně zmínky o něm jsou většinou jen velmi kusé. Zejména starší práce navíc velice často obsahují chyby, které jsou bohužel stále některými autory znovu a znovu opisovány. Smil z Lichtenburka jako hlavní objekt zájmu vystupuje prakticky jen v příslušné kapitole monografie Jana Urbana o rodu Lichtenburků. Podobné je to i s historickými biografiemi osobností 13. století obecně. Kromě členů vládnoucí dynastie, jedné světice a blahoslaveného Hroznaty doposud neexistuje jediná monografie, která by se zabývala nějakým významným šlechticem 13. století. Práce si proto klade za cíl tento tristní stav alespoň o trochu zlepšit. Tolik stručně k obecné charakteristice literatury. Detailněji jsou bibliografické otázky rozvedeny průběžně v poznámkovém aparátu.

Výsledná práce může působit na některé čtenáře příliš analyticky, což je bohužel daň, kterou si vybral stav pramenné základny a sekundární literatury. Kniha tak pojednává spíše o době, ve které Smil z Lichtenburka žil, o významných událostech, kterých se účastnil, i o krajině, která mu kdysi patřila. O Smilovi samotném toho prostě není možné příliš zjistit, samozřejmě až na jisté výjimky. Například víme, že jeho kuchyně byla vcelku pravidelně zásobována lososy, co ale nikdy nezjistíme, je, jestli mu tato ryba vůbec chutnala. Ve středověku, na rozdíl ode dneška, patřil losos mezi vcelku běžné ryby domácích řek.²⁵

²⁴ PLAČEK, M.: *Znojemský kastelán Boček*, s. 81-91.

²⁵ O lososech se zmiňuje listina z roku 1248, CDB IV. 1, č. 147, s. 245. K přípravě ryb v minulosti velmi stručně BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití*, zejm. s. 128.

2 Příběh rytíře

Smil, syn Jindřicha, vnuk Smila, se narodil na neznámém místě neznámé matce někdy kolem roku 1220, možná o něco málo dříve. Rodem byl velice urozený. Jeho předci, on sám i jeho potomci, stejně jako jeho jiní příbuzní, se označovali znamením ve tvaru dvou zkřížených černých ostrvů na zlatém poli. Ostrve, tedy ve své podstatě velmi hrubě osekáné kmeny stromů, sloužily ve středověku jako provizorní žebříky při ztékání hradeb. Není dochovaná žádná erbovní pověst, která by původ tohoto znaku vysvětlovala, ale skutečně není vyloučeno, že se nějaký předek rodu vyznamenal právě při dobývání nějakého opevněného místa. A protože německy jsou ostrve *die Ronne*, označujeme celý tento mocný rozrod jako Ronovce. Asi nejznámějším nositelem tohoto erbu byl Jindřich z Lipé, kterého můžeme označit za vůbec nejmocnějšího šlechtice počátku 14. století. Jeho prapradědem byl Smil (Světlík) z Tuháně, první bezpečně doložený Ronovec a zároveň děd hrdiny této knihy.

Jméno Smil bylo mezi Ronovci velmi oblíbené – a nejen v tomto rodu. Ve 13. století se jím honosila celá řada vysoce urozených mužů z Čech i z Moravy, stačí připomenout Smila z Bílkova či Smila ze Střílek. Bohužel, v dnešní době toto jméno ztratilo svůj původní lesk a smysl. Protože mí známí jsou vesměs cimrmanofilové, vždy, když jsem jim prozradil, čím se zrovna zabývám, automaticky na mě vyrukovali s charismatickou postavou Smila Fleka z Nohavic, která je okouzlena ve hře Blaník. Když jsem byl asi po padesáté přesvědčován o tom, že pan Smil měl tendence smývat fleky z nohavic, přestala mi být tato divadelní postava sympatická. V horším případě mi byla vnucována představa, že Smil z Lichtenburka byl nezřízený smilník. Smil italský (*Helichrysum italicum*) je pro změnu název jedné bylinky, která se dá využít buď jako přísada do jídel (zvláště středomořské kuchyně), nebo také k aranžování suchých květin. Její drobné sytě žluté květy totiž po usušení vydrží velmi dlouho. Nic z toho ovšem nemá s etymologií typicky západoslovanského jména Smil nic společného. Ani v oblasti jazykovědy ovšem nepanuje naprostá shoda. Smil může být označení smělého člověka, ale také se může jednat o odvozeninu ze staročeského výrazu *smiliti se*, což znamená „zalíbit se, smilovat se“. Může se též jednat o složeninu *s+m'il*, kde *s-* je adverbium

(příslovce) „dobře“ či partikule (částice) „velmi“ a *m'il* je jmenné adjektivum.²⁶ V každém případě žádné smýváni ani smilnění.

Jaké bylo dětství a dospívání Smila, v budoucnu psaného z Lichtenburka, zůstane navždy zahaleno rouškou tajemství. Žádný pramen se o této fázi jeho života nezmiňuje. Podle obecných poznatků a jeho další kariéry je snad možné tvrdit, že útlé dětství trávil s hračkami (které se v překvapivém počtu dochovaly i ze středověkých hradů) v ženské společnosti. Když trochu povyrosl, ujala se ho mužská část rodiny, která jej hodlala důkladně připravit k tomu, co vysoce urození muži té doby ovládali nejlépe – k boji. Určitě se učil jezdit na koni, ovládat meč, kopí i luk a zcela jistě byl nucen k fyzickému cvičení (posilování). Je možné předpokládat, že se také věnoval umění lovu, což byla koneckonců jedna ze sofistikovanějších metod, jak se důkladně připravit k boji. Lov byl ale také významnou kulturně společenskou událostí, kde se navíc daly navázat i užitečné známosti. Už nyní mohu prozradit, že umění boje Smil ovládal asi doopravdy velice dobře. Alespoň tak je možné interpretovat pozdější prameny. Jeho kariéře bojovníka budou koneckonců věnovány následující řádky.

V době jeho dětství vládl v Čechách Přemysl Otakar I., ale od doby jeho dospívání seděl na trůně již jeho syn Václav I. Na dvoře právě tohoto panovníka začala Smilova kariéra. Úplně poprvé jej písemné prameny zmiňují roku 1237 na listině, kterou vydal král Václav I.²⁷ Nedlouho poté Evropu řádně vyděsil nájezd Mongolů, který po sobě zanechal spoušť jednak ve Slezsku a Malopolsku, ale zejména v Uhrách, o jejichž přežití asi rozhodla smrt chána Ögedeje, syna Temüdzina (Čingischána), na konci roku 1241.²⁸ Tato událost nemohla Ronovce minout, v přímém ohrožení mongolského vpádu se ocitla oblast dnešní Lužice (a tím pádem i Žitavska, kde měli Ronovci své majetky). Král Václav se navíc připravoval k boji s neznámým nepřítelem, ke kterému nakonec nedošlo. Část mongolského vojska, která vyplenila Malopolsko a Slezsko, se rychle stáhla (asi přes Moravu) do Uher, které byly hlavním cílem jejich nájezdu. K nějaké větší srážce s vojskem českého krále tak nakonec nedošlo. Těžko říci, zda pan Smil kdy nějakého skutečného Mongola viděl, možné to jistě je.²⁹

²⁶ Spíše pro odvozeninu je PLESKALOVÁ, J.: *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, s. 87; ke složenině se kloní SVOBODA, J.: *Staročeská osobní jména*, s. 103.

²⁷ CDB III. 1, č. 153, s. 187-188.

²⁸ K mongolskému vpádu do Uher zejména KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Hungary*, s. 128-140.

²⁹ K mongolskému vpádu do dnešního Polska zejména KORTA, W.: *Najazd Mongołów*. Pro české dějiny přehledově VANIČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 352-362; srov. též ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 160-164; nejnověji ANTONÍN, R.: *České země*, s. 369-376. Posledně citované dílo bohužel vyšlo jen těsně před odevzdáním rukopisu, proto jej pro účel této práce již nebylo možné podrobněji zpracovat.

Jak se dále vyvíjela kariéra Smila, syna Jindřicha, to se opět můžeme jen dohadovat, ale podle všeho se vyvíjela velmi slibně. Roku 1243 se již dokonce objevil jako svědek na listině krále Václava I.³⁰ Prostředí panovnického dvora mu tedy nebylo vzdálené, spíše naopak. Zde se jistě také důvěrně seznámil i se svými podobně urozenými vrstevníky. Čím vším si v tomto období prošel, o tom se můžeme opět jen dohadovat. Během 40. let 13. století či o něco dříve se ale jistě poprvé oženil a stal se i otcem. Z tohoto jinak zcela neznámého svazku vzešel Smilův nejstarší syn, který po svém žijícím dědovi dostal jméno Jindřich – jméno pro Ronovce opět velmi typické. Jak se jeho první manželka jmenovala, z jakého rodu pocházela, kolik dětí mu celkem povila, kdy a proč zemřela, to už se opět nikdy nedozvíme. Tvrdit můžeme toliko, že zemřela někdy před rokem 1252.

Obraťme ale pozornost zpět ke Smilovi a ke dvoru Václava I. Tento český král stojí poněkud ve stínu svého otce i syna, a tak se často zapomíná na to, že i on byl tvůrcem poměrně ambiciózní zahraniční politiky, která nakonec vedla k zisku (části) babenberských zemí ještě za jeho života. Pokud si jeho plány představíme jako šachovou hru, ve středověku důvěrně známou, Smil i jeho stejně urození vrstevníci reprezentovali poměrně významné hrací kameny.³¹ Přesto jej poprvé ve víru bitvy a velké politiky můžeme zastihnout až v roce 1246, tedy v době, kdy byl téměř třicátníkem – tedy nikoliv v době jeho mládí, ale již dospělosti.

³⁰ CDB IV. 1, č. 26, s. 102-103.

³¹ ZÍBRT, Č.: *Dějiny hry šachové*.

2.1 Křest ohněm (1246)

První známé vystoupení pana Smila na bitevním poli se odehrálo na samém počátku roku 1246 a nedopadlo zcela podle jeho představ. Poněkud paradoxně k této jeho první bitvě (pokud byla skutečně první a pokud se jí doopravdy účastnil) došlo prakticky ze stejného důvodu jako k jeho poslední bitvě, které se prokazatelně účastnil – šlo o boj o rakouské země. Bitva u Lávy (Laa an der Thaya) se nicméně odehrála ve zcela jiných dobových kulisách a ve zcela jiném obsazení hlavních aktérů než pozdější bitva u Kressenbrunnu. Ale nepředbíhejme událostem. Na samém počátku roku 1246 vládl v Čechách král Václav I., který měl dva syny. Staršímu z nich byl svěřen úřad moravského markrabího a již roku 1238 mu byla slíbena Gertruda, neteř posledního žijícího muže z rodu Babenberků. Tento syn se jmenoval Vladislav. Přemysl, mladší syn krále Václava, byl tehdy ještě skutečně příliš mladý, takže se ve veřejném životě království zatím nijak zásadně neangažoval. Od roku 1238 nicméně ve vztahu obou snoubenců došlo k několika obrátům. Není vůbec důležité, zda se tito dva kdy osobně potkali. Osudy jejich vztahu měl totiž pevně v rukách Fridrich Babenberský, toho času vládce rakouských zemí (v této době samotných Rakous a Štýrska), který svůj slib stihl několikrát porušit a poté znovu obnovit. Situace byla o to složitější, že právě v té době kulminoval zápas římského císaře Fridricha II. (přesně toho, jehož zlatá bula coby sicilského krále zdobí naši nejznámější listinu z roku 1212) s papežskou mocí. Evropu ještě k tomu roku 1241 právem vyděsili Mongolové (podle etymologie slova Tatar bezesporu zplozenci pekla), kteří velmi důkladně poplenili zvláště Uhry.

Byly to vskutku zajímavé časy a nejen ve světě, i v samotném království Václava I. se děly do té doby nevídané věci. Na Moravě například roku 1240 zemřel olomoucký biskup Robert a kapitula si zvolila nového biskupa ze svých řad. Na tom by zatím bylo zajímavé jen to, že by se jednalo o první kapitulou zvoleného moravského biskupa. Použitý kondicionál nicméně pozorného čtenáře upozornil na to, že se tak nestalo. Členy kapituly totiž po své vizitaci suspendoval mohučský metropolita. Důvodem mělo být zejména netajené obcování se ženami, ve skutečnosti můžeme v pozadí tušit vyostřující se boj církevní a světské moci.³² Buď jak buď, laická moc v čele s Václavem I. prosadila na stolec olomouckého biskupa Konráda z Friedberka

³² CDB IV. 1, č. 24, s. 98–100.

jako reprezentanta procísařsky orientovaného kléru.³³ Kapitulou zvolený biskup Vilém spolu s jinými utekl za papežem, kterému přišly rozpory v moravské diecézi náramně vhod. Začal tak dlouholetý zápas o olomoucké biskupství, do kterého vstoupil ke konci roku 1245 nový aktér, papežem vybraný Bruno ze Schauenburka. Ten se nicméně v lednu roku 1246 teprve chystal na cestu do své diecéze, ale to je již jiný příběh.³⁴

Vraťme se nyní na rovinatá pole mezi Lávou a Stožcem (Staatz) a k událostem, které nakonec vyvrcholily lednovou bitvou. Celý rok 1245 byl pro směřování zahraniční politiky krále Václava velmi náročný. Fridrich Bojovný z rodu Babenberků měl totiž dalekosáhlé plány a s pomocí císaře se snažil získat královský titul. Za to chtěl stárnoucí císař Fridrich II. od svého babenberského jmenovce ruku jeho neteře Gertrudy, který ochotně porušil slib daný českému králi a císaři ji přislíbil. Celý plán nicméně zkrachoval na neochotě Gertrudy vdát se za několikanásobného vdovce široko daleko proslaveného svým harémem. Takto zamýšlená sňatková politika rozhodně nepřispěla k upevnění vztahů mezi císařem a Václavem I. Císařův největší protivník, papež Inocenc IV., se v létě roku 1245 uchýlil na koncilu v Lyonu k radikálnímu kroku, prohlásil Fridricha II. za sesazeného z trůnu římského císaře, což se rovnalo otevřenému vyhlášení nepřátelství. Totéž nicméně platí o vztahu Václava I. a Fridricha Babenberského. Několikanásobným zrušením zasnub Gertrudy s Vladislavem se rovnalo obnovení pohraničních bojů, k čemuž skutečně došlo.³⁵

V lednu roku 1246 se z Moravy vydalo do Rakous vojsko, které vedl Václavův synovec Oldřich ze Sponheimu (Korutanský), který byl *de facto* vychován na českém královském dvoře a od roku 1237 mu byla svěřena správa Břeclavska.³⁶ Prameny jsou bohužel vesměs chudé na detaily, nicméně i tak lze alespoň stručně popsat, k čemu mezi Lávou a Stožcem došlo. V žádném případě se nejednalo o velikou vojenskou kampaň, jejím cílem nebylo zničení nepřítele a zabrání jeho zemí. Celá výprava se nesla spíše v duchu tradice rychlých a ničivých pohraničních výpadů, což koneckonců potvrzují i narativní prameny. České vojsko o síle 500 mužů (což je nečekaně realistický odhad) se dostalo až k Dunaji a poplenilo zemi Fridricha Bojovného po jeho obou březích. Při návratu zpět se ale 26. ledna střetla česká vojska s rakouským vévodou, který, přestože

³³ TAMTÉŽ.

³⁴ SVOBODOVÁ, E. – SOMER, T.: *Olomoucký biskup Konrád*.

³⁵ KANTOROWICZ, E.: *Frederick the second*, s. 596, kde zdůrazňuje odstrašující působení papeže na Gertrudu; stručně HAUZIŇSKI, J.: *Imperator*, s. 149; HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 29; DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 199–201; LECHNER, K.: *Die Babenberger*, s. 293–295; NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 3*, s. 767.

³⁶ VANÍČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 344–345, 367.

měl k dispozici jen malý doprovod svých nejuvěrnějších, český oddíl přemohl. Do zajetí dokonce padl Oldřich Korutanský s několika vysoce urozenými bojovníky, v pramenech jsou uváděni jako *capitaneis nobiles et potentes, barones* či *meliores suppani Bohemie*, celkem se jednalo o něco více než 10 mužů. Mezi těmito vznešenými zajatci měl být i budoucí hrabě z Perneggu a (opět budoucí) Smilův příbuzný Boček i se svým bratrem Kunem a jistým Crhem z Čeblovic.³⁷ Do zajetí mělo padnout i mnoho dalších méně urozených bojovníků – prameny udávají různé počty, většinou kolem 200.³⁸

Zda byl mezi zajatými i pan Smil, to prameny nezmiňují. Pokud ano, jistě by patřil do úzké skupiny vznešených zajatců, za které se dalo očekávat vysoké výkupné. Kde ovšem беру jistotu, že se pan Smil této bitvy opravdu účastnil? O účasti pana Smila se skutečně zmiňuje jeden navýsost zajímavý pramen, který jsem zde zatím neuvedl. Jedná se o velmi specifický zdroj, který by bylo na tomto místě dobré alespoň stručně představit, protože při správném čtení se jedná o jeden z prvořadých pramenů pro poznání Smila z Lichtenburka – elitního jízdního těžkooděnce. Bitvu u Lávy (Stožce) zevrubně popsal Jans Enikel v rozsáhlé, byť nedokončené veršované německé skladbě Fürstenbuch, kde její vylíčení zabírá téměř třetinu textu. Tato skladba nicméně vznikla těsně před Enikelovou smrtí v roce 1290, autor ji tedy skládal s více než čtyřicetiletým

³⁷ PLAČEK, M. – FUTÁK, P.: *Páni z Kunštátu*, s. 46–47; z další literatury VANÍČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 367; HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 29; LECHNER, K.: *Die Babenberger*, s. 295.

³⁸ S vyčerpávajícím výčtem pramenů NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 3*, s. 772. Udávané strany však často nesedí a citace jsou velmi špatně dohledatelné, proto zde uvádím úplný a opravený seznam zahraničních narativních zdrojů, které Novotný citoval: *Continuatio Sancrucensis Secunda (1234–1266)*, s. 641 (nikoliv 646); *Continuatio Zwetlensis Tertia (1241–1329)*, s. 655 (nikoliv 685), zde je uvedeno, že Fridrich zajal knížete Korutanského (Oldřicha) a dalších 230 *milites*; *Continuatio Lambacensis (1197–1348)*, s. 559, zde je též zmíněno zajetí knížete Korutanského s mnohými *nobilibus ad propria victor revertitur gloriosus*; *Continuatio Garstensis (1182–1257)*, s. 597–598 uvádí: „*Fridericus (...) Otto conspiraverant, quosdam inimicos suos de Boemia, terram Austrie ingredi volentes, astute cum paucis aggressus, apud castrum Steuze taliter occupavit, quod filium ducis Karinthie qui cum ipsis fuerat, et 13 capitaneos nobiles et potentes, cum 300 militibus et aliis quasi mille pugnatoribus, preter eos qui fugerant occulte vel latuerant, secum captivos in terram suam honorifice devexit. Sub militari gladio, quem ibi fortiter duxerat, aliqua parte manus sue sed modicum vulneratur.*“; *Continuatio Mellicensis (1124–1564)*, s. 508, zde je zmiňována jen bitva u Litavy, kde Fridrich zemřel, bitva u Lávy a Stožce zde zmiňována není. *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses (1–1286)*, s. 789, zde jinde neuváděný úvod konfliktu: „*Boemi duce Karinthie iuniore capitaneo Austriam vastant ex altera parte Danubii cum militibus quingentis. Quibus occurrens dux Austrie Fridericus cum minori comitatu, scilicet ducentis armaturis, campestri conflictu cum ipsis habito totam aciem ipsorum devicit, ducentos milites cum dicto capitaneo eorum captivando.*“; *Continuatio Praedicatorum Vindobonensium (1025–1283)*, s. 727, zde jen velmi stručně a navíc s vročením do roku 1245: „*Dux Fridericus victoriam gloriosam a rege Bohemie recepit prope Steutz, ubi dux Ulricus Karinthie et alii multi nobiles captivantur.*“; *Auctarium Vindobonense (893–1275)*, s. 724, zde téměř totožně. *Chronica Regia Coloniensis*, s. 289, zde opět odhaduje počty zajatých, tentokrát zhruba na dvacítku: „*Circa idem tempus dux Austrie cum rege Bohemie dimicavit; ibi victor existens, circiter ducentos milites captivavit.*“; *Annales Bawarici et Austriaci Breves (1156–1290)*, s. 4, zde další počty zajatců: „*Fridericus dux Austrie magnam stragem fecit in Bohemos captivando CXLIII milites, inter quos erat dux Austrie, Carinthe et octo barones de Michsna [z Míšně – T. S.] et meliores suppani Bohemie [Václav Novotný zde předpokládá, že se jednalo o pány z Moravy – T. S.]*“

odstupem od popisovaných událostí. Sám se narodil asi někdy mezi lety 1230/1249, takže z vlastní autopsie mohl čerpat jen velmi omezeně. Fürstenbuch navíc nepatří ani do okruhu středověké analistiky, není to ani kronika. Jedná se o specifický žánr dvorské poezie, proto je potřeba údaje zde zmiňované vnímat v tomto kontextu; je to pramen, který podhaluje, jak byli na konci 13. století vnímáni čeští šlechtici ve vídeňském prostředí více, než cokoliv jiného. Proto se budu zabývat detailnějším rozborem informací z Fürstenbuchu na jiných místech. Jans Enikel na druhou stranu mohl čerpat z nějakých dnes ztracených zdrojů, takže se nacházíme v podobné situaci jako Schrödingerova kočka – Fürstenbuch je a zároveň není dobře informovaným pramenem o detailech bitvy. Skutečný stav bohužel zjistíme jen tehdy, pokud se podaří nalézt nějaký jiný pramen, který jeho tvrzení buď vyvrátí, nebo potvrdí, takže nebude chybou některé jeho informace uvést.³⁹

Jans Enikel si všímal zejména jednotlivých vysoce urozených šlechticů (viz výše), u některých detailně popsal jejich zbroj, jinde zase uváděl početnost jejich družin. Zaznamenal dokonce i údajný bojový pokřik Čechů: „*Nastoite, nastoite!*“ Co se informací o velikosti družin týče, na prvním místě pochopitelně popisuje samotného Oldřicha, který měl do boje přivést 200 (jízdnic) bojovníků. Zvláštní pozornost věnuje Vokovi z Rožmberka, v jehož průvodu mělo být 100 mužů, a pak již následuje Smil z Lichtenburka se svými 50 bojovníky, Havel z Lemberka s sebou přivedl 30 jezdců. Bitvy se podle Enikela účastnili i bratři Sifrid a Kadold Sirotci (Waisen), Smil z Bílkova, Beneš z Benešova či Milota z Dědic. Uváděná čísla a pořadí jednotlivých pánů jsou informace bezesporu zajímavé, ale o tom na jiném místě. Enikel chválil statečnost některých českých bojovníků, ale ani ta k vítězství praporů Oldřicha Korutanského nestačila. Rakouští střelci jim totiž měli zabíjet koně, takže mnozí z nich ani nemohli do bitvy zasáhnout. Celkový početní stav vojska vedeného vévodou Oldřichem podle údajů Janse Enikela vcelku odpovídá jiným pramenům, což na druhou stranu může znamenat toliko to, že některé z nich autor Fürstenbuchu znal.

Skutečně není jisté, že se Smil z Lichtenburka této bitvy účastnil. Samotnou výpravu můžeme bez větších pochybností označit spíše za rychlý (snad odvetný) výpad

³⁹ *Jansen Enikels Fürstenbuch*, s. 598–679. K tomu z české literatury zejm. KUBÍKOVÁ, A. – BOK, V.: *Popis Voka z Rožmberka*, s. 177–182; z další literatury ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 353–354; o účasti Smila z Lichtenburka a jeho popis ve Fürstenbuchu URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 47–48; za věrohodný Fürstenbuch považuje VANÍČEK, V.: „*Otakarovská*“ *středovýchodní Evropa*, s. 15–45. K využití Fürstenbuchu jako dobře informovaného pramene k bitvě u Lávy se velmi rezervovaně staví i PAUK, M. R.: *Fama, gloria, curia ac ingens familia*, s. 53–54. Přesto se jedná o velmi důležitý pramen k poznání české šlechtické elity třetí čtvrtiny 13. století, to nezpochybňuje žádný historik ani historička.

na území nepřítele, který dopadl nečekaným přepadem českého vojska u Stožce. Počet zajatých spíše ukazuje na to, že bitva samotná probíhala v rytířském duchu – žádný pramen se totiž nezmiňuje o ztrátách (zvláště na straně vysoce urozených šlechticů), ale těžko soudit. Pokud se této bitvy pan Smil skutečně účastnil, představovala by v jeho zhruba 25 letech jednak jeho první známé vystoupení na bitevním poli, zároveň ale také vystoupení poněkud netypické. Později se účastnil, alespoň podle dostupných informací, spíše rozsáhlejších vojenských kampaní, ale o tom budou následující řádky.

2.2 *Tyranobijce (1248/1249)*

Název této kapitoly může někomu připadat poněkud nabubřelý, nicméně má své opodstatnění. Předmětem zájmu je povstání mladého krále Přemysla Otakara proti svému otci z let 1248/1249. O této události toho bylo napsáno již poměrně dost, přesto je stále možné nalézt mezery, které vyžadují zaplnění. Už jen samotný průběh povstání je možné vylíčit za použití stávající pramenné základny odlišně od klasického výkladu. Starší historiografie se navíc dopustila chyby a kladla počátek povstání již do roku 1247, což naprosto změnilo výklad některých momentů. Moderní historiografie již klade počátek do roku 1248 – problém ale je, že ne všude. Například v německy hovořících zemích je stále opisována stará chyba, protože výsledky nového bádání, nejsou-li publikovány v jiném než českém jazyce, jsou pro zahraniční odbornou veřejnost prakticky nedostupné.⁴⁰

Zjistit přesné motivy povstání, které vedlo až k domácí válce, dnes již není možné. Čím dál zřetelněji se ale ukazuje, že pro tak závažný konflikt není možné hledat jednoho viníka, muselo se jednat o souběh několika krizových momentů, které kulminovaly právě ve druhé polovině 40. let 13. století. Takových momentů skutečně můžeme nalézt hned několik, a to jak vnějších (boj světské a církevní moci, problematické babenberské dědictví), tak vnitřních (údajná letargie českého krále, dynamické ekonomické a sociální změny). K tomu lze v různém poměru přimíchat i osobní ambice Přemysla Otakara a dalších strůjčů povstání stejně jako soupeření jistých šlechtických klik, které sice můžeme předpokládat, ale pokud se vůbec projevilo v písemných pramenech, tak jen nepřímo. Na tomto místě nezbyvá než ponořit se do průběhu povstání a pokusit se z jeho hlubin vylovit odpovědi na některé otázky. Jednou

⁴⁰ Např. HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 32–37.

z nich pochopitelně bude, zda a případně jakým způsobem se povstání účastnil Smil z Lichtenburka a co mu povstání přineslo či naopak vzalo.

Všichni autoři, kteří tuto událost za posledních sto let studovali, dospěli ke vzácné shodě v jednom: Přesná chronologie událostí je zmatená a není možné ji beze zbytku a pochybností rekonstruovat.⁴¹ Jindřich Šilhan upozornil i na další závažný problém, že totiž i vydané prameny nemusejí být vždy správně vročeny, což v konečném důsledku dále ohýbá již tak silně pokroucený chronologický rámeček.⁴² Přesné seřazení jednotlivých událostí naštěstí není to nejdůležitější na celém povstání, v základních obrysech dokonce panuje shoda. V posledním půl století již nikdo nepochybuje o tom, že vzpoura započala v roce 1248 a byla potlačena roku následujícího, v čemž tkví zásadní pokrok od dob Václava Novotného, který (pod vlivem Josefa Šusty) kladl počátek již do roku 1247. Základním narativním pramenem jsou zejména tzv. *Příběhy Václava I.*,⁴³ ale jisté zajímavé informace přinášejí i některé narativní prameny zahraniční provenience, o kterých ještě bude zmínka. Podrobnější časový sled událostí by pochopitelně nebylo možné sestavit bez diplomatického materiálu.

Následující řádky budou pokusem o sestavení detailnější a jednotné chronologie. Aby byl tento cíl možný, musím se přidržet několika předpokladů: Předně, pokud *Příběhy Václava I.* obsahují denní datum, budu ho považovat za přesné (tedy pokud tomu nebude nic jiného bránit). Dalším je, že jistá část diplomatického materiálu je skutečně, jak přesvědčivě prokázal Jindřich Šilhan, špatně datovaná a v těchto případech budu používat alternativní dataci. Nakonec je třeba si ještě ujasnit, kdo je v řeči diplomatiky vydavatel listiny. Podle definice z vysokoškolské učebnice je to „osoba či instituce vystupující v intitulaci písemnosti, která byla z její vůle a jejím jménem vydána. Je zpravidla odlišná od osoby vlastního původce v technickém slova smyslu“.⁴⁴ Praktický význam této definice je zřejmý – vydavatel listiny nemusel nutně být fyzicky přítomný samotnému aktu vyhotovení listiny. Stačilo, když ji později potvrdil (tedy uznal, že byla vydána jeho jménem skutečně podle jeho vůle). To je pro další výklad poměrně důležité, protože jak ještě ukážu, v listinách, které Václav I. v této

⁴¹ NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 3*, s. 784–817; ŽEMLIČKA, J.: *Odboj královny Přemysla*, s. 565; podobně TÝŽ.: *Počátky Čech královských*, s. 166–185; VANÍČEK, V.: *Velké dějiny II*, s. 384; srovnej též JAN, L.: *Domácí šlechtická opozice*, s. 85–100.

⁴² ŠILHAN, J.: *Cisterciácké datování*, s. 322–334.

⁴³ *Příběhy Václava I.*, s. 303–308; moderní český překladu Karla Hrdiny, Václava Vladivoje Tomka a Marie Bláhové viz *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 101–106.

⁴⁴ HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: *Vademecum pomocných věd historických*, s. 218.

době vydal (tedy kde figuruje jako vydavatel v diplomatickém slova smyslu), můžeme vysledovat dva nezávislé původce v technickém slova smyslu, což naznačuje, že Václav část svých pravomocí delegoval na někoho jiného a tím pádem se mohl z pohledu dochovaných pramenů nacházet ve (zhruba) stejnou dobu na více místech současně.

2.2.1 Rakouské preludium

Před samotným popisem domácí rebelie je potřeba navázat na vývoj zápasu o rakouské dědictví, kterého se podle všeho pan Smil také aktivně účastnil. Vraťme se zpět do roku 1246. Co se dělo po porážce u Lávy a Stožce? Jako již tolikrát předtím události nabraly nečekaný spád. Král Béla IV. se nehodlal smířit se ztrátou důležitých komitátů, které musel pod nátlakem a v nouzi vydat bojovnému Babenberkovi v době mongolského vpádu do jeho země, a v létě roku 1246 se vypravil se silným vojskem do Rakous. V polovině června se rakouská a uherská vojska střetla u řeky Litavy, pravděpodobně poblíž Ebenfurtu. Válečná štěstěna i tentokrát přála bojovnému vévodovi, který sám ale v jinak vítězné bitvě za nejasných okolností zahynul.⁴⁵ Fridrich po sobě nezanechal žádné potomky, na živu ale nebyl ani žádný jiný mužský příslušník tohoto rodu – Babenberkové tak vymřeli po meči. Tím započala poměrně komplikovaná hra o babenberské dědictví, ve které držel ve druhé polovině roku 1246 nejvíce trumfů český králevic Vladislav. Po velmi dlouhých zasnubách totiž konečně došlo k samotnému sňatku. Dodnes není jasné, zda se tak stalo již za života Fridricha, nebo až krátce po jeho smrti, důležité ovšem je, že nakonec ke sňatku skutečně došlo. Císař a jeho syn Konrád IV. byli v té době zcela zaměstnáni bojem proti Jindřichovi Raspemu, čerstvě zvolenému vzdorokráli, který připravil Konrádovi v srpnu poblíž Frankfurtu nad Mohanem vojenskou porážku. Oslabený císař proto do otázky babenberského dědictví nemohl příliš vstupovat, asi ani příliš nechtěl, protože v této kritické době potřeboval každého spojence. Rakouská šlechta navíc mladého českého králevice podle všeho přijala bez vážných problémů a celý příběh začínal z pohledu českého krále směřovat ke šťastnému konci. Jenže osud připravil Vladislavovi poněkud jiný úděl. Mladý panovník

⁴⁵ HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 30; DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M: *Österreichische Geschichte*, s. 202; LECHNER, K.: *Die Babenberger*, s. 299; stov. KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Hungary*, s. 201. K pramenům viz pozn. o bitvě u Lávy a Stožce, všechny záznamy totiž hned po vyličení této bitvy zmiňují smrt Fridricha. Šimon z Kézy uvádí, že Fridrich byl zabit uherským kopím, které mu projelo skrze čelist („*Quem ante Civitatem Novam Hungari cum lancea in maxila transfixum peremerunt.*“). *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, kap. 72, s. 146.

totiž náhle zemřel již 3. ledna roku 1247 a tím se Václavovi veškeré naděje vkládané do nejstaršího syna rozplynuly jako pára nad hrncem. Podle všeho ho Vladislavova smrt zasáhla i osobně. Buď jak buď, tento nečekaný vývoj událostí opět změnil kurz (a podle všeho i charakter) politiky krále Václava I.⁴⁶

Situace se radikálně změnila i v říši, opět z důvodu úmrtí jednoho z klíčových aktérů pohnutých událostí. Dne 16. února roku 1247 totiž zemřel Jinřich Raspe, čímž zároveň vyhasl i celý rod durynských lantkrabat. Císař okamžitě využil situaci k ovládnutí rakouských zemí, z jeho pohledu uvolněného říšského léna, a jako svého správce zde dosadil Otu II., hraběte z Ebersteinu. Jeho pozice zde byla nicméně velmi slabá, papež totiž nehodlal dopustit ovládnutí tohoto významného geopolitického prostoru císařem. Ota záhy pochopil bezvýchodnost svého postavení a již v polovině roku 1248 se dostavil za císařem do Verony, kde na svůj nelehký úřad abdikoval.⁴⁷

Situace se ale měnila i v samotných Čechách. Záhy po smrti svého bratra se osiřelého Markrabství moravského ujal Přemysl, poloviční Štauf, jehož matka Kunhuta byla vlastní sestřenicí Fridricha II. Změnila se také zahraniční orientace krále Václava I., který se čím dál více začínal sblížovat s papežskou kurií. Jeho pohnutky bohužel už dnes nikdo zcela neodkryje, zdá se ale, že za tím opět stála rakouská politika.⁴⁸ Za této situace je potřeba odvrátit pozornost zpět k událostem v Českém království, kde se schylovalo k domácí válce.

2.2.2 Průběh povstání

Samotné povstání oficiálně započalo 31. července 1248, kdy měli urození a rodem starší země české bez vědomí Václava I. v klauzuře pražského kostela přijmout Přemysla za svého krále.⁴⁹ Ke vzbouřencům se ochotně přidal i pražský biskup Mikuláš,

⁴⁶ Václav Novotný uvádí, že se tak stalo již v květnu, tedy ještě za Fridrichova života, NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 3*, s. 772; rakouští autoři se shodují v tom, že ke sňatku došlo bezprostředně po smrti Fridricha, HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 30; LECHNER, K.: *Die Babenberger*, s. 300; Josef Žemlička konstatuje, že není jasné, zda si Vladislav vzal Gertrudu ještě před, nebo až po smrti Fridricha, ŽEMLIČKA, J.: *Tradice manželských svazků*, s. 69–75.

⁴⁷ DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 203–205; LECHNER, K.: *Die Babenberger*, s. 301; srov. též WEGELE, F. X.: heslo *Eberstein, Otto*. In: ADB 5, s. 583–584.

⁴⁸ O postupném sblížování uvažuje NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 3*, s. 778–782; srov. stručně k příklonu Václava I. na stranu papeže HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 31–32, autor nicméně nesprávně klade počátek povstání mladého Přemysla již do roku 1247, což ovlivňuje některé jeho závěry; LECHNER, K.: *Die Babenberger*, s. 301; HAUZIŇSKI, J.: *Imperator*, s. 166.

⁴⁹ *Příběhy Václava I.*, s. 304; do roku 1248 shodně vročila počátek povstání i *Kronika tak řečeného Dalimila*, s. 152.

snad kvůli své přichylnosti ke ghibelinské straně, snad ze zcela jiných důvodů.⁵⁰ Krále Václava I. nová situace – alespoň podle líčení letopisce – zaskočila a rozhodl se zpočátku „z opatrnosti sobě vrozené“ přetvařovat a vyčkávat. Záhy po volbě nového krále, 13. září 1248, zemřela i Václavova manželka a Přemyslova matka královna Kunhuta.⁵¹

Události z konce léta a začátku podzimu roku 1248 asi již navždy zůstanou nepoznány, což neznámá, že se jednalo o klidné období. Následující děje, o kterých již informace máme, by se totiž daly charakterizovat různým způsobem, ale v žádném případě nebyly klidné. Patrně již od podzimu roku 1248 pobýval Václav I. na jihu Moravy, kde se připravoval na tažení proti synovi. S Olomouckem, jak ještě vysvětlím, zřejmě počítat nemohl. Na jeho straně zato stály tři mocné rody ze severozápadních Čech, jmenovitě Hrabšiči, Markvartici a Ronovci. Václav I. a jeho spojenci se snažili (a to úspěšně) kromě mobilizace vlastních zdrojů najmout i vojenské síly z okolních zemí (zejména ze západu a jihu), jak trefně poznamenal i Dalimil: „... až nakonec kmeti skloní hlavu šedou / a podporu hledat za hranice jedou, / odkud přivedou si bojovníků spoustu.“⁵²

To je bezesporu zajímavá informace. Za zamyšlení totiž stojí, co přivedlo zahraniční bojovníky k tomu, aby podporovali se zbraní v ruce staršího českého krále? Do úvahy přichází dvě možnosti, které se navíc nevyklučují. První je vcelku prozaická a velmi pravděpodobná. V Míšeňsku tehdy vládl Jindřich III. Jasný z rodu Wettinů, v té době navíc lantkrabí Durynský. Tento Jindřich měl za manželku Anežku, dceru Václava I., takže část zahraničního vojska mohl poskytnout ze svého tchánovi. Druhá možnost je ještě prozaičtější, část zahraničních bojovníků dostala za svoji účast zapláceno. Navíc nelze vyloučit ani to, že Jindřich Jasný neposkytl svoji rodinnou pomoc zcela nezištně. Představa, že by pomoc ze zahraničí starší král a jeho spojenci získali zcela zadarmo, je dost naivní.

To si pochopitelně vyžádalo poměrně vysoké finanční náklady, které podle všeho nenesl jen panovník, ale také jeho spojenci. Výmluvně o tom může informovat jedna, byť jen v pozdějším českém překladu dochovaná listina z 8. listopadu 1248. Tehdy totiž Ronovec Jindřich (označený jako purkrabí ze Žitavy), otec Smila z Lichtenburka, udělil litoměřickému měšťanu Hertvíkovi blízkou vesnici Lovosice do

⁵⁰ ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 170.

⁵¹ *Letopisy České 1196–1278*, s. 286.

⁵² *Kronika tak řečeného Dalimila*, s. 152.

dědičného nájmu.⁵³ V žádném případě se nejednalo o nějaké podřadné zboží, ale o velmi lukrativní akvizici. Lovosice se tehdy nacházely ve staré sídelní aglomeraci, která představovala již od sklonku 11. století jednu z nejmórazněji zasídlených oblastí a navíc tudy procházela významná křižovatka obchodních cest.⁵⁴ Hertvík ale navíc získal také třetinu ze soudních pokut a do dědičného nájmu mlýn se všemi ostrovy, sady a lesem, do pronájmu byly zahrnuty i vinice, které patřily ke vsi. Navíc mu měli lidé bez „dědin“ a polí (asi kupci) odevzdávat 32 měřic soli ročně (téměř šest tun!) a jiné věci. Podle všeho se jednalo o podíl z výnosu cla na Labi. Kolik za to všechno Hertvík zaplatil, listina nezmiňuje. Jindřichovi a jeho potomkům měl odvádět jednu pražskou hřivnu stříbra z lánu. Hertvík v době, která byla pro povstání kritická (jedná se o dobu nejaktivnějších bojů), získal do dědičného nájmu velice lukrativní zboží. Přímo se podbízí vysvětlení, že takto získanou hotovost využil Jindřich pro najmutí bojovníků ze zahraničí nebo že se Hertvík zavázal zásobovat přívržence starého krále, byť se může jednat pouze o divoké spekulace. Doba vydání listiny, je-li autentická, nicméně spíše svědčí ve prospěch spojitosti s domácí válkou.

Připravovat na boj se dalo i zcela jiným způsobem. Zhruba ve stejné době, kdy Jindřich emfyteuticky pronajímá Lovosice, věnoval Oldřich ze Sponheimu čtyři blíže nspecifikované pozemky v Rakvicích templářům sídlícím v Čejkovicích, a to kvůli starostlivosti o svou duši.⁵⁵ Přesné denní datum nelze určit, ale stalo se tak někdy mezi 18. říjnem a 12. listopadem roku 1248. Samozřejmě, opět se může jednat o náhodu, ale také to může být výmluvné svědectví o zostřujících se domácích poměrech, kdy si nikdo nemohl být jistý vlastním životem. Podle tradičního výkladu právě někdy v této době (listopadu 1248) došlo k porážce vojska mladého Přemysla u obléhaného Mostu, kterou mu připravil Hrabšic Boreš (II.), později psaný z Riesenburka.⁵⁶ Toto příkoří mu Přemysl nikdy neodpustil.

⁵³ Jedná se sice o český opis z 16. století, ale jeho věcný obsah zpochybňován není. CDB IV. 1, č. 147, s. 245–246. O věcné správnosti výmluvně svědčí i listina z roku 1251. CDB IV. 1, č. 220, s. 384–386.

⁵⁴ ŽEMLIČKA, J.: *Vývoj osídlení dolního Poohří*, s. 48, 52.

⁵⁵ CDB IV. 1, č. 148, s. 246–247.

⁵⁶ VANÍČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 378; do dnešní doby nejpodrobněji NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I.* 3, s. 801; z pramenů nejvíce detailů přináší *Kronika Pulkavova*, s. 141, ta však obecně neoplývá přílišnou spolehlivostí. Zde se nabízí i jasná paralela s porážkou Fridricha II. v únoru 1248 při obléhání Parmy (KANTOROWICZ, E.: *Frederich the second*, s. 656). Vročení do roku 1248 bez jiných podrobností přináší *Letopisy České*, s. 285; bitvu u Mostu a úlohu Boreše zmiňuje *Kronika tak řečeného Dalimila*, s. 152. K Borešovi zejm. VELÍMSKÝ, T.: *Hrabšici*, s. 51–143 a jinde. Podle T. Velímského i číslování jednotlivých příslušníků rodu.

Z dalšího diplomatického materiálu se dozvídáme, že se Václav I. před polovinou prosince 1248 nacházel v Brně, 11. prosince zde vydal hned několik listin.⁵⁷ O tom, že se na jihu Moravy Václav I. skutečně připravoval na boj, nás nenechává na pochybách ani autor Příběhů Václava I. – kde jinde by sebral veliké vojsko Čechů, Rakušanů a Uhrů, se kterým na začátku roku 1249 vytáhl do Čech?⁵⁸ Únor roku 1249 byl doslova nabitý událostmi, jejich sled lze shrnout následovně: 7. února vydal Václav I. listinu v Žatci pro Erkenberta ze Starkenberka.⁵⁹ Následující den vystavil listinu v Praze pro Břevnov,⁶⁰ 13. února vydal listinu v Žatci pro klášter ve Waldsassen,⁶¹ ale ten samý den se měl usadit i se svými vojsky na Vyšehradě, odkud měl až někdy kolem 20. února odtáhnout dále směrem ke Strahovu a Břevnovu.⁶² 22. února vydal olomoucký biskup Bruno listinu v Jablonném pro Havla z Lemberka,⁶³ aby o tři dny později vydal olomoucký biskup Konrád na neznámém místě listinu pro Velehrad.⁶⁴ Zhruba kolem toho samého data se Václav I. odebral k Žatci, který získal bez boje.⁶⁵ Přestože se může zdát, že si takto nastíněný chronologický rámec událostí protirečí, není tomu tak. Jak jsem připomenul výše, vydavatel listiny se nemusel nutně nacházet na daném místě v době jejího datování.

Nejjednodušší vysvětlení je, že v Čechách tehdy operovala jménem krále Václava hned dvě vojska, přičemž Václav I. mohl být fyzicky přítomný pouze v jednom z nich. První skupinou, kterou osobně vedl, bylo ono veliké vojsko Čechů, Rakušanů a Uhrů, které od sklonku roku 1248 sháněl na jihu Moravy. Druhé vojsko operovalo na severozápadě Čech a jeho jádro tvořili zejména příslušníci zdejších mocných rodů se svými družinami (Hrabišici, Markvartici, patrně také Ronovci). Listiny ze 7. a 13. února, které král Václav I. vydal v Žatci, diktoval mistr Diviš, vzdělaný vyšehradský probošt, který od roku 1245 používal u nás velmi netypický titul vicekancléře.⁶⁶ Tyto dvě listiny, jakkoliv diplomaticky pravé, vznikly patrně za nepřítomnosti krále Václava I., kterého v Žatci zastupoval olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka, proti kterému

⁵⁷ CDB IV. 1, č. 149–152, s. 246–253.

⁵⁸ FRB II., s. 304.

⁵⁹ CDB IV. 1, č. 158, s. 259–261.

⁶⁰ CDB IV. 1, č. 159, s. 261–263.

⁶¹ CDB IV. 1, č. 160, s. 263–264.

⁶² *Příběhy Václava I.*, s. 304.

⁶³ CDB IV. 1, č. 161, s. 264–265.

⁶⁴ CDB IV. 1, č. 133, s. 229. Listina je datovaná do roku 1248, do roku 1249 ji předatoval ŠILHAN, J.: *Cisterciácké datování*.

⁶⁵ *Příběhy Václava I.*, s. 304.

⁶⁶ CDB IV. 1, č. 158, s. 259–26; CDB IV. 1, č. 160, s. 263–264. K mistru Divišovi ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 47–59.

ještě nedávno Václav I. otevřeně vystupoval. Není přitom pochyb, že mistr Diviš patřil do nejbližšího okruhu starého krále, to on totiž diktoval listiny, které Václav I. vydal v prosinci předchozího roku v Brně. Vše nasvědčuje tomu, že akce obou skupin byly vzájemně koordinované.

Kde ovšem byl král Václav I. v době, kdy byly tyto listiny vydány? Z diplomatického materiálu se můžeme opřít pouze o jednu příjemeckou listinu pro Břevnovský klášter, kterou měl Václav I. vydat v Praze 8. února 1249.⁶⁷ Tato listina však budí jistá podezření, dokonce byla v minulosti označena za falzum.⁶⁸ Sáša Dušková a Jindřich Šebánek však prokázali, že tato konkrétní listina falzem není, nicméně její vročení se zdálo být editorům špatné, proto je posunuli na rok 1250. Takto listinu datovala i pozdější neznámá ruka, která na zadní stranu listiny poznačila právě tento rok.⁶⁹ Václav I. se měl totiž 7. a 13. února vyskytovat v Žatci a navíc, složení svědků na listinách vydaných v Žatci je diametrálně odlišné od té vydané v Praze. Pokud ovšem přijmeme argument, že v Žatci byly „ryze panovnické listiny“ vydávány bez přítomnosti panovníka (který je ovšem později potvrdil), argumenty proti vročení listiny do roku 1249 se zcela obrátí. Složení svědků nemohlo být stejné ani podobné, protože v Žatci a v Praze byly dvě zcela odlišné skupiny osob – podezřelá by byla situace v opačném případě. O pravosti listiny svědčí i to, že je příjemecká a že ji nediktoval mistr Diviš, který byl v té době právě v Žatci. Jediným argumentem proti vročení listiny do roku 1249 tak zůstává špatná konkurenta v dataci listiny, která skutečně připadá až na rok 1250. Na druhou stranu, 7. indikce a 4. epakta, v dataci taktéž se vyskytující, jsou s rokem 1250 neslučitelné (ten má indikci 8 a epaktu 15). Písař (či diktátor, datátor – kdokoliv za to nesl zodpovědnost) se jistě dopustil chyby. Je otázkou, zda špatně uvedl indikci a epaktu (ale správně zachoval 5. konkurentu pro rok 1250) nebo zda se spletl právě jen v konkurentě (pro rok 1249 by měla být správně 4). Jiná datace není pravděpodobná, za celou dobu vlády Václava I. totiž žádný rok neměl indikci 7, konkurentu 5 a epaktu 4 (7. indikce byla jen v roce 1234 a 1249, konkurenta 5 v letech 1233, 1239, 1244 a 1250, epakta 4 pak v letech 1230 a 1249), rok 1249 je proto nejpravděpodobnější. Tento výklad navíc nevyvrací ani autor Příběhů. Následující události podle něj probíhaly následovně.

⁶⁷ CDB IV. 1, č. 159, s. 261–263. Listina je na levé straně silně poškozena, takže datum zcela chybí. Datace je tak možná jen díky uvedené indikci, konkurentě a epaktě.

⁶⁸ Obecně k problematice středověkých falz z prostředí klášterů zejm. ŠRÁMEK, J.: „*Aby události neunikly paměti.*“, zejm. s. 29, zde včetně další literatury.

⁶⁹ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Listina*, s. 21–22.; k postavení příjemeckých listin ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, zejm. s. 21; přípis CDB IV. 1, č. 159, s. 262.

Václav I. se 13. února se svým vojskem usadil na Vyšehradě, 8. den (20. února) se pak přebrodil přes Vltavu pod vsí Bubny a uchýlil se do Strahovského kláštera i s vojskem, které tábořilo v jeho okolí, část dokonce přímo v Břevnovském klášteře. Teprve odtud se 6. den (25. února) vydal k Žatci, který si podrobil bez boje.⁷⁰ Toto líčení připouští i ten výklad, že armáda, které velel Václav I., se po zastavení v Praze vydala až na konci února k Žatci, jež předtím (nejpozději 7. února) bez boje získala druhá část jeho vojska. Tu vedl biskup Bruno, který se však se svým králem v Žatci patrně nepotkal – již 22. února 1249 udělil v léno přímo v Jablonném Havlovi z Lemberka vsi Chotouň a Přitoky i desátky z vesnice Lešany na Moravě a okolních sídel.⁷¹ Pokud tedy budeme věřit letopisci, obě skupiny ještě na konci února operovaly samostatně.

2.2.3 Biskup Konrád

Přesně v den, kdy měl král Václav I. slavnostně vejít do dříve získaného Žatce, tedy 25. února roku 1249, byla vydána na neznámém místě enigmatická listina pro klášter ve Velehradu.⁷² Většina badatelů se zaměřovala na jeden její detail – je to jediný listinný pramen, kde je rebelující Přemysl označen jako „*junior Bohemorum rex*“.⁷³ V diplomatickém materiálu i naší provenience se nejedná o žádný exotický titul, hojně jej využíval již Václav I. Opusťme ale úvahy o použitém titulu, ponechme stranou i otázku ohledně datace listiny. Všichni badatelé zatím svorně ignorovali fakt, že vydavatelem byl „*Chvnradius, dei gracia episcopus*“⁷⁴ – z Boží milosti biskup.

Samotná listina je poněkud nestandardní. Biskup Konrád během svého episkopátu vydal pouze tři dochované listiny včetně této. Oproti jiným velehradským listinám vydaným do roku 1253 je tato psána velmi zběžným a „rozháraným“ písmem,

⁷⁰ „*Unde sexto die profectus ad civitatem Zatecz accessit, et eam suo dominio sine Marte subiugavit, alias autem plures villas vastavit, praedavit, incendit.*“ FRB II., s. 304.

⁷¹ CDB IV. 1, č. 161, s. 264–265. Proč Havlovi biskup Bruno tyto vesnice a desátky věnoval, není zcela zřejmé. Pravděpodobně se jednalo o náhradu škod, které Havel během bojů utrpěl. Za úvahu stojí i rozmístění obou vesnic. Přitoky jsou v těsné blízkosti dnešní Kutné Hory, Chotouň zhruba 25 km západně poblíž Českého Brodu, takže se mohlo jednat o zboží při cestě z Moravy do Prahy, které biskupové využívali při svých cestách – takže skutečně o biskupské zboží v Čechách.

⁷² CDB IV. 1, č. 133, s. 229. Listina je zde datovaná do roku 1248, na 25. února 1249 ji předatoval ŠILHAN, Jindřich: *Cisterciácké datování a vzpoura markraběte Přemysla mladšího*. Vlastivědný věstník moravský 23, 1971, s. 322–334.

⁷³ Sám Přemysl jako „*dei gratia iuvenis rex Boemie*“ vydal jen jedinou dochovanou listinu z roku 1249 (bez denního data). CDB IV. 1, č. 176, s. 288–290.

⁷⁴ CDB IV. 1, č. 133, s. 229.

často rozpitým a jako paleografický materiál byl použit vyříznutý kus pergamenu z nějakého rukopisu. Tato listina nakonec mohla být zhotovena přímo ve Velehradu, avšak některým členem Konrádovy družiny.⁷⁵ Konrád zde stvrdil svůj dar lesa „Svrčina“ velehradskému klášteru, což měla být část zboží, které Konrádovi věnoval „*inclitus Bohemorum rex, Primizel nomine*“.⁷⁶ Samotné obdarování Konráda můžeme chápat jako jisté vymezení se mladého krále vůči Brunovi ze Schauenburka.⁷⁷ Otázkou zůstává, zda se Přemysl ke Konrádovi přiklonil již před počátkem povstání, nebo až během něj. Důvod, proč Konrád věnoval Velehradu část zboží, které předtím obdržel od Přemysla, zdaleka nemusel být ryze altruistický. Snad si byl suspendovaný biskup vědom toho, že strana mladého krále v domácí válce prohrává a že se pomyslný stolec, na kterém sedí, povážlivě naklání. Zbožné obdarování Velehradu se tak mohlo stát jen jakousi pojistkou části jeho majetku – i kdyby starý král zvítězil a jal se svým protivníkům zabavovat neprávem nabytá zboží, přece snad by ponechal skromnou donaci zbožnému ústavu... Ať již byl důvod obdarování Velehradu jakýkoliv, tato listina představuje názorný doklad pokračování letitého sporu o obsazení biskupského stolce, který se nyní odehrával v novém dějství na pozadí jiných vyhocených událostí domácí války. Můžeme jen litovat, že se nedochovala pečeť této listiny. Snad byla schválně uříznutá proto, aby někoho zbytečně nedráždila pečeť biskupa, na kterého se mělo zapomenout.

2.2.4 Přemyslův tábor

Kdo stál v tomto sporu na straně krále Václava I., víme vcelku přesně – informují nás o tom svědečné řady Václavových listin. O složení straníků Přemysla toho na druhou stranu víme trestuhodně málo. Nejpodrobnější seznam přináší listina mladého krále bez denního data z roku 1249, která je však v tomto ohledu poněkud problematická, o tom níže.⁷⁸ Přemysl během své rebelie nevydal téměř žádné do dnešní doby dochované listiny (což nutně neznamená, že jich vydával méně než jeho otec),

⁷⁵ Ke Konrádovi jako vydavateli ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 111–112; k listině ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Listina*, s. 46–50.

⁷⁶ Zde můžeme chápat označení „*inclitus*“ jako čestný královský (či knížecí) titul. LB 16, s. 104.

⁷⁷ Oproti tomu Přemyslova listina hlásící se k 14. lednu 1249 a v níž svědčí olomoucký biskup Bruno vedle dalších stoupenců krále Václava I., vykazuje jasné znaky pozdějšího diktátu, zpětně datovaného. Měla bezesporu napravit vedle jiného i Přemyslovo „sklouznutí“ ke Konrádovi. CDB IV., č. 157, s. 258–259; ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 34, 89. Prakticky totožná je i další listina, byť o něco pozdější a bez svědectví Bruna, viz CDB IV. 1, č. 174, s. 285–286.

⁷⁸ CDB IV. 1, č. 176, s. 290.

takže není příliš z čeho čerpat. Listina biskupa Konráda, pokud ji vrocíme do roku 1249, tak jako jedna z mála může nabídnout jistý pohled do řad Přemyslova tábora. Svědčil zde Sudimír (Sudomír), komoří břeclavské provincie; Štěpán, syn Mikuláše řečeného „Ban“; Ondřej z Kvasic; vilik olomoucké provincie Petr; Martiáš (*Martiasch*), syn Petra; Hulínský vilik *Chislinch*; Walther; Jeniš (*Jenich*) a Hervík (*Herwicus*). Většinu zde uvedených svědků nemůžeme přesně identifikovat, to znamená, že nevíme, jakou měli kariéru před ani po povstání.

Z tohoto seznamu anonymních jmen vybočuje Sudimír – nejenže můžeme v obrysech sledovat jeho kariéru, ale dokonce známe i jeho příbuzné. Sudimír pocházel z moravského rodu, který dnes označujeme za pány z Horky. Pramenně je poprvé doložený na konci března 1247 spolu se svými bratry Pardusem a Tvrdišem (*Twircsone*) na první listině, kterou mladičkový Přemysl vydal jako markrabí – zde ještě bez jakéhokoliv titulu.⁷⁹ Jako komoří břeclavské provincie vystupuje poprvé ve zmiňované listině biskupa Konráda. V září 1249 ho opět nacházíme v okolí moravského markraběte Přemysla, opět s jeho bratry a opět bez titulu.⁸⁰ Na začátku února 1250 znovu vystupuje jako svědek na listině markraběte Přemysla, tentokrát jen s Pardusem a bez titulu.⁸¹ Opět ho potkáváme v okolí Přemysla na podezřelé listině pro Velehrad z dubna 1250, tentokrát se všemi bratry. Pardus zde vystupuje jako olomoucký komoří, bez titulu nacházíme jeho bratra Tvrdiše a poprvé i Sudimírova syna (*Twidisa*). Na konci března 1251 svědčil se svým bratrem, olomouckým komořím Pardusem.⁸² Jako břeclavský komoří vystupuje Sudimír až v polovině května 1251, opět se svým významnějším bratrem Pardusem. Tentokrát se dozvídáme i to, že jejich otec se jmenoval taktéž Sudimír.⁸³ Všechny tři bratry pak potkáváme spolu na čestném místě mezi svědky hned po církevních hodnostářích na Přemyslově konfirmaci založení žďárského kláštera z roku 1252.⁸⁴ Pardus jako olomoucký a Sudimír jako břeclavský komoří jsou společně uvedeni jako svědci na další Přemyslově listině ze srpna 1253.⁸⁵ Sudimír ve svém úřadu vystupuje ještě v roce 1261 v podezřelé zakládací listině vizovického kláštera (*Smillheimu*), opět v doprovodu vybrané společnosti, ve které nechyběl ani Smil

⁷⁹ CDB IV. 1, č. 105, s. 198.

⁸⁰ CDB IV. 1, č. 172, s. 283.

⁸¹ CDB IV. 1, č. 179, s. 330.

⁸² CDB IV. 1, č. 208, s. 372.

⁸³ CDB IV. 1, č. 211, s. 375–376.

⁸⁴ CDB IV. 1, č. 259, s. 440.

⁸⁵ CDB IV. 1, č. 287, s. 481.

z Lichtenburka.⁸⁶ Typické je, že ve všech případech se jednalo o moravské záležitosti a všechny výše zmíněné listiny byly vydány na Moravě.

Druhým svědkem, kterého jsme schopni identifikovat i v jiných listinách, je olomoucký vilik Petr. Nutno ale přiznat, že obě listiny, na kterých se dále vyskytuje, jsou podezřelé a dochované jen v opisech.⁸⁷ V Přemyslově listině (asi) z roku 1264 je bývalý olomoucký vilik označen jako „*fidelis nostri Petri*“,⁸⁸ tedy jako (Přemyslovi) věrný, oddaný či spolehlivý.⁸⁹ Takovéto oslovení přitom nebylo příliš časté a bylo vyhrazeno pouze úzké skupině nejdůvěryhodnějších osob – Přemysl takto oslovuje např. v roce 1253 olomouckého komořího Parduse (bratra výše zmiňovaného Sudimíra) a Václav I. roku 1250 Boreše (II.) z Rýzmburka.⁹⁰

Kdo byl Ondřej z Kvasic, nevíme. Kromě jediné zmínky v listině biskupa Konráda již nenacházíme žádného Ondřeje s predikátem „z Kvasic“. Na druhou stranu, v okolí mladičského Přemysla nacházíme od roku 1247 nejdříve podkomořího a pak komořího Ondřeje, vždy společně s Pardusem (bratrem Sudimíra), a pak po ukončení povstání na podzim 1249 ještě dalšího Ondřeje, tentokrát již bez titulu, ale opět v doprovodu moravského markraběte a opět s Pardusem a tentokrát i všemi jeho bratry.⁹¹ Není proto vyloučeno, že všichni tito tři Ondřejové byli ve skutečnosti jednou a toutéž osobou.

Listina biskupa Konráda z roku 1249 (pokud přijmeme dataci Jindřicha Šilhana) představuje jednu z mála možností poznat skupinu Přemyslových věrných a právě z toho důvodu není možné skupinu osob kolem mladého Přemyslovce nějak obecně charakterizovat, protože o ní víme příliš málo. Podle Josefa Žemličky se mělo jednat zejména o nižší složky šlechty, vesměs držitele různých, spíše drobnějších *beneficií*, nikoliv o příslušníky významných nebo později se prosadivších rodů.⁹² S tímto názorem nicméně není možné plně souhlasit, stačí namátkově připomenout Přemyslova důvěrníka Bavora (I.) ze Strakonice a jeho pozdější kariéru. Dobové prameny navíc do

⁸⁶ CDB V. 1, č. 290, s. 436.

⁸⁷ První krajně podezřelou listinu vydal pro Klášterní Hradisko král Václav I., druhou z let 1250–1252 pak přerovský arcijáhen a olomoucký kanovník Ezau. CDB IV. 1, č. 188, s. 341–347; CDB IV. 1, č. 247, s. 424–425.

⁸⁸ CDB V. 1, č. 399, s. 595.

⁸⁹ LB 12, s. 649.

⁹⁰ CDB IV. 1, č. 286, s. 479; CDB IV. 1, č. 180, s. 331.

⁹¹ CDB IV. 1, č. 105, s. 198; CDB IV. 1, č. 108, s. 202; CDB IV. 1, č. 127, s. 223; CDB IV. 1, č. 172, s. 283.

⁹² ŽEMLIČKA, J.: *Odboj králevce*; názoru o „latentním pnutí“ mezi rodící se pozemkovou nobilitou a upadajícími beneficiáři se přidružuje i v novějších studiích, s odkazy např. TÝŽ: *O „svobodné soukromosti“*, s. 296.

Přemyslova okolí umisťují *barones* či *nobiles*, tedy vysoce urozené muže, pravý opak „zchudlých“ *beneficiářů*.⁹³ Ať již přijmeme tezi o boji starých struktur proti nové skupině rodící se šlechty či nikoliv, nabízí se ještě jedna obecná charakteristika obou táborů – teritoriální. Je vcelku zřejmé, že Přemysl měl po celou dobu povstání silné zázemí v bývalém olomouckém údělu. Přítomnost Václava I. na konci roku 1248 na jihu Moravy snad dovoluje uvažovat o tom, že o vliv v této části Moravy se zápasilo. Je otázkou širší diskuse, zda to nebylo spíše teritoriální rozložení vlivu svářících se stran, které nakonec rozhodovalo o složení obou táborů.

2.2.5 Příměří a porážka Přemysla

Podívejme se nyní, co se dělo po událostmi nabitým únorem. Diplomatické prameny domácí provenience se na jistý čas zcela odmlčují, musíme proto dát opět slovo autorovi tzv. *Příběhů krále Václava*: „Když tedy byl uzavřen mír a smíření stvrzeno přísahami a napsány na to listiny, vydal se král na cestu k Litoměřicím a poručil všem prelátům a kanovníkům kostela i diecéze pražské, aby mu do osmi dnů vyjeli vstříc a neopominuli mu být nápomocni podle svých sil; k té záležitosti byl od pana papeže Inocence IV. ustanoven za vykonavatele pan biskup míšeňský, aby preláti českých kostelů i kanovníci, kdyby se nesnažili vyjeti králi vstříc a podle svých sil mu pomáhat, byli exkomunikováni a konečně zbaveni svých beneficí. O téže záležitosti byl také dodán list nového krále německého, obsahující podobný trest, a byl čten kanovníkům i jiným duchovním veřejně v pražském kostele. Králův syn pak, maje za to, že onen mír byl pravý a ne předstíraný, přišed se svými, bydlel v Praze, vloživ do hradu i do města velmi silnou posádku, a potom odjel do jiných měst a hradů, které mu připadly za podíl.“⁹⁴

Vše nasvědčuje tomu, že se autor *příběhů* nedopustil fabulace – pokud to lze ověřit, všechny údaje sedí. Škoda jen, že letopisec nebyl ve svém líčení poněkud sdílnější. Dodnes nepanuje shoda v tom, kdy byl tento mír vyhlášen, jak dlouho trval a

⁹³ Např. papežský list z konce dubna 1249, kde se píše: „(...) *nobili viro Přemyslo (...) cum nonnullis baronibus regni Boemie*“ – tedy ne Přemysl s *beneficiáři*, ale Přemysl s částí baronů (CDB IV. 1, č. 163, s. 268); v *Příběžích* si Přemysla zvolili *nobiles terrae Bohemiae et natu maiores*; na jiném místě, již po obsazení Prahy Václavem, je uvedeno, že král Václav podruhé zrušil dohodu, kterou slíbil *filii suo et nobilibus terrae*. *Příběhy Václava I.*, s. 304, 306; *Kronika Františka Pražského* zase uvádí, že Přemysl vyhnal otce z královského stolce *cum auxilio baronum et nobilium*, (s. 349). Výraz *baro*, alespoň podle definice slovníku středověké latiny, znamená „urozený a svobodný člověk, příslušník vyšší šlechty, pán, velmož“ (LB 3, s. 378).

⁹⁴ *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 103; srov. *Příběhy Václava I.*, s. 304–305.

co v praxi znamenal. Držme se chronologického rámce, který nám udává autor *Příběhů krále Václava*. Skutečně se totiž dochovaly (byť jen v papežské registratuře) dvě listiny papeže Inocence IV., které vydal na konci dubna 1249 ve prospěch Václava I. – vykonavatelem papežské moci byl skutečně ustanoven míšeňský biskup Konrád.⁹⁵ Mír byl tedy uzavřen někdy mezi koncem února a koncem dubna 1249. V první listině z 22. dubna papež s odvoláním na autoritu Bible káral Přemysla za povstání proti otci. Ten se nadto vůči svému otci dopustil mnoha krutostí – zde může narážet jak obecně na válečné útrapy, tak snad věděl i o násilí, které bylo spácháno přímo na osobě Václava I. Papež hrozil, že nad zeměmi všech „příznivců nespravedlnosti“ (*iniquitate fautores*) – tedy rebelantů, může vyhlásit inderdikty a exkomunikace a dokonce, bude-li to nutné, může být k prosazení těchto ustanovení využita i „pomoc světského rámě“ – tedy hrubá síla. Jeden biskup byl již dokonce skrze dominikána Gotfrieda, papežského penitenciáře, exkomunikován. Všechny církevní hodnostáře dále papež nabádal k tomu, aby byli poslušni Václavovi I., jinak jim hrozila ztráta jejich *beneficií*. Je až zarážející, jak se obsah této listiny shoduje s vyprávěním letopisce – zdá se, že ji autor znal nebo byl o jejím obsahu podrobně zpraven, o čemž může svědčit i jedna chyba, které se dopustil. List Konráda, syna Fridricha II., se o této věci nedochoval, nicméně papežská listina jej zmiňuje. Znal nějakou Konrádovu nedochovanou listinu, nebo se mu s odstupem času slilo více informací dohromady a za vydavatele papežské listiny označil Konráda? Těžko soudit, ale takováto shoda může být jen stěží náhodná.

Hrozba klatby nebyla lichá, ještě v půlce června nebylo možné v Čechách svobodně vykonávat bohoslužby. Častolov ze Žitavy (strýc Smila z Lichtenburka), Havel z Lemberka, Beneš a Jaroslav si proto nechali Václavem I. potvrdit povolení, aby duchovní míšeňského biskupa mohli na jejich statcích provádět výkon spirituálních práv – tedy zejména bohoslužby, které byly jinak zakázány (jak zdůraznil o pár měsíců dříve papež, jednalo se zejména o křty, poslední pomazání, konání mší svatých etc.).⁹⁶ Tato příjemecká listina ukazuje ještě na jeden zajímavý aspekt praktického využití interdiktu pro zvýhodnění Václava, listina byla totiž adresována kromě výše zmíněných pánů také „*ac omnibus, ad quos pervenerit presens scriptum, gratiam suam et omne bonum*“, tedy všem, kterým toto psaní dojde.⁹⁷ Bylo tedy na spojencích Václava I., aby do jeho tábora

⁹⁵ Listiny z 22. a 24. dubna. CDB IV. 1, č. 162–163, s. 266–268.

⁹⁶ CDB IV. 1, č. 162, s. 267.

⁹⁷ CDB IV. 1, č. 167, s. 272.

přilákali ještě nerozhodnuté či klatbou znechucené lidi – tento list dával výmluvně najevo, na které straně domácího sporu stojí katolická církev a kdo ji reprezentuje.

Mezitím, jak informuje letopisec, přebýval král v Litoměřicích, kde během několika týdnů sebral četné vojsko. Tam mu přišlo vstříc mnoho prelátů, kteří mu nabízeli služby. Václav I. a jeho věrní zde také konali sněm. Starší český král zakázal všem osobám pod trestem smrti všechny násilnosti a to nechal veřejně rozhlásit. Po skončení sněmu se po velmi tajné poradě vybral se svým vojskem k Sadské, kde se na delší dobu zastavil. Sice prohlašoval, že chce táhnout na Moravu a pak dále do Uher, ale to se ukázalo být jako úskok, protože již 5. srpna dobyl Prahu.⁹⁸

Tímto bylo ukončeno období míru (či spíše klidu zbraní), které trvalo jen pár měsíců. Opět nemáme důvod letopisci nevěřit, můžeme jej ale trochu doplnit. Na začátku června se Václav I. nacházel na Budyšínsku, kde vydal dvě listiny ve prospěch vyšehradské kapituly. Ta, reprezentovaná mistrem Divišem, prodala míšeňskému biskupovi dvě vesnice v Budyšínsku s tím, že za utržené prostředky koupí dvě vesnice na Opavsku.⁹⁹ Potvrdit lze dokonce i to, že byl v Litoměřicích – právě tam totiž vydal výše zmíněnou listinu, která umožňovala jeho spojencům vykonávat prostřednictvím míšeňských kleriků zakázané svátosti.¹⁰⁰ Vidina brzkého zrušení interdiktů a hrozba ztráty *beneficií* bylo asi to hlavní, proč „mu vyšlo vstříc mnoho prelátů kostelů a někteří kanovníci a poskytli mu své osoby i dary různých věcí i své věrné služby“.¹⁰¹ V Litoměřicích setrval ještě 23. července, kdy zde vydal listinu pro klášter v Doksanech.¹⁰² Krátce poté se vypravil na cestu k Sadské, odkud obratem dobyl Prahu. Datum 5. srpna se zdá být přesné, první listinu v Praze vydal již 11. srpna pro litoměřického měšťana, ve které mu potvrdil koupí vesnice Keblice na Litoměřicku.¹⁰³

Následující události letopisec popisuje velmi podrobně, vždyť se jednalo o symbolické obnovení královské hodnosti Václava I. v plném rozsahu, tuto událost bylo potřeba pečlivě zaznamenat. Po vstupu do města (brány mu měli otevřít někteří měšťané) ho slavnostně přivítal biskup Mikuláš. V Praze došlo ještě k nějakým ozbrojeným potyčkám, to již ale nemohlo Václavovi I. zabránit v úplném obležení Pražského hradu. Před jeho hradbami byly postaveny obléhací stroje, dostavili se také „bezbožní lidé z Jihlavy“, snad havíři, kteří měli kopat podkopy. Po dni Nanebevzetí

⁹⁸ *Příběhy Václava I.*, s. 305.

⁹⁹ CDB IV. 1, č. 164–166, s. 269–271.

¹⁰⁰ CDB IV. 1, č. 167, s. 272.

¹⁰¹ *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 103; srov. *Příběhy Václava I.*, s. 305.

¹⁰² CDB IV. 1, č. 169, s. 274–276.

¹⁰³ CDB IV. 1, č. 170, s. 276–277.

panny Marie (16. srpna) se nechal Václav I. slavnostně korunovat v kostele sv. Františka, mši celebroidal olomoucký biskup Bruno (nikoliv domácí Mikuláš), slavnost poté pokračovala velkolepou hostinou, která (i za účasti pražského biskupa) proběhla podle všech zvyklostí. Přemysl neměl jinou možnost, než uposlechnout výzvy svého otce a pokořit se mu, což znamenalo také vydat všechny obsazené hrady včetně pražského, jehož obráncům nadto docházely zásoby. Václav I. mu opět udělil Markrabství moravské se vším příslušenstvím, podržel si jen polovinu podílu na mincovním regálu v Jihlavě. Do Pražského hradu slavnostně vstoupil 20. srpna, zde pak uspořádal své věci, ale již „čtvrtého dne (...)“ časně ráno vyjel z hradu a odebral se na své hrádky, na nichž byl dříve zvyklý přebývat.¹⁰⁴ Skutečně, 14. září 1249 vydal Přemysl ve své staronové funkci moravského markrabího za účasti svých důvěrníků u Olomouce listinu.¹⁰⁵ Zde bychom mohli vyprávění ukončit, ale celá záležitost měla ještě dohru. Zhruba měsíc po ukončení celé nešťastné události pozval Václav I. svého syna i s jeho blízkými na hrad Týřov. Přemysl se dostavil, ale i se svými věrnými byl zajat, Přemysla odvezli na jeden „velmi pevný hrad“, urozené země (*nobiles autem terrae*) pak na Pražský hrad.¹⁰⁶ Přemysl pobyl v zajetí jen krátkou dobu, protože již 17. listopadu vydal v Brně opět v hodnosti moravského markrabího listinu – svědky tentokrát nebyli jeho blízcí, ale straníci Václava I. v čele s Havlem z Lemberka.¹⁰⁷

2.2.6 Boj proti tyranovi?

Předchozí stránky se snažily podrobně zmapovat průběh událostí samotného povstání, pozornému čtenáři nicméně jistě neuniklo, že obsah této kapitoly zatím příliš nekoresponduje s jejím názvem. Zaměřme se proto na problematiku „tyranství“ obou hlavních aktérů – Přemysla a jeho otce Václava I. Je možné chápat povstání syna proti otci jako boj proti tyranovi? Odpověď nabízí autor tzv. *Příběhů*: „Roku 1245 panování pak krále Václava patnáctého nebo šestnáctého. Týž král Václav, oddav se vůli svého těla, začal milovati život o samotě a sám s několika lidmi přebývati na hrádcích nebo

¹⁰⁴ *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 103–106; srov. *Příběhy Václava I.*, s. 305–308.

¹⁰⁵ CDB IV. 1, č. 172, s. 282–283.

¹⁰⁶ *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 106; srov. *Příběhy Václava I.*, s. 308. Podobně jako v dříve citované papežské listině, i zde v okruhu Přemysla nacházíme vysoce urozené muže, ne beneficiáře. To pochopitelně neznamená, že by urozený muž nemohl být zároveň i beneficiářem, samozřejmě mohl. I z tohoto důvodu podle mého názoru není možné označit primárně sociální skupinu výrazem, který může obsáhnout hned několik sociálních skupin naráz.

¹⁰⁷ CDB IV. 1, č. 174, s. 285–286.

domech k tomu vystavěných, ač ještě stále panoval v celém jeho království dobrý mír a pokoj.¹⁰⁸ Zcela se oddal vůli svého těla – tato nenápadná douška je ve skutečnosti usvědčením z tyranství, přesně v duchu třetí až osmé kapitoly první knihy *Polycratica* Jana ze Salisbury. Panovník může využívat záliby tohoto typu, ale jen v míře nezbytné relaxace, oddávání se zahálce je pro spravedlivého panovníka zcela nepřijatelné. Autor letopisu pro vybranou společnost církevních intelektuálů nezakrytě napsal, že král Václav I. se stal špatným panovníkem – tyranem. V tomto směru lze chápat vystoupení mladého Přemyslovce jako boj proti tyranovi. Beztak byl jediným legitimním nástupcem a navíc, vláda je přenosná, alespoň podle Jana ze Salisbury.¹⁰⁹

Jak se k odboji stavěli představitelé církve? Pokud víme, domácí klérus spíše podporoval mladého Přemysla. Papežská kurie nicméně zastávala zcela opačný názor. Dochovaly se dvě listiny papeže Inocence IV., které vydal na konci dubna 1249 ve prospěch Václava I.¹¹⁰ V první z nich papež s odvoláním na autoritu Bible káral Přemysla za povstání proti svému otci, vždyť „*honora patrem tuum et matrem tuam*“, cti otce i matku svou.¹¹¹ Povstání a účast na něm označil několikrát za *iniquitas*, tedy zcela v duchu učení Jana ze Salisbury za projev tyranie ze strany mladého Přemyslovce (*origo tyranni iniquitas est*).¹¹² Ten se nadto proti svému otci dopustil mnoha krutostí. Papež hrozil, že nad zeměmi všech „příznivců nespravedlnosti“ (*iniquitate fautores*) – tedy rebelantů, může vyhlásit interdikt a exkomunikace a dokonce, pokud nebude zbylí, mohou být použity i zbraně. Všechny církevní hodnostáře dále papež nabádal k tomu, aby byli poslušni králi Václavovi, jinak jim hrozila ztráta jejich *beneficií*.

Čím lze postoj papeže vysvětlit? Hlavní důvody asi byly zahraničněpolitické zájmy papežské kurie. Co se míry „tyranství“ týče, mladý Přemysl se projevil jako větší hříšník – vyvolal občanskou válku,¹¹³ nezakrytě bažil po moci¹¹⁴ a dokonce se svojí družinou porušil lenní přísahu svému otci.¹¹⁵ Toto povstání lze proto chápat jako boj tyрана proti tyranovi, ale přece jen, více v právu, alespoň teoreticky, byl král Václav I. Podpora církve (resp. papežské kurie) se jeví v případě Václava I. jako velmi účinná.

¹⁰⁸ Moderní český překlad podle *Pokračovatelé Kosmovi*, Praha 1974, s. 102. „*A. 1245, regni autem regis Wenceslai XV vel XVI idem rex voluntati suae carnis deditus, coepit solitariam vitam amare et castella vel domos ad hoc fabricatas cum paucis solus inhabitare, pace tamen bona et quiete per totum adhuc regnum eius vigente.*“ *Příběhy Václava I.*, s. 303.

¹⁰⁹ *Polycraticus*, kn. 4, kap. 12.

¹¹⁰ Listiny z 22. a 24. dubna CDB IV. 1, č. 162–163, s. 266–268.

¹¹¹ CDB IV. 1, č. 162, s. 266.

¹¹² *Polycraticus*, kn. 8, kap. 17, s. 309.

¹¹³ TAMTÉŽ, kn. 8, kap. 23, s. 361.

¹¹⁴ TAMTÉŽ, kap. 17, s. 310.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, kn. 6, kap. 25, s. 66–67.

Hrozba interdiktu nebyla totiž lichá, ještě v půlce června roku 1249 nebylo možné v Čechách svobodně vykonávat bohoslužby. Přední šlechtici z řad Václavova tábora si proto nechali Václavem potvrdit povolení, aby duchovní míšeňského biskupa mohli na jejich statcích provádět výkon spirituálních práv – tedy zakázané bohoslužby. Tento list dával výmluvně najevo, na které straně domácího sporu stojí katolická církev a kdo ji reprezentuje.

Přestože torzovitost dochovaných pramenů neumožňuje důsledně sledovat přímou aplikaci obecných názorů na vládu tyрана a boji proti němu v tomto konkrétním sporu, je zřejmé, že minimálně vzdělaná část domácího kléru, stejně jako papežská kurie, znala základní díla a názory středověkých intelektuálů, Jana ze Salisbury nevyjímaje. Univerzitně vzdělaní intelektuálové skutečně již v této době působili i na panovnickém dvoře, stačí jen namátkově připomenout vicekancléře mistra Diviše, který své vzdělání získal patrně v Itálii.¹¹⁶ Označení nějakého vládce za tyрана, byť kódované, se stalo poměrně významným prvkem propagandy a často sloužilo k legitimizaci postupu jeho protivníků. Pro příklad opět nemusíme chodit daleko. K počátkům vlády Přemysla Otakara II. napsal autor tzv. Kolmarské kroniky: „*Mortuo hoc rege [Václav I. – T. S.], filius regnum occupat, Theuthones expellit, nobiles impugnat, vicinos subiugat. Hic factus invisus multis, fideles famulos paucos habebat.*“¹¹⁷ Přemysl Otakar II. vyháněl Němce, bojoval proti rodem urozeným, podroboval si sousedy, měl mnoho nepřátel a málo přátel – učebnicový příklad středověkého předtomistického tyрана. Není vůbec důležité, zda je tato stručná charakteristika pravdivá či nikoliv, jasně ale říká, že Přemysl byl tyranem, nespravedlivým vládcem. Důvod je vcelku prostý, autor na dalších stránkách podrobně rozebírá nástup Rudolfa Habsburského, který je zde hlavním kladným hrdinou, jeho politického protivníka proto bylo nutné vykreslit v tmavých odstínech, nejlépe jako tyрана.

Středověká vzdělanost, byť dnes často opovrhovaná jako součást „temného“ dějinného období, v mnohém ovlivnila i dnešní svět. Tyran jako slovo s vysoce abstraktním obsahem by patrně nepřežilo ve slovníku tolika jazyků dodnes, nebýt středověkých intelektuálů, kteří se k němu často vraceli.

Co to ale znamenalo pro pana Smila? Inu, to je těžko zodpověditelná otázka. Pokud byl někdo označen za tyрана, se všemi důsledky to mohli pochopit jen příslušníci vzdělaného kléru, kteří s tímto faktem mohli dále pracovat a použít ho, pokud uijeme

¹¹⁶ K mistru Divišovi ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 47–59.

¹¹⁷ *Chronicon Colmariense*, s. 245.

nehezky moderní příměr, k propagandě. Smil z Lichtenburka jistě byl ve styku s vyšším klérem, vesměs vzděláním poznamenaným, takže mu mohlo být vysvětleno a zdůrazněno, že to, co činí, je zcela správné a v zájmu *aequitas*, tedy jakési božské rovnováhy. Jak se potom má proti takovému tyranovi postupovat? Názor středověkých učenců asi panu Smilovi zprostředkovan nebyl, protože ti se zbraněmi příliš nepočítali. Již od dob svatého Augustina totiž převažoval názor, že když Bůh dopustil, aby lidem vládl nespravedlivý tyran, činil tak záměrně, aby potrestal nedobry lid. V takovém případě ale boj proti tyranovi znamená protivení se Bohu. Dokonce ani Jan ze Salisburie nebyl žádným propagátorem tyranovraždy, byť je mu to někdy připisováno. Vraždu tyrana vidí jen jako naprosto krajní možnost, zdůvodňuje ji jednak některými příběhy ze Starého zákona a navíc tím, že je to koneckonců něco, co si na sebe tyran sám přivolal – spravedlivého panovníka má přece každý rád a nikdo by ho nemordoval.¹¹⁸ Tento názor v budoucnu upravil Tomáš Akvinský, tomu bylo ale v době povstání necelých 25 let. Jak ale jasně vyplývá z papežova listu z 22. dubna 1249, oficiální církevní struktury užití násilí proti povstalcům tolerovaly, tedy ve své podstatě schvalovaly.¹¹⁹

2.2.7 Věrně při králi Václavovi

Smil z Lichtenburka mohl být někým přesvědčen o tom, že během povstání bojuje proti tyranovi, byť určitě nemohl tušit, co toto slovo přesně znamená. Ani pokud by skutečně věděl, že jeho skutky mají vést k obnovení *aequitas*, zcela jistě by to nebyla jeho primární motivace k tomu, aby stál po boku krále Václava I. Podstatně důležitější roli v jeho rozhodování jistě hrály rodové zájmy. Ronovci (potomci Smila „Světlika“ z Tuháně) totiž prokazatelně hájili zájmy krále Václava I., v jehož okolí se během povstání pohybovali.¹²⁰ Poněkud jiný obraz by mohla podávat listina mladého krále Přemysla pro řád německých rytířů, kterou vydal v roce 1249.¹²¹ Listina sice postrádá denní datum, musela být ale vydána do začátku srpna, kdy situaci v zemi opět opanoval král Václav I. V listině zaujme zejména seznam svědků, který by mohl podat

¹¹⁸ „*Et quibus facile liquebit, quia semper tyranno licuit adulari, licuit eum decipere, et honestum fuit occidere, si tamen aliter coerceri non poterat.*“ Polycraticus, kn. 8, kap. 18, s. 325; shodně TAMTÉŽ, kap. 17, s. 309.

¹¹⁹ CDB IV. 1, č. 162, s. 267.

¹²⁰ K účasti Ronovců na povstání URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 32–35; nejnověji JAN, L.: *Domáci šlechtická opozice*, zde na s. 89; Smilova strýce Častolova nalezneme v okolí panovníka hned několikrát, CDB IV. 1, č. 164, 165, 169, 170, s. 269, 270, 276, 277, na poslední listině vystupuje i se svým synem Hynkem (Jindřichem); Smil dvakrát, CDB IV. 1, č. 169, 173, s. 276, 284.

¹²¹ CDB IV. 1, č. 176, s. 288–290.

nejdetailnější svědectví o složení Přemyslova tábora, na prvním místě zde nicméně vystupují bratři Jindřich a Častolov – bezpochyby otec a strýc pana Smila. Ti se ale do okolí mladého krále podle všeho dostali jako zástupci protivné strany s nějakým diplomatickým posláním.¹²² Nicméně právě z tohoto důvodu není zcela jisté, zda se i mezi zbylé svědky nepřimíchal někdo z tábora krále Václava I.¹²³ Starší král skutečně považoval Častolova ze Žitavy (strýce Smila z Lichtenburka) za svého blízkého spojence. To dokazuje i jeho označení jako „věrného muže“, což opravdu nesvědčí o nějakém přeběhlictví.¹²⁴

Jakým způsobem se ale Smil z Lichtenburka angažoval a zda vůbec zasáhl do bojů, to bohužel zjistit nelze. Můžeme se jen domýšlet, že jeho služeb si Václav I. cenil, protože již 22. září 1249 vystupuje Smil z Lichtenburka jako svědek listiny krále Václava nově ve funkci pražského purkrabího, ve které vystřídal Přemyslovi věrného Boruta.¹²⁵ Úřad pražského purkrabího rozhodně nebyl pouze symbolický, během 13. století se stal jedním z nejvýznamnějších v zemi. Přestože se jednalo o úřad zemské správy, patřil zároveň pražský purkrabí i mezi dvorské úředníky (ve smyslu péče o chod panovnického dvora a domácnosti), a to mezi ty nejvýznamnější.¹²⁶ S funkcí pražského kastelána (*castellanus Pragensis*) byly spojeny velitelské pravomoci a jisté soudní úkony, v králově nepřítomnosti dokonce býval jeho zástupcem.¹²⁷

Poté, co dal Václav I. na konci září roku 1249 na Týřově zajmout svého syna i s jeho doprovodem, nechal Přemysla odvést na Přimdu a ostatní přikázal uvěznit na Pražském hradě.¹²⁸ Jejich žalárníkem se tedy stal osobně Smil z Lichtenburka, což zajisté nepřispělo k dobrým vztahům se straníky mladého Přemysla, výsledky čehož snad dokonce je možné vysledovat v pozdějším pramenném materiálu. Ale o tom na jiném místě.

¹²² URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 34; JAN, L.: *Domáci šlechtická opozice*.

¹²³ ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 172.

¹²⁴ CDB IV. 1, č. 167, s. 272. O aktivitách Ronovců během povstání zejm. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 31-36; srov. také TÝŽ: *Lichtenburkové. Jejich postavení*, s. 199-201.

¹²⁵ CDB IV. 1, č. 173, s. 284.

¹²⁶ Alespoň za panování Václava II. K tomu DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D.: *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 325-326.

¹²⁷ ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 203; VANÍČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 223; TÝŽ: *Velké dějiny III.*, s. 213.

¹²⁸ *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 106.

2.3 *Ve znamení kříže (1254/1255)*

Svoji nejdelší pouť vykonal Smil z Lichtenburka v zimních měsících na přelomu let 1254 a 1255. Na své cestě došel až do Sambie (Samlandu) na pobřeží Baltského moře (v dnešní Kaliningradské oblasti). Do těchto pohanských končin se dostal jako účastník křížové výpravy, kterou zorganizoval a vedl Přemysl Otakar II. O účasti pana Smila na této výpravě se dozvídáme díky listině vydané Přemyslem Otakarem II. 17. ledna 1255 u Elblągu, ve které Smil vystupuje jako svědek.¹²⁹ Tato listina je ale zároveň jediným písemným pramenem, ze kterého se o jeho účasti na této výpravě dozvídáme, bez ní by příslušné pasáže naší práce byly jen další nenapsanou částí příběhu pana Smila. A třebaže máme k dispozici daleko větší množství pramenného materiálu, nemůžeme podrobněji popsat vlastně ani samotnou výpravu. Shrňme si proto alespoň základní fakta.

V polovině 50. let 13. století ještě zdaleka nebylo postavení řádu německých rytířů v severovýchodní Evropě pevné. Vždyť samotný řád tu v té době nepůsobil ani celé tři dekády a v okolí žijící pohané rozhodně nehodlali dobrovolně přijmout křest. Pro úspěch řádu v jeho počátcích byla naprosto klíčová podpora zvenčí. Byly to právě dědičné české země, které řádu tuto pomoc již od sklonku 12. století poskytovaly, a to zejména prostřednictvím majetkových darů, jež pocházely jak od panovníka, tak i od jednotlivých šlechticů.¹³⁰

Řádové prostředí určitě nebylo cizí ani panu Smilovi, už jen z toho důvodu, že se vyskytoval v nejbližším okolí panovníka. Ale ani čistě z geografického hlediska mu nebyl řád vzdálený. Připomeňme jen, že již od roku 1242 existovala komenda řádu německých rytířů v Drobovicích na Čáslavsku (třetí nejstarší v Čechách a pro celé 13. a počátek 14. století i nejdůležitější v celém království),¹³¹ tedy pouhých 12 kilometrů západně od Lichnice. Vztah pana Smila k řádu ale více než výstižně ilustruje existence jeho komendy přímo v Brodě, kterou zde můžeme doložit k roku 1256.¹³²

Viz obr. 1

¹²⁹ CDB V. 1, č. 39, s. 83.

¹³⁰ KNAP, J.: *Křížové výpravy*, s. 36.

¹³¹ JAN, Libor: *Bratři špitálu Panny Marie*, s. 14–21.

¹³² CDB V. 1, č. 90, s. 164–165. Bližší podrobnosti o řádové komendě v Brodě v následujícím textu.

Samotné výpravě předcházelo diplomatické jednání velmistra řádu Poppa z Osternhohe v Čechách na podzim roku 1254 a warmijského biskupa na Moravě.¹³³ Kdy přesně se ale Přemysl Otakar II. rozhodl přijmout znamení kříže, nevíme. Polemiky byly vedeny i ohledně o charakteru této výpravy – tedy zda se jednalo o „skutečnou“ křížovou výpravu, nebo pouze o válečnou kampaň na pomoc řádu. Smilovi současníci měli v této otázce vcelku jasno: král Přemysl pohanskou zemi podmanil „*cruce signatus*“, tedy ve znamení kříže (křížem označený).¹³⁴ Český panovník skutečně přijal znamení kříže, zda tak ale učinili i další členové jeho doprovodu, není možné rozhodnout. Pokud ano, teoreticky je měl slib vázat na celý rok.¹³⁵

Přemyslova křížácká výprava vyrazila z Prahy 14. prosince roku 1254 a Vánoce již panovník trávil ve Vratislavi, kde se k jeho vojsku připojily další posily včetně jeho bratrance Oty V. Dlouhého.¹³⁶ V křížáckém vojsku se tak sešel nejen výkvět domácího rytířstva, ale také elity z rakouských zemí, Saska, Míšeňska, Durynska, Porýní a Slezska. Účastníkem výpravy mohl být i známý minnesänger Sigeher, který složil následující verše (v moderním českém překladu): „Zasluhujem rány tvoje, / Bože! Viz, jak křesťan řada / ustupuje před pohany! / Pane, s námi bdi, nás chraň! // Pro tvou víru křesťan voje / trpí, jejich vojsko strádá, / jako kdysi pro tvé rány / přes moře jsme nesli zbraň. // Raděj nebýt zrozen, / vítězství když naše není! / Bože, pro své umučení / odpusť, posilň nás tvůj duch: / neb ví Bůh, / Otakar když nezvítězí, pak jsme ztraceni.“¹³⁷

Zimní období bylo zvoleno záměrně kvůli bažinatému terénu cílové destinace, ve kterém mohla těžká jízda úspěšně operovat pouze na zamrzlé půdě. Vojsko, které se dostavilo do Sambie, tak jistě patřilo k početnějším. Autor tzv. *Descriptionem Terrarum* přímo uvádí, že českého panovníka doprovázelo množství křesťanského vojska (*copioso*

¹³³ K aktivitě velmistra Poppa PrUB I. 1, č. 294, s. 219; KNAP, J.: *Křížové výpravy*, s. 42; shodně JAN, L.: *Přemysl Otakar II.*, s. 127–139. K přítomnosti warmijského biskupa CDB V. 1, č. 11, s. 47–49.

¹³⁴ COLKER, M. L.: *America rediscovered*, s. 721. Jedná se o teprve nedávno objevený pramen, který česká historiografie prakticky nezná. Původní dílo patrně popisovalo původ a zvyky Mongolů, v úvodu tohoto spisu byl umístěn stručný popis zemí. Do dnešní doby se dochoval opis jen tohoto úvodu (s incipitem „*Incipiunt Descripciones Terrarum*“), rukopis s tímto opisem se dnes nachází v Dublinu. Neznámý autor se velmi dobře orientoval ve středoevropských reáliích, dokonce přesně uvedl, že Přemysl byl 5. českým králem, a především byl očitým svědkem této výpravy – osobně se např. účastnil křtu vůdce Sambie. Ke stejnému závěru došli i KNAP, J.: *Křížové výpravy*, s. 6–11; shodně i JAN, L.: *Přemysl Otakar II.*

¹³⁵ GOLL, J.: *Čechy a Prusy*, s. 22.

¹³⁶ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.* In: FRB II, s. 308–309; PrUB I. 1., č. 300, s. 222.

¹³⁷ K účasti mistra Sigehera viz KNAP, J.: *Křížové výpravy*, s. 43; český překlad *Moravo, Čechy, radujte se!*, s. 38.

exersitu Christianorum),¹³⁸ ale starší odhady počítající s 60–80 tisíci muži jsou značně nadhodnocené.¹³⁹ Samotný útok na Sambii začal z pevnosti Balga (necelých 40 kilometrů jihozápadně od Královce), odkud postupovalo křižácké vojsko velmi rychle dál. Kampaň byla nejen rychlá, ale také velmi krutá – teror, který vojska šířila, donutil předáky kmenových území Quednau, Waldau a Tapiau, aby se bez boje poddali a poskytli jako záruku četná rukojmí. Nekompromisní postup křižáckého vojska byl doprovázen křty pohanských vůdců, které měly k dobrovolnosti hodně daleko. Veliké množství nevěřících měl sám pokřtít i olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka. Křtů vybraných pohanských předáků se osobně účastnil i Přemysl Otakar II., takže očitým svědkem těchto událostí mohl být dost dobře i pan Smil. Dva nejvýznamnější pruí předáci dokonce přijali při křtu na počest nejpřednějších účastníků výpravy křestní jména Ota a Otakar.¹⁴⁰ Po tomto rychlém úspěchu ještě Přemysl stihl označit místo určené k výstavbě nové pevnosti, jež měla chránit dobyté území a která byla na jeho počest nazvána *Mons regius*. Později kolem této významné pevnosti vzniklo město Königsberg (Královec), dnešní Kaliningrad. Poté Přemysl spěchal zpět domů a již 6. února 1255 byl k zastížení v Opavě.¹⁴¹

Tento základní rámec informací o první křižové výpravě Přemysla Otakara II. byl v minulosti zdrojem mnohých polemik. Kvůli velmi krátkému trvání samotných válečných akcí (Josef Šusta je odhaduje na 7–10 dní) byl zpochybňován význam Přemysla pro úspěch této výpravy a někdy dokonce i jeho osobní účast. Tyto kritické názory však Josef Šusta zcela přesvědčivě vyvrátil. Jednak poupravil odhad početnosti křižáckého vojska, ale také upozornil na to, že tato výprava měla zcela jasný a konkrétní cíl: vojensky zlomit Sambii. Takového cíle mohla dosáhnout i relativně nevelká skupina těžkooděnců, která se po zamrzlém terénu přesouvala rychle a bez zbytečného trénu. Je tedy vcelku zbytečné pochybovat o osobní účasti Přemysla či o bezvýznamnosti jeho účasti na této výpravě.

Rychlost postupu křižáckých vojsk konečkonců dobře ilustruje i historika, kterou popisuje pozdější kronikář Petr z Dusburgu (svou kroniku dokončil roku 1326). Přemysl se měl u pevnosti Balga setkat s jakýmsi Gedunem, urozeným starým Prusem. Toho se ptal, zda bude jeho armáda schopná dosáhnout svého cíle. Teprve když se sešlo celé

¹³⁸ *Incipiunt Descripciones Terrarum*, s. 721.

¹³⁹ ŠUSTA, J.: *První výprava Přemysla II.*, s. 220–228.

¹⁴⁰ Aktivní účast Přemysla při křtu během výpravy *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 309; stejně i letopisy Olivského kláštera. *De prima fundatione monasterii Olivae*, s. 685.

¹⁴¹ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 309.

Přemyslovo vojsko, Gedun potvrdil, že s takovou silou si může jít, kam chce, a dělat, co se mu zlíbí („... *vade quocunque tibi placet, et quod volueris, impetrabis.*“). Poté mu král daroval svůj prapor, který měl jemu i jeho rodině zajistit bezpečí před postupujícími křižáky. Jenže jejich postup byl tak rychlý, že když tento Prus došel domů, našel jen spáleniště a mrtvé příbuzné.¹⁴²

Další spor se vede o to, zda se Přemysl skutečně osobně zúčastnil založení pozdějšího Královce, respektive, zda pro něj určil vhodné místo. To je otázka, kterou dnes již jen velmi těžko zodpovíme. Nicméně pravdou je, že všechny narativní prameny se vzácně shodují v tom, že budoucí město dostalo název podle českého krále a že to byl právě Přemysl, kdo vhodné místo pro výstavbu určil.¹⁴³ Tuto skutečnost koneckonců nezpochybňuje ani moderní německá historiografie.¹⁴⁴ Osoba krále zakladatele se silně projevila i v místní tradici, tedy kolektivní historické paměti. Jasnou aluzí na českého krále je i obraz liliovité královské koruny nad řádivým křížem v pečeti města Královce ze druhé poloviny 14. století – koruny nápadně podobné té, kterou pro svého zesnulého otce nechal zhotovit jeho syn Václav I.¹⁴⁵

Tato historická tradice však o přímé účasti Přemysla Otakara II. na založení města příliš nevyovídá. Shrňme si základní fakta o vzniku Královce. Přemysl podle tradice zvolil místo v ústí řeky Pregoly na vrchu zvaném Tuwangste, kde již stálo jakési pruské opevnění (pravděpodobně útočištného charakteru). Na tomto místě byl postaven asi ještě téhož roku původní dřevohlinitý řádivý hrad. O nedlouho později byl na jihovýchodním okraji tohoto vrchu založen další, větší a stálý hrad. V bezprostřední

¹⁴² *Petri de Dusburg Cronica terre Prussie*, s. 91.

¹⁴³ Domácí analista celou situaci zaznamenal jen velmi stručně: „*Inde ad quendam montem venientes, quem Montem Regalem appellaverunt, facerunt munitionem ad maiorem fidei christianae corroborationem.*“ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 309; Letopisy Olivské toto založení popisují dost podrobně a zdá se, že i věrohodně: „*Hoc facto rex obsides praedictos fratribus praesentavit et iterum rediit ad montem et ad locum, ubi nunc situm est castrum Königsbert, et praecepit ibi castrum aedificari. Et ad hoc aedificandum munera dedit larga secundum decentiam regalis magnificentiae et honoris et valedicens fratribus cum suis ad propria remeavit. Post cujus discessum fratres collecto exercitu praeparatis omnibus necessariis ad novi castrum aedificationem ad montem et locum, ut rex disposuerat, perrexerunt et castrum ibidem construxerunt, quod ad memoriam et gloriam regis praedicti Königsberg appellaverunt. Et haec aedificatio fuit facta anno Domini MCCLV; postea in brevi castrum fuit transpositum, ubi nunc est situm.*“ *De prima fundatione monasterii Olivae*, s. 685; Dusburg celou situaci shrnuje poněkud stručněji a s větším časovým odstupem takto: „*Hiis omnibus rite peractis, rex obsides predictos fratribus assignavit, procedens usque ad montem, in quo nunc situm est castrum Kunigsbergk, noculens fratribus, ut ibi castrum pro defensione fidei instaurarent, relinquens ipsis magnifica et regia dona in subsidium edificii ejus. Consummato ergo peregrinationis sue labore, reversus est rex ad regnum suum sine magno prejudicio gentis sue.*“ *Petri de Dusburg Cronica terre Prussie*, s. 91–92.

¹⁴⁴ GAUSE, F.: *Die Geschichte der Stadt Königsberg*, s. 14.

¹⁴⁵ Pečeť města Královce z roku 1383, <http://stadtdgeschichte.de/grafiken/siegel/Koenigsberg-2.jpg> [cit. 17–04–2011].

blízkosti tohoto řádového hradu také existovala jakási osada, kterou můžeme označit za původní město. Ta existovala až do roku 1262, kdy byla zničena při pruském povstání. Další, jistě již lokované město, je bezpečně doloženo až roku 1286.¹⁴⁶

Viz obr. 2

Bezprostřední návaznost na nově vybudovaný hrad i relativně četné reloky městských založení jsou ale naprosto typické pro nová města na řádovém území. Řádová města vůbec představují badatelsky velmi zajímavý problém. Od jejich počátku se jednalo o významná centra vojenská (existovala zde specifická a dost početná skupina měšťanů–rytířů), správní a hospodářská. Obrovské pozemkové nadání nových měst se pak stávalo východiskem pro reorganizaci sídelní struktury rozsáhlých oblastí a městské právo se často stávalo nejen i právem vesnickým, ale do jisté míry i „krajovým“. Na zakládání nových řádových měst se často podílela (nebo chtěla podílet) významná hanzovní města, především Lübeck, pro která byla baltská oblast klíčovým obchodním teritoriem. Koneckonců obchodní kontakty hanzovních měst s pohanskými zeměmi měly v době konání popisované křížové výpravy již dlouholetou tradici.¹⁴⁷

Byl to právě Lübeck, který již ve 40. letech 13. století vyjednával s řádem o založení nového města s přístavem v tehdy ještě nedobyté Sambii. Z tohoto podniku měl Lübeck získat jak samotné město s přístavem, tak i celou třetinu Sambie, alespoň podle dikce listiny z roku 1242.¹⁴⁸ O podmínkách smlouvy se dále jednalo, resp. vedly se o nich spory, jak dokazuje další listina z roku 1246.¹⁴⁹ Z dohody ale nakonec sešlo a Královec založil řád ve vlastní režii.¹⁵⁰

Založení Královce tak rozhodně nebylo žádnou spontánní akcí z počátku roku 1255, ale již léta promyšleným záměrem, který však mohl být naplněn teprve tehdy, byla-li podmaněna Sambia a zvoleno vhodné místo. Poloha budoucího Královce jistě vhodným místem byla. Ústí řeky Pregoly a vrch Tuwangste spolu vytvářely velmi výhodnou obrannou situaci a zároveň i vhodný přístav, prostorem budoucího města navíc procházelo více významných cest. Vše tedy ukazuje na to, že toto místo bylo vybráno již dříve. Účast českého krále Přemysla při založení hradu a města tak byla

¹⁴⁶ GAUSE, F.: *Die Geschichte der Stadt Königsberg*, s. 14–16; plánek s. 4.

¹⁴⁷ DYGO, M.: *Studia nad początkami*, s. 159–188.

¹⁴⁸ PrUB I. 1, č. 140, s. 105.

¹⁴⁹ PrUB I. 1., č. 177, s. 128–130.

¹⁵⁰ GAUSE, F.: *Die Geschichte der Stadt Königsberg*, s. 11.

spíše symbolická, rozhodně ale ne bezvýznamná. Výběr místa pro budoucí město (klášter, chrám, hrad) představoval velmi důležitý a ritualizovaný akt. To, že historická tradice bez výjimky připisuje výběr místa českému panovníkovi (byť bylo místo podle všeho vybráno již dlouho předtím), jednak jasně dokládá společenskou prestiž Přemysla Otakara II., ale zároveň také do jisté míry legitimizuje územní zisky řádového státu v Sambii. Zda při tom byly sledovány i jiné cíle (plány Přemysla a Bruna ze Schauenburka na založení arcidiecéze v Olomouci), již na tomto místě není možné řešit.

Po symbolickém určení místa budoucího sídla se Přemysl urychleně vrátil do svých dědičných zemí. Hlavního cíle celé výpravy, tedy porážky Sambie, bylo již dosaženo. K Přemyslovi se navíc donesla zpráva o smrti papeže Inocence IV. (zemřel již v prosinci 1254), kterému složil křížácký slib. Neměl proto žádný důvod se v Prusku déle zdržovat.¹⁵¹ Je ale možné, že řádu ponechal k dispozici část svého vojska, jak se domnívá Jaroslav Goll.¹⁵² Pokud opravdu část vojska v Prusku setrvala, určitě v ní nebyl pan Smil, protože již 10. května roku 1255 svědčí na královské listině v Praze.¹⁵³ Celková doba výpravy nebyla nijak dlouhá, trvala zhruba pět týdnů, ale dlouhá cesta tam i zpět v zimním období a prudké boje na pohanském území jistě znamenaly pro její účastníky značnou fyzickou zátěž. Je těžké soudit na základě torzovitě dochovaných písemných pramenů, je ale možné, jak se domnívá Miroslav Plaček, že útrapy spojené s touto výpravou (či snad přímo válečné zranění) byly příčinou smrti Bočka z Perneggu, tehdy již švagra Smila z Lichtenburka. Po návratu z výpravy jej nalzáme pouze na dvou listinách, z nichž ta poslední ze 17. prosince 1255 představuje již Bočkův testament. Tehdy mu bylo asi 45 let.¹⁵⁴ Zdá se, že tato výprava fyzicky nijak nepoznamenala pana Smila, protože i po roce 1255 se aktivně účastnil válečných kampaní.

Na tuto výpravu pan Smil jistě vzpomínal do konce svého života, neboť pro něj byla v mnoha ohledech výjimečná. V tehdejších Čechách se účastí na křížové výpravě mohla pochlubit jen hrstka vyvolených a pan Smil k ní od svého návratu patřil. Poprvé a také naposledy ve svém životě viděl moře, což byla pro člena suchozemského národa také velmi neobvyklá zkušenost – stačí jen připomenout příběh Hroznaty Tepelského, který kvůli strachu z moře nevyrazil na křížovou výpravu a jako pokání musel

¹⁵¹ KNAP, J.: *Křížové výpravy*, s. 52.

¹⁵² GOLL, J.: *Čechy a Prusy*, s. 22.

¹⁵³ CDB V. 1, č. 45, s. 95–97.

¹⁵⁴ PLAČEK, M.: *Znojemský kastelán*, s. 120–122.

vybudovat klášter v Teplé.¹⁵⁵ Poprvé v životě se také dostal do pohanské země, kde lidé uctívali lesy jako bohy a kde byli urození muži po smrti pálení spolu se svými koni a zbrojí.¹⁵⁶ Přestože se již dříve setkal s mnohem horšími pohany – Mongoly – a nehledě na to, že ještě ve 13. století mnohé praktiky vesničanů byly na hony vzdálené chování bohobojných křesťanů,¹⁵⁷ se zbraní v ruce ještě nikdy před tím a nikdy potom pohanskou zemi nepřiváděl do lůna římské církve. Zimní křížová výprava pravděpodobně i dost změnila jeho postoj k řádu německých rytířů. Z Čech ho jistě velmi dobře znal, nejvýznamnější komenda řádu se nacházela jen pár kilometrů od hradu Lichnice. Během tažení ale poznal i jinou stranu řádu – místo duchovních správců a pečlivých hospodářů se důkladně seznámil se zbožnými rytíři, kteří ve jménu Krista bojovali proti pohanům na kraji světa, který, jak pan Smil zjistil, se nacházel jen několik dnů rychlejší jízdy od jeho domova – to vše se odehrálo v době, kdy strach z konce křesťanstva z rukou pohanských Mongolů ještě stále obcházel Evropu. Přímá zkušenost s působením řádu proti pohanům v Pobaltí ho asi doopravdy přiměla k jeho větší podpoře v Čechách. To, že již roku 1256 držel řád německých rytířů brodskou faru, proto asi nebude náhoda, skutečně ji mohl obdržet krátce po návratu pana Smila z křížové výpravy do Sambie.¹⁵⁸

¹⁵⁵ *Vita fratris Hroznatae, Teplensis et Chotessowicensis monasteriorum fundatoris*, s. 371.

¹⁵⁶ *Incipiunt Descripciones Terrarum*, s. 721.

¹⁵⁷ O tom výmluvně vypovídá např. *Summa de confessionis discretione* Rudolfa z Rud., známější jako *Katalog magii Rudolfa*.

¹⁵⁸ CDB V. 1, č. 90, s. 164–165; srov. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 50 a 64.

2.4 Vykoupený (1257)

Život rytíře si dnes pod dojmem romantismu 19. století poněkud idealizujeme. Nebyly to jen okázalé hostiny, velkolepé oslavy všeho druhu a skladby proslulých pěvců lásky. Rytíř byl v první řadě elitní bojovník, alespoň ve 13. století to ještě platilo. Z toho vychází i původní účel a charakter turnajů, měření síly a dovednosti elitních bojovníků v různých disciplínách, kde vyhrát mohl jen ten nejlepší – to vše se sníženým rizikem vážného či smrtelného úrazu. Antropologické výzkumy to koneckonců jasně potvrzují. Elitní středověký bojovník – korunované hlavy z toho nevyjímaje – byl muž, na jehož skeletu se podepsalo pravidelné a záměrné fyzické cvičení. Není proto divu, že když se antropolog Emanuel Vlček snažil přiblížit fyzickou konstituci Jana Lucemburského či Karla IV., pomohl si průměrem ze sportovního prostředí. Jan Lucemburský se mu jevil jako dnešní desetibojář, jeho syn připomínal tělem spíše „těžkého atleta“ – a to byl pozdější císař.¹⁵⁹

Svět turnajů byl (alespoň zpočátku) nicméně stále jen přípravou k daleko vážnější úloze elitního bojovníka, přípravou k boji. Vybraný bojovník 13. století byl především představitelem zajímavého vojenského fenoménu, těžké jízdy, což byl jev v první řadě dost nákladný. Těžkooděncem musel disponovat válečným koněm, resp. musel mít neustále k dispozici „funkčního“ válečného koně (což v praxi znamenalo mít více válečných koňů). Jeho ochranný oděv, v této době nejběžnější z kovových kroužků zhotovená zbroj, vážil přinejmenším 20 kg – a to v době, kdy na venkově byla železná radlice či železné součásti běžného náradí vnímány stále jako drahý luxus, který si nemohl dovolit každý.¹⁶⁰ K tomu samozřejmě elitní bojovník potřeboval i další železné součásti své výbavy, mezi ty dražší patřila ještě helma. Hlavní zbraní jízdního bojovníka – kromě kopí, které vesměs použil jen v první fázi střetu – byl meč. To opět nebyla levná záležitost. Meč elitního bojovníka nemohl ukovat vesnický kovář. Archeologické nálezy jasně dokumentují, že některé meče představovaly z technologického hlediska velmi sofistikované nástroje války, jejichž výrobu mohlo zvládnout jen pár navýsost zkušených odborníků a dovolit si je mohlo jen pár vyvolených.¹⁶¹ Není proto divu, že meč, podobně jako např. i zbroj, patřil k těm

¹⁵⁹ VLČEK, E.: *Jak zemřeli*, s. 116.

¹⁶⁰ BARTLETT, R.: *The Making of Europe*, s. 60–63.

¹⁶¹ Velmi často se jednalo o luxusní import. Např. výjimečně dobře dochovaný meč (sice až z konce 14. či počátku 15. století) z lelekovického hradu importem jistě byl, navíc bylo metalografickým rozbořením

předmětům, které mohly v jednom rodu kolovat i více generací, a to nikoliv jen z důvodu udržení rodové tradice.¹⁶²

Ve 13. století se v našem prostředí plně projevuje ještě jeden fenomén, potřeba okázalé reprezentace (ať už vlastní osoby, rodu, země či čehokoliv jiného). Tento, z dnešního pohledu projev marnivosti se nicméně zdaleka neuplatňoval pouze na turnajích. Pokud jel elitní válečník do boje, muselo být všem jasné, jednak o koho se jedná, ale také to, že se jedná o vybranou osobu, nikoliv průměr. Čím vznešenější rod, čím vyšší úřad, tím tato potřeba narůstala. Poznávací znaky (erby, korouhve, barevné varkoče etc.) totiž plnily poměrně zásadní úlohu jak pro patrona, tak i pro jeho klienty. Čím více rytířů takovému patronovi sloužilo, tím se zvyšovala jeho prestiž a na druhou stranu, jeho klienti přebírali díl jeho prestiže.¹⁶³ Proto když jel do boje Vok z Rožmberka v doprovodu stovky mužů, bylo jej možné popsat takto:

„Tu jel Vok z Rožmberka, ten měl zářivé brnění, že se mu v německých zemích žádné nevyrovnalo; mělo mnoho dobrých kroužků a bylo přivezeno z francouzské země. Hrdina měl na brnění pokrývku a červený samet, který položil přes brnění, byl posypán bílými růžemi – z toho měl hrdina velkou radost. Růže byly vytkány s velkou pílí z bílých perel, jeho štít a kropíř byly podobné, takže mu to velmi slušelo. Měl s sebou sto rytířů, ti byli toho dobrého rytíře poslušni; z toho byl šťasten a měl dobrou mysl.“¹⁶⁴

V tomto kontextu nevádí, že skladba není dobová, vznikla někdy v 70. či 80. letech 13. století (popisovaná událost se vztahuje k roku 1246), ale vcelku zřetelně vystihuje, čeho si dvorské prostředí všímalo, co bylo z tohoto pohledu důležité. Jak je patrné, nebyla to jen kroužková zbroj (bez pochyby vyrobená z nýtovaných kroužků malého průměru, tedy velmi pracná a drahá), která nejenže byla importem, navíc importem zdaleka, která sloužila k řádné reprezentaci. K ní bylo zapotřebí i nákladné oděnění přes tuto drahou zbroj ozdobené většinou heraldickými motivy (tzv. *waffenrock*). Rodový znak byl umístěn i na štítu (což nepřekvapí), ale také na kropíři (čabrace) koně. Z čistě válečnického hlediska se jednalo o zcela zbytečnou investici (k identifikaci by

jasně prokázáno velmi kvalitní a náročné zpracování čepele, zatímco zástita a hlavice byly zhotoveny spíše z méně kvalitního železa. PTÁČKOVÁ, J. – UNGER, J.: *Meč z lelekovického hradu*, s. 251-256.

¹⁶² Z nepočetné (kvalitní) literatury o středověkém válečnictví zejména v Čechách a na Moravě zejm. CHOC, P.: *S mečem i štítem*. O mečích ve středověku obecně zejm. OAKSHOTT, E. R.: *The Sword*, s. 25-55. O proměnách výzbroje a výstroje bojovníků v Polsku 13. století NOWAKOWSKI, A.: *Przemiany uzbrojenia*, s. 27-34.

¹⁶³ FLORI, J.: *Rytíři a rytířství ve středověku*, s. 221.

¹⁶⁴ *Jansen Enikels Fürstenbuch*, s. 598-679; český překlad tzv. *Fürstenbuchu* Jansena Enikela viz KUBÍKOVÁ, A. – BOK, V.: *Popis Voka z Rožmberka*, pozn. 3.

bohatě postačil erb vymalovaný na štítu), ale protože Vok měl stát v čele stovky mužů (není zcela jasné, zda se jednalo čistě o jízdní těžkooděnce), prostě musel dát jednoznačně najevo, kdo je z nich nejpřednější, a všem na odiv to dal právě okázalým luxusem.

Nutno ještě podotknout, že elitní jízdní těžkooděnci nejel do boje sám – naopak, jeden takový bojovník se ve skutečnosti rovnal početné skupině osob a trénu, kde byli zastoupeni jak bojovníci různého řádu, tak i (řečeno moderní terminologií) pomocný personál. Samotný těžkooděnci přitom musel mít s sebou minimálně dva koně – jednoho, na kterém cestoval, a druhého speciálně určeného do boje. Bojový kůň (*dextrarius, equus ad pugnandum*) představoval velmi nákladnou investici, která se však mohla velmi vyplatit. *Dextrarius* byl obecně větší než ostatní koně, také byl daleko důkladněji trénovaný. Musel být zvyklý na svého pána v těžké zbroji, musel mít nacvičený pohyb v šiku, v lomozu bitvy nesměl panikařit, musel ovládat mnoho pohybů (například chůze do boku patřila k těm náročnějším), a pokud uměl soupeře kopat či dokonce kousat, byla to pro jeho majitele dozajista nemalá výhoda. Kromě cestovního a bojového koně bylo zapotřebí ještě několik dalších zvířat pro přepravu trénu.

Do stejné kategorie jako Vok z Rožmberka patřil i Smil z Lichtenburka. Však je ve Fürstenbuchu popsán (byť stručněji) hned po Vokovi. Právě z toho důvodu, nechtěli být považováni za něco méněcenného, musel i pan Smil klást na reprezentaci náležitý důraz. Jeho brnění, *waffenrock* a čabraka koně z důvodu prestiže a rodové cti prostě nemohly být o řád horší, než čím disponoval jeho vrstevník z jižních Čech. To v praxi znamená jediné: Když jel pan Smil do boje, jen hodnota jeho zbroje, zbraní, koní a válečného oděvu (jeho i jeho koně) byla obrovská. Přesně ji vyčíslit bohužel není možné, ale řádově se jednalo o částky, které se blížily či překračovaly cenu celé vesnice. Proč ale tak zdlouhavě zdůrazňuji nákladnost této bojové výbavy? Z jednoho prostého důvodu. Válečná štěstěna je vrtkavá. Střetnou-li se v boji dvě strany, většinou jedna zvítězí a druhá prohraje a ti, kteří stojí na druhé straně, neriskují na rozdíl od vítězů jen ztrátu života, ale i toho, s čím do boje přišli. Tedy zbroje, zbraní, koní, bojového oděvu a dalších náležitostí, což se mohlo pořádně prodražit, zvláště pokud jste patřili do podobné sociální *straty* jako Vok z Rožmberka či Smil z Lichtenburka...

Obrátme ale pozornost zpět k osudům Smila z Lichtenburka, respektive k jedné z válečných výprav, kterých se po boku Přemysla Otakara II. účastnil. Tato se udála roku 1257 a směřovala do Bavorska. Důvody této výpravy nebyly pro osudy pana Smila

zas tak důležité, nicméně bylo by neslušné vrhnout čtenáře do víru dění nepřipraveného.¹⁶⁵

2.4.1 Zisk rakouského vévodství

Důvody k výpravě českého krále a rakouského vévody do Bavorska lze opět spatřovat ve stále ožehavé otázce babenberského dědictví, která dosud nebyla zcela vyřešena. Tuto problematiku jsem opustil ze zřetele v okamžiku, kdy smrtí královny Vladislava prakticky vyhasly naděje na opětovné ovládnutí rakouských zemí. Situace se nicméně dramaticky měnila i v samotné říši, o čemž bylo pojednáno výše. Jen pro stručné připomenutí, na začátku roku 1247 zemřel papežem podporovaný vzdorokrál Jinřich Raspe a Fridrich II. okamžitě dosadil do rakouských zemí svého správce Otu II. z Ebersteinu. Jeho pozice byla (snad až kromě Štýrska) velmi slabá, a proto již v polovině roku 1248 rezignoval. Papež v žádném případě nehodlal dopustit ovládnutí tohoto významného geopolitického prostoru císařem a ke svému cíli využil vlivu na Gertrudu Babenberskou, čerstvou vdovu po Vladislavovi, jíž zajistil sňatek s Heřmanem Bádenským, který ze své nově nabyté pozice vznesl nárok na babenberské dědictví. K Heřmanovi se brzy přiklonila značná část rakouské šlechty a jeho moc a vliv začaly stoupat. Ota záhy pochopil bezvýchodnost svého postavení a již v polovině roku 1248 se dostavil za císařem do Verony, kde na svůj nelehký úřad abdikoval. Fridrich II. proto svěřil funkci správce Rakouska Otu II. Bavorskému a Menhardovi z Görce dal do správy Štýrsko a Kraňsko.

Část rakouské ministeriality (zejména Kuenringové) nicméně nebyla ochotná Heřmana Bádenského přijmout a hledala jiné možné uchazeče a do úvahy přicházeli i český král, který se ale momentálně vypořádával s domácí opozicí. Po její porážce se hlavním objektem zájmu stal královic Přemysl, jehož podporoval i král Václav I. Otovi II. se nedařilo získat významnější vliv v Rakousích, proto byl císařem odvolán a na jeho místo byl jmenován Menhard z Görce, který již předtím o něco úspěšněji spravoval Štýrsko a Kraňsko. Situace se opět diametrálně změnila na začátku října roku 1250, kdy nečekaně zemřel Heřman Bádenský, který po sobě zanechal již dvojnásobnou vdovu Gertrudu, ale také opět otevřenou otázku babenberského dědictví. Toho okamžitě využil

¹⁶⁵ Obecně k bitvě u Mühldorfu ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, zejm. s. 107–109. Zde připouští, že skutečné cíle výpravy dodnes nejsou zcela zřejmé.

jak bavorský vévoda, který vyslal do oblasti dnešních Horních Rakous svého syna Ludvíka s vojskem a tuto část Rakous zabral, ale také uherský král Béla IV., který pro změnu poplenil východní část rakouského vévodství. Právě někdy v té době ve prospěch rakouské šlechty vojensky zasáhl český král proti uherským nájezdníkům a donutil je stáhnout se. Co přesně se dělo poté, o tom prameny bohužel mlčí. Kartami ještě jednou, byť tentokrát definitivně naposledy, zamíchal císař Fridrich II., protože 13. prosince 1250 zemřel. Jeho syn měl plné ruce práce s převzetím moci, proto byla rakouská otázka odsunuta na druhou kolej. Zástupci rakouské šlechty se začali poohlížet po novém vládcí Rakous a některé prameny naznačují, že nabídka měla putovat i k míšeňskému markrabímu Jindřichovi, ale jednání byla nakonec směřována zejména k českému dvoru a výsledkem bylo přijetí Přemysla jako rakouského vévody na konci podzimu roku 1251.

Přemysl byl rakouskou šlechtou i vyšším klérem přijat velmi pozitivně. Aby ještě zlepšil svoji pozici, oženil se v únoru roku 1252 s o zhruba čtvrt století starší Markétou Babenberskou. Boj o Rakousy nicméně ještě zdaleka nebyl u konce. Dvojnásobná vdova Gertruda se opět provdala, tentokrát za Romana Haličského, příbuzného uherského krále Bély IV., a nároků na Rakousy se rozhodně vzdát nehodlala. Mezitím ale ztratila podporu papeže, který jednak udělil Přemyslovi a Markétě dispens, ale také potvrdil dědické nároky Markéty a tím *de facto* uznal Přemysla jako legitimního vládce Rakous. Ještě v roce 1252 podnikl její nový uherský příbuzný výpad jak do Rakous, tak i na Moravu. V roce 1253 sestavil Béla IV. proti Přemyslovi početnou koalici, do svého tábora přilákal Boleslava Stydlivého z Krakova, Vladislava Opolského, Daniela Romanoviče z Haliče a dokonce i bavorské Wettiny – vévodu Otu II. a jeho syny Ludvíka a Jindřicha. Situace byla vážná, na Opavsko zaútočil Daniel Romanovič s podporou Boleslava Stydlivého a Vladislava Opolského, bavorské síly opět vtrhly do dnešních Horních Rakous a východní hranici ohrožovali Uhři. Danieli Haličskému se nicméně vojensky nedařilo, opevněná města (byť jen většinou ještě dřevěnými hradbami) se ukázala být příliš tvrdým oříškem. Ani bavorské straně příliš nepřálo štěstí, na konci listopadu roku 1253 zemřel Ota II. Bavorský a jeho synové se začali intenzivně zabývat otázkou dělení moci. Celkově vzato byly výsledky této protipřemyslovske koalice více než hubené. Na podzim tohoto roku se stala ještě jedna významná událost. Na konci září zemřel na jednom ze svých oblíbených hradů český král Václav I. Mezi uherským a novým českým králem poté následovala jednání

o mír, který byl nakonec uzavřen v Budíně roku 1254. Přemysl se stal pánem Rakous, uherskému králi připadlo Štýrsko, ale k tomu se ještě vrátím později.¹⁶⁶

2.4.2 Bitva u Mühldorfu

Sporných záležitostí mezi českým králem a bavorskými vládci bylo v 50. letech více než dost. Nakonec se ale bezprostřední příčinou ozbrojeného konfliktu staly problémy v salcburské arcidiecézi. Metropolitou byl tehdy Filip Sponnheimský (Korutanský), vnuk Přemysla Otakara I., synovec krále Václava I., bratranec Přemysla Otakara II. a bratr Oldřicha Korutanského (kdysi správce Břeclavska, od roku 1256 vládce Korutan). Filip se ještě za vlády Václava I. zdržoval, podobně jako jeho starší bratr Oldřich, na dvoře českého krále, byl vyšehradským proboštem a dokonce zastával i post kancléře. Roku 1246 zemřel salcburský metropolita, načež byl jeho nástupcem zvolen právě Filip Sponnheimský, který byl papežskou kurií zprvu odmítnutý, poté spíše jen tolerovaný.¹⁶⁷ Nutno dodat, že Filip Korutanský vždycky vystupoval v první řadě jako příslušník vládnoucího rodu a své církevní úřady vnímal až přespříliš světsky, což se mimo jiné projevovalo i zarputilým odmítáním kněžského svěcení, které neměl ani deset let po nastoupení do svého úřadu. Není proto divu, že ho nedávno zvolený papež Alexandr IV. nakonec 5. září 1255 suspendoval. Záhy poté zvolila kapitula nového arcibiskupa, Filipova bývalého spolupracovníka Oldřicha Sekovského, který se tak dostal do nezáviděníhodné pozice. Úřad salcburského arcibiskupa totiž zdaleka překračoval ryze církevní rovinu, jednalo se o významného hráče v této složité geopolitické oblasti, a proto se celá záležitost, řečeno nehezky dnešní terminologií, zpolitizovala. Filipa pochopitelně podporoval jeho bratranec a český panovník v jedné osobě, ale také nedávno instalovaný pasovský biskup Ota z Lonsdorfu.¹⁶⁸

Pasovský biskup se také stal jedním z důležitých hybatelů událostí. Většina statků jeho diecéze se totiž nacházela v Rakousích, proto se spíše orientoval na Přemysla. Ota se navíc dostal do sporu s Jindřichem XIII. Dolnobavorským, který si činil nároky na některá biskupská léna, která do svého vymření drželi hrabata z Bogenu

¹⁶⁶ ANTONÍN, R.: *Přemysl Otakar II. a zisk zemí babenberského dědictví*; DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 203–207; HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 38–47; LECHNER, K.: *Die Babenberger*, s. 301; srov. též WEGELE, F. X.: heslo *Eberstein, Otto*. In: ADB 5, s. 583–584.

¹⁶⁷ K volbě zejm. *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*, s. 789.

¹⁶⁸ NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 4*, s. 68–72; k Filipu Sponnheimskému DOPSCH, H.: *Philipp von Spanheim*. In: NDB, s. 380; z pramenů zejména *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*, s. 794.

a Kraiburg–Ortenbergu. Hrabata z Bogenu, jejichž rod vyhasl roku 1242, držela také Sušicko, na které si činil nárok jak Přemysl II., tak i Jindřich Dolnobavorský. Albrecht V. z Bogenu, poslední příslušník svého rodu, Jindřich Dolnobavorský a Přemysl Otakar II. byli totiž všichni příbuzní Ludmily, dcery českého knížete Bedřicha (Fridricha), a tedy sestřenice Václava I., která byla nejprve provdaná za Alberta III. z Bogenu a po jeho smrti za Ludvíka I. Bavorského, byla tedy babičkou Jindřicha Dolnobavorského a Ludvíka Přísneho. Vyhrocený spor mělo vyřešit světské rámě českého krále, který se v létě vydal s vojskem do bavorské země. Přesné důvody této výpravy, jak historici přiznávají, nejsou zcela jasné, nicméně sporných otázek se nakupilo hned několik naráz – do této doby totiž spadá také volba (resp. volby) nových římskoněmeckých králů Alfonze X. Kastilského (Moudrého) a Richarda Cornwallského. Přemysl k oběma bez výjimky zachovával dost vlažný postoj, zatímco Jindřich Dolnobavorský se klonil na stranu Richarda z Cornwallu, který své spojence neváhal bohatě odměnit anglickým stříbrem.¹⁶⁹

Zatímco důvody této letní kampaně jsou dodnes nejasné, její průběh můžeme sledovat až do některých detailů. Dochoval se totiž její zevrubný popis v tzv. Altašských análech, tedy v díle, které vzniklo v benediktinském klášteře v Neideralteichu. Ten se nachází v Bavorsku na Dunaji, necelých 40 km severozápadně od Pasova. Příslušnou pasáž sepsal tamní opat Hermann, který do svého úřadu nastoupil na počátku 40. let 13. století a mohl (a podle všeho i byl) očitým svědkem alespoň některých událostí, které popsal. Jeho klášter se totiž nacházel přímo na trase, kterou Přemysl se svým vojskem procházel, a navíc udržoval přátelské vztahy s benediktinským klášteřem v Kladrubech.¹⁷⁰ Dílo se dokonce dochovalo v originále, i díky tomu máme opravdu takřka autentické svědectví, byť jistě ne zcela nestranné. Dejme tedy slovo přímo altašskému opatovi:¹⁷¹

„Roku 1257 přes Pasov nepřátelsky vešel do bavorské země Otakar, který je i Přemysl, král český a kníže rakouský. Přesvědčen smělostí svého mládí tak učinil bez pečlivého uvážení, což je věc pro záležitost války nanejvýš potřebná. Vešel pyšně, obdařený mocí a bohatstvím a hodlal dosáhnout svého i proti vůli všech lidí. K hanbě

¹⁶⁹ DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 451–452; HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 110–111; k postoji českého krále k volbě římského krále ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 102.

¹⁷⁰ Tyto přátelské vztahy byly nicméně asi někdy v této době přerušeny, jinak by nemohly být v létě roku 1260 slavnostně obnoveny. CDB V. 1, č. 233, s. 362–363.

¹⁷¹ *Hermannii Altheensis annales*, s. 399.

vévody Jindřicha¹⁷² a jeho země dovedl svá vojska až k městu a hradu Landshut, kolem kterého operoval. Hanba to skutečně byla, neboť pan Jindřich zde tehdy pobýval i se svojí vznešenou a vysoce urozenou manželkou, paní Alžbětou.¹⁷³ Když Přemysl táhl přes distrikt *Chuonzingeu*¹⁷⁴ ke hradu Frauenhofen přes údolí řeky Vilsy, zůstalo po něm mnoho ohněm zničených vesnic a kostelů. Výše vzpomínaný vévoda Jindřich nicméně ještě pět dní před vstupem zmíněného krále do Bavorska ukořistil nepřátelské listy, a proto do okolí rozeslal rychlé posly, aby svolali jeho lidi a přátele. A tak vyrazil jako odvážný vojevůdce do pole proti svým nepřítelům se silnou jízdní i pěší armádou, věřil totiž ve svou spravedlnost a Boží milosrdenství. S malým doprovodem dorazil také jeho bratr falckrabí Ludvík,¹⁷⁵ který byl narychlo povolán z Porýní. V jeho nepřítomnosti totiž zmíněný král hodlal dosáhnout svého žádostivého úmyslu. Když často zmiňovaný král rozpoznal odhodlání vévody a jeho lidu, bál se s nimi utkat. Na svátek svatého Bartoloměje apoštola, který tehdy připadl na pátek,¹⁷⁶ proto žádal o příměří, které mu bylo také přislíbeno. V noci na následující sobotu nicméně prchl s celou svojí armádou k Mühldorfu.¹⁷⁷ Vítězné prapory vznešených vévodů by záda prchajících pronásledovaly ještě dále, jenže u Mühldorfu byl most přes řeku Inn, který prchající o překot překračovali. Tento most ale nemohl vydržet tíhu tolika lidí a koní a pod nepřáteli se zřítil, a tak se mnozí z nich utopili. Bylo tam možné spatřit vybrané rytíře na koních a ve zbroji, jak plavali. Některým z nich se podařilo dostat se na protější břeh. Ti, kteří byli blíže opačnému břehu, se raději chtěli nechat zajmout, než aby utonuli, jenže lidé vznešeného vévody po nich stříleli a bodali je kopími. Proto se na tento břeh nemohli dostat. Ti, kteří zůstali za řekou a nemohli utéci, se stáhli do jakési věže v podhradí. Falckrabí Ludvíka nicméně popadl vztek a přikázal věž podpálit, což také bylo učiněno. A tak všichni, kteří našli ve věži úkryt i s výzbrojí, výstrojí a dobrými koňmi, zahynuli v požáru. Ve vodě a v ohni tehdy zemřelo asi 400 lidí. Všichni ostatní se opevnili ve zmiňovaném městě, tedy až na krále, který se s několika urozenými již předtím dostal na druhý břeh. Mezi obleženými byli tito urození z Čech: Vok z Rožmberka, Smil z Lichtenburka,¹⁷⁸ Vikart z Trnavy, Častolov

¹⁷² Jindřich XIII. Wittelsbach.

¹⁷³ Alžběta Uherská, dcera Bély IV. a od roku 1247 Jindřichova manželka.

¹⁷⁴ Není možné přesně lokalizovat, pravděpodobně se jedná o nějaké sídlo v okolí řeky Vilsy.

¹⁷⁵ V originálu označován jen jako *dux*, v této době byl ale již *comes palatinus Reni*, tedy německy *Pfalzgraf bei Rhein*, tedy v tradičně užívané počestěné verzi falckrabí rýnský.

¹⁷⁶ Tedy 24. srpna 1257.

¹⁷⁷ Mühldorf tehdy patřil salcburské arcidiecézi, takže ze strategického hlediska se mohlo jednat o velmi uvážený krok, kdyby ovšem manévr vyšel správně.

¹⁷⁸ Přesně uveden jako *Zmilo de Leuhtenburch*.

z Frýdlantu, Vilém z Poděbrad, Bohuslav z Borku, Beneš z Falkenštejna, Purkart z Janovic, Oldřich Zajíc, purkrabí Loketský, Jenec, purkrabí Hradce u Opavy, Smil, bratr Voka, Ojř z Lomnice, příbuzný Voka, Dluhomil z Nabočen, Ctibor řečený Hlava, Oldřich z Rožmitálu. Z Rakouska vpravdě tito: Albert a Jindřich z Kuenringu, Oldřich z Lobensteina, Oldřich z Kapelly, Ludvík a Albert z Zelkingu, Sighart řečený Biber.¹⁷⁹ Po devíti dnech obležení tyto i se všemi dalšími výše zmínění vévodové laskavě propustili i se všemi jejich věcmi a koňmi pod podmínkou zaplacení výkupného.¹⁸⁰

Opat Hermann podal skutečně velmi detailní popis, který je možné z ostatních pramenů doplnit jen minimálně. Přemyslovo vojsko mělo být menší, český král asi spoléhal na moment překvapení, což se mu koneckonců málem podařilo.¹⁸¹ Salcburské analý ještě doplňují, že u Mühl Dorfu mělo zahynout téměř 3 000 urozených i neurozených bojovníků a malý zbytek vojska krále Přemysla měl dále pokračovat přes město Laufen, tedy bezpochyby právě směrem do Salcburku, informace o obležení mnohých urozených v Mühl Dorfu a jejich propuštění za výkupné se zde vyskytuje také.¹⁸² Opat Hermann zcela záměrně zdůraznil zejména obležení mnoha urozených šlechticů a jejich propuštění za výkupné. Hlavním kladným hrdinou je v tomto podání vévoda Jindřich. Jeho starší bratr není vyličen tak pozitivně. Za pozornost stojí zejména zdůraznění toho, že Ludvík ve vzteku (což samo o sobě skrývá negativní hodnocení) nechal zapálit věž, ve které všichni zahynuli i se svojí výzbrojí, výstrojí a dobrými koňmi. Ludvík se zachoval zbrkle a nerozvážně (podobně jako v předchozím roce, kdy kvůli neoprávněnému podezření z nevěry nechal zabít svoji manželku), protože mohl získat buď onu výzbroj, výstroj a dobré koně, nebo výkupné. Výčet nejurozenějších propuštěnců zde také není bezúčelný, protože každý čtenář, který se v tomto geografickém prostoru orientoval, musel vědět, že se jednalo skutečně o velmi vznešené (potažmo bohaté) osoby. Zajímavé by bylo zjistit, jak je možné, že si tento opat všechna důležitá jména pamatoval. Dovedu si nicméně představit, že pro potvrzení čestného slova byl učiněn i nějaký druh pamětního zápisu, který se do dnešní doby nedochoval. Dost dobře ale tyto informace mohl uchovat i ve své trénované paměti, to už je ale otázka pro jiné.

¹⁷⁹ Jména uvězněných podle NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 4*, s. 74; srovnej VANIČEK, V.: *Velké dějiny III.*, s. 79.

¹⁸⁰ Překlad je volný, informační hodnota byla zachována. Za laskavou pomoc s překladem děkuji doc. Luboru Kysučanovi a dr. Janě Engelbrechtové.

¹⁸¹ *Continuatio Lambacensis*, s. 560.

¹⁸² *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses*, s. 794.

Hodnotu vybavení elitního bojovníka jsem popsal výše. Nabízí se tedy otázka, proč bavorští bratři raději Mühldorf nedobyli či si toto vybavení nevymínili jako podmínku propuštění. Roli v tom hrálo hned několik faktorů. Předně, obležení patřili k výkvětu českého a rakouského rytířstva, které navíc bylo ve výhodnější pozici obránce. Dobývání města se mohlo protáhnout a král Přemysl stihl utéci a mohl se zakrátko vrátit s posilami. Další roli v tom hrála i ryze praktická stránka věci. Co by bavorští bratři dělali s takovým množstvím výbroje, výstroje a koní? Naráz je prodat by bylo přinejmenším problematické, nehledě na to, že saturovaný trh by nutně srážel cenu dolů. Pak také některé kusy byly prakticky k neuzžitku – kdo by například koupil takový *waffenrock*, byť z drahé látky, který byl pokryt rodovým znamením konkrétního rodu? Skutečně nejvýhodnější a vzhledem k rytířské cti asi i poměrně bezpečné bylo propustit obležené s jejich kompletním vybavením, které pro ně mělo dozajista větší cenu než pro kohokoliv jiného, a za to žádat výkupné. Tak se také stalo. Pro rytířsky založeného Smila z Lichtenburka muselo být dozajista potupné vyjždět z brány obleženého města *de facto* jako poražený, ale tuto hořkou pilulku musel spolknout. I to bylo totiž součástí života rytíře.

Na tomto místě se nabízí hned dvě poměrně zásadní otázky. Jak vysoké toto výkupné bylo a bylo skutečně zapláceno? Těžko dnes rozhodnout s jistotou, ale jisté indicie k zodpovězení skutečně máme. Pozdější kompilát vzniklý v Mattsee totiž celou výpravu také podrobně popisuje, předlohou této části byly bezesporu anály opata Hermanna, nicméně čerpal i z jiných, dnes již ztracených materiálů, a proto podává informace, které jinde nejsou uvedeny.¹⁸³ Díky tomu se dozvídáme, že se kolem svátku sv. Martina (11. listopadu) král Přemysl v doprovodu svých rádců setkal v bavorské Koubě (město Cham poblíž českých hranic) s Ludvíkem, kde byl dojednán mír. Zde zmiňovaní rádcové byli zajisté přední šlechtici, kteří vystupují ve svědečných řadách panovnických listin, a tedy i vesměs dlužníci výkupného. Lze se jen domýšlet, že právě zaplacení výkupného bylo jednou z podmínek k uzavření smíru.¹⁸⁴ V tomto konkrétním případě je nicméně skutečně možné tyto domněnky podpořit i jinými, byť nepřímými argumenty.

Pátého dne měsíce listopadu roku 1257 totiž Smil z Lichtenburka vydal enigmatickou listinu hned pro tři cisterciácké kláštery v Čechách, kterým věnoval část ze svého podílu z těžby stříbrných rud na svých statcích. Na první pohled má listina

¹⁸³ *Die Annalen–Compilation des Dechants Christian Gold von Mattsee*, zejm. s. 494–495.

¹⁸⁴ Shodně i VANÍČEK, V.: *Velké dějiny III.*, s. 79.

s popisovanými událostmi spojení jen blízkostí data jejího vydání s jednáním v Koubě. Celá záležitost má nicméně i další rozměr. Pan Smil, na rozdíl od tradičně vžitého názoru, nikdy nebyl skutečně horlivým podporovatelem žďárského kláštera, který náležel mezi tři obdarované instituce. Dříve jsem se domníval, že tato donace představuje první doklad přímé podpory tohoto kláštera od pana Smila, ale i tento názor bude nutné korigovat.¹⁸⁵ Mezi tři příjemce výše zmiňovaných příjmů (které se týkaly i v budoucnu nalezených hor) patřil klášter ve Žďáru nad Sázavou, dále Sedlec (u Kutné Hory) a Hradiště nad Jizerou (u Mnichova Hradiště). Listina samotná vznikla v Sedlci a je příjemecká, to znamená, že nevznikla v kanceláři pana Smila, ale v kanceláři tohoto kláštera. Z toho také pramení dikce listiny, ve které je záměrně zdůrazněna zvláštní obliba, kterou měl pan Smil k tomuto klášteru chovat. V tomto případě se jedná spíše o zbožné přání diktátora než o realitu. Výběr klášterů na první pohled také postrádá vnitřní logiku, ale skutečně jen na první pohled. Všechny kláštery totiž jednak patřily k cisterciáckému řádu, všechny (včetně Žďáru) náležely do pražské diecéze a všechny byly původně soukromými fundacemi.¹⁸⁶ Tuto donaci proto můžeme chápat buď jako projev náhlého osvícení a niterného příklonu pana Smila k českým cisterciáckým klášterům, nebo jako jakousi jistinu za poskytnutou službu, patrně půjčku. První variantu nic nedokládá. Pan Smil nikdy předtím ani potom neprojevoval jakoukoliv zvláštní horlivost směrem k cisterciáckému řádu, dokonce se nikdy nestal fundátorem žádného kláštera. Druhá možnost se proto jeví jako daleko pravděpodobnější.

Viz obr. 3

Proved'me na závěr stručnou rekapitulaci nejpravděpodobnějšího (byť rozhodně ne jediného možného) sledu událostí. Pan Smil patřil do velmi úzké skupiny nejpřednějších šlechticů země a tomu musel přizpůsobit i způsob sebereprezentace. Když byl tedy povolán do boje, musel ostentativně dávat na odiv honosnost, a tedy i nákladnost svého vybavení. Když byl spolu s ostatními potupně propuštěn z Mühlendorfu, směl si svoji drahocennou výbavu ponechat, ale musel za to slíbit zaplacení výkupného, které se hodnotou jistě řádově blížilo tomu, o co mohl přijít. To se stalo na začátku září.

¹⁸⁵ SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka a žďárský klášter*.

¹⁸⁶ Sedlecký klášter již během 12. století přišel o rod svých fundátorů, a proto se asi ještě během tohoto století stal zeměpanským ústavem, nicméně až do poloviny 13. století je dochováno jen minimum pramenů, které by umožňovaly celou situaci podrobněji sledovat. CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu 1*, s. 105-106, 124.

Na získání patřičného obnosu měl jen dva měsíce, což není mnoho. Jeho vlastní truhla nedisponovala dostatečným množstvím stříbra – a není se čemu divit. Pokud by výkupné činilo např. 100 hřiven stříbra, jednalo by se zhruba o 25 kg tohoto kovu. Pan Smil si proto musel patřičný obnos (nebo jeho část) půjčit. Hotovost (ať ve formě mincí či neraženého kovu) mohl získat od horníků, kteří podnikali na jeho pozemcích, snad se tak také stalo. Podle všeho ale minimálně část prostředků k zaplacení výkupného získal od cisterciáckých klášterů výměnou za stálý, byť nepravidelný příjem, který byl kamuflován za zbožný dar – půjčování na úrok se totiž protivilo Bohu.¹⁸⁷ A tak se cestou na setkání Přemysla s falckrabím Ludvíkem v Koubě zastavil i se svojí družinou (část z ní je přítomná ve svědečné řadě listiny) v Sedlci, kde vyzvedl patřičnou sumu stříbra výměnou za zbožnou donaci, kterou ve prospěch řádu učinil. Podle výsledku jednání bylo požadované výkupné v Kubě předáno a díky tomu bylo možné uzavřít mír. A tak se pan Smil stal vykoupným, tedy pravděpodobně...

Nabízí se totiž ještě jedna varianta tohoto příběhu. Niedertajšský opat své vyprávění záměrně podal tak, aby oslavil hrdinské činy vévody Jindřicha, a nelze proto vyloučit, že mu jaksí trochu přidal na rytířskosti tam, kde jí neprojevil zcela dostatečné množství. Týká se to zejména propuštění obležených urozených mužů z Čech, Moravy a Rakous se všemi jejich věcmi na čestné slovo, což je bezesporu gesto nanejvýš rytířské. Domácí autor tzv. *Letopisů českých* nicméně podává trochu jiný příběh. Potupnou porážku svého panovníka pochopitelně zmiňuje jen maximálně stručně a bez zbytečných podrobností, přesto přináší některé zajímavé informace:

„Také toho roku kníže český, vzav s sebou některé Čechy, Moravany a Rakušany, táhl do Bavor, kde zpusťošil, vyloupil a vypálil mnoho vsí a kostelů; ale potom s velkou hanbou a škodou svých urozených a rytířů i věci se vrátil domů. Neboť někteří z nich byli zabiti, jiní se utopili, jiní, ztrativše všechny věci i koně, se pěšky ve velké chudobě vrátili domů.“¹⁸⁸

Stručnost tohoto záznamu nicméně dovoluje celou škálu různých výkladů. Základní problém tkví v tom, že součástí popisu jsou urození a *milites*, zde přeložení jako rytíři, možná přesnější by bylo použít výraz bojovníci. Opat Hermann si nicméně

¹⁸⁷ Klášter ve Žďáru se teprve budoval a ten asi nebyl schopný složit jakoukoliv částku, lze to nicméně vnímat jako projev řádové solidarity se vznikajícím klášteřem. K problému s úrokem obecně např. LE GOFF, Jacques: *Peníze a život*. Praha 2005.

¹⁸⁸ *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 117. „Eodem etiam anno princeps Bohemiae, assumptis secum quibusdam Bohemis, Moravis et Australibus, profectus est versus Bavariam, ubi multas villas et ecclesias vastavit, praedavit ac incendit; sed tandem cum magno dedecore et damno suorum nobilium ac militum et rerum reversus est ad propria. Quidam enim eorum interfecti, quidam submersi, quidam rebus omnibus et equis amissis pedites in magna paupertate ad propria redierunt.“ *Letopisy České 1196–1278*, s. 295.

všiml pouze obležených *nobiles*, tedy urozených mužů. Autor *Letopisů*, stejně jako jeho bavorský protějšek, podal svůj výklad tendenčně a není možné vyloučit, že se snažil zamlčet či záměrně zakrýt rytířské chování bavorského vévody. Třeba z bavorského obležení byli se svými věcmi propuštěni jen urození a třeba u Mühldorfu nepanoval zas takový zmatek a v předtuše delšího obléhání nebyli do města vpuštěni koně méně urozených bojovníků. Zde se nicméně pouštíme na tenký led spekulací, který raději rychle opusťme. I kdyby totiž nakrásně pan Smil nebyl propuštěn za výkupné a přišel o veškerou svou výbavu a koně, tak jako tak by potřeboval sehnat obrovskou sumu, aby si mohl tyto propriety skutečně urozeného muže znovu co možná nejrychleji obstarat. A na to by si musel tak jako tak půjčit. Inu, patřit v době války mezi urozené bojovníky věru nebylo levnou záležitostí.

2.5 Vítězný (1260)

Těžko říci, jak nešťastná bitva u Mühldorfu ovlivnila pana Smila. Snad ho mrzelo zejména potupné propuštění za výkupné, snad ho ještě více trápila jeho výše, snad obojí. Možná byl na svého krále našťvaný, protože celá výprava skončila fiaskem zejména kvůli němu. Od té doby mohl vstávat v noci zalitý potem, když se mu zdálo o hořící věži, ve které zahynulo strašnou smrtí mnoho jeho druhů, nebo mu nedal spát křik topících se, třeba se mu vracela vzpomínka na nebezpečné obležení uvnitř Mühldorfu, kdy nikdo netušil, jaký osud je vlastně čeká. Dost možná mu ale bylo všechno úplně jedno a vzpomínka na Mühldorf v něm nevyvolávala žádné negativní emoce. Co se odehrávalo v hlavě našeho hrdiny, nebudeme schopni zjistit asi nikdy, proto opusťme vody naivního psychologizování. Faktem nicméně zůstává, že se mezi lety 1257-1260 vyskytl jako svědek na panovnických listinách pouze jedinkrát.¹⁸⁹ Poté až před bitvou u Kressenbrunnu ve vrcholícím létě roku 1260.¹⁹⁰ Sám, kromě výše zmíněné listiny pro tři cisterciácké kláštery, vydal v tomto období pouze jednu listinu, která se týkala horních záležitostí na jeho pozemcích.¹⁹¹ Diplomatického materiálu je pro srovnávací analýzu bohužel málo, takže se může jednat o náhodu, ale při pohledu na graf četnosti výskytu svědectví pana Smila se skutečně jedná o signifikantní propad.

¹⁸⁹ V roce 1258 v Praze, CDB V. 1, č. 159, s. 251–252.

¹⁹⁰ CDB V. 1, č. 231–232, s. 359–362.

¹⁹¹ CDB V. 1, č. 175, s. 280–281.

Situace skutečně vypadá tak, že se na čas veřejného prostoru spíše stranil a svoji energii zaměřil na zlepšení výnosnosti svého dominia.

Na tomto místě není podstatné, zda se skutečně vyhýbal dvoru svého krále, nebo zda to byl spíše dvůr a jeho struktury, které bránily Smilovi z Lichtenburka ve větší veřejné aktivitě. Třeba se v této době pan Smil naopak velmi aktivně účastnil politického života v zemi, jen se shodou náhod nedochovaly žádné listiny, které by jeho aktivitu dokazovaly. To dnes již nezjistíme. Co ale zjistit můžeme, je Smilova aktivita na bitevním poli. Po třech letech od nešťastné výpravy do Bavorska potřeboval Přemysl Otakar II. veškerou vojenskou pomoc, kterou mohl sehnat. Schylovalo se totiž k jedné z největších bitev ve středoevropském prostoru 13. století. Pan Smil a jeho družina byli bezpochyby také povoláni do zbraně a toto volání bylo vyslyšeno. Smil z Lichtenburka se se svými lidmi vydal na dlouhou cestu směrem ke společné hranici Rakouska, Moravy a Uher. V té době ještě nemohl tušit, jak celá výprava dopadne, a jistě nevěděl ani to, že rozhodující bitva se odehraje u vesnice Groißenbrunn (v zažité počestělé verzi Kressenbrunn), o které asi ani nikdy v životě neslyšel.

Bitva u Kressenbrunn představovala vyvrcholení dlouholetého zápasu o babenberské dědictví, v tomto případě se jednalo o Štýrsko. Po nerozhodných bojích mezi Přemyslem a Bélou IV. z počátku 50. let byl nakonec roku 1254 v Budíně dojednán mír, který přiřkl Štýrsko pod uherskou správu. Tu zde jako *capitaneus Styrie* reprezentoval slavonský vévoda Štěpán z rodu (klanu) Gutkeled, který se u místní šlechty těšil jen velmi nepatrné oblibě. Na přelomu let 1257 a 1258 dokonce došlo ke vzpouře jihoštýrské šlechty, která Maďary ze své země na krátko vyhnala. Béla IV. proto vyslal do Štýrska silné vojsko vedené tentokrát svým synem Štěpánem a ztracené území opět získal. Od té doby sídlil Štěpán v jihoštýrském Pettau (Ptuj v dnešním Slovinsku).¹⁹²

Situace v tomto východoalpském regionu měla skutečně ke klidu jen velmi daleko. Svůj podíl na tom měly i poměry v salcburské arcidiecézi, kterou navzdory svému sesazení stále fakticky vedl Filip Sponnheimský. Toho podporovala větší část duchovenstva a ministeriality (a pochopitelně i jeho královský bratranec), proti němu se stavěla zejména kapitula a papež. Pozice jeho soka, kapitulou zvoleného a papežem

¹⁹² ANTONÍN, R.: *Přemysl Otakar II. a zisk zemí babenberského dědictví*, s. 63–64; DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 453. Stručně též MARSINA, R. (ed.): *Dejiny Slovenska I.*, s. 233. K velké koalici sestavené Bélou IV. proti Přemyslovi přináší svědectví v našich končinách stále málo známý tzv. *Haličsko-volyňský letopis*, s. 90–93. Zde je popsána účast jednoho ze spojenců uherského krále, Daniela Haličského, který s některými polskými knížaty vtrhl bez valného úspěchu na Opavsko.

uznaného Oldřicha Sekovského, byla takřka neudržitelná, a proto hledal na začátku jara 1259 pomoc u mladšího krále Štěpána, který mu ji v duchu rčení „nepřítel mého nepřítele je mým přítelem“ s radostí poskytl a ještě téhož léta podnikl ničivý vpád do Korutan, kterým tehdy vládl Filipův bratr Oldřich, bratranec a blízký spojenec Přemysla Otakara II. Mír uzavřený v Budíně roku 1254 se nicméně týkal právě i Korutan, takže tento přepad se rovnal vyhlášení otevřeného nepřátelství. Útok na Korutany byl patrně i poslední kapkou v příslovečném poháru trpělivosti štýrské šlechty, který nyní opět přetekl. Na konci roku 1259 k Přemyslovi dorazila žádost štýrských předáků o pomoc proti Štěpánovi. Přemysl vyslal z Rakous pod vedením hraběte Konráda z Plain-Hardeggu malý kontingent, s jehož pomocí se podařilo již na počátku roku 1260 Štěpána a maďarské posádky ze země vypudit. Obsazená zůstala jen některá opevněná místa včetně sídelní Ptuje. Přemysl neváhal využít příznivé konstelace a již na konci zimy fakticky převzal vládu nad Štýrskem. Za této situace byl válečný konflikt nevyhnutelný a jak král český, tak i jeho uherský protějšek se na něj začali intenzivně připravovat. Obě strany si totiž jasně uvědomovaly, že se chystá rozhodující střetnutí, které určí hegemonu východoalpského prostoru.¹⁹³

Vojenské akce měly začít hned na počátku roku 1260, ale údajně kvůli nedostatku zásob, zvláště píce, byl domluven klid zbraní až do 24. června. Tento čas využily obě strany k důkladným přípravám a k zajištění spojenců. Přemysl se musel obávat zejména toho, že by se Bélovi opět podařilo sestavit velikou koalici, jako se tomu stalo v roce 1253, což se nicméně již nepodařilo. I tak ale na svou stranu získal uherský král mocné spojence – Daniela Haličského s jeho bratrem Lvem, svého zetě Boleslava Krakovského, Leška Černého Lenčického, dokonce vyjednal pomoc i u mongolského chána Nogaje. Na druhou stranu se nepodařilo do uherského tábora nalákat bavorské Wittelsbachy a Daniel Haličský měl v této době plné ruce práce s Mongoly, kteří navíc rok předtím vtrhli do jeho země, jeho účast byla proto spíše symbolická. Přemysl při shánění spojenců také nezapomněl. Kromě vojsk z Čech, Moravy a Rakous mohl také spoléhat na posily ze Štýrska, Korutan a Salcburska. Na jeho stranu se přidal i jeho švagr Ota III. Braniborský, Jindřich III. Vratislavský a Vladislav Opolský. Do řad jeho vojska se připojilo i mnoho jednotlivých bojovníků z německých

¹⁹³ Hlavním pramenem jsou zejm. tzv. *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*; moderní český překlad *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 119–123. Z literatury zejm. DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 453–454; HOENSCH, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 114; NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 4*, s. 79–82; VANÍČEK, V.: *Velké dějiny III.*, s. 80–83; ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 110; stručně také KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Hungary in the Thirteenth Century*, s. 206–208.

zemí, které měla přilákat sláva českého krále, ve skutečnosti je asi lákalo zejména jeho stříbro. Vojska se scházela jen pozvolna a podle směru, ze kterého přicházela, byla určena tři shromaždiště: sbory z Čech (tedy včetně Smila a jeho lidí) se měly sejít v Písku; vojska z Moravy, Braniborska a Slezska se pod vedením olomouckého biskupa Bruna scházela v jihomoravských Pohořelicích a konečně rakouské a štýrské jednotky se měly pod vedením osvědčeného hraběte Oty z Plain-Hardeggu shromáždit v Lávě (Laa an der Thaya u moravských hranic). Tam ale nebylo dostatek místa, proto se tato část Přemyslova vojska utábořila v blízkosti Lávy, v otevřeném poli u Stožce (Staatz).¹⁹⁴

Kolik mužů a koní se celkem sešlo na obou březích dolního toku Moravy, nevíme. Určit totiž počty jakékoliv armády ve středověku je problém nadměru složitý. Obecně panuje shoda v tom, že údaje uváděné soudobými kronikáři jsou několikanásobně nadhodnocené, a proto se čas od času objevují jisté koeficienty, které by měly tento nedostatek odstranit (většinou se nachází v intervalu třetiny až desetiny uváděných počtů). Otázkou nicméně zůstává, zda středověcí kronikáři skutečně chtěli zachytit kvantifikační údaj, tedy přesně vyčíslit počty, nebo spíše údaj semikvantifikační, tedy zda chtěli spíše vyjádřit informaci typu „přijelo jich tam opravdu, ale opravdu hodně“, což graficky vyjádřili číslicí v řádu desetitisíců. Stejně tak je tomu i s údaji o bitvě u Kressenbrunn. O více než 60 let později začal psát pravděpodobně v Královci (Königsbergu) Petr z Dusburgu svoji kroniku a v ní nemohl opomenout vylíčit slavné skutky krále, po kterém dostal Královec své jméno. V příslušné pasáži o válce králů českého a uherského, kterou sepsal na základě nějaké jiné předlohy, uvádí, že uherský král přivedl 40 000 jezdců sebraných z různých národů, zatímco český král postavil do pole 100 000 jezdců a k tomu 7 000 těžkooděnců (*dextrariorum*).¹⁹⁵

Tato čísla pochopitelně neodpovídají realitě, navíc početní převaha byla spíše na maďarské straně, přesto mají svoji vypovídací hodnotu. U Kressenbrunn se střetla na svou dobu opravdu nevídaně početná vojska, bezesporu se jednalo o jednu z největších bitev 13. století ve středoevropském prostoru. Pak ještě můžeme vytušit, že elitní těžkooděnci představovali ve vojsku krále Přemysla necelou desetinu jízdy, což je

¹⁹⁴ DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 454; HOENSCH, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 114–115; NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 4*, s. 83–86; ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 111–112.

¹⁹⁵ *Petri de Dusburg Cronica terre Prussie*, s. 201. Jinde bývá uváděno, že se jednalo o 100 000 jezdců a mezi nimi bylo 7 000 těžkooděnců. TAMTÉŽ. Srov. ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 114.

realistický poměr. Právě do této nepočtené skupiny speciálních bojovníků patřil i pan Smil, což jen podtrhuje jeho význam jako válečníka. A co víc, oněch 13 „obyčejných“ jízdních bojovníků, kteří v průměru připadali na jednoho elitního, mohlo patřit (a pravděpodobně také z větší části patřilo) do družiny takového těžkooděnce. Ale o tom na jiném místě.

Vraťme se zpět ke Kressenbrunnu, resp. ke Stožci. Začátek výpravy totiž znamenala nešťastná událost, která mohla mít pro českého krále fatální důsledky. Jeho armáda se totiž scházela jen velmi líknavě a ani 24. června, tedy v poslední den domluveného příměří, ještě nebyla zdaleka pohromadě. Moravská, bavorská a slezská vojska byla stále v Pohořelicích a rakouské oddíly tábořily den cesty od nich na polích před Stožcem. Mladší uherský král se rozhodl této situaci využít a s menší skupinou vybraných bojovníků hodlal přepadnout oddíl vedený olomouckým biskupem u Pohořelic, překročil proto Moravu a vydal se na noční pochod. Překvapení bylo nakonec absolutní, v noci totiž přšelo a byla mlha, a tak když se rozbřeslo, zjistil, že skutečně v tajnosti došel do blízkosti tábora nepřítele, nikoliv však k Pohořelicím, ale ke Stožci.

Tou dobou (26. června) se začaly do Lávy pomalu scházet oddíly Čechů, Moravanů a jejich spojenců, ale ještě zdaleka ne v plném počtu a navíc byli bojovníci po dlouhém pochodu velmi unavení. Tehdy došla do tábora poplašná zpráva, že Maďaři jsou velmi blízko, byl vyhlášen poplach a vojska byla uspořádána do bojových šiků. Pak se ale roznesla další zpráva, že se mělo jednat jen o malou skupinu nevěřících (asi Kumánů), kteří se již obrátili na útěk. Větší část vojska se tím nechala uchlácholit a vrátila se zpět do tábora až na menší oddíl Rakušanů v čele s hrabaty z Plain-Hardegga, který snad měl plnit funkci předsunuté hlídky. Tento oddíl skutečně narazil na menší skupinu Kumánů a jal se ji pronásledovat. Kumáni nicméně útěk jen předstírali a rozptýlený oddíl Rakušanů se dostal do uherského obklíčení, ze kterého se již dostal málokdo. Mnozí byli zabiti, jiní zajati. Do tábora se donesly různé poplašné zprávy a k místu střetu se bez ladu a skladu hrnuli lidé z tábora českého krále, někteří i na nekrytých koních. Brzy objevili nahá těla čtyř stovek mrtvých urozených bojovníků včetně Kadolda Sirotky, což mnozí nevydrželi a obrátili se na útěk. Situaci zachránil Přemysl Otakar II., který si dokázal udržet chladnou hlavu. S pomocí Bruna ze Schauenburka a Oty Braniborského uspořádali své jednotky do bojových formací a začali nepřítele pronásledovat. Český panovník a olomoucký biskup jako první narazili na bojovníky z Uher, kteří se proti nim začali šikovat. Když ale dorazil Ota

Braniborský, strhla se silná bouřka a nepřítel se dal na útěk, který mnozí z nich zaplatili životem v rozvodněné Moravě. Nikdo už je nepronásledoval, koně „křesťanského“ vojska byli již příliš unavení. Alespoň tak vyličil události autor tzv. *Příběhů krále Přemysla Otakara II.*¹⁹⁶

To rozhodně nebyl slibný začátek výpravy. Rakouská šlechta dostala v této šarvátce silný úder, kromě Kadolda Sirotky byl zabit i Ota a Konrád, hrabata z Plain-Hardegg (čímž vyhasl i jejich rod) a mnozí další, celkem se mělo jednat o čtyři stovky urozených rytířů. Morálka v táboře českého panovníka dosáhla dna, slezská knížata a Ota Braniborský dokonce zvažovali odchod, což by se rovnalo krachu celé výpravy. Nestalo se tak, Přemysl dokázal své spojence udržet při sobě, a tak se více než po týdnu vyčkávání nakonec celá armáda 4. července pohnula v bojovém pořádku směrem k soutoku Moravy a Dunaje.¹⁹⁷

Snad právě někdy před opuštěním tábora u Lávy Přemysl přikročil k obdarování některých svých předních mužů. Byl si zřejmě velmi dobře vědom toho, že jejich věrnost bude v nadcházejících dnech více než potřebná. Přesně v této situaci potkáváme pana Smila ve vskutku vybrané společnosti arcibiskupa (elekta) salcburského, biskupa olomouckého, markrabího braniborského, vládců Korutan a Vratislavska a mnohých dalších vysoce urozených mužů.¹⁹⁸ Ve stanech před Lávou asi těsně před přesunem směrem k Hainburku (denní datum není uvedeno) věnoval český král se svolením své manželky Vokovi z Rožmberka hrabství Raabs se všemi právy. Listina je zajímavá i po obsahové stránce, pro naše potřeby je nicméně nejdůležitější právě svědečná řada, ve které je pan Smil uveden na jednom z předních míst. Po výše uvedených světských vládci následují Wernhard a Jindřich ze Schauenberka, Jindřich, purkrabí děvinský (na Českolipsku), Ojř z Friedberka,¹⁹⁹ pražský purkrabí Jaroš a pak již *dominus Smylo de Leuchtenberch*. Celkově se jedná o poměrně dlouhý seznam svědků, mezi nimiž figuruje i Bavor ze Strakonice, toho času nejvyšší komorník a Přemyslův blízký důvěrník

¹⁹⁶ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 311–314; srov. *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 123–124; počet padlých Rakušanů uvádí dobře informovaný opat z Niederalteichu. *Hermannii Altahenses Annales*, s. 402.

¹⁹⁷ ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 112; DOPSCH, H. – BRUNNER, K. – WELTIN, M.: *Österreichische Geschichte*, s. 455; HOENSCH, J. K.: *Přemysl Otakar II.*, s. 115.

¹⁹⁸ CDB V. 1, č. 231–232, s. 359–362.

¹⁹⁹ Nejedná se ovšem o „milce“ krále Václava, jak se domnívá V. Novotný (NOVOTNÝ, V.: *České dějiny I. 4*, s. 85), ale o jeho stejnojmenného příbuzného. Starší Ojř zemřel již roku 1253. VANÍČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 411. Samotný výraz „milec“ je navíc až relativně moderní neologismus, který byl středověkému lexiku cizí. NOVOTNÝ, R.: *Ráj milců?*, s. 219.

– a příbuzný pana Smila (jeho dcera se stala ženou Jindřicha, nejstaršího syna Smila z Lichtenburka).²⁰⁰

Průběh střetu u Kressenbrunn je vcelku známý, je ho možné rekonstruovat zejména na základě informací z tzv. *Příběhů krále Přemysla Otakara II.* a částečně i z tak řečeného Dalimila. Protože se zatím nenalezl (a asi ani nenalezne) jiný pramen, který by zásadně rozšiřoval naše znalosti, je následující líčení samotné bitvy již od dob Františka Palackého prakticky stejné.²⁰¹ Na druhou stranu, *repetitio mater studiorum est*, proto neuškodí průběh událostí ještě jednou stručně převyprávět. Obě vojska se nacházela poblíž soutoku Moravy a Dunaje, dělila je toliko jen řeka Morava. Situace to byla patová, protože ani jedna strana nemohla bez těžkých ztrát překročit řeku. Tento stav trval několik dní, proto Přemysl navrhl, aby buď jedna, nebo druhá strana uvolnila místo pro přechod jedné z armád, aby vůbec bylo možné zahájit skutečnou bitvu. Uherská strana si byla jistá svým vítězstvím, proto přijala nabídku s tím, že přebrodí řeku směrem do Rakous, a bylo dojednáno příměří na jeden a půl dne. Bitva měla začít v polovině dne svátku svaté Markéty, tedy 13. července – alespoň v Čechách a na Moravě, v pasovské diecézi se měl tento svátek slavit již 12. července, což mohlo zkomplikovat (a asi také zkomplikovalo) koordinaci vojsk Přemysla Otakara II.²⁰²

Výběr rakouské strany, jak upozornil Hermann Klima, mohl být na druhou stranu čistým pragmatismem. Levý břeh dolního toku Moravy totiž neposkytoval příliš volného prostoru pro manévrování velikých skupin vojsk, zatímco pravý skýtal ve své podstatě otevřený a rovinatý terén. Pravda, za normálních podmínek protkaný sítí drobných potoků a potůčků a ve své podstatě většinou zamokřený, ale v suchém a teplém létě roku 1260 se jednalo o ideální prostor pro svedení tak veliké bitvy.²⁰³

Uherská vojska, nebo alespoň jejich část vedená mladším králem Štěpánem, překvapila Přemysla Otakara II. rychlým nočním přesunem na druhý břeh Moravy v noci na 12. července. Použila k tomu hned několik v noci předem upravených brodů. Brzy ráno mohli muži v hlavním táboře českého krále sledovat přesuny velikých skupin uherské a kumánské jízdy směrem k západu. Maďaři ještě k tomu využili místní terén a jedna skupina vojsk mířila směrem k českému táboru ze severu krytá horizontem zvýšené planiny, která se rozkládá severně od Groißenbrunn. Tento manévr se nicméně nepodařilo utajit a Přemysl Otakar II. si uvědomil, že jeho hlavní síly se

²⁰⁰ SVOBODA, M.: *Páni ze Strakonice*, s. 54–58.

²⁰¹ PALACKÝ, F.: *Dějiny národu českého II. 1*, s. 33–41.

²⁰² KLIMA, H.: *Die Schlacht bei Groissenbrunn*, s. 28.

²⁰³ TAMTÉŽ, s. 27.

pomalou dostávají do středu širokého půlkruhu, který uherské sbory vytvářely – tedy do postupného obklíčení. To v žádném případě nebyl ideální stav, zvláště když v hlavním táboře neměl český král zdaleka k dispozici celou svou armádu. Část tábořila více na jihu poblíž Hainburku, část v severním táboře, část snad spížovala po okolí. I za této situace se mu podařilo zachovat si klidnou hlavu a rozhodl se pro rázný útok na severní skupinu uherských vojsk, která se pomalu přibližovala ke Groißenbrunnu. Tímto útokem započala v pondělí 12. července mezi sedmou a osmou hodinou ranní našeho času samotná bitva.²⁰⁴

Jako první zaútočily na nepřítele šiky těžkooděnců, které vedl pražský purkrabí Jaroš. Co se dělo dále, to si můžeme spíše jen domýšlet na základě výsledku bitvy. Lze předpokládat, že uherská a kumánská jízda přivítala útočníky deštěm šípů, nicméně střet těžké rytířské jízdy českého krále a lehké uherské jízdy skončil těžkými ztrátami na straně jízdních lehkooděnců, kteří začali v nepořádku ustupovat. K místu střetu se sice blížily další uherské jednotky, ty ale narazily na český oddíl, který spěchal na sever směrem od Hainburku, ze severu se navíc blížily české posily ze severního tábora. Výsledkem těchto manévřů bylo to, že se uherská armáda, která se snažila obklíčit hlavní síly českého krále, sama dostala do kleští bez možnosti složitějšího manévrování. V nastalé řeži se citelně projevíly výhody těžké jízdy v přímém střetu s lehkou jízdou (i když i na uherské straně bezpochyby bojovalo mnoho těžkooděnců). V tomto směru měl vyniknout zejména Vok z Rožmberka, který měl se svojí družinou přemoci veliké množství Kumánů. Část uherské armády se za tohoto stavu obrátila na útěk, což vyvolalo v řadách nepřátel zmatek a mnoho mužů a koní tehdy utonulo při zbrklém překonávání řeky Moravy. Česká vojska doplněná nově příchozími využila situace a přešla na druhý břeh, někteří dokonce prý po mrtvolách padlých nepřátel a jejich koní, což je spíše jen stylistická ozdoba diktátora údajného listu papeži, který poskytuje nejvíce detailů o samotné bitvě. Triumf byl završen ukořistěním trénu včetně osobních zavazadel krále Bély IV. Jako první se ho měl zmocnit Boreš (II.) z Riesenburka, jenž kromě mnohých drahocenných věcí ukořistil i prst Jana Křtitele, který posléze věnoval svému klášteru v Oseku.²⁰⁵

Vítězství bylo takřka dokonalé, síly uherských králů byly značně oslabené a rozptýlené, Štěpán měl být dokonce v boji zraněn a Béla IV. ještě další den nevěděl, zda

²⁰⁴ Detailní rozbor průběhu bitvy viz TAMTÉŽ, s. 27–29.

²⁰⁵ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, s. 314–319; srov. *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 125–129; *Kronika tak řečeného Dalimila*, kap. 91, s. 159; KLIMA, H.: *Die Schlacht bei Groissenbrunn*, s. 26–30.

přežil či nikoliv. Zbytky nepřátelského vojska byly nakonec pronásledovány až k Bratislavě. Béla IV. musel přiznat porážku a na místo zbraní nastoupilo vyjednávání, které se sice protáhlo až do následujícího roku, ale výsledkem byl definitivní zisk Štýrska včetně Ptuje a k tomu byl ještě domluven sňatek dcery Oty III. Braniborského s mladším synem Bély IV, ale to už je trochu jiný příběh.

Viz obr. 4

Na závěr těchto obecných úvah jen uvedme, co o tomto střetu uvádí uherské kroniky. Situace je zde totiž téměř totožná jako s bitvou u Mühlendorfu. Zatímco vítězná strana měla zájem vše zachytit co možná nejdětalněji, narativní prameny druhé strany porážku většinou jen lakonicky zmíní, občas i s douškou omluvy, jako i v tomto případě. O boji krále Bély s králem Otakarem se dozvídáme pouze to, že se Béla spolu se svým synem Štěpánem a knížetem Kumánů (*dux cumanorum*) jménem Alpro utkal s českým králem 13. července (sic!), byl ale poražen a utekl. Béla IV. byl totiž *vir pacificus*, mírumilovný člověk, kterému v boji nepřálo štěstí.²⁰⁶

Vraťme se ale ještě na chvíli k panu Smilovi a jeho účasti na této výpravě. Bitva u Kressenbrunnu se stala největším vojenským triumfem Přemysla Otakara II., proto jí domácí letopisci věnovali tolik pozornosti (na rozdíl od maďarských). Význam této bitvy přesáhl její faktické výsledky i v rovině královské legitimizace. Nebyly to totiž jen zbraně, kterými bylo dosaženo vítězství. Mnozí přítomní (i nepřítomní) bojovníci dosvědčili, že na straně českého krále do bitvy zasáhli i čeští světci – Václav, Vojtěch a Prokop, a každý přece ví, že nespravedlivému králi by zemští patroni nepomohli a *vice versa*. O činech Smila z Lichtenburka bohužel nevíme zhola nic, prameny v tomto případě zarytě mlčí. Přesto můžeme předpokládat, že se jednalo o velmi cennou posilu Přemyslova vojska. Pan Smil jednak patřil k úzké skupině skutečně elitních jízdních těžkooděnců, kteří tuto bitvu rozhodli, ale také zcela jistě nedorazil na bitevní pole sám, o tom pojednávám na jiném místě.

Průběh výpravy nebyl skoupý na dramatické a nebezpečné momenty, kterých byl Smil z Lichtenburka očitým svědkem a mnohých z nich asi i přímým účastníkem. Přemysl Otakar II. navíc nikdy není popisován jako brilantní stratég, což má své důvody, ale je možné s tímto názorem i polemizovat. Málokdo si to dnes uvědomuje,

²⁰⁶ THURÓCZ, J.: *Chronica Hungarorum*, s. 135; *Kronika uhorských král'ov zvaná Dubnická*, s. 92. Šimon z Kézy se o tomto střetu vůbec nezmiňuje.

ale během jeho výprav umíralo skutečně hodně vysoce urozených mužů, což mu na popularitě mezi vyšší vrstvou šlechty určitě příliš nepřidávalo. Bitva u Kressenbrunn, přestože skončila jeho triumfem, se taktéž neobešla bez citelných ztrát, zvláště její začátek silně poznamenal rakouskou šlechtu. Bitva samotná také jistě nezůstala bez obětí. Vraťme se proto ještě jednou ke svědečné řadě listiny, kterou český král vydal u Lávy. V ní figuroval i Bavor (I.) ze Strakonic, nejvyšší komorník a blízký důvěrník českého krále, navíc od roku 1256 příbuzný pana Smila, jehož nejstarší syn si vzal za ženu Bavorovu dceru. Bitva u Kressenbrunn byla první a zároveň poslední bitvou, které se prokazatelně účastnil, zemřel někdy po 7. říjnu 1260, kdy naposledy vystoupil ještě coby nejvyšší komorník.²⁰⁷ Důvody úmrtí mohly být pochopitelně různé. Už při líčení první křížové výpravy do Sambie jsem uvedl, že je možné uvažovat o tom, že za smrt Bočka z Perneggu († 1255) mohlo nějaké zranění, které utřžil během výpravy, snad i choroba. Stejně tak je možné uvažovat i o Bavorovi, který zemřel patrně velmi záhy po této vítězné bitvě. Jeho stejnojmenný syn byl posléze vychován pravděpodobně přímo na královském dvoře a Přemysl Otakar II. mu dokonce za manželku vybral svoji vlastní nemanželskou dceru, což může leccos naznačovat.²⁰⁸

Dost bylo spekulací. Skutečně není možné zjistit, zda byl Smil z Lichtenburka u Kressenbrunn raněn nebo zda vyvázl se zdravou kůží, faktem nicméně je, že toto je poslední bitva, které se pan Smil prokazatelně osobně účastnil. Změnila se ještě jedna věc. Zatímco po bitvě u Mühldorfu se vyskytl ve svědečných řadách panovnických listin jen jednou, po bitvě u Kressenbrunn jej po boku panovníka potkáváme mnohem častěji, dokonce s ním ještě téhož roku slavil Vánoce ve Štýrském Hradci.²⁰⁹ Období po bitvě u Kressenbrunn představuje, alespoň z pohledu pramenů diplomatického charakteru, vrchol angažovanosti pana Smila ve veřejných záležitostech. Není se čemu divit, Smil patřil k nejmocnějším mužům v království a svoji moc byl schopen prezentovat i na bitevním poli. Český panovník s ním proto musel počítat a jeho moc a vliv buď respektovat, nebo zlomit. Informace o tom, že by kdy proti němu otevřeně vystoupil, skutečně postrádáme.

²⁰⁷ CDB V. 1, č. 241, s. 372–373.

²⁰⁸ SVOBODA, M.: *Páni ze Strakonic*, s. 56–58, 63–64; k Bočkovi PLAČEK, M.: *Znojemský kastelán Boček*; na fakt, že účastnit se válečných výprav Přemysla Otakara II. bylo poměrně nebezpečné, upozornil ANTONÍN, R.: *Přemysl Otakar II. a zisk zemí babenberského dědictví*, s. 66.

²⁰⁹ CDB V. 1, č. 248, s. 381–382.

2.6 Pečeť Smila z Lichtenburka (1262)

Poznat skutečnou osobnost Smila z Lichtenburka je doslova sisyfovská práce. Podobně jako onen antický nešťastník postrádáme nějakou pevnější oporu, o kterou by se dalo pevně opřít. Za této situace mi nezbyvá než tiše závidět kolegům ze sekce raného novověku, kteří jsou občas nuceni prodírat se celými kartony ego-dokumentů různého charakteru. Přesto i pan Smil po sobě zanechal jisté stopy, které umožňují alespoň některé aspekty jeho osobnosti poznat. Nejdůležitějším pramenem v tomto směru je poslední typ jeho pečeti, zejména samotný pečetní obraz.

Jedná se o pěší pečeť, v poli je stojící rytíř s taseným mečem v pravici, na kterém je patrně přivázaný šlojír. Levou rukou se opírá o gotický štít nesoucí rodové znamení – dvě zkřížené ostrve o šesti sucích. Na hlavě má hrncovou přilbu s klenotem, dvěma kapry. Může se ale také jednat o klenot v podobě rodového znaku – tedy o dvě zahnuté ostrve. Pole je odděleno perlovcem, opis proveden gotickou majuskulou: *+S.DnI.ZMILONIS.DE.LVHTEnBVRCh*. Samotná pečeť je poměrně velká, její průměr činí 61 mm. Pečeti byly zhotovovány z přírodního vosku a přivěšovány většinou na žlutých a červených nebo zelených a červených hedvábných nitích.²¹⁰ Pečetní typář byl zhotoven někdy před 1. dubnem roku 1262, kdy pan Smil poprvé nechal k listině přivěsit poslední typ své pečeti.²¹¹

Viz obr. 5

Tolik stručný sfragistický exkurz. Co ale tyto informace znamenají? Pečeť je dnes vnímána jako jakýsi typický atribut středověku, bez kterého se nemohl obejít žádný výše postavený člověk. Pravda je však poněkud jiná. V Čechách a na Moravě se představitelé nejvyšších pater světské společnosti vcelku bez problémů obešli bez použití pečeti až do samotného sklonku 12. století. Teprve z roku 1197 se dochovala listina, ve které je ohlášena pečeť velmože Hroznaty, pečeť samotná se nicméně do dnešních dnů nedochovala.²¹² Šlechtické pečeti byly většinou znakové, tedy takové, které mají v poli umístěn heraldický obraz. Honosné jízdní pečeti byly v Čechách a na Moravě až na řídké výjimky vyhrazeny pro členy vládnoucího rodu, a tak jedinou další

²¹⁰ Heraldiku a sfragistiku pánů z Lichtenburka zpracovala Hana Pátková, viz URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 370-371, 376.

²¹¹ CDB V. 1, č. 318, s. 476-477.

²¹² CDB I., č. 357, s. 324; k Hroznatovi viz KUBÍN, P.: *Blahoslavený Hroznata*.

možnost k okázalé reprezentaci nabízely právě pěší pečeti. První dochovanou pěší pečeť použil roku 1220 Vítek (III.) z Prčice z rodu Vítkovců, úroveň jejího zpracování je nicméně dost nízká. Vítkovci používali pěší typ pečeti ve 13. století vcelku často, disponoval jím jak Vítek z Hradce, tak i mocný Vok z Rožmberka. Prvním šlechticem mimo okruh Rožmberků, který používal pěší typ pečeti, se stal právě až Smil z Lichtenburka. Zhruba v té samé době si nechal zhotovit pěší typ pečeti i Idík (I.) ze Švábenic, první dochovaný otisk je přivěšen k listině z konce listopadu roku 1262. Tato pečeť byla také značně veliká (60 x 50 mm), ale na rozdíl od pečeti pana Smila měla tvar gotického štítu.²¹³ Do konce 13. století si pěší pečeť pořídil i Boreš (II.) z Rýzmburka, Purkart z Janovic či Jaroslav ze Šternberka.²¹⁴

Viz obr. 6

Šlechtická pečeť se ještě ve 13. století nestala běžnou záležitostí, stále byla vyhrazena spíše užší skupině několika významných rodů. Pěší typ pečeti v tomto kontextu představuje doslova raritní záležitost, jak je z výše podaného seznamu jasně patrné. Jen na základě samotné existence a způsobu provedení pečeti pana Smila by ho bylo bez problému možné charakterizovat jako jednoho z nejmocnějších českých šlechticů. Navíc v době, kdy se jen nemnoho urozených mohlo prokázat vlastní pečetí, si pan Smil nechal zhotovit již třetí typář. Pečeť Smila z Lichtenburka zaujme i vlastním provedením. V porovnání s ostatními šlechtickými pečetěmi se jedná o velice precizní zpracování a jednoznačně se řadí mezi nejlepší šlechtické pečeti třetí čtvrtiny 13. století.

Kvalita provedení pečetních typářů (zvláště posledního) a rychlost jejich obměny (během čtyř let vystřídal tři různé typáře) jistě souvisí s potřebou pana Smila vyniknout nad ostatními šlechtici, samotné provedení nicméně závisí spíše na něčem jiném. Výroba pečetního typáře byla poměrně náročná záležitost, často i z technologického hlediska. V nejjednodušším případě se pečetní obraz i s nápisem v negativu vyryl do pečetního kolku, existovaly ale i složitější technologické procesy, kdy se nejprve zhotovil voskový model, ten se otiskl do sádry a teprve z této formy byl odlit samotný typář, který byl ještě předtím upraven. Pečetní typář byl schopný zhotovit téměř každý slušný zlatník, zvlášť když se za materiál zvolilo relativně měkké stříbro. Náročnější kusy ale umělo zhotovit jen několik málo odborníků, mezi které se řadili

²¹³ Listina z 29. listopadu 1262, CDB V. 1, č. 355, s. 527-529; PAPAŽÍK, D.: *Švábenicové*, s. 64, 301.

²¹⁴ K typu pěších pečeti KREJČÍK, T.: *Pečeť v kultuře středověku*, s. 174-180.

řezači mincovních kolků.²¹⁵ Vzhledem k tomu, že se přímo v Brodě v době výroby všech tří typářů nacházela mincovna, je dost pravděpodobné, že všechny typáře známých pečetí pana Smila byly zhotoveny právě zde popř. někým z okruhu brodské mincovny, což by vysvětlovalo také jejich časté obměňování.

Co se vlastního provedení týče, objednavatel měl prakticky volnou ruku v tom, jak bude pečeť vypadat. Můžeme proto předpokládat, že pan Smil osobně chtěl, aby poslední typ jeho pečeti vypadal tak, jak vypadá. Právě v tom tkví autenticita tohoto pramene. Je to jeden z mála skutečných projevů jeho svobodné vůle, který je možné i přes propast věků dodnes zachytit, přestože poněkud zprostředkovaně.

Pečetní obraz je pochopitelně schematický, ale právě díky tomu zcela zřejmý. Stojící postava je oděna v kroužkové zbroji, jistě s přehozem (*waffenrock*). Levou rukou se opírá o gotický štít s rodovým znakem. V pravici drží meč (patrně tasený), k němuž je v jeho poslední třetině připevněno cosi, co vlaje. Patrně se jedná o šlojíř, tedy ženskou pokrývku hlavy složenou z úzkých pruhů látky, tedy o jasnou aluzi na rytířské turnaje. Na hlavě má hrncovou helmu s klenotem, buď ve tvaru dvou kaprů, nebo dvou ostrvů. Hana Pátková se kloní ke kaprům, August Sedláček v tom viděl spíše ostrve.²¹⁶ Pravdou je, že každý dochovaný otisk je v této části poněkud nezřetelný, takže jednoznačně soudit nelze. Podle mého názoru není vyloučeno ani to, že autor typáře nejprve jako klenot použil kapry, které až druhotně opravil na ostrve. Klenot na levé straně helmu totiž jasně zasahuje až do horního perlovce. Během překreslování pečetního obrazu jsem se nicméně nemohl dobrat správného množství suků na ostrvích v klenotu – ať jsem hledal jakkoliv, na každé z ostrvů z vnitřní strany jeden suk prostě chybí. Tuto otázku ale raději přenechám odborníkům.

V souvislosti se sfragistikou je potřeba ještě připomenout unikátní pečeť města Brodu, jejíž první otisk sice pochází asi až z doby, kdy byl již Smil mrtev, ale která jistě vznikla ještě během jeho života, je přivěšená k listině pražského biskupa z 14. června 1269.²¹⁷ Jedná se o kulatou pečeť s pečetním obrazem v podobě dvou zkřížených ostrvů. Na každé straně pečetního obrazu se nachází jeden z hlavních pracovních nástrojů havíře – mlátek a želízko. Jedná se o vůbec první vyobrazení těchto nástrojů u nás.

²¹⁵ TAMTÉŽ, s. 37, 43.

²¹⁶ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 370-371, 376.

²¹⁷ CDB V. 2, č. 589, s. 180.

V opisu stojí + SIGILLVM . CIVIVM . DE . BROD.²¹⁸ Odras lichtenburské sfragistiky je zde více než zřejmý.²¹⁹

Vraťme se k poslednímu typu pečeti Smila z Lichtenburka. Její celkové vyznění je více než jasné. Na pečeti je zobrazen Smil z Lichtenburka (tuto informaci sděluje opis pečeti) jako vítěz (účastník) turnajového zápasu, což prozrazuje zejména onen vlající kus ženského oděvu na meči. Turnaj se stal i v našich končinách v průběhu 13. století velmi významnou společensko-sportovní událostí, podobnou dnešním větším sportovním kláním. Navzdory zažitě představě, kterou živí zejména filmová zpracování všeho druhu, turnajových disciplín byla celá řada. Klasické klání (ze staročeského výrazu *kláti*), tedy ono známé vyhazování ze sedla tupým dřevcem, kterým se zabývají dva jezdcí ve šraňkách (v českém prostředí většinou bez nich), je jen jednou z nich.²²⁰ Ve 13. století navíc nikoliv tou nejpopulárnější. Daleko typičtější byly týmové hry, do kterých se mohl zapojit i doprovod účastníků (*burdování*). Při opravdu velikém turnaji se již prakticky jednalo o simulovanou bitvu včetně nasazení pěchoty. Hrací plocha v takovém případě mohla zabírat i několik čtverečních kilometrů a přítomnost nějakého sídla nebyla žádnou překážkou, spíše vítaným zpestřením. Pravidla každé turnajové disciplíny se lišila, ale podobně jako v dnešním sportu se zápasy často „okořenily“ různými sázkami, v případě turnajníků bývalo vcelku obvyklé, že vítěz získal část výbavy soupeře (např. koně). Za vítězství sice nebýval odměněn medailí, ale mohl získat jiný klenot – např. klenot na helmu (nebo šlojír vyvolené paní). Vyobrazení pana Smila jako rytíře na turnaji je vcelku bez obtíží možné spojit s jednou konkrétní disciplínou – boj s mečem a štítem proti jednomu soupeři.²²¹

Viz obr. 7

Pečeť Smila z Lichtenburka nicméně není jediným pramenem, který jej spojuje s turnaji. *Dalimil* na jednom místě zmiňuje volbu římského krále ještě za panování Václava I. (možná měl na mysli události roku 1246, ale zcela zřejmé to není) a při té příležitosti vypráví, jak Smil z Lichtenburka (Světlický) získal svůj klenot: „Když má

²¹⁸ CDB V. 4, sigilla 5, 3, s. 499.

²¹⁹ SOCHR, J.: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*, s. 13-31.

²²⁰ Josef Macek na základě sématnické analýzy tohoto výrazu navíc došel k závěru, že importovaná záliba v turnajích se organicky začlenila do tradičních forem bojových her, které se u nás provozovaly ještě před rozšířením turnajových utkání. MACEK, J.: *Česká středověká šlechta*, s. 115.

²²¹ K tomu obecně FLORI, J.: *Rytíři a rytířství*, s. 56-148; k reáliím stručně COSMAN, M. P. – JONES, L. G.: *Handbook*, s. 262-279.

římský král být zvolen, k sněmu / káže pán českého národa / ihned jet Smilovi Světlickému, / jakož i Havlovi Jablonskému / a s nimi Hronovi z Náchoda. / Hron moudrostí vynik při té volbě. / Římský král mu službu nahradí / červeným lvem v zlatém pozadí. / Také Smil je dobře zajištěn. / Červeného kapra směle v kolbě / dobývá a Havel ratištěm / štípený si získává zas štít.²²² Červeného kapra Lichtenburkové v klenotu používali vcelku pravidelně, takže tato příhoda může mít reálný základ, ale třeba si tak řečený Dalimil tuto příhodu vyfabuloval právě na základě toho, že Lichtenburkové používali jako klenot (červeného) kapra.²²³ Helmici s ozdobou, která je spolu se štítem pravou rytířskou nádherou, zmiňuje koneckonců i *Fürstenbuch*.²²⁴

Byť to může znít poněkud kacířsky, je úplně jedno, zda se Smil z Lichtenburka nechal zpodobnit s kapry či ostrvemi v klenotu. Důležité je, že pan Smil sám sebe vnímal jako rytíře, který se účastní turnajů – a ke všemu ještě vítězí. Co to v praxi znamená, to už se můžeme jen domýšlet. Podle počtu bojových výprav, kterých se pan Smil účastnil a podle jeho sebereflexe jako rytíře je možné předpokládat, že byl ve velmi dobré fyzické kondici a jako bojovník se uplatnil jak na turnaji, tak i v bitvách. I bez jakýchkoliv přímých důkazů si dovedu jen velmi obtížně představit, že by Smil z Lichtenburka nebyl pasovaným rytířem.²²⁵ S rytířským étosem přicházela i rytířská móda se všemi projevy marnivosti, které tak řečený Dalimil neopomenul důkladně zkritizovat. Na základě popisu Janse Enikela lze předpokládat, že k těmto projevům pan Smil nebyl imunní, spíše naopak. Veršovaný originál je ve staré němčině (viz poznámkový aparát), v dnešní době existují dva různé překlady těchto veršů. Protože se od sebe poněkud odlišují, uvádím oba:

„Tam přišel z Lichtenburka, pan Smil, / jenž na oři velkém téměř jako lodi / chtěl účastnit se v boji. / On zahalen baldachýnem / z něhož krásnější nemohl být viděn / a jeho vafnrok takový / jaký sám on byl rytířem. / Štít, prilba i znak / to vše s rytířským zdobením / a z jeho šatu by také na padesát koní mělo odění.“²²⁶

„Vtom přijíždí Lichtenburk, pan Smil, rajtuje na koni, jako by byl velký kýl, jezdí zdatně a tak daleko, že se mu boje nezaleklo. Jede v přehozu z baldachýnu, není nad krásnějšího jemu, a právě tak kabátec zdobný, rytíři velmi je slušivý. Štít a helmice

²²² *Kronika tak řečeného Dalimila*, s. 155.

²²³ Srov. např. KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: *Znaky rodů českých*, s. 14-15.

²²⁴ *Jansen Enikels Fürstenbuch*, s. 660, verš 3127-3128.

²²⁵ K obřadu pasování IWAŃCZAK, W.: *Pasowanie rycerskie na ziemiach Czeskich*, s. 255-277.

²²⁶ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. – ZELENKA, J.: *Curia ducis, curia regis*, s. 216.

s ozdobou, jsou pravou rytířskou nádherou. S 50 jezdcí jede v zamyšlení, dobře na cestu připravený. Rytíř ten je muž zbožnosti, žije též ve velké ctnosti.²²⁷

Z podobné doby pochází i charakteristika Jindřicha Řezbáře: „Z Lichtenburka pak Smil, muž bohatý, štědrý a rodu / urozeného, jenž proslul svým jméním, zdatností, slávou, / (...) srdnatý rytíř (...)“²²⁸

Smil z Lichtenburka se rytířsky choval, nechal se po rytířsku zobrazovat a byl s rytířstvím spojován i středověkými autory. Jen málokdy je možné nalézt takovou shodu. Právě ono rytířství je jednou z mála bezpečných osobních charakteristik, kterou mohu Smilovi bez výčitek svědomí přiřknout. Otázkou nicméně stále zůstává, jak se tato charakteristika v reálu projevovala, zda se jednalo spíše o módní vnější projev nebo zda rytířský étos zakořenil hluboko ve Smilově hlavě. Jak přesně ale takový étos v Čechách a na Moravě kolem poloviny 13. století vypadal? Na tyto obecné otázky bohužel zatím není možné odpovědět, dochovaný pramenný materiál je pro celé 13. století v tomto směru více než skoupý. Přesto ona rytířskost představuje zajímavý badatelský fenomén, který je možné v obecné rovině ještě hlouběji prozkoumat, to je nicméně otázka jiného výzkumu.

2.6.1 Druhý život rytířské pečeti

Ve středověku bylo zcela běžné, že po smrti svého majitele byl jeho typář (či typáře, bylo-li jich více) zničen. Poměrně běžná byla i jiná praxe, kdy následovník předchozího majitele (potomek či nástupce v úřadu) nechal pečeť svého předchůdce jen trochu upravit – většinou jen stačilo přerýt opis či jeho části. Tím byla zaručena jasná (právní) kontinuita (např. v církevních úřadech), ale obecně to lze chápat jako projev úcty k předkovi a vizuálně jednoznačné vyjádření (rodové) kontinuity. Důvody mohly být leckdy daleko prozaičtější – bylo to neskonale levnější, než si pořizovat zbrusu nový typář.²²⁹

²²⁷ Překlad Miloslava Polívky, viz URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 48. V originále: „*dô kom von Liuhtenburc her Zmiel, / der reit ein ros als ein kiel / grôz, michel unde wît; / der wolt ouch an den strît. / er fuort ein deck von baldekîn, / daz niht schoener moht gesîn. / der wâfenroc was alsam, / al ser dem ritter wol gezam. / schilt, helm und zimier / was gar mit ritterlîcher zier. / er fuort ouch fünfzig ros verdaht. / er hêt sich schön ûz gemacht, ritterlîch sam ein frum man; / ez stuont im tugentlîchen an.*“ *Jansen Enikels Fürstenbuch*, s. 660, verš 3119-3132.

²²⁸ „*Tunc eciam Zmilo De Luchtenburg, homo dives, / nobilis et largus, magnus re, corpore, fama, / strenuus et miles (...)*“ CDSar, kap. 6, verš 401-403, s. 42-43.

²²⁹ KREJČÍK, T.: *Pečeť v kultuře středověku*, s. 82-89.

Poslední typář Smila z Lichtenburka čekal ještě trochu jiný osud – beze změny jej přijal jeho stejnojmenný syn Smil (II.). Tento případ není zcela typický, na druhou stranu se nejedná o žádnou senzaci. Tento typář byl velmi reprezentativní a především nepotřeboval upravit, otec i syn byli jmenovci. Smil junior, přestože z pohledu diplomatiky nebyl přehnaně aktivní, tento typ pečeti používal na všech dochovaných listinách, což mohlo být pro někoho trochu matoucí: Smil z Lichtenburka pečetil listiny svojí pečeti i přesto, že byl Smil z Lichtenburka mrtvý. Je možné, že tuto zdánlivou mystifikaci využívali lichtenburští bratři zcela záměrně, přestože (pokolikáté již?) dokázat tento záměr není po více než 700 letech již možné, složité to je koneckonců i dnes.

Jisté vodítko zde je – potvrzení městských práv Brodu z roku 1278.²³⁰ Listinu vydali všichni bratři, jmenovitě Jindřich, Smil, Oldřich i Rajmund (pořadí podle listiny) a svým milým měšťanům v Brodě potvrdili práva, která užívali odedávna a která obdrželi od jejich otce Smila. Velmi zajímavé je pak složení pečeti připevněných k listině, jsou zde dvě: vlevo pečeť Smila a vpravo Jindřicha z Lichtenburka. Jindřich z Lichtenburka byl Smilův nejstarší syn z prvního manželství a po smrti jeho otce se předpokládá, že rodový majetek zůstal v nedílu a *de facto* o něm rozhodoval právě on. Nejmladší Rajmund byl asi příliš mladý (Jan Urban předpokládá, že mu tehdy bylo kolem 13 let), druhému nejmladšímu Oldřichovi pak už mohlo být v době vydání listin 18, takže teoreticky již svojí vlastní pečeti disponovat mohl.²³¹ Otevřenou otázkou proto zůstává, zda pečetil jen ten z bratrů, kdo již disponoval vlastní pečeti, nebo zda Smil pro zdůraznění kontinuity použil zcela záměrně se svolením svých bratrů typář svého otce, který si již poté ponechal.

Tento typář používal Smil junior asi až do své smrti. Naposledy jej užil roku 1288, kdy bratři Smil a Oldřich přijali od vilémovského kláštera na dobu jejich života k opětovnému vysazení zničené vesnice Opočnice a Bolice na Poděbradsku a pod hrozbou ztráty těchto vesnic se zavázali klášter ochraňovat.²³² K listině nechali připevnit své pečeti oba bratři, vpravo Smil, vlevo Oldřich. Právě zde se plně projevila majestátnost pečeti Smila z Lichtenburka, byť v užití jeho syna. Oldřichova pečeť je výrazně menší, což zde působí až lehce komickým dojmem. Rozdíl je patrný i v úrovni

²³⁰ CDB V. 2, č. 873, s. 596-604.

²³¹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 500-501.

²³² RBM II., č. 1456, s. 625; viz též *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře I.*, č. 379, s. 149 (zde místo Bolice uvedena Voleč). Podrobněji viz SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Historie benediktinského opatství*, s. 29-30.

zpracování, Smilovu pečeť lze bez nadsázky označit za mistrovský kousek. O to také asi zadavateli (Smilovi staršímu) šlo – pokud se někde jeho pečeť objevila, bylo každému více než jasné, že její majitel je Někdo.

2.7 50 jezdců Smila z Lichtenburka

Předchozí odstavce pojednávaly o Smilovi z Lichtenburka jako o vysoce urozeném rytíři. Jak jsem se snažil ukázat, patřit do okruhu vybraných jízdních těžkooděnců nebylo jednoduché poslání. Takový člověk musel splnit mnoho podmínek, aby se jím mohl stát. Předně to musel být muž, navíc v ideálním případě pocházející z urozené rodiny. Musel projít náročným fyzickým výcvikem, musel umět zacházet se zbraněmi a musel bezchybně ovládat koně, pro boj v šiku navíc bylo zapotřebí naučit se koordinovat pohyby s ostatními. To vše se dalo nacvičit a v praxi vyzkoušet například na turnajích. Aby se mohl považovat za skutečného rytíře se vším všudy, musel projít obřadem pasování. Podobu samotné ceremonie v Čechách kolem poloviny 13. století neznáme, ale jistě se jednalo o značně ritualizovaný obřad, který se neobešel bez slavnostních slibů a opásání budoucího rytíře. Hromadná pasování se uskutečňovala často před bitvou nebo při slavnostních příležitostech, které nabízely zejména svatby či korunovace. Smil z Lichtenburka získal své *cingulum* (rytířský pás) pravděpodobně ještě za života krále Václava I., jenž je zároveň i nejpravděpodobnějším adeptem na osobu, která jej uvedla do rytířského stavu.²³³

Elitní jízdní těžkooděnc ze skutečně urozeného rodu navíc nutně musel myslet i na reprezentaci a rozšíření slávy svého rodu, což byl závazek jak materiální, tak i morální. O vybavení takového rytíře jsem se zmínil při líčení bitvy u Mühlendorfu. Několikrát jsem také uvedl, že bojovníci typu Smila z Lichtenburka či Voka z Rožmberka nevyjížděli do bitvy bez patřičného doprovodu, což koneckonců platí i pro turnajové zápasy. Právě tento doprovod bude středem zájmu následujících řádků. *Fürstenbuch* uvádí, že pan Smil vyjel do pole s dalšími 50 jezdci, což už je skutečně nezanedbatelná vojenská síla. Na tomto místě ponechme stranou charakter výpovědi Jansena Enikela, o tom již bylo napsáno výše. Za úvahu totiž stojí jiná věc: Je toto číslo reálné a jak tuto informaci ověřit?

²³³ K obřadu pasování IWAŃCZAK, W.: *Pasowanie rycerskie na ziemiach*, s. 255-277.

Kdybych pojednával o nějakém jiném velmoži z této doby, asi by mi nezbylo nic jiného, než pokrčit rameny a považovat číslo za nadsazené. V případě Smila z Lichtenburka nicméně máme jak vcelku jasná vodítka, tak i naprosto jednoznačné informace. Problém se nachází trochu jinde, tím je časové vymezení. Moc, vliv a bohatství pana Smila totiž s postupem doby rostly a s tím se zvyšoval i jeho vojenský potenciál – jiné možnosti měl během své první bitvy a jiné během té poslední. Většina pramenů nicméně pochází spíše ze závěru jeho kariéry, proto budou následující úvahy platné spíše pro toto období.

2.7.1 Klientela Smila z Lichtenburka

Kde začít pátrání po jezdcích pana Smila? Bohužel, žádný pramen nikoho výslovně nejmenuje jako součást jeho doprovodu, na druhou stranu existuje jedno poměrně zřetelné vodítko. Na svědečných řadách listin Smila z Lichtenburka se totiž pravidelně objevují jména různých *militēs*, tedy bojovníků. Některé z nich je možné bez větších problémů spojit s osobou Smila z Lichtenburka. Tak například *Otto burgravius noster in Luchtenburch* je jednoznačně Smilovým purkrabím na Lichnici a *Nemoy pincerna noster* je zase beze stínu pochybností číšníkem pana Smila. Takových případů však není mnoho, většinou se jedná o blíže neurčitelná jména, které občas lze spojit s nějakým konkrétním místem. Přestože informací není příliš mnoho, je jich dostatek na to, aby bylo možné identifikovat skupinu osob, resp. celých rodů, které byly nějakým způsobem a podle dochovaných informací po více generací spojeny s osudy Ronovců. Jednalo se o jejich klienty. Klientské struktury české středověké šlechty je téma do dnešní doby relativně málo probádané.²³⁴ Zvláště pro starší období je to způsobeno relativně malým množstvím pramenů. Šlechtickou klientelu ve skutečnosti není možné až do 13. století sledovat vůbec a i během tohoto století jsou písemné doklady více než

²³⁴ Středověká klientela je téma velice široké, v našem prostředí bohužel dlouhodobě obcházené. Limitujícím faktorem zejména pro 13. století a starší dobu je stav pramenné základny, který neumožňuje provádět skutečně detailní studie. Nedávno se tomuto tématu (pro 13. a počátek 14. století) věnoval PAUK, M. R.: *Fama, gloria, curia ac ingens familia*, s. 27-62. Podle jeho zjištění svědečné řady listin mohou odrážet klientelu vydavatele takové listiny, přestože se vesměs jednalo o méně významné sousedy vydavatele, kteří mohli, ale také nemuseli být jeho klienty (viz obecná charakteristika klientely). Oslovení takových svědků jako *militēs* může, ale také nemusí odrážet klientský vztah k předpokládanému patronu. Středověká terminologie bohužel byla v tomto ohledu dost vágní. Velmi kvalitně nedávno zpracoval Miroslav Svoboda klientelu strakonických pánů. SVOBODA, M.: *Páni ze Strakonice*, s. 234-254.

sporadické. Klientela Smila z Lichtenburka se z tohoto hlediska jeví jako jedna z nejstarších struktur, které je možné alespoň rámcově zachytit.²³⁵

Jakým způsobem tento systém fungoval, to pochopitelně nezjistíme. Na druhou stranu, klientela je dobře probádaná sociologická kategorie, takže některé obecné mechanismy fungování takové klientely můžeme předpokládat i ve středověké společnosti. Klientela patří mezi ritualizované instituce, které si společnosti vyvinuly jako jakousi náhražku pudů. Instituce umožňují člověku chovat se v některých situacích automaticky, jedná se o jakýsi návod, jak některé úkony provést (ze společenského hlediska) správně bez zbytečného přemýšlení o tom, proč je to správné. Zvláště nápadnou institucionalizací prošly panovnické dvory, kde situace dosáhla během raného novověku až absurdních forem, ale například pohyb na dvoře Přemysla Otakara II. také jistě vyžadoval „správné“, tedy institucionalizované chování. Vraťme se ale ke klientskému vztahu. Ve středověku se totiž jednalo o podstatnou složku fungování celého sociálního systému, který je možné stručně definovat následovně:

„Podstatou každého klientelismu je nerovný, avšak reciproký vztah mezi patronem a jeho klienty. Patron jako vlivná osoba štědře uděluje svým klientům žádané statky a poskytuje určité služby. Klienti jsou naopak povinováni oddaností vůči svému dobrodinci, jsou v rámci svých možností povinni podporovat jeho zájmy. Vztah je přísně osobní, i když může často zahrnovat celé rodiny, dokonce i po více generací.“²³⁶

Definice sice pochází z moderní učebnice sociologie, naprosto přesně ale vystihuje podstatu fungování středověké klientely. Když se proto dostal šlechtic k výkonu nějakého vysokého úřadu (například pražského purkrabího), tak se do celkového působení (vlivu) zapojil jak aktuální zastávce úřadu, tak i jeho rodina a klientela.²³⁷ Smil z Lichtenburka patřil ve své době a v daném prostředí k nejmocnějším patronům, patřit k jeho klientele bylo ze společenského hlediska výhodné. Na druhou stranu, počet a oddanost samotných klientů vůči svému patronovi zvyšovaly (anebo snižovaly) jeho prestiž. Tento vztah přitom nebyl nijak přesně definován, měl spíše patriarchálně-věrnostní charakter. Základní povinností patrona bylo své klienty ochraňovat – a možnost (a účinnost) takové ochrany se pochopitelně zvyšovala s počtem (a kvalitou) klientů, které měl takový patron k dispozici. V konečném důsledku je také on závislý na svých klientech. Základem všech klientských systémů,

²³⁵ Ke klientele stručně i ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 221.

²³⁶ KELLER, J.: *Úvod do sociologie*, s. 77.

²³⁷ PAUK, M. R.: *Mechanizmy tworzenia elity dworskiej*, s. 91-102; TÝŽ: *Fama, gloria, curia ac ingens familia*, s. 51 a jinde.

tedy i středověkých, je nerovnost. Pokud se opět obrátíme k sociologické definici: „Klientelismus je institucí, která se ustavila v různých kulturách jako odpověď na tentýž problém: jak zajistit mocným jejich pozici a jak zajistit méně mocným ochranu a bezpečí při neexistenci organizace specializované na tyto cíle. Klientelismus představuje soukromou svépomocnou iniciativu uspokojující obě strany. Mocní patroni posilují svoji pozici tím, že si zajišťují loajalitu množství stoupců, množství drobných klientů posiluje své bezpečí tím, že podporují pozici mocného patrona.“²³⁸

S praktickým fungováním klientských struktur souvisí i postupná recepce manských (lenních) systémů jako specifické formy instituce klientely. Ta u nás nicméně byla kolem poloviny 13. století teprve v zárodečné fázi, první skutečně organizovanou manskou soustavu totiž vytvořil až olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka, který byl zhruba vrstevníkem pana Smila. Nakolik se manský systém uplatňoval v rámci klientely Smila z Lichtenburka, to je těžké zjistit. Některé prameny naznačují, že jisté kroky v tomto směru byly učiněny, nicméně v případě Smila z Lichtenburka ještě není možné uvažovat o skutečně propracovaném lenním systému.

Klienti Smila z Lichtenburka se často vyskytovali jako svědci na jeho listinách, většinou se jednalo o *milites*, bojovníky.²³⁹ Bylo by nicméně chybou tyto svědky z řad *milites* všechny automaticky považovat za klienty Smila z Lichtenburka. Někteří jimi určitě byli, někteří mohli být jen víceméně náhodnými svědky, kteří měli nějaké majetky v okolí a kteří mohli, ale také nemuseli mít k panu Smilovi nějaký klientský poměr. Občas se mezi svědky vyskytne i vzácný host se svým doprovodem. Například na jaře roku 1262 poctil pana Smila svou návštěvou přímo na Ronovci Rožmberk Oldřich z Jindřichova Hradce.²⁴⁰ Toho můžeme z okruhu Smilových klientů bez problémů vyškrtnout.²⁴¹

²³⁸ KELLER, J.: *Úvod do sociologie*, s. 81.

²³⁹ Základní význam latinského pojmu *miles* je voják, bojovník. Ve středověké latině se nicméně jednalo o označení sociální skupiny (v některých situacích jako synonymum označení šlechty jako celku). Problémem středověké latiny, zvláště pak podobných výrazů, je jejich prakticky neustálý sémantický vývoj spojený s terminologickou neustáleností. S tím souvisí i problematika překladu do dnešní češtiny, na což zcela nedávno upozornil Robert Antonín: „Podobně se termín *miles*, užitý v pramenech 12. století, překládá jako bojovník, ale ve století 13. je podle převládajícího mínění již rytířem.“ ANTONÍN, R.: *České země*, s. 97. Podobný problém je i při užití českého ekvivalentu (v některých případech) „rytíř“, který měl ve 14. století poněkud jiný význam než dnes. V českém lexiku není nadto tento výraz ve 13. století zachycený, proto není možné zjistit jeho přesný obsah k dané době. Z tohoto důvodu jsem se rozhodl výraz *miles* překládat raději jako „bojovník“, přestože jsem si vědom toho, že ne každý bude s touto variantou zcela souhlasit. K sémantické analýze výrazu „rytíř“ zejm. MACEK, J.: *Česká středověká šlechta*, s. 50-67.

²⁴⁰ CDB V. 1, č. 318, s. 476-477.

²⁴¹ K problematice rekonstrukce klientských systémů na základě svědečných řad šlechtických listin zejm. PAUK, M. R.: *Fama, gloria, curia ac ingens familia*, s. 30-35.

Přes tyto obtíže je možné sestavit seznam pravděpodobných klientů z řad *militēs* Smila z Lichtenburka, a tedy potenciálních jezdců, které s sebou mohl přivést na bojiště. Ve 13. století totiž klienti poskytovali svým šlechtickým patronům zejména vojenské služby. V tomto seznamu vynikne zvláště jedno jméno – Jurčik (Jiří, Jiřík) z Jeníkova. Tento *miles* se mezi svědky vyskytuje s železnou pravidelností od roku 1257 a z lichtenburských listin nemizí ani po Smilově smrti, jako svědek figuruje ještě v roce 1278.²⁴² Jeníkov, podle kterého se většinou psal, je jistě dnešní Golčův Jeníkov na Čáslavsku a asi opravdu nebude žádnou náhodou, že právě tento Jeníkov roku 1308 zastavil Smilův syn Rajmund z Lichtenburka.²⁴³ Jiříka z Jeníkova proto mohu s klidným svědomím zařadit na přední místo mezi klienty pana Smila a není důvod pochybovat ani o tom, že patřil i k jeho ozbrojenému doprovodu. Dalším pravidelným svědkem a pravděpodobným klientem Lichtenburků byl Havel z Lipoltic na Čáslavsku.²⁴⁴ Havel rozhodně nepatřil do okruhu nějakých bezvýznamných klientů, byl to „*nobilis vir dominus Gallus miles*“, což je možné poněkud krkolomně (leč věrně) přeložit jako „urozený muž pan Havel bojovník (či rytíř)“, což poněkud kontrastuje s postavením Jiříka, který na té samé listině vystupuje s jakýmsi Vojtěchem pouze jako *miles*, tedy jen bojovník.²⁴⁵

Na Čáslavsku měl nějaké majetky i další možný lichtenburský klient Winther z Běstvíny, jindy psaný z Malejova (u Běstvíny),²⁴⁶ ze Sobětuch u Chrudimi se pak psal jistý Budislav.²⁴⁷ Za života Smila z Lichtenburka setkáváme v jeho okolí dvakrát Benedu z Markvartic.²⁴⁸ Je to poprvé, kdy nějakého potenciálního klienta nelze geograficky zařadit do okolí hradu Lichnice, přesto i zde geografické souřadnice zapadají do rodových vazeb. Markvartici i Ronovci bezesporu patřili mezi nejpřednější šlechtické rody 13. století a navíc to byli sousedé. Markvartici měli rodovou základnu v severozápadních Čechách, Ronovci během 13. století zase působili na Žitavsku, oba rody pojily navíc i rodové vazby. Markvartic je bohužel rozeseto v Čechách i na

²⁴² **1257**, CDB V. 1, č. 138, s. 222-223; **1259**, CDB V. 1, č. 175, s. 280-281; **1262** CDB V. 1, č. 318, s. 476-477; **1269**, CDB V. 2, č. 578, s. 159-160; **1278**, CDB V. 2, č. 873, s. 603.

²⁴³ RBM II, č. 2176, s. 188; URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 107, 151.

²⁴⁴ **1267**, CDB V. 2, č. 517, s. 64-65; **1269**, CDB V. 2, č. 578, s. 159-160; **1278**, CDB V. 2, č. 873, s. 603.

²⁴⁵ CDB V. 2, č. 578, s. 159-160. To na druhou stranu může pouze demonstrovat neustálenou dobovou latinskou terminologii. Klient a *nobilis vir* totiž mohou být synonyma – klient může být (a většinou býval) urozeným mužem. PAUK, M. R.: *Fama, gloria, curia ac ingens familia*, s. 32. V tomto případě ale stojí dvě různá označení vedle sebe, což již může mít svoji vypovídací hodnotu, byť obezřetnost je stále na místě.

²⁴⁶ **1262**, CDB V. 1, č. 318, s. 476-477; **1278**, CDB V. 2, č. 873, s. 603.

²⁴⁷ Jako *Bodislaus de Zobecu*, CDB V. 2, č. 517, s. 64-65; *Bozlaus de Zobiduch*, CDB V. 2, č. 873, s. 603; GEBAUER, J.: *Slovník Staročeský I*, s. 113.

²⁴⁸ **1257**, CDB V. 1, č. 138, s. 222-223; **1259**, CDB V. 1, č. 175, s. 280-281.

Moravě více, takže není možné přesně určit, o které se jedná. V severozápadních Čechách se nachází hned dvojce, jedny u Jablonného v Podještědí (působíště svaté Zdislavy z Lemberka, tedy sestry Alžběty z Křižanova, manželky Smila z Lichtenburka), druhé mezi Děčínem a Českou Lípou, obojí blízko Žitavy. Aby byl výčet možných klientů kompletní, uvažovat je možné i o jistém Václavovi *de Loh*, který se ale jako svědek vyskytuje jen jednou.²⁴⁹

Geografické rozmístění majetků klientů Smila z Lichtenburka vykazuje jasný vzorec. Většina z těch, které je možné identifikovat, se nachází v okolí hradu Lichnice ve vzdálenosti, která příliš nepřesahuje jednu středověkou míli (nejvzdálenější Sobětuchy leží necelých 14 km od Lichnice). Lichnice, podobně jako Pražský hrad, disponovala úřadem svého purkrabího. Z pohledu Smila z Lichtenburka měl k němu lichnický purkrabí podobné povinnosti, jaké on sám kdysi míval k českému králi, když zastával úřad pražského purkrabího. Obecně se jednalo o vojenské funkce, správu dominia v době nepřítomnosti pána a jisté soudní (a s tím asi spojené i správní či berní) povinnosti. V případě purkrabích na Lichnici je možné některé tyto povinnosti doložit, byť až z pozdější doby. Např. roku 1331 král Jan Lucemburský osvobodil chotěbořské měšťany od všech povinností a útisku ze strany lichnických purkrabích, což dovoluje usuzovat, že byl tento stav před rokem 1331 vcelku běžný, a tedy že pravomoci lichnických purkrabích zasahovaly až na Havlíčkobrodsko.²⁵⁰ Úřad lichnického purkrabího vykazuje ještě jednu podobnost s pražským purkrabstvím. Obě funkce nebyly dědičné. Český král i pán na Lichnici tento post obsazovali podle své vůle. Za doby života pana Smila známe hned dva lichnické purkrabí jménem a téměř jistě se nejednalo o příbuzné. Prvním byl Bohuslav, který tento úřad zastával nejpozději od roku 1259 a setrval v něm asi až do své smrti. Roku 1265 je jako lichnický purkrabí jmenován již jistý Otto a Bohuslav je roku 1267 uváděn jako mrtvý.²⁵¹

Lichnický purkrabí Bohuslav, jako ostatně většina známých klientů pana Smila, se také řadil mezi *milites*, bojovníky. O jeho osobě se dozvídáme nejvíce informací ze všech Smilových klientů, a to přesto, že jako svědek vystupuje na jeho listinách pouze dvakrát. Roku 1264 vystupuje „*nobilis vir Bohuzlaus, burchravius noster* [Smila z Lichtenburka – T. S.] *in Luchtenburch*“, urozený muž Bohuslav, purkrabí pana Smila

²⁴⁹ 1259, CDB V. 1, č. 175, s. 280-281.

²⁵⁰ CIM IV. 1, č. 37, s. 51-52. Včetně dalších odkazů SOMER, T.: *Dějiny Chotěboře*.

²⁵¹ Bohuslav 1259, CDB V. 1, č. 175, s. 280-281; 1262, CDB V. 1, č. 320, s. 478-479; CDB V. 2, č. 517, s. 64-65; Otto 1265, CDB V. 1, č. 461, s. 681-682.

na Lichnici i se svojí manželkou v roli donátora žďárského kláštera.²⁵² Donace to je nicméně poněkud nestandardní. V citované listině totiž jen pan Smil se svojí manželkou vyjádřili souhlas s tím, aby Bohuslav a jeho žena Osana věnovali žďárskému klášteru vesnici Slavkovice, ale až po jejich smrti. Proč ale pro to potřebovali svolení (*nota bene* písemné)? Odpověď není příliš složitá. Slavkovice se nachází asi sedm km východně od Žďáru, tedy mimo vlastní dominium Lichtenburků na Vysočině a navíc se jednalo o majetek Alžběty, manželky pana Smila, který Bohuslav a jeho žena drželi „*iure feodi, ex parte Elysbet, uxoris nostre*“, tedy pouze jako léno. Žďárskému klášteru a Lichtenburkům je věnována pozornost na jiném místě, ale už nyní mohu prozradit, že za touto zbožnou donací stojí spíše paní Alžběta, protože ona, nikoliv její manžel, pocházela z rodu zakladatelů kláštera a skutečně jí leželo na srdci dokončení zakladatelského díla. A tak, když klášteru chtěla věnovat Slavkovice, musela se nejprve vypořádat s lenními závazky lichnického purkrabího. Nakolik se Bohuslav Slavkovic vzdal dobrovolně, nejsem schopný posoudit. Vazby k Alžbětě a potažmo i ke žďárskému klášteru nicméně dokázal již o dva roky dříve. Tehdy, pravděpodobně během setkání zakladatelů kláštera, potvrdil Smil držbu vesnice Bobrůvky (východně od Žďáru), kterou žďárský klášter získal se souhlasem a na přání Alžběty (*de consensu et voluntate uxoris nostre* – Smila z Lichtenburka, T. S.), protože se jednalo o její majetek.²⁵³ Svědečná řada této listiny je neméně zajímavá, nalezneme zde pouze členy rodiny zakladatelů kláštera: Alžbětu se synem Smilem, její sestru Eufémii (vdova po Bočkovi) s nezletilými syny Smilem a Gerhardem – a lichnického purkrabího Bohuslava.²⁵⁴

Komu tedy ve skutečnosti Bohuslav sloužil? To je velmi zajímavá otázka. Podle dochovaných informací je možné uvažovat o tom, že Bohuslav a jeho rod patřili ke klientele Alžběty (či spíše jejího rodu) či snad Bočka, nikoliv pana Smila a že úřad lichnického purkrabího získal právě díky paní Alžbětě. Další prameny nicméně spíše ukazují na to, že Bohuslav a jeho rod dlouho a věrně sloužili Ronovcům a za to získal od pana Smila purkrabský úřad, přes Smila se dostal k lenní držbě Slavkovic a na zmíněné listině z roku 1262 vystupuje jako reprezentant pana Smila. Roku 1267 totiž prodali bratři zesnulého lichnického purkrabího Bohuslava Budislav a Bartoloměj s jeho

²⁵² CDB V. 1, č. 427, s. 634-635.

²⁵³ CDB V. 1, č. 320, s. 478-479.

²⁵⁴ K tomu zejm. SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka a žďárský klášter*.

vdovou Osanou vesnici Pohled i s patronátním právem k tamějšímu kostelu.²⁵⁵ Tato transakce byla součástí problematického zakládání kláštera v Pohledu, ale o tom na jiném místě. Listina je nicméně poměrně výmluvná. Pohled svobodně obdrželi předchůdci zmíněných bratrů za služby prokázané panu Smilovi a jeho předchůdcům.²⁵⁶ Tato část stojí za zamyšlení. Proč jsou na obou stranách zdůrazněni předkové a zásluhy zesnulého Bohuslava a jeho rodu? Nejpřijatelnější a zároveň i nejjednodušší vysvětlení je, že Bohuslav a jeho rod byli již více generací ve službách Ronovců. Pohled nicméně nedrželi jako alod (*allodium*). Z listiny totiž vyplývá, že pan Smil a jeho potomci se v rámci prodeje vzdali veškerých svých práv, která k Pohledu stále měli – konkrétně šlo o soudnictví, blíže nespecifikované dávky a různé služby.²⁵⁷

Jedním ze svědků této listiny je jistý Nemoj, který zde vystupuje jako *pincerna*, číšník pana Smila. To v praxi znamená, že pan Smil si udržoval svůj vlastní dvůr (jako sociokulturní fenomén), který byl organizovaný po vzoru dvoru panovnického, včetně dvorských úřadů. Podrobit dvůr Smila z Lichtenburka zevrubné analýze by bylo velmi zajímavé, leč nedostatek pramenů brání v badatelském rozletu.²⁵⁸ Ve své podstatě je malý zázrak, že je vůbec možné přímo doložit existenci Smilova dvora včetně některých dvorských úřadů. Samotný Nemoj zůstává poněkud záhadnou osobou, protože později se již v pramenech nevyskytuje. Na druhou stranu existuje jedno, byť dost nepřímé svědectví toponomastiky, které v sobě může nést památku na číšníka Nemoje. Necelých pět kilometrů jižně od Chotěboře se nachází (dnes již pouze samota) Nemojov. První jistá písemná zmínka o Nemojovu pochází ze zlomku listiny podle písma datovatelného do 14. či 15. století, Šimákem uvedený rok 1351 je zpochybnitelný.²⁵⁹ Spojení s číšníkem Nemojem zůstává jen hypotetické už jen z toho prostého důvodu, že osobní jméno Nemoj bylo v minulosti poměrně běžné. Vesnice Nemojov navíc evidentně někdy v minulosti zanikla a její katastr byl připojen k sousedním Počátkám (Heinrichsdorfu), což poněkud limituje možnosti využití metod historické geografie

²⁵⁵ CDB V. 2, č. 517, s. 64-65.

²⁵⁶ „(...) *quam dicti fratres et eorum antecessores a nobis et a nostris antecessoribus ob eorum merita probitatis eis collatam sub proprietatis forma liberam habuerunt (...)*.“ TAMTÉŽ, s. 64.

²⁵⁷ PAUK, M. R.: *Fama, gloria, curia ac ingens familia*, s. 36, 39.

²⁵⁸ Při výzkumu dvorského prostředí byl středem zájmu zejména panovnický dvůr. Pro zachycení českých šlechtických dvorů není zejména pro starší období dostatek relevantních pramenů. Podobných studií je v našem prostředí žalostně málo, pro období pozdního středověku ŠIMŮNEK, R.: *Rezidenční dvory české šlechty*, s. 285-325.

²⁵⁹ *Catalogus codicum I.*, s. 216; srov. ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I. 5*, s. 1215.

k alespoň přibližnému určení data vzniku (či transformace) této vesnice, dnes již pouhé samoty.²⁶⁰

Kdo byl Nemoj a z jakého prostředí pocházel? Snad se jednalo o syna nějakého Smilova klienta, který doufal na dvoře mocného velmože získat rytířské ostruhy, ale kdo ví. Dá se ovšem předpokládat, že číšníci pana Smila (bylo-li jich více) doprovázeli svého pána do bitev i na turnaje, takže snad i Nemoje můžeme zařadit mezi oněch hypotetických 50 jezdců.

Zůstaňme ještě nějakou chvíli na dvoře pana Smila. Lze totiž předpokládat, že z jeho užšího prostředí pocházelo i několik dalších příslušníků ozbrojeného doprovodu. Jak jsem ale zmínil výše, informací o dvoře Smila z Lichtenburka je žalostně málo (byť i to je mnohem příznivější stav než u jiných velmožů té doby). Ve dvou listinách je zmíněn jistý Jindřich coby *curialis* (roku 1259 pouze jako *Henricus curialis*, o dva roky později přednesli měšťané Brodu stížnost „... per procuratorem vestrum [brodských měšťanů – T. S.] *Henricum, curialem civem nostrum*“).²⁶¹

Viz obr. 8

V daném kontextu není zcela jednoduché slovo *curialis* přesně přeložit, zcela jasně ale vyjdřuje nějaký vztah ke dvoru pana Smila. Jako substantivum je *curialis* někdo, kdo náležel ke dvoru, dvorský. Výraz *curialis* může být použito také jako adjektivem (*curialitas*), což lze přeložit jako vlídný, laskavý či uhlažený, pěkný, vkusný (člověk).²⁶² Také adjektivum v sobě skrývá zřejmou aluzi na dvorské prostředí resp. na dvorskou literaturu, zde ve významu „dvorný“.²⁶³ V obecné rovině musel adept na označení *curialis* disponovat patřičnou (dvorskou) výchovou, elegantními mravy, zábavností, rozvahou a dokonce i urozeností.²⁶⁴

Čím přesně se Jindřich na dvoře pana Smila zabýval, to není zcela jednoduché určit. Vzhledem k tomu, že právě prostřednictvím tohoto Jindřicha přednesli brodští měšťané Smilovi z Lichtenburka stížnost na svého faráře, lze ho snad spojit právě

²⁶⁰ Zatím nejpodrobněji SOMER, T.: *Vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku*, s. 88-89. K toponymu PROFOUS, A.: *Místní jména III.*, s. 202, zde s uvedením první písemné zmínky až k roku 1654.

²⁶¹ 1259, CDB V. 1, č. 175, s. 281; 1261 CDB V. 1, č. 288, s. 429. Označení *civem nostrum* je tak trochu záhadnou, spíše snad znamenalo vyjádření nějakého ochranného vztahu pana Smila k tomuto Jindřichovi. K tomu KEJŘ, J.: *Vznik měšťáckého zřízení*, s. 102, k měšťanům a Jindřichovi viz níže.

²⁶² Hesla *curialis*, *curialitas* viz LB 7, s. 1001-1002.

²⁶³ Staročeské slovo „dvorný“ mohlo mít později i pejorativní význam. Pro období 14. století provedl sémantickou analýzu tohoto výrazu IWAŃCZAK, W.: *Po stopách rytířských příběhů*, s. 141.

²⁶⁴ DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D.: *K modelu středověkého panovnického dvora*, s. 312.

s touto agendou. V tom případě by zastával obdobnou funkci jako na dvoře panovníka podkomoří nebo snad i komoří. To už jsou nicméně opět jen čiré spekulace. Buď jak buď, Jindřich se stává dalším možným adeptem na post ozbrojence pana Smila.

Výše popsaný okruh klientů Smila z Lichtenburka, jakkoliv se v porovnání s ostatními šlechtici té doby může zdát široký, zůstává stále jen torzem, které bylo možné sestavit na základě dobových písemných pramenů. Náhodné sondy z pozdější doby totiž odhalují další klienty či přímo celé klientské systémy. Například na konci 13. a na počátku 14. století se v písemných pramenech vyskytuje jistý Konrád z Rochova, podle kontextu klient Lichtenburků. Rochov se nachází v dolním Poohří, v blízkosti Lovosic, tedy v srdci rodové domény této větve Ronovců – jak je tedy patrné, klientské vazby skutečně překračovaly geografické souřadnice a mohly zahrnovat i celé rody po několik generací.²⁶⁵ Soustava klientů Lichtenburků ve druhé polovině 13. a na počátku 14. století se ukazuje být až překvapivě vázaná na okolí hradu Lichnice, což poněkud kontrastuje s obecným umístěním centra pozemkové domény Lichtenburků do Havlíčkobrodská. Tato problematika se nicméně již vymyká možnostem této práce.²⁶⁶

Výsledky pátrání po Smilových bojovnících jsou zatím více než uspokojivé. Pokud připočtu bratry purkrabího Bohuslava, čítá seznam již 13 různých adeptů, byť je velmi nepravděpodobné, že by se všichni jmenovaní kdy sešli pohromadě. Tento seznam je možné ještě dále rozšířit. Smil z Lichtenburka měl totiž dva hrady, ne jen Lichnici, ale také Sommerburg (Ronovec), takže mezi další adepty můžeme počítat i purkrabího na Ronovci, který ovšem pramenně doložený není. Smila mohli doprovázet také jeho synové, když už byli odrostlejší. Reálně lze nicméně uvažovat pouze o nejstarším Jindřichovi. Všechny tyto adepty (snad s výjimkou Jindřicha *curialis*) lze zařadit do kategorie *bellatores*, tedy těch, kteří v ideální trojici středověké společnosti válčí. I v pramenech bývají označováni za *milites*, tedy bojovníky. Na tomto místě by se proto snad hodilo obecné shrnutí, ale to je ještě předčasné. Středověká společnost totiž byla zvláště ve své vrcholné a pozdní fázi značně dynamická a rozdělení na ty, kteří se modlí, bojují a pracují, se v průběhu 13. století již přežilo. Na scénu totiž vstoupili *mercatores* (jak bývají občas označováni v dobových listinách), poměrně nehomogenní skupina obchodníků, měšťanů a podnikatelů všeho druhu (např. lokátorů). O tom všem

²⁶⁵ K tomu podrobněji SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Historie benediktinského opatství*, s. 30-31.

²⁶⁶ K tomu zatím nejpodrobněji NOVOTNÝ, D.: *Mezi Lichtenburky a olomouckým biskupem? Za konzultaci jsem zavázán Martinu Musílkovi, budiž tato část v budoucnu doplněna.*

bude řeč na jiném místě. Zde se ovšem o této skupině lidí zmiňuji zcela záměrně, protože právě z tohoto prostředí pochází další dva doložitelní ozbrojenci.

2.7.2 *Persona una in armis levibus*

Na začátku prosince roku 1265 obdržel brodský rychtář (*iudex*) Wernher řečený Rybář od pana Smila za své služby dědičně vesnici Macourov (na Havlíčkobrodsku).²⁶⁷ Tuto ves získal se vším příslušenstvím a se všemi právy a dokonce byl (stejně jako jeho žena Gutliebe a jejich dědicové) osvobozen od placení jakýchkoliv poplatků. Pan Smil si nicméně vymínil jednu podmínku: Kdykoliv by jemu či jeho dědicům bezprostředně hrozila válka, musel Wernher či jeho dědicové poskytnout vojenské služby s jedním lehkooděncem. Dále je ještě specifikováno, že tato povinnost se týká kohokoliv, kdo by v budoucnu tuto vesnici vlastnil. To znamená, že podmínka vojenské služby nebyla vázána ke konkrétní osobě, ale ke konkrétnímu místu, v tomto konkrétním případě tedy pan Smil preferoval vojenskou službu nad stálým příjmem, což se může v kontextu proměn 13. století jevit poněkud zpátečnický. Na druhou stranu, samotný Macourov nebyl ve středověku (ani v současnosti) nijak zvlášť velikou, tedy ani výnosnou vesnicí. Etymologie (německého) názvu (doslova Macerova Niva) navíc upozorňuje na další problém, se kterým se Macourov koneckonců potýká dodnes. Trpí totiž vcelku pravidelnými záplavami, zejména na jaře. Snad to bylo místo vhodné ve středověku alespoň pro pastviny.

Viz obr. 9

Vraťme se ale ke specifikovaným vojenským povinnostem. Z listiny bohužel není zcela zřejmé, zda se tato povinnost vztahovala jak na majitele vesnice, který se musel v případě války dostavit ještě s jedním ozbrojencem, nebo zda měl poslat jen jeho – tedy zda se celkově jednalo o jednoho či dva bojovníky. Samotný ozbrojenec je popsán také dost vágně – *persona una in armis levibus*, jedna osoba v lehké zbroji, takže se mohlo (ale také nemuselo) jednat o pěšího bojovníka. Z dikce samotné listiny je možné vytušit, že Wernher, byť nešlechtic a cizinec, mohl předtím panu Smilovi sloužit i vojensky (*merere*), Macourov totiž získal s ohledem na nějaké škody, které

²⁶⁷ CDB V. 1, č. 461, s. 681-682.

během své služby utrpěl. V konečném důsledku tedy není ani možné potvrdit, že tato listina identifikuje další dva jezdce nebo jen jednoho lehkooděného pěšáka. Podstatná je jiná věc. Vrstva vesměs německých lokátorů totiž doposud nebyla příliš spojována s vojenskými funkcemi. Jak se ale jasně ukazuje, *melioratio terrae*, zlepšování země, se vždy přizpůsobovalo potřebám vlastníka takové půdy, nejedná se tedy o nějaký uniformní systém, který za každých okolností preferoval reluci nemonetárních dávek a služeb. Případ brodského rychtáře ukazuje na výše avizovaný pozvolný posun k uplatňování lenních vztahů, byť tento případ ještě není zcela jednoznačný.²⁶⁸

2.7.3 Charakteristika klientely Smila z Lichtenburka

Klientela Smila z Lichtenburka netvořila jednolitou sociální vrstvu, byla značně vnitřně diferencovaná a navíc ji můžeme na základě dochovaného písemného materiálu považovat na svou dobu a sociální prostředí za velmi početnou. V řadách Smilových klientů se vyskytovali jak urození muži (šlechtici), tak i (minimálně) jeden „prostý“ měšťan. Urozenost (*nobilitas*) je zmíněna jen ve dvou případech – u Havla z Lipoltic a lichnického purkrabího Bohuslava z Chuchel. Teoreticky by totéž mělo platit i u jeho dvou bratrů Budislava a Bartoloměje, ti ale nikdy nejsou uvedeni jako „urození“. Při těchto úvahách je třeba mít stále na paměti, že středověká latinská terminologie nebyla zdaleka ustálená, naopak mnohdy velice rozkolísaná. Většina ostatních je v pramenech uváděna prostě jako *militēs*, tedy bojovníci. Jak tuto skupinu lidí blíže charakterizovat? Moderní překlad *Pokračovatelů Kosmových* tento výraz překládá jako „rytíři“, což ale asi není v dobovém kontextu úplně nejšťastnější volba.²⁶⁹ Problém překladu spočívá v tom, že lidské jazyky jsou ve své podstatě formou symbolické komunikace, jenže některé výrazy, které v minulosti zachycovaly nějakou existující sociální skupinu osob, mají v dnešní době zcela jiný význam. Důvod je vcelku prostý, popisovaná dobová sociální skutečnost se dávno změnila. Z toho důvodu je dnes nejen obtížné vysvětlit obsah výrazu *miles* v polovině 13. století, ale ještě obtížnější je tento obsah rekonstruovat. Středověká společnost té doby byla značně dynamická, a tak není ani

²⁶⁸ Zejména sídelně historické pohyby v Uhrách a jejich srovnání s okolními zeměmi ve 13. a 14. století zpracovává KÖRMENDY, A.: *Melioratio terrae*.

²⁶⁹ Např. *Pokračovatelé Kosmovi*, s. 117. Synonymické označení *miles*/rytíř můžeme jednoznačně doložit až krátce po polovině 14. století, tedy až zhruba o století později, viz VANÍČEK, V.: *Sociální mentalita české šlechty*, s. 187; srov. MACEK, J.: *Česká středověká šlechta*, s. 50-67. Podrobněji viz pozn. 234.

úplně bezchybné tuto skupinu rekonstruovat na základě pozdějších pramenů. To je nicméně otázka dalšího výzkumu.

Na základě dochovaných zpráv můžeme skupinu těchto *milites* považovat ve své podstatě za zárodek nižší šlechty, byť i tento názor může být v budoucnu korigován. Jednalo se o osoby, které svému patronovi sloužily zejména se zbraní v ruce, i když nelze vyloučit ani některé správní či soudní pravomoci. Tak jako tak bylo jejich postavení vůči ostatnímu obyvatelstvu privilegované a minimálně v některých případech také prokazatelně dědičné. Právě dědičnost a privilegovanost jsou v obecné rovině základní charakteristikou šlechty.²⁷⁰ Na druhou stranu nevíme nic o jejich soukromém vlastnictví – vždy se dozvídáme pouze o lénech či zastávaných úřadech, což na druhou stranu soukromou držbu nikterak nevylučuje, toliko nepotvrzuje. S trochou nadsázky je tento systém možné přirovnat k dnešní situaci, kdy patroni z řad špiček vládnoucích politických stran rozdávají svým věrným klientům výnosné úřady (např. místa v dozorčích radách státních společností), což nijak nevylučuje nějaký soukromý majetek těchto klientů.

Do této skupiny *milites* je možné zařadit Jurčíka (Jiríka) z Jeníkova, Benedu z Markvartic, Václava *de Loh*, Vojtěcha, Winthera z Běstvin (Malejova), Budislava ze Sobětuch a Ottu, lichnického purkrabího. S otazníkem lze ještě přidat číšníka Nemoje či dvorského (či dvorného) Jindřicha. To, že většinu identifikovatelných predikátů je možné lokalizovat do okolí hradu Lichnice, jsem již zmínil výše. Nápadná je ještě jedna charakteristika. Navzdory některým představám o masivní germanizaci probíhající u nás ve 13. století se jedná většinou o jména prokazatelně slovanského původu. U ostatních jmen (Winther, Otta, Jindřich) nelze vyloučit (ale ani potvrdit) spíše módní než etnické vlivy, ale pokud ještě přidáme Havla z Lipoltic a Bohuslava z Chuchel je zřejmé, že se pan Smil obklopoval (možná zcela bezděčně) spíše lidmi z domácího prostředí, v žádném případě nenalzáme v tomto kontextu majoritu německých jmen.

Z této skupiny nicméně značně vybočuje brodský rychtář Wernher řečený Rybář. Ten nejenže nepocházel ze slovanského prostředí, ale navíc ani nebyl urozený a ke všemu to byl měšťan. Přitom i Wernhera můžeme bez problémů zařadit do okruhu klientů pana Smila, takže jeho okolí v žádném případě nebylo uzavřené nešlechticům, cizincům a měšťanům. Wernher poskytoval svému patronovi celou paletu různých služeb. Jako jeho městský rychtář byl zapojený do správy a soudnictví, navíc měl asi

²⁷⁰ K tomu obecně např. VANÍČEK, V.: *Sociální mentalita české šlechty*, s. 141-188; TÝŽ: *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“*, s. 13-55; KLÁPŠTĚ, J.: *Změna*, s. 9-59.

značný vliv na finanční záležitosti a dokonce alespoň teoreticky poskytoval i vojenské služby. To vše by nebylo možné bez celkové proměny českých zemí, ale tomu se budu věnovat na jiném místě.

tab. 1: Možný zbrojný doprovod Smila z Lichtenburka

jméno	známý z let	pozn.
Jiřík z Jeníkova	1257-1278	
Bohuslav	1259, 1262	purkrabí na Lichnici
Budislav	1267	bratr lichnického purkrabího Bohuslava
Bartoloměj	1267	bratr lichnického purkrabího Bohuslava
Otto	1265	purkrabí na Lichnici
Beneda z Markvartic	1257, 1259	
Bohuslav z Obiduch	1267, 1278	<i>Bodislaus de Zobecu, Bozlaus de Zobiduch;</i> spíše klient Jindřicha
Havel z Lipoltic	1267, 1269	
<i>Jindřich</i>	1259, 1261	<i>curialis</i> , nemusel být bojovník
Nemoj	1267	číšník
Vojtěch	1269	
Wetzel de Loh	1259	Václav (?)
Winther z Běstvin (Malejova)	1262, 1278	
<i>Wernher Rybář</i>	1265-1289	rychtář Brodu; nemusel být bojovník
<i>persona una in armis levibus</i>	od 1265	lehkoodětec z Macourova

2.7.4 Titulatura Smila z Lichtenburka

Předchozí řádky se věnovaly problematice klientů Smila z Lichtenburka a jejich sociálnímu zařazení. Do jaké skupiny ale zařadit jejich patrona? Nalézt odpověď na tuto otázku nebude nijak složité, dobové prameny jsou totiž více než výmluvné a navíc si neprotiřečí. Listiny Smila z Lichtenburka a zde použitá titulatura částečně umožňuje poznat, jak sám sebe vnímal (přesto že se nejedná o ego-dokument *per se*). Je v tom ale

jeden háček. Některé listiny se dochovaly jen v opisu a jiné jsou příjemecké, ty nelze ze své podstaty považovat v tomto směru za autentické dokumenty. Jak vcelku výstižně ukazuje následující tabulka, pokud budeme brát v potaz jen skutečně autentické listiny (tedy takové, které se dochovaly v originálu a vznikly v prostředí kanceláře či protokanceláře Smila z Lichtenburka), získáme jasný výsledek: *Zmilo de Luchtenburch, baro illustris (domini) regis Boemie*, tedy Smil z Lichtenburka, vznešený (vynikající, vážený, proslulý, urozený, slavný, jasný) baron (pana) krále Čech.²⁷¹

tab. 2: Titulatura Smila z Lichtenburka z let 1251-1269

rok	zdroj	titulatura	poznámka
1251	CDB IV. 1, č. 220, s. 384-386	<i>Zmilo, dei gracia miles de Luchtenburg</i>	opis
1257	CDB V. 1, č. 138, s. 222-223	<i>Zmilo de Luchtenburch</i>	příjemecká
1259	CDB V. 1, č. 175, s. 280-281	<i>Zmilo, dominus de Luchtenburch</i>	horní záležitosti
1261	CDB V. 1., č. 288, s. 428-430	<i>Zmilo de Luhtinburch, baro illustris domini regis Boemie</i>	autentická
1262	CDB V. 1, č. 318, s. 476-477	<i>Zmilo de Luhtenburc, baro illustris domini regis Bohemie</i>	autentická, poprvé poslední typ pečeti
1262	CDB V. 1, č. 320, s. 478-479	<i>Zmilo, dei gracia dominus de Luhtinburc</i>	příjemecká (Žďár nad Sázavou)
1264	CDB V. 1, č. 427, s. 634-635	<i>Zmilo, dei gracia dominus de Luchtenburch</i>	příjemecká (Žďár nad Sázavou)
1265	CDB V. 1, č. 460, s. 680-681	<i>Zmilo de Luchtenburch, baro illustris regis Boemie</i>	autentická
1265	CDB V. 1, č. 461, s. 681-682	<i>Zmilo de Luchtenburch, baro illustris regis Boemie</i>	autentická
1267	CDB V. 2, č. 517, s. 64-65	<i>Zmilo de Luchtenburch</i>	opis
1269	CDB V. 2, č. 578, s. 159-160	<i>Zmilo dictus de Luchtenburch</i>	příjemecká

²⁷¹ Heslo *illustris* viz LB 15, s. 31.

Svědčné řady panovnických listin jsou v tomto ohledu poněkud skoupé, většinou uvádí jen jména s predikáty a jen výjimečně svědky nějakým způsobem charakterizují (většinou jen podle jejich úřadu či zemské příslušnosti). Například v jedné listině z roku 1262 jsou svědci uvedeni jako *nobiles viri*, tedy vznešení muži.²⁷² Pouze dvakrát je označen jako *baro*, baron, z toho jen první listina je autentická (druhá se dochovala jen v opisu).²⁷³ Daleko výstižnější jsou v tomto ohledu narativní prameny, které sice nabízejí více charakteristik, nicméně významově shodné (ponecháno v plurálu): *nobiles, barones, capitaneis nobiles et potentes* či *meliores suppani Bohemie* – tyto použité výrazy vždy znamenají totéž, jedná se o někoho, kdo je na společenském žebříčku výše než prostý *miles* (jenž může, ale také nemusí být šlechticem, tedy člověkem urozeným). Termín „baron“ se nicméně v našem prostředí příliš nevžil, přestože je dobově autentický. Například maďarská historiografie s tímto pojmem pracuje zcela běžně.²⁷⁴ Výše jsem naznačil, že *milites* (alespoň ti z okruhu Smila z Lichtenburka) můžeme považovat za zárodky nižší šlechty (později označované jako rytířstvo), *barones* pak analogicky je možné chápat jako sociální skupinu, ze které se vyvinula vyšší šlechta. Je otázkou do diskuse, zda se nepokusit výraz „baron“ v těchto historických souvislostech znovu obnovit a používat, Smil jím v každém případě byl.

²⁷² CDB V. 1, č. 308, s. 459.

²⁷³ CDB V. 1, č. 1, s. 30; CDB V. 1, č. 291, s. 436-438.

²⁷⁴ K výrazu *baro* ve středověkých Uhrách ve 13. stol. např. KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Hungary*, s. 241. Toto označení mělo být významově shodné jako v anglickém prostředí té doby.

3 Majetky Smila z Lichtenburka

Rekonstruovat rozsah (zejména pozemkových) majetků Smila z Lichtenburka představuje velmi nesnadný úkol, a to hned z několika důvodů. Předně, z doby života pana Smila není dochováno dostatečné množství pramenů, které by umožnily rozsah pozemkových majetků plně rekonstruovat. Naopak se jedná spíše o torzovitě dochované útržky informací, kterých je nadto jen velmi málo. Při pokusu o rekonstrukci majetkové držby mi proto nezbyvá než se opírat i o dřívější či pozdější prameny. S touto otázkou se nicméně pojí ještě jeden obecný problém. O tom, že Lichtenburkové něco vlastnili, se velmi často dozvídáme až v situaci, kdy jsou tyto majetky prodávány, pronajímány či kupovány, tedy obecně v situacích, kdy se charakter držby mění. To v praxi znamená, že určit stav majetkové držby k pevně stanovenému datu je ve své podstatě úkol nemožný. V případě Lichtenburků narážíme ještě na jeden problém a tím je samotný charakter držby či vlastnictví.

Dnešní doba se dá ve vztahu k vlastnictví charakterizovat jako vyhroceně individualistická, soukromá držba se stala jedním ze základních pilířů společnosti. Středověku tato extrémní poloha byla ve větší míře stále ještě cizí.²⁷⁵ Venkovské komunity stále mohly fungovat ve své podstatě jako občiny a podobné systémy mohly být uplatňovány i v nejvyšších šlechtických kruzích jen s tím rozdílem, že tyto byly vázány na jednotlivé rody (tedy nikoliv na místně vázané komunity) a řízeny do jisté míry patriarchálně.²⁷⁶ V praxi se to projevovalo zejména používáním tzv. nedílu, tedy společným spravováním majetků v rámci jednoho rodu, kdy je o osudech takového majetku rozhodováno spíše komunitně s tím, že hlavní slovo měl patrně senior rodu. Fungování těchto systémů ve středověku v našich končinách bohužel zůstává stále ve své podstatě neprobádané, proto se i zde nabízí široký prostor pro budoucí výzkum.

Tyto obecné postřehy nicméně v minulosti zcela běžně fungovaly a například u Ronovců je společná správa majetků v rámci rodu či rodové linie více než běžnou

²⁷⁵ Pregnantně to vyjádřil Dušan Třeštík s Josefem Žemličkou: „Samo ‚vlastnictví‘ je historická a ne nadčasová kategorie. Patří k mladým záležitostem, k výtěžkům občanství. Vynutil si ho až trh, jenž ke skutečné efektivitě potřebuje svobodné, neomezené a rovnoprávné účastníky. Takové podmínky zaručil občanům teprve moderní stát.“ TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J.: *O modelech vývoje přemyslovského státu*, s. 146.

²⁷⁶ Občiny mi myslím možnou extrémní polohou fungování vesnických komunit, podle interpretace domácích archeologických nálezů (např. Mstěnice) je totiž zřejmé, že k zásadní proměně sociálních a ekonomických vztahů docházelo až ve 13. století. Stručně charakterizovat fungování vesnických komunit před tímto obdobím je úkol poměrně nesnadný, takže i zde se nachází prostor pro různé interpretace. Obecně s odkazy na další literaturu MACHÁČEK, J.: *Středoevropský model*, zde zejm. s. 612.

záležitostí. Pro badatele tento stav přináší jak jisté výhody, tak i problémy. Není například možné zjistit, jakým způsobem si rozdělili majetky synové prvního historicky doloženého předka Ronovců Smila „Světlíka“ z Tuháně a zejména, kdy k tomu došlo a na základě čeho byly tyto majetky rozděleny – tedy pokud vůbec k nějakému rozdělení došlo. Podobná situace vyvstává v případě bratří Smila a Častolova a pak v případě synů Smila z Lichtenburka. S tímto je potřeba při rekonstrukci majetkové držby počítat.

Další problém představuje způsob nabytí některých majetků a charakter jejich držby. Jak jsem naznačil výše, středověk ještě nebyl rigidně soukroměvlastnický, přestože se i tato kategorie běžně vyskytovala (např. *allodium*), ve 13. století nicméně existovaly i jiné formy pozemkové držby, které však ještě nejsou obecně zcela uspokojivě popsány. Ve druhé polovině 13. století bylo například vcelku běžné, že panovník svěřil rozsáhlejší oblast (většinou v hraniční poloze) nějakému významnému rodu, aby ji po delší době (i několika desetiletích a často až jeho nástupce) opět (neprávem?) žádal zpět. To se stalo např. Švábenicům s Trutnovskem či právě Ronovcům se Žitavskem – dodnes není zcela zřejmé, zda se jednalo o správu, pronájem, držbu či o alod, to je ovšem opět otázka pro budoucí výzkum.²⁷⁷

V cirkulaci šlechtického majetku hrál významnou roli ještě jeden element – rodové aliance, zejména v rovině sňatkové politiky. Smil z Lichtenburka byl například prokazatelně dvakrát ženatý a v případě jeho druhé manželky Alžběty z Křižanova dokonce i torzovitě dochované prameny umožňují identifikovat majetky, které lze označit nějakým způsobem za její. Tím ale opět narážíme na další obecný problém, který stále čeká na širší zhodnocení: Jakým způsobem mohla ve 13. století vdaná žena disponovat s majetkem, například se svým věnem? Na tuto otázku opět nejsem schopný podat uspokojivou odpověď.

Všechny tyto problémy je potřeba nepouštět ze zřetele, jinak by mohlo dojít k nechtěnému zjednodušení některých skutečností. Smilův otec byl ženatý minimálně dvakrát, stejně jako jeho starší syn. Mladší syn Častolov měl také manželku a nejstarší syn Smila z Lichtenburka se poprvé oženil ještě během života svého otce. V praxi to znamená, že těchto šest žen mohlo značně rozšířit majetky Lichtenburků, ale jak přesně, to už přes propast věků (a absenci pramenů) není možné zjistit.

²⁷⁷ K Švábenicům a Trutnovsku PAPAŇÍK, D.: *Švábenicové*, s. 45-63.

3.1 Majetková držba Smila z Lichtenburka

Přes všechny tyto problémy není potřeba propadat skepsi. Rozmístění pozemkových majetků Ronovců (resp. jejich pozdější větve Lichtenburků) totiž vykazuje jasný geografický systém – jsou koncentrovány do čtyř hlavních oblastí: Dolního Poohří, Žitavska, okolí Lichnice na Čáslavsku a Havlíčkobrodsko. Majetky Lichtenburků nadto relativně nedávno velmi pečlivě rekonstruoval Jan Urban a jeho závěry je možné korigovat spíše jen kosmeticky, následující řádky proto budou spíše jen shrnutím.

3.1.1 Dolní Poohří

Majetky, které Ronovci (a později jejich lichenburská větev) drželi v dolním Poohří, patřily podle všeho k jejich nestarším. První historicky bezpečně doložený Ronovec, taktéž Smil, se totiž psal z Tuháně, což je vesnice na Kladensku jen pár kilometrů jižně od majetků v dolním Poohří, byť se také mohlo jednat o Tuhán poblíž Dubé (u Doks).²⁷⁸ Država Ronovců zde začínala Libochovicemi a táhla se až k Lovosicím. Co všechno zde Ronovcům patřilo, to už dnes není možné zjistit, ale dochované písemné prameny spíše naznačují, že se nejednalo o kompaktní doménu, přesto se jistě jednalo o majetky velmi výnosné. Oblast dolního Poohří totiž byla osídlena prakticky kontinuálně již od pravěku, protože poskytovala ideální podmínky pro zemědělství. Navíc tudy procházela křižovatka významných obchodních cest včetně frekventované lodní cesty po Labi. Z toho nejvíce profitovaly blízké Litoměřice.

První informace o tom, že zde Ronovci drželi nějaké majetky, pochází již z roku 1226, kdy se připomíná, že Smilův děd Smil spolu se svojí dcerou (tedy tetou Smila z Lichtenburka) věnoval doksanskému klášteru polovinu vesnice Vojnice, zbylou část koupili od Smila a jeho syna Častolova probošti Wolfram a Bertold za 50 hřiven stříbra.²⁷⁹ Tato listina zároveň poodhaluje charakter pozemkové držby v tomto regionu – majetkové poměry zde totiž byly značně komplikované, Ronovci poměrně často

²⁷⁸ K Tuháni na Kladensku se kloní URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 20. Že se mohlo jednat i o Tuhán v severních Čechách SOVADINA, M.: *Ronovci a Žitava*; též VANÍČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 180. V Čechách existují ještě další dvě vesnice se jménem Tuhán (viz PROFOUS, A.: *Místní jména IV.*, s. 393-394), ale všechny tyto lokality Jan Urban vylučuje, byť jeho argumentace není zcela bez problémů.

²⁷⁹ CDB II., č. 286, s. 285; Smil (děd) byl v té době asi již mrtev, v této listině se připomínají i jiné starší donace. K tomu více URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 21.

darovali, prodávali či pronajímali jen části zdejších sídel, takže majetková situace ve své podstatě neumožňovala vytvořit kompaktní doménu, která by se mohla do budoucna dále rozvíjet.

Viz obr. 10

O tom koneckonců výmluvně svědčí i další prameny. Hned první listina, na které se pan Smil objevuje, je potvrzením prodeje části vesnice Klapý z roku 1237 (král Václav I. jej dokonce označuje jako *dilectus nobilis noster Xmil*, což je nezvykle vstřícné oslovení).²⁸⁰ Roku 1251 pak odprodal polovinu nedávno emfyteuticky vysazených Lovosic klášteru Altzella v Míšeňsku za obrovskou částku 900 hřiven zkoušeného, čistého, dobrého a legálního stříbra pražské váhy.²⁸¹ Z textu listiny by se dalo usuzovat, že prodal celé Lovosice, což ale nekoresponduje s dalšími prameny. Druhou polovinu totiž získal tentýž klášter nejpozději roku 1272 za 500 hřiven stříbra od Smilova syna Jindřicha.²⁸² To nicméně ukazuje ještě na další charakteristiku této oblasti – byla velmi výnosná a zdejší majetky měly velmi vysokou cenu.

Lovosice představovaly již od pravěku sídelní aglomeraci, ještě na přelomu 10. – 11. století se zde nacházely asi čtyři samostatné osady. Na konci 11. století se jednalo o jednu z nejméně zasídlených oblastí v Čechách. Podle archeologických nálezů lze usuzovat, že Lovosice patřily v raném středověku mezi sídelní aglomerace s rozvinutým obchodem. Tomu přispívala jak síť cest, tak i rozvinutý obchod po Labi, zejména se solí. V průběhu 12. nebo 13. století docházelo k postupnému zanikání sídelních aglomerací kolem Lovosic a byly nahrazovány ucelenějšími a rozlehlejšími sídelními jednotkami – zejména Lovosice se vůči okolním sídlům vyznačovaly nápadně vyšším počtem obyvatel, dokonce se zde podle všeho pořádaly i trhy. Přesto si i nadále Lovosice uchovávaly primárně agrární charakter. Majetková enkláva Ronovců v dolním Poohří bývala snad původně příslušenstvím panovnického dvora v Budyni nebo v Radonicích, ale to už také není možné jednoznačně potvrdit. Výše jsem naznačil, že občas je těžké rozlišit majetky jednotlivých větví Ronovců, kterých s postupem 13. století stále přibývalo. Týká se to velmi pravděpodobně i této enklávy, je zde totiž možné zachytit zboží pánů z Dubé, byť až ve 14. století. Nápadné však je, že na

²⁸⁰ CDB III. 1, č. 153, s. 188.

²⁸¹ CDB IV. 1, č. 220, s. 384-386.

²⁸² CDB V. 2, č. 678, s. 314-316.

několika místech tvoří jeden celek s lichtenburskými statky, takže se asi skutečně nejednalo o žádnou náhodu.²⁸³

S Ronovci (či přímo již s jejich lichtenburskou větví) souvisí pravděpodobně i vznik hradu Klapý (později Hazmburk). Ten sice mohl mít nějakého předchůdce, ale nejstarší fortifikovaný objekt zde byl vystavěn asi až ve druhé polovině 13. století. Podobu původního hradu bohužel není možné rekonstruovat, protože dnešní ráz mu daly až rozsáhlé přestavby ve 14. a 15. století. Za hospodářské centrum lichtenburských držav v této oblasti lze považovat spíše Libochovice.²⁸⁴

3.1.2 Žitavsko

Charakter pozemkové držby Ronovců na Žitavsku představuje poměrně ožehavý problém. Jisté je pouze to, že tu Ronovci minimálně dvě generace aktivně působili a ani poté, co jim bylo králem odebráno (kdy jej museli vrátit?), k tomuto území některé větve rodu nadále neztrácely vztah. Problematiku Žitavska nedávno výstižně charakterizoval Josef Žemlička jako klasický rébus, kdy není možné zodpovědně rozhodnout, zda tuto oblast drželi Ronovci jako alod, nebo zda jim byla panovníkem jen svěřena do správy.²⁸⁵ Pro pochopení celé situace je proto nutné alespoň stručně připomenout osudy Žitavska ve středověku.

Město Žitava se dnes nachází v Německu přímo na pomezí společných hranic Německa, Polska a Čech. Žitava patřila do středověké oblasti označované jako Záhvozď (podle zřejmé slovanské etymologie „území za hvozdem“), která je poprvé v písemných pramenech uváděna již roku 1144 v latinizované formě „*provincia Zagost*“.²⁸⁶ Poté, kdy na úkor Záhvozdu asi počátkem 13. století připojil král Přemysl Otakar I. Žitavsko k Čechám (stalo se tedy vlastní součástí Čech v zemském slova smyslu), se jednalo o oblast, která se rozkládala jihovýchodně od Budyšina, jižně od Zhořelce a severně od samotné Žitavy. Žitavsko poté zahrnovalo i oblasti dnešního Liberecka a Frýdlantska, i když snahy o přesné geografické vymezení jsou pro absenci relevantních pramenů

²⁸³ ŽEMLIČKA, J.: *Vývoj osídlení dolního Pooohří*, s. 43-44, 48, 52-53, 60, 99.

²⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 137-138,150; Tomáš Durdík také považuje za možné zakladatele hradu Lichtenburky, i když zcela nevyklučuje ani královské založení ve druhé polovině 13. století, v písemných pramenech je ale hrad poprvé zmiňován až po polovině 14. století. DURDÍK, T.: *Encyklopedie českých hradů*, s. 95-96. Libochovice zůstaly v držení Lichtenburků ještě na konci 13. století, roku 1292 jim Jindřich (Heiman) z Lichtenburka (nejstarší syn Smila) dovolil užívat magdeburské právo. CIM IV. 1, č. 10, s. 23.

²⁸⁵ ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 379-380.

²⁸⁶ CDLS I., č. 9, s. 20-21.

odsouzeny k neúspěchu. V Žitavě samotné stál hrad (přestože se asi nejednalo o „moderní“ kamenný hrad), s nímž byl spojen poměrně významný purkrabský úřad, jehož vliv zasahoval do širšího okolí.²⁸⁷

Zhruba 40 km od Žitavy se nachází Budyšín, centrum Horní Lužice (která se tak ještě ve 13. století neoznačovala), se kterým byly osudy Žitavy v minulosti často propojené. Dějiny Budyšínska lze podrobněji sledovat až od 11. století a již tehdy osudy této oblasti determinovala jeho hraniční poloha. Na konci 11. století získal Budyšínsko (resp. Milčansko) český kníže Vratislav II. (pozdější první český král Vratislav I.), leč toto spojení ještě nemělo trvalý charakter. Opět se do svazku s českými zeměmi dostalo až krátce po polovině 12. století, byť ani tehdy ještě není možné komplikovanou situaci detailně sledovat. Na počátku 13. století bylo Budyšínsko pod kontrolou českých panovníků, o čemž výmluvně svědčí úřad budyšínského kastelána, který právě od této doby prokazatelně obsazovali čeští velmoži – ve 30. letech 13. století tento významný post zastával Smilův otec Jindřich, ale již od roku 1238 je psaný *de Sitavia*, ze Žitavy.²⁸⁸ Budyšínsko představovalo poměrně významnou součást českého státu, což koneckonců prokazuje i to, že budoucí český král Václav I. byl roku 1224 titulován jako kníže Plzeňska a Budyšínska.²⁸⁹ Budyšínsko zůstalo ve svazku s českými zeměmi po celou první polovinu 13. století (dokonce se jednalo o oporu krále Václava během povstání jeho syna), nicméně ve druhé polovině 13. století přešlo i se Zhořeleckem jako věnná zástava braniborským Askáncům, ale to se již dotýká našeho příběhu jen velmi okrajově.²⁹⁰

Žitavsko samotné spadalo ve 13. století do pražské diecéze, zatímco Budyšínsko náleželo do míšeňské a míšeňský biskup zde navíc měl dost početné majetky. Není proto divu, že se kvůli tomu dostával do konfliktů s českými králi, které občas musel hasit i mohučský metropolita, jak se tomu stalo například roku 1228.²⁹¹ K jednoznačnému vymezení hranic mezi Záhvozdem a Budyšínskem došlo v květnu roku 1241. Tehdy se na hranicích Čech pohybovala mongolská vojska, která pár dní

²⁸⁷ ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 192; srov. též SOMMER, P. – TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J. (edd.): *Přemyslovci*, s. 486.

²⁸⁸ Poprvé je zmiňován roku 1232 jako *prefectus Budesinensis*. CDB III. 1, č. 23, s. 22; naposledy jako *castellanus in Budysin* pak roku 1237, CDB III. 1, č. 162, s. 200. Vše nasvědčuje tomu, že úřad budyšínského kastelána zastával v těchto letech kontinuálně. Viz též CDB III. 4, s. 498. *Castolov cum fratre suo Henrico de Sitava* (není úplně zřejmé, zda se podle Žitavy psal jen Jindřich či i jeho patrně starší bratr Častolov) jsou poprvé takto označeni v létě roku 1238, CDB III. 2, č. 193, s. 246.

²⁸⁹ CDB II., č. 259, s. 250.

²⁹⁰ K tomu obecně BAHLČKE, J.: *Geschichte Oberlausitz*, s. 57-81; BOHÁČ, Z.: *České země a Lužice*.

²⁹¹ CDB II., č. 311, s. 308-309.

předtím připravila u Lehnice vojsku Jindřicha Pobožného zdrcující porážku a jemu samotnému smrt.²⁹² Vše nasvědčovalo tomu, že budou postupovat dále na západ či přímo do Čech. Král Václav I. tehdy pobýval (určitě i se svým vojskem) na hradě Königstein u Pirny připravený proti Mongolům zakročit. V této situaci nebyl čas na hádky a asi proto král Václav I. přikročil k jednoznačnému a nezpochybnitelnému vymezení sporných hranic.²⁹³

Vraťme se ale k samotnému Žitavsku a Ronovcům. V poslední době se touto problematikou zabýval zejména Miloslav Sovadina. Podle něj byla Žitava alodiálním vlastnictvím Ronovců a Žitavsko měli získat bratři Častolov a Jindřich v průběhu 30. let 13. století do svého přímého nedílového vlastnictví.²⁹⁴

Žitava samotná v žádném případě nebyla bezvýznamným sídlem, naopak. Důležitá byla už z toho prostého důvodu, že tudy vedla významná cesta směrem na Nymburk a Čáslav.²⁹⁵ Žitava se měla podle některých autorů začít rozvíjet až v první polovině 13. století, nicméně toto tvrzení mohlo vzniknout pod dojmem toho, že až do 30. let 13. století o Žitavě chybí písemné prameny, takže je těžké tvrdit cokoliv jiného.²⁹⁶ Faktem je, že krátce po polovině 13. století se Žitava rozvíjí jako městská obec a ještě za vlády Přemysla Otakara II. se ze Žitavy stává královské město.²⁹⁷ Význam Žitavy navíc podtrhuje i to, že zde existovala poměrně významná mincovna. O tom, že se zde mincovalo, se dozvídáme i díky tomu, že nad jednou ze šmiten ve Vlašském dvoře v Kutné Hoře je umístěn znak města Žitavy, což znamená, že se v Žitavě mincovalo před rokem 1300. Kdy zde ale mincovna vznikla, to nelze určit, byť pravděpodobnější je spíše až druhá polovina 13. století.²⁹⁸ S mincovnou v Žitavě pravděpodobně souvisí i veliký nález brakteátů z Cvikova (u Nového Boru), který pochází z let 1280-1285. Součástí nálezů byly i dva brakteáty, které nesou znak

²⁹² K mongolskému nájezdu na (dnešní) Polsko zejm. KORTA, W.: *Najazd Mongołów*, zejm. s. 66-147.

²⁹³ CDB IV. 1, č. 4, s. 59-64.

²⁹⁴ SOVADINA, M.: *Ronovci a Žitava*, s. 7-18.

²⁹⁵ VANÍČEK, V.: „*Otakarovská*“ *středovýchodní Evropa*, s. 15-45.

²⁹⁶ Např. FRINTA, A. – ROKYTA, H. (edd.): *Žitavsko v českých dějinách*, s. 11. Toto zajímavé dílko vzniklo zcela účelově proto, aby posílilo argumenty pro připojení Žitavska k Československu, což těsně po válce byla možnost řekněme ne zcela vyloučená. Celkové zpracování není špatné, ale bohužel část o nejstarších dějinách je zatížena četnými chybami, proto se dá využít jen velmi omezeně.

²⁹⁷ Zcela nezpochybnitelně existovala městská obec roku 1275, kdy již dokonce disponovala městskou pečeti. CDB V. 3, č. 1649, s. 409. Na základě pozdějších kronikářských záznamů Jana z Gubenu († 1387) se v literatuře tradičně uvádí, že na město byla Žitava povýšena roku 1255, např. BÄHLCKE, J.: *Geschichte Oberlausitz*, s. 79. Srov. SOVADINA, M.: *Ronovci a Žitava*.

²⁹⁸ PÁNEK, I.: *Das Münzvermächtnis*, s. 65-74. Karel Castelin dokonce na základě údajů ze 14. století dospěl k názoru, že zejména ve druhé polovině 13. století patřila mincovna v Žitavě spolu s mincovnami v Písku, Praze a Jihlavě k vůbec nejvýnosnějším. CASTELIN, K.: *Česká drobná mince*, s. 21.

Ronovců – dvě zkřížené ostrve.²⁹⁹ Přes svou hraniční polohu bylo Žitavsko a potažmo celá budoucí Horní Lužice území, které do počátku 13. století téměř zcela osídlilo slovanské obyvatelstvo, jež zde s přehledem tvořilo majoritu (zejména na venkově) ještě na přelomu 14. a 15. století.³⁰⁰

Viz obr. 11

Jaký byl ale vztah Smila z Lichtenburka k Žitavě resp. Žitavsku? V tomto případě prameny vypovídají vcelku jednoznačně. Smil se na Žitavsku nikdy neangažoval a dokonce se Žitavou ani nebýval v dobových pramenech spojován – tedy alespoň ne často, pár případů, kdy je v pramenech označen „*de Sitavia*“, „*ze Žitavy*“, se totiž najde. Poprvé je s predikátem „*ze Žitavy*“ uveden v roce 1249, poté hned v roce následujícím a naposledy roku 1258.³⁰¹ První z těchto listin je autentická kancelářská listina Václava I., kterých není mnoho. Ryze kancelářské listiny představují asi jen 27 % všech listin, které král Václav I. vydal, takže proti tomuto označení není co namítnout.³⁰² Ostatní listiny ovšem tak jednoznačně nevyznívají.

Listina z roku 1250 se přímo týká záležitostí (byť církevních) Pražského hradu, kterému tehdy „velel“ právě Smil z Lichtenburka, o to více překvapí, že zde není uveden podle svého úřadu purkrabího Pražského hradu.³⁰³ Tato listina nicméně nevznikla celá v královské kanceláři. Pravda, sepsal ji kancelářský písař, ale zcela jistě ji nediktoval notář Herbord, který tehdy v královské kanceláři působil. Složil ji patrně někdo z okruhu příjemců listiny, podle všeho se jednalo o společensky vysoce postavenou osobu.³⁰⁴ Predikát „*ze Žitavy*“ mu zde mohl diktátor listiny udělit jaksí automaticky, protože Ronovců je na této listině více. V první řadě jeho strýc Častolov *ze Žitavy* se svými syny Častolovem a Jindřichem a hned poté následuje „*Smilo de Sittavia*“, tedy Smil *ze Žitavy*. Důvod, proč je zde Smil označen tímto predikátem, tkví asi v tom, aby bylo zřejmé, že pan Smil byl příbuzným Častolova, jinak by totiž bylo daleko vhodnější použít predikát podle právě zastávaného prestižního purkrabského úřadu na Pražském hradě.

²⁹⁹ OLDING, M.: *Der Brakteaten-Fund von Zwickau in Böhmen*, s. 3-24.

³⁰⁰ BOHÁČ, Z.: *České země a Lužice*, zejm. s. 11.

³⁰¹ CDB IV. 1, č. 169, s. 274-276; CDB IV. 1, č. 185, s. 337-338; CDB V. 1, č. 159, s. 251-252.

³⁰² ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 15, 58.

³⁰³ CDB IV. 1, č. 185, s. 338.

³⁰⁴ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 16, 67.

Označení Smila predikátem „ze Žitavy“ z roku 1258 by mohlo svádět k domněnce, že si nějaký majetkový vztah k Žitavě udržoval i nadále, nicméně není tomu tak.³⁰⁵ Listina je zcela přijímecká a jedná se o potvrzení listiny krále Václava I. z roku 1249, která je zde téměř beze změn inzertována. Na starší potvrzované listině z roku 1249 je mezi svědky jak Smil, který zde byl označen podle svého tehdejšího úřadu pražského purkrabího, tak i jeho bratranec Jindřich mladší ze Žitavy.³⁰⁶ Na listině z roku 1258 se mezi svědky vyskytl jak pan Smil, tak i jeho další bratranec Čeněk (Častolov) – oba bratrance jsou zapsáni s predikátem „*de Sitavia*“. Bez zajímavosti není ani to, že se zde objevuje také Smilův nástupce v úřadu pražského purkrabího Jaroš. Těžko říci, co diktátora listiny vedlo k označení pana Smila predikátem „ze Žitavy“, ale opět je za tím možné vidět snahu o jasné označení rodové příslušnosti, protože v této době již můžeme jakýkoliv reálný majetkový vztah k Žitavě zcela vyloučit.

Smil z Lichtenburka sám sebe predikátem „ze Žitavy“ nikdy neoznačoval a toto určení je v ostatním listinném materiálu velmi řídké. Je sice možné uvažovat, že ještě v roce 1249 měl Smil z Lichtenburka k Žitavě nějaký majetkový vztah (koneckonců, jeden z „žitavských bratrů“ – Smilův otec Jindřich – stále ještě žil), ale podhaluje se jiná věc, která stojí za podrobnější prozkoumání. Označení rodů či rozrodů, které dnes běžně používáme, je totiž v drtivé většině případů až moderní (resp. ne středověké), nedobové. Ronovci dostali název podle svého rodového znamení. Toto označení se sice již ve středověku promítlo do názvů některých hradů či měst (např. výše zmiňovaný Ronov na Žitavsku, Ronov nad Doubravou, etc.), což by mohlo poukazovat na jisté ustálenější rodové označení, ale tyto názvy pochází nejdříve z konce 13. století a některé jsou dokonce až moderní (např. hrad Ronovec na Havlíčkobrodsku se původně jmenoval Sommerburg). Je proto zcela legitimní otázka, zda potomci dvou „Žitavských“ bratrů nebyli predikátem „ze Žitavy“ častováni právě z důvodu rodové identifikace, tedy alespoň do konce 13. století. V případě Smila z Lichtenburka tomu tak podle všeho bylo, ale zůstává otevřenou otázkou, zda je to možné prokázat i u jiných příslušníků rodu erbu dvou zkřížených ostrvů.

Smilův otec i strýc na Žitavsku působili a podle Žitavy se také nejčastěji psali, což ale samo o sobě ještě nemusí nutně znamenat, že Žitavu (potažmo celé Žitavsko) vlastnili. Šlechtické predikáty podle purkrabského úřadu totiž mohly mít v té době ještě větší prestiž než podle nějakého rodového sídla, byť tento trend měl sestupnou tendenci,

³⁰⁵ CDB V. 1, č. 159, s. 251-252.

³⁰⁶ CDB IV. 1, č. 173, s. 284.

Miloslav Sovadina na druhou stranu snesl pádné argumenty pro přímou alodiální držbu Ronovců.³⁰⁷ Na základě výše uvedeného skutečně je možné předpokládat, že od poloviny 13. století (asi po smrti Jindřicha ze Žitavy) zůstala Žitava v držbě Častolova ze Žitavy a jeho synů. Na Žitavsku aktivně působil např. Smilův bratranec Chval, s jehož jménem je spojována stavba hradu Ojvín (Oybin) poblíž Žitavy, a působení Ronovců zde připomíná i hrad Ronov (Rohnau, dnes v Polsku). O Žitavu Ronovci přišli asi někdy mezi lety 1263-1268, ale není jisté, zda se jednalo jen o Žitavu samotnou, kterou panovník transformoval na královské město (zde se nabízí analogie s Čěcem a „jeho“ Budějovicemi), nebo o celé Žitavsko. První varianta se zdá být pravděpodobnější, protože např. roku 1290 se připomíná Čeněk z Ojvína (*Ztenco de Moibin*).³⁰⁸ Žitavu pak na počátku 14. století ještě nakrátko získal Jindřich z Lipé, ale jen do roku 1319. Od té doby byly svazky Ronovců se Žitavou nadobro zpřetrhány.³⁰⁹

3.1.3 Lichnice

Z předchozích řádků by se mohlo zdát, že Smil z Lichtenburka nepatřil k příliš majetkově vybaveným šlechticům. V dolním Poohří je struktura majetkové držby Ronovců nejasná, byť se jistě jednalo o výnosnou oblast. Při pátrání po majetcích Smila z Lichtenburka na Žitavsku jsem dospěl k negativnímu zjištění, což má koneckonců také svoji vypovídací hodnotu. Dalo by se proto očekávat, že v případě hradu Lichnice (Lichtenburka), podle kterého se Smil většinou psal, bude situace podstatně jednodušší, nicméně opak je pravdou. Dodnes totiž zůstává nevyřešena zásadní otázka, zda hrad Lichnici Smil vlastnil jako *allodium*, tedy „vlastní, svobodný majetek, dědičný rodinný statek“,³¹⁰ nebo zda obdržel tento hrad s jeho zázemím od panovníka pouze do dočasné správy – tedy podobně jako jeho otec a strýc kdysi Žitavu (tedy pokud dopřejeme sluchu jedné ze dvou pravděpodobných hypotéz o charakteru držby Žitavska).

K rozklíčování tohoto problému je možné využít samotný hrad Lichnici, resp. jeho stavební podobu. I přes tristní stav dochování je dodnes patrná značně rozsáhlá trojúhelníková dispozice s jednou věží v severovýchodním nároží. Jedná se o hrad s obvodovou zástavbou, který v minulosti disponoval patrně ještě jednou věží

³⁰⁷ VANÍČEK, V.: *Sociální mentalita české šlechty*, s. 141-188. SOVADINA, M.: *Ronovci a Žitava*.

³⁰⁸ RBM II., č. 1492, s. 643.

³⁰⁹ SOVADINA, M.: *Ronovci a Žitava*. K rozrodu žitavských Ronovců TÝŽ: *Rozrod Žitavských Ronovců*, s. 15-34.

³¹⁰ LB 2, s. 137.

v jihovýchodním nároží.³¹¹ Tento architektonický detail se stal nicméně předmětem vášnivé diskuse, která před pár lety plnila stránky odborných periodik. Tomáš Durdík zde předpokládal válcovou věž, archeologické sondy Jana Frolíka a Jiřího Sigla odhalily část konstrukce břitu.³¹² Problém nastal až při interpretaci tohoto nálezu – Tomáš Durdík situaci chápal jako důkaz existence válcové obytné věže s břitem, Jan Frolík a Jiří Sigl v tom spatřují rozsáhlý břit trojúhelníkové dispozice s velikým vnitřním prostorem neznámého využití.³¹³

Viz obr. 12

Diskuse se nicméně netýká pouze stavební podoby jihovýchodního nároží, ale také osoby stavitele hradu. Na základě stále velmi diskutabilního srovnání podoby šlechtických a královských hradů 13. století dospěl Tomáš Durdík k závěru, že tak rozsáhlou stavbu se dvěma obytnými věžemi nemohl v první polovině 13. století založit nikdo jiný než panovník. Jasně doložitelné soukromé hrady z tohoto období se totiž náročnosti Lichnice ani zdaleka nepřibližují.³¹⁴ Jan Frolík a Jiří Sigl nicméně tyto závěry problematizovali. Podle nich totiž např. již Zbyslav z Bratčic a jeho potomci (zejména Jan I. z Polné) mohli již v první polovině 13. století disponovat potřebným majetkem a už vůbec nepochybují o tom, že stavebníkem mohl být Smil z Lichtenburka, protože byl zapojený do těžby stříbra na Havlíčkobrodsku, mohl si dovolit založit několik měst a k tomu provozovat nákladnou fundační činnost, takže stavba i tak rozsáhlého hradu, jakým Lichnice byla, pro něj nemohla představovat žádný problém.³¹⁵

Tyto argumenty však neodpovídají realitě. Předně, v roce 1251 ještě Ronovec Smil nemusel disponovat majetky na Havlíčkobrodsku, nehledě na to, že zapojení do těžby stříbra je otázka poněkud problematická (o tom níže). Poměrně těžce uchopitelná je i argumentace zakládáním měst, protože to je činnost, která od majitele půdy

³¹¹ Přehledně o hradech s obvodovou zástavbou včetně odkazů na literaturu MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 149-150, 177-185.

³¹² DURDÍK, T.: *Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice*, s. 53-64; FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Archeologický výzkum v parkánu hradu Lichnice*, s. 81-84.

³¹³ DURDÍK, T.: *K interpretaci výsledků*, s. 67-74; TÝŽ: *K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice*, s. 395-402; srov. zejm. FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Ještě jednou k problematice hradu Lichnice*, s. 467-474.

³¹⁴ Kromě výše citované literatury DURDÍK, T. – KLÁPŠTĚ, J.: *Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku*, s. 266-276 (zde srovnávací tabulka); DURDÍK, T.: *Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století*, s. 17-50; TÝŽ: *K počátkům šlechtických hradů v Čechách*, s. 169-175; odlišně KLÁPŠTĚ, J.: *Poznámky o sociálních souvislostech*, s. 786-800.

³¹⁵ FROLÍK, J. – SIGL, J.: *Ještě jednou k problematice hradu Lichnice*.

nevyžaduje přímé investice, ty nesou jiné skupiny (lokátor, v případě náročnějších lokací širší skupina zainteresovaných podnikatelů). Náročná fundační činnost je podle mého názoru poměrně jasným důkazem bohatství a moci příslušného šlechtice či rodu, problém zde ovšem leží jinde. Smil z Lichtenburka totiž nikdy neprovozoval vlastní skutečně náročnou fundační činnost.³¹⁶

V této fázi argumentace by bylo možné za stavebníka hradu Lichnice skutečně označit krále Václava I., jenže celá diskuse v sobě obsahuje ještě daleko zásadnější problém. Všichni badatelé se totiž svorně shodují v tom, že objektivní poznání (zejména architektonické a archeologické) hradu Lichnice naprosto nekoresponduje s jeho významem, na čemž mají svůj podíl i nešťastné novověké zásahy. Zásadní problém tkví v tom, že zatím nebyly jednoznačně rozlišeny jednotlivé stavební fáze hradu, to znamená, že například dodnes není zcela jasné, kdy byla vystavěna obvodová hradba. Dílčí sondy totiž vcelku jednoznačně prokazují více stavebních fází např. i u severovýchodní věže. Problematická je i absolutní datace archeologického materiálu, zejména nepočetné skupiny prozkoumaných keramických střepů. Skutečně s jistotou lze tvrdit pouze to, že se zde našel materiál ze 13. století. Tím vznikla pro kastelologii poměrně netypická situace, kdy písemné prameny vypovídají o počátcích hradu více než prameny architektonické a archeologické. Zatím totiž není možné zodpovědně zhodnotit, zda dnešní dispozice skutečně odpovídá době založení před rokem 1251, a tedy srovnávat stavební podobu hradu (kterou k dané době zatím neznáme) a toto srovnání použít jako seriózní argument.³¹⁷

Hrad Lichnice nicméně není jediným problematickým objektem domácí kastelologie 13. století, podobné otázky stále visí např. i nad vznikem hradu Rýzmburk (Osek), který spadá do podobné časové, sociální i typologické vrstvy (psal se po něm mocný Hrabě Boreš II. z Rýzmburka, také se jedná o hrad s obvodovou zástavbou). Obecné úvahy jsou vesměs obdobné jako v případě Lichnice – na základě stavební podoby se jedná podle Tomáše Durdíka o hrad původně založený králem, Jan Klápště spíše našel argumenty pro vlastní hrabišické založení. Obecný problém nicméně spočívá v tom, že stále není zcela jisté, jak tento hrad přesně vypadal v polovině 13. století, přestože v poslední době začíná převažovat názor o původně soukromém

³¹⁶ SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka a žďárský klášter*; Týž: *Nové poznatky k rodině Smila z Lichtenburka*, s. 10-17.

³¹⁷ RAZÍM, Vladislav: *Nad počátky hradů české šlechty*, s. 176-217.

založení.³¹⁸ Tím se dostáváme k ještě zásadnějším otázkám historických věd obecně – tedy zda kritický přístup k pramenům pomáhá objektivnímu bádání nebo zda hyperkritický postoj naopak v zásadě podvazuje možnosti jakéhokoliv poznání. To už jsme se ale z hradu Lichnice přenesli opravdu zcela jinam. Je z této situace nějaká cesta ven? Nezbyvá, než se opět obrátit k podrobné analýze písemných pramenů.

Nesporným faktem je, že v době, kdy se Smil poprvé psal podle Lichnice, jej ještě není možné považovat za výjimečně zámožného barona. Důvod je vcelku prostý. Dosavadní výčet jeho majetků není nijak obsáhlý a v době vzniku Lichnice mohl navíc disponovat jen majetkem na východním Čáslavsku, což je na druhou stranu také sporné, protože ten mohl získat až spolu s tímto hradem, pokud jej obdržel od panovníka... Tímto se však dostáváme do slepé uličky argumentace kruhem. Zmínka v kronice tak řečeného Dalimila o dědovi Smila z Lichtenburka, kterého označuje jako Světlíka, Světlického, v tomto pátrání také příliš nepomůže.³¹⁹ Název sice jednoznačně vznikl na základě českého překladu slova „Lichtenburk“ (něm. das Licht, světlo), důkaz o majetkové držbě to ale není. Dalimil jistě věděl, že to byl předek v jeho době stále velmi významného rodu, nicméně tento počestlý přídomek mu mohl přiřadit právě z tohoto důvodu. Přece jen, v době sepsání jeho kroniky byl Smil Světlík zhruba již sto let nebožtíkem. Za daného stavu bádání není možné zodpovědně rozhodnout, jakým způsobem Smil z Lichtenburka hrad Lichnici získal, na druhou stranu je možné argumentaci ještě poněkud obohatit. Stačí se obrátit zpět k používaným predikátům pana Smila.

3.1.3.1 Používané predikáty do roku 1251

Předtím než se stal Smil pražským purkrabím, se jeho jméno vyskytuje v diplomatickém materiálu pouze čtyřikrát. Poprvé již roku 1237, když král Václav I. dosvědčuje prodej části vesnice Klapý tepelskému opatovi. Zde jej nacházíme sice ještě bez jakéhokoliv predikátu, nicméně v poměrně lichotivé podobě, která jej označuje za milého a urozeného muže pana krále.³²⁰ Tato listina nicméně nevznikla celá v královské

³¹⁸ DURDÍK, Tomáš – KLÁPŠTĚ, Jan: *Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku*, s. 266-276. Stejně problematický je i Jindřichův Hradec, přestože zde je již královské založení opravdu velmi sporné. Jediným skutečně nesporným královským hradem s obvodovou zástavbou tak nakonec zůstává v Čechách pouze Křivoklát. MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 149-150.

³¹⁹ *Kronika tak řečeného Dalimila*, s. 139, 155.

³²⁰ „(...) *dilectum nobilem nostrum Xmilonem* (...)“. CDB III. 1, č. 153, s. 188.

kanceláři, je částečně příjemecká, takže je opět na místě ptát se, zda toto označení skutečně vyjadřuje nějaký blízký vztah ke králi nebo zda diktátor použil jemu známou zdvořilostní frázi.³²¹ Podruhé vystupuje pan Smil až roku 1243, tentokrát již samostatně, nicméně také bez predikátu, pouze jako „*Zmilo filius Henrici de Sytavia*“ – tedy pouze jako syn Jindřicha ze Žitavy.³²² Zhruba měsíc poté se objevuje na další listině, tentokrát již s predikátem ve formě „*Zmilo von Tuckleybe*“, tedy jako (purkrabí) Doudleb v jižních Čechách.³²³ Jakým způsobem se tak náhle ocitl v jižních Čechách? Inu, neocitl. Tato listina se totiž v plném rozsahu dochovala jen v německém opisu z 19. století a opisovatel se evidentně dopustil jedné chyby. V předchozí listině je totiž těsně před panem Smilem uveden jistý *Henricus de Tutleibe*, tedy Jindřich z Doudleb, což ale není otec pana Smila. Svědečné řady obou listin jsou podle všeho identické (či téměř identické), takže asi i na této byl uveden Smil jako syn Jindřicha, ale z nějakého důvodu ho opisovatel asi ztotožnil s oním Jindřichem z Doudleb, kde Smil opravdu nikdy nepůsobil.³²⁴ Po čtvrté se objevuje na konci června 1249 s predikátem „ze Žitavy“, o tom jsem již pojednal výše.³²⁵ Jen o pár měsíců později, na konci září 1249, již poprvé vystupuje jako purkrabí Pražského hradu.³²⁶ Ve svědečných řadách panovnických listin se poté vyskytuje jen dvakrát. Na konci června roku 1250 s predikátem „ze Žitavy“ (viz výše), poté na začátku roku 1251 stále ještě ve funkci purkrabího pražského hradu.³²⁷ Jako Smil z Lichtenburka se ve svědečných řadách poprvé objevuje v listopadu roku 1251, dokonce již se svým synem, zcela jistě nejstarším Jindřichem.³²⁸

Od té doby se nejčastěji psal právě s tímto predikátem, několikrát byl označen jako syn Jindřicha, ve svědečných řadách se párkrát vyskytuje i bez jakéhokoliv predikátu. Z tohoto zavedeného rytmu vybočují již jen dvě listiny – na obou je uveden predikátem „z Ronova“ (*Smil de Ronow* resp. *Ronowe*).³²⁹ První z těchto listin ze začátku prosince 1253 se dochovala pouze v litoměřickém kopiáři z 15. století. Druhá z listopadu 1261 je zase příjemecká (nekancelářská), takže na základě těchto informací skutečně není možné vyvozovat nějaké jednoznačné závěry. Tento predikát (pokud se někdy skutečně oficiálně používal) asi spíše vyjadřoval příslušnost k rodu než

³²¹ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 16, 17, 30.

³²² CDB IV. 1, č. 26, s. 102-103.

³²³ CDB IV. 1, č. 27, s. 104-106.

³²⁴ ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S.: *Panovnická listina*, s. 17, 35-44.

³²⁵ CDB IV. 1, č. 169, s. 274-276.

³²⁶ CDB IV. 1, č. 173, s. 283-284.

³²⁷ CDB IV. 1, č. 185, s. 337-338; CDB IV. 1, č. 203, s. 364-366.

³²⁸ CDB IV. 1, č. 225, s. 390-391.

³²⁹ CDB V. 1, č. 5, s. 39; CDB V. 1, č. 297, s. 443.

k nějakému konkrétnímu místu, protože ve své podstatě popisuje rodové znamení. I pokud by byl predikát věrohodný, je velmi těžké jej spojit s konkrétním místem – Ronov se totiž stal typickým toponymem v oblastech, kde působili příslušníci tohoto mocného rodu.³³⁰ Hrad Ronov u Příbyslavi nechal postavit pravděpodobně až stejnojmenný vnuk Smila z Lichtenburka a také město Ronov nad Doubravou vzniklo až na počátku 14. století, tedy po Smilově smrti.³³¹ Hrad Ronovec u Havlíčkova Brodu se původně nazýval Sommerburg. Miloslav Sovadina uvažoval, že se mohlo jednat i o hrad Ronov – Rohnau na Žitavsku (v dnešním Polsku), byť tuto variantu považoval za poněkud zvláštní a předešlý výklad ji prakticky vyvrací, a to i ve světle těchto souvislostí.³³²

tab. 3: Používaná titulatura do roku 1251

rok	zdroj	titulatura	poznámka
1237	CDB III. 1, č. 153, s. 187-188	<i>Xmil</i>	originál, částečně příjemecká
1243	CDB IV. 1, č. 26, s. 102-103	<i>Zmilo filius Henrici de Sytavia</i>	originál
1243	CDB IV. 1, č. 27, s. 104-106	<i>Zmilo von Tuckleybe</i>	opis z 19. století, zřejmá chyba
1249	CDB IV. 1, č. 169, s. 274-276	<i>Zmilo de Syttavia</i>	originál
1249	CDB IV. 1, č. 173, s. 283-284	<i>Zmil purcravius Pragensis</i>	originál
1250	CDB IV. 1, č. 185, s.	<i>Zmilo de Sittavia</i>	originál

³³⁰ FELCMAN, O. (ed.): *Dějiny východních Čech*, s. 363.

³³¹ K Ronovu u Příbyslavi DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 478-479. První písemná zmínka o městě Ronov nad Doubravou z roku 1307 je zároveň i zakládací listinou města, název Ronov mohlo získat až při lokaci samotné pro připomenutí rodu jeho zakladatelů. CIM IV. 1, č. 19, s. 34-36. V blízkosti Ronova nad Doubravou, v zaniklých Protivanech (Protivenicích), se nachází dnes samostatně stojící emporový románský kostel Svatého Kříže, u nějž někteří badatelé hledali původní sídlo Ronovců v tomto regionu, což je ovšem zcela neprůkazné. Tato dedukce se opírá pouze o fakt, že zde Ronovci později prokazatelně působili, z čehož opravdu není možné vyvozovat závěr, že v okolí staršího kostela stávalo v minulosti jejich sídlo, byť zcela vyloučit to pochopitelně nelze. Existence nějakého šlechtického sídla je navíc pouze hypotetická, jediným důkazem je existence empory v kostele, což je navíc důkaz dost problematický. Nověji kostel datuje Anežka Merhautová do první čtvrtiny 13. století, v *Uměleckých památkách* je nicméně datován do druhé poloviny 12. století. O zmínce v kronice tak řečeného Dalimila, která by měla být dalším argumentem, byla poznámka výše. MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 153. K architektonické podobě kostela BIRNBAUMOVÁ, A.: *Soupis památek*, s. 292-302; stroj. MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura*, s. 302; viz též POCHE, E. (ed.): *Umělecké památky III.*, s. 235.

³³² SOVADINA, M.: *Ronovci a Žitava*.

	337-338		
1251	CDB IV. 1, č. 203, s. 364-366	<i>Smil burchravius Pragensis</i>	originál
1251	CDB IV. 1, č. 225, s. 390-391	<i>Smilo de Luchtenburc cum filio suo</i>	originál

Úplně poprvé použil pan Smil predikát „z Lichtenburka“ na své listině z konce srpna roku 1251, nicméně zde užitá forma „*Zmilo, dei gracia miles de Luchtenburgk*“ zavdává vcelku oprávněným pochybnostem ohledně její autenticity.³³³ Listina se totiž dochovala jen v opisu z roku 1524, a přestože po obsahové stránce je asi věrná (byť i zde je možné předpokládat její zkomolení – viz výše), pro sledování vývoje používaných predikátů pana Smila bych byl s jejím užitím velmi opatrný. Podobné případy možného zkomolení formy predikátu jsou na druhou stranu poměrně běžné, leč tento problém zatím nebyl domácí diplomatikou podrobněji sledován. Stačí uvést příklad listiny z roku 1264, ve které je její vydavatel Boreš (II.) z Rýzmburka uveden ve fomě „*Borssho, miseracione divina castellanus in Rysenburch*“.³³⁴ Tato forma predikátu zavdala podnět k mnoha spekulacím, jak to s Borešem, „jeho“ hradem a králem Přemyslem v této době vlastně bylo.³³⁵ Bohužel jen nemnoho badatelů se zabývalo listinou samotnou a stavem jejího dochování, jedná se totiž o přijemeckou listinu velehradského kláštera, která se dochovala v opisu z 15. století. Věcný obsah listiny nikdo nezpochybnil a podle všeho je věrný, ale forma užitého predikátu mohla podlehnout zkomolení při jejím přepisu, a proto tato informace nemusí odpovídat historické skutečnosti.

Analýza používaných predikátů pana Smila v každém případě vyznívá ve vztahu k hradu Lichnici vcelku jednoznačně: Ani on, ani nikdo z jeho přímých příbuzných (tedy členů rozrodu Ronovců) se nikdy neuváděl ani podle Lichnice, ani podle jiného místa na Čáslavsku, přestože k tomu prostor v diplomatickém materiálu byl. To na druhou stranu kontrastuje s dalším faktem. Od roku 1251 je užití jakékoliv jiné formy predikátu než „z Lichtenburka“ velmi řídké a navíc často problematické. Tento predikát

³³³ CDB IV. 1, č. 220, s. 384-386.

³³⁴ CDB V. 1, č. 403, s. 600.

³³⁵ Např. DURDÍK, T. – KLÁPŠTĚ, J.: *Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku*; RAZÍM, V.: *Nad počátky hradů české šlechty*.

byl pro pana Smila jednoznačně nejprestižnější, což na druhou nevyovídá nic o tom, zda roku 1251 držel Lichnici jako *allodium* či *beneficium*.³³⁶

Mnoho indicií naznačuje hlubší souvislosti výstavby hradu Lichnice se správou či ochranou regionu. Tomáš Durdík poodhalil zatím ne zcela probádané obecné souvislosti mezi nově vznikajícími městy a královskými hrady ve 13. století. Královské kastely uvnitř měst koneckonců nejsou neznámé (např. Písek), na druhou stranu královské hrady v těsném sousedství královských měst zatím unikaly širšímu zhodnocení.³³⁷ Pro 13. století našel Durdík souvislost mezi městem a královským hradem v samotných Čechách u 29 případů z 35, což se skutečně nezdá být náhodné. Lichnici v tomto smyslu dává do spojitosti s blízkou Čáslaví, nicméně podstata tohoto svazku (ochrana, dozor nad královskými městy, správní funkce?) není uspokojivě vysvětlena.³³⁸ Pozdější zmínky o zasahování lichnického purkrabího do záležitostí poměrně vzdálené Chotěboře z první třetiny 14. století mohou být chápány jako reziduum poměrně širokých pravomocí v rámci bývalého čáslavského kraje (kam Chotěboř náležela), ale také jako důkaz pevného spojení s Ronovci, kterým ještě na začátku 14. století patřila jak Lichnice, tak i Chotěboř.³³⁹ V tomto konkrétním případě bych se klonil spíše ke druhé variantě, ale bez podrobného zhodnocení všech relevantních pramenů zatím není na místě vynášet nějaké jednoznačné soudy.

Hrad Lichnici ať už jakýmkoliv způsobem získal pan Smil ještě za vlády Václava I., který byl jemu a potažmo celému rodu Ronovců zavázán za pomoc během povstání syna Přemysla. Z toho důvodu je skutečně možné předpokládat, že minimálně úřad purkrabího Pražského hradu získal pan Smil za věrné služby a snad i jako náhradu za škody, které během domácí války utrpěl. Pokud Lichnici skutečně vybudoval panovník, tak je možné uvažovat, že ji Smil získal podobným způsobem jako úřad pražského purkrabího. Listinný materiál totiž naznačuje, že Lichnici získal až po ukončení svého purkrabského úřadu v Praze anebo těsně předtím. Poté, kdy začal užívat predikát „z Lichtenburka“, ho totiž v purkrabském úřadu nenacházíme a nejpozději na konci roku 1253 byl novým pražským purkrabím Jaroš ze Slivna (z Poděhus).³⁴⁰ Od začátku roku 1251 do konce roku 1253 nicméně neexistují žádné zprávy o purkrabích

³³⁶ Latinský výraz *beneficium* je mnohovýznamový, v tomto případě jej chápu obecně jako „výsadu spojenou s určitou povinností“, viz LB 3, s. 398-399.

³³⁷ Ke středoevropským kastelům přehledně s další literaturou MUSIL, F.: *Úvod do kastelologie*, s. 221.

³³⁸ DURDÍK, T.: *Královské hrady a královská města v Čechách 13. století*, s. 331-337.

³³⁹ CIM IV. 1, č. 37, s. 51-52.

³⁴⁰ CDB V. 1, č. 3, s. 35. K Jarošovi a jeho rodu KOLÁŘ, M.: *Pan Jaroš ze Slivna a jeho rod*, s. 104-109.

Pražského hradu, takže nelze vyloučit ani to, že tento úřad zastával kontinuálně až do nástupu Přemysla Otakara II.

Pro alodiální držbu Lichnice vcelku jasně svědčí hned několik okolností. Smil nikdy není uváděn jako purkrabí na Lichnici, naopak, Smil z Lichtenburka disponoval svými vlastními purkrabími, dva z nich dokonce známe jménem. Poprvé je Smilův purkrabí Bohuslav doložen roku 1259.³⁴¹ Lichnici navíc drželi jeho potomci až do roku 1331, takže se jen stěží jednalo o pouhý úřad. Nic z toho ale nevyovídá o tom, kdo hrad vybudoval a jakým způsobem jej pan Smil získal. Informace o prodeji (části) Lovosic z roku 1251 by snad mohla svádět k domněnce, že utržené peníze – jednalo se skutečně o nezanedbatelnou sumu – využil právě pro získání (dostavbu?) Lichnice.

Tomáš Durdík se kloní k variantě, že Lichnici založil král Václav I., ale ještě jako nedostavěnou ji měl získat pan Smil. Nadstandardně rozsáhlý hradní areál totiž ve 13. století nedisponoval žádnou náročnější vnitřní zástavbou (v tom se výjimečně shodují všichni badatelé), takže je možné předpokládat, že kolem poloviny 13. století byla zrealizována jen první fáze výstavby – tedy obvodová hradba s věžemi (pokud vůbec hrad nějaké věže v této době měl).³⁴² Pokud se dnes zachytitelná dispozice Lichnice ukáže být původní, dostane varianta královského založení další argumenty v její prospěch. Samotná rozloha, a tedy celkový obvod hradeb totiž neskýtaly přílišné výhody pro šlechtického majitele. Jednak hradby vyžadovaly stálou údržbu a pak na účinnou obranu bylo teoreticky potřeba alespoň 30 obránců (počítáme-li minimální množství jednoho obránce na 10 metrů hradeb), což není málo. Na druhou stranu, pokud se někdy v budoucnu podaří zjistit existenci nějakého fortifikovaného provizoria, které předcházelo výstavbě kamenného hradu, bude pravděpodobnější šlechtické založení (buď Smilem či snad již jeho předky). Podobu (rozlohu) Lichnice jistě determinovaly také přírodní podmínky, které zde byly pro výstavbu rozsáhlejší fortifikace vhodné (terénní ostrožna). Argumentace (máme-li zůstat spíše kritičtí) tak opět nevyznívá jednoznačně pro žádnou zvažovanou variantu.

Buď jak buď, hrad Lichnice se někdy v průběhu 50. let 13. století stal alodiem pana Smila, vyvstává zde ale jeden zajímavý problém. Za jeho života se nedozvídáme o žádných jeho majetcích v okolí. To sice samo o sobě nemusí nic znamenat, nicméně i rozsah pozdější majetkové držby jeho potomků spíše ukazuje na skromnější majetkovou

³⁴¹ CDB V. 1, č. 175, s. 280-281.

³⁴² DURDÍK, T.: *K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice.*

výbavu, která navíc byla dlouhodobě cílevědomě budována. Namátkou stačí připomenout zisk celého bojanovského újezdu z roku 1329.³⁴³

Viz obr. 13

3.1.4 Havlíčkobrodsko

Suverénně nejrozsáhlejší a nejkompaktnější doména Lichtenburků se rozkládala v oblasti dnešního Havlíčkobrodsko, v případě Smila z Lichtenburka se jednalo zejména o jakýsi trojúhelník s vrcholem v Chotěboři, který byl na západě vymezen Břevnickým potokem a jeho přítoky, na východě Jitkovským potokem a na jihu tokem Sázavy, do které se oba potoky vlévají. Kompaktnost toho území doplňovaly majetky Smilova mladšího bratra Častolova, které se rozkládaly východně od Jitkovského potoka dále až k moravské hranici. Již na tomto místě ale vyvstávají hned tři velmi těžko řešitelné problémy: Kdy tuto oblast Ronovci získali (potažmo který z nich) a jakým způsobem? Jednalo se o královskou výsluhu, výsledek propracované sňatkové politiky, původní rodovou doménu či o kombinaci více faktorů? Posledním problémem je působení Smilova mladšího bratra Častolova na Přibyslavsku. Získal toto území samostatně, nebo se jednalo původně o kompaktní oblast, jejíž východní část neznámo kdy připadla Častolovovi? Pokud Ronovci získali Přibyslavsko jinak (a jindy) než Havlíčkobrodsko, pak tedy kdy a jakým způsobem?

Jako obvykle skromný počet písemných pramenů a jejich výpovědní strohost neumožňuje na tyto otázky beze zbytku odpovědět. Názory historiků a historiček také nejsou jednotné a navíc se postupně vyvíjí. Doba zisku tohoto území osciluje v rozmezí zhruba čtvrt století či spíše o něco méně. Krajnými body jsou 30. či (spíše) 40. léta 13. století na jedné straně a první písemná zmínka o tom, že zde Smil z Lichtenburka držel rozsáhlý majetek z roku 1257, na straně druhé (resp. rok 1251 ve vztahu k Čáslavsku).³⁴⁴ Osobou, která Ronovcům zisk této oblasti zajistila, nebyl podle všeho Smil z Lichtenburka (byť jeho podíl nikdo nezpochybňuje), ale spíše již jeho otec Jindřich, který zemřel až v roce 1253 či 1254.

³⁴³ RBM III., č. 1518, s. 594-595.

³⁴⁴ Nejnovější syntéza k této problematice FELCMAN, O. (ed.): *Dějiny východních Čech* s. 363-371; listina z roku 1257 CDB V. 1, č. 138, s. 222-223. Tato listina bohužel také není zcela beze stínu pochybností. Jedná se o příjemeckou listinu, která nevznikla v prostředí (proto)kanceláře Smila z Lichtenburka. O tom bylo pojednáno výše.

Způsob nabytí takto rozsáhlého majetku je dost nejasný. Prokazatelná je propracovaná sňatková politika Ronovců (poslední známou manželkou Jindřicha byla vdova po Přibyslavovi z Křižanova, Smila pro změnu její nejmladší dcera), ta ale zisk této oblasti příliš nevysvětluje. Přibyslav z Křižanova působil na moravské straně Vysočiny. Na opačné straně této hranice žil jiný mocný velmož – enigmatický Jan (I.) z Polné, o kterém ještě bude pojednáno. I z jeho rodu (který doposud nikdo nebyl schopný identifikovat) měla pocházet jedna dívka, která se stala ženou dalšího Ronovce (pravděpodobně Smilova bratra Častolova). Toto spojení bohužel jednak není možné jednoznačně potvrdit, ale také ani časově určit (pokud tedy budeme počítat s tím, že vůbec existovalo). Proto není možné ani zavrhnout variantu, že se jednalo původně o královskou výsluhu od Václava I., ke kterému měli Ronovci velmi blízko. Možnost, že by zde Ronovci měli nějaké původní rodové majetky, je na druhou stranu velice nepravděpodobná. Působení Častolova na Přibyslavsku je velice nejasné, protože pramenně prakticky nedoložitelné. Podle Přibyslavi (a Ronova – asi u Přibyslavi) se psali až jeho dva synové. Podle dikce listiny z roku 1257 by se totiž mohlo zdát, že Smil z Lichtenburka zcela volně disponoval i s Přibyslavi (resp. s podílem z vytěžené rudy v přibyslavském obvodu), což se příliš neslučuje s teorií, že Přibyslav patřila Častolovovi (byť ten, alespoň podle dikce listiny, k tomu vyslovil souhlas – stejně jako nejstarší syn Smil z Lichtenburka, Jindřich). Tato listina však nevznikla v (proto)kanceláři Smila z Lichtenburka, jedná se o přijemecké vyhotovení, které mohlo některé drobné detaily poněkud zkomolit. Smil jako senior rodu snad v jistých situacích mohl rozhodovat i o majetcích (resp. příjmech) svého mladšího bratra a vůbec není vyloučeno, že majetky obou bratří byly spravovány až do smrti Smila z Lichtenburka jako nedíl. Pro Ronovce by to zdaleka nebyl jediný případ.³⁴⁵

³⁴⁵ Nejpodrobněji se touto problematikou zabýval Jan Urban, byť i jeho názory se pochopitelně s časem vyvíjely. V roce 1979 byl podle něj sled událostí následující: Před polovinou 13. století nejsou doloženy žádné statky Ronovců na Českomoravské vrchovině ani na Čáslavsku (Lichnice). Kolem poloviny 13. století počet členů rozrodu Ronovců donutil přenést působiště jedné části rodu právě na Vysočinu. Původ jejich zdejšího majetku je nejasný, nejpravděpodobnější je ale výsluha od Václava I. Smil (později psaný z Lichtenburka) si vzal kolem roku 1240 dceru Přibyslava z Křižanova a tak získal některé moravské statky a vše, co Přibyslav vlastnil na české straně. Jeho mladší bratr Častolov neznámým způsobem nabyl díl majetku Jana z Polné (patrně západní část libického újezdu). Tuto sňatkovou politiku dovršil jejich otec Jindřich roku 1252 sňatkem s vdovou po Přibyslavovi. Lichtenburkové se tak stali nástupci a dědici Jana z Polné i Přibyslava z Křižanova. URBAN, J.: *Lichtenburská država*, s. 33. Později Jan Urban také naznačil, že za ziskem území v povodí Sázavy a Doubravy mohly stát výsluhy krále Václava I., ale to nakonec zpochybňuje zejména s odvoláním na sňatek Smila z Lichtenburka, který kladl kolem roku 1240. Tehdy ale ještě považoval Alžbětu z Křižanova za jeho první manželku, což ale není pravda. O tom podrobněji pojednávám níže. Z toho důvodu není možné uznat argumenty proti královské výsluze. Mladší Častolov se měl přiznít do rodiny Jana z Polné a tím také rozšířit majetky rodu na Vysočině. Zároveň odmítá, že by na Českomoravské vrchovině Ronovci drželi nějaké statky před generací Častolova a

Celá situace je velmi nepřehledná a, řekněme si to na rovinu, na základě stávající pramenné základny také neřešitelná. Přesto je stále možné některé názory Jana Urbana trochu korigovat. V jeho úvahách hraje významnou roli datum sňatku Smila z Lichtenburka s jeho druhou manželkou Alžbětou z Křižanova, který klade k roku 1245.³⁴⁶ Toto vročení je nicméně nutné posunout dále směrem k přítomnosti, protože ještě v roce 1252 byla Alžběta v jedné listině oslovena jako *domicella*, což pro tento konkrétní případ slovník středověké latiny v českých zemích vykládá jednoznačně jako „urozená neprovdaná dívka, urozená panna“.³⁴⁷ Je možné předpokládat, že iniciátorem komplikované sňatkové politiky byl stále ještě žijící otec pana Smila Jindřich, který si sám někdy v letech 1252-1253 vzal za ženu po druhé ovdovělou matku Alžběty Sibylu, čímž vznikl dost komplikovaný příbuzenský propletenec.³⁴⁸

Jakou úlohu v této komplikované akci sehrál mladší bratr pana Smila Častolov, to už není možné zjistit. Jan Urban předpokládá, že si Častolov již ve 40. letech 13. století vzal za ženu nějakou blízkou příbuznou Jana (I.) z Polné, pravděpodobně dceru jeho mladšího bratra Přibyslava z Polné (jehož samotná existence není zcela jistá), a tím se dostal k nějakým jeho majetkům.³⁴⁹ Osoba Jana (I.) z Polné je však také zahalena rouškou tajemství, k čemuž nepřispívá ani fakt, že z už tak sporých zmínek jsou některé z nich středověkými falzy. Přestože bezpochyby patřil mezi úplné špičky české velmožské elity, jeho rod zatím není možné identifikovat. Jeho moc jasně demonstruje i pečeť, kterou používal – jako jeden z hrstky velmožů disponoval jízdni pečetí, což byl typ, který v našem prostředí 13. století používali téměř výhradně pouze příslušníci rodu Přemysla Oráče.³⁵⁰ Jisté je pouze to, že Jan (I.) z Polné vlastnil velice rozsáhlé majetky

Jindřicha ze Žitavy. URBAN, J.: *Lichtenburkové. Jejich postavení*, s. 202-205, 219-226 a jinde. Nejnově Jan Urban připouští, že není možné bezpečně zjistit, kdy a jakým způsobem Ronovci získali své statky na česko-moravském pomezí. Přesto se přidržuje hypotézy, že původní ronovské majetky v Posázaví a na Čáslavsku jsou staršího data než první zmínka o Smilovi ve spojení s Lichnicí roku 1251, byť tyto statky měly skromnější rozsah. Po polovině 13. století měly být doplněny dalšími panovnickými výsluhami. „Zda je Ronovci získali sňatkem jako věno, či naopak se zde nejprve uchytily nějakým lénem a teprve potom začali navazovat přátelské a příbuzenské styky s místními šlechtickými rody, zůstane již nezodpovězenou otázkou.“ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 42-43.

³⁴⁶ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 47-48, 74.

³⁴⁷ CDB IV. 1, č. 259, s. 440. Heslo *domicella* viz LB 9, s. 250 (zde přímo odkaz na tuto listinu). Podrobněji SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka a Žďárský klášter*.

³⁴⁸ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 36.

³⁴⁹ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 43-44.

³⁵⁰ CDB III. 1, č. 100, s. 115-117. Tato tzv. osecká listina je jednak krajně podezřelá (Jindřich Šilhan jasně prokázal, že se nejedná o klasické diplomatické pořízení), ale především ztracená. Bohužel se jedná (jednalo) o jediný dochovaný exemplář pečeti Jana (I.) z Polné. Listina samotná vznikla v oseckém klášteře snad jako žákovské cvičení (nedodržuje některé formální náležitosti, obsahuje rýmy i gramatické chyby) a autentická pečeť Jana (I.) z Polné k ní byla připevněna až druhotně. Jindřichu Šilhanovi se zdály podezřelé i jiné skutečnosti, které listina zmiňovala (rozsáhlé majetky Jana, „podezřelé“ hustě osídlená oblast Vysočiny, forma jména jeho otce), a proto vytvořil dva Jany z Polné, což ale další výzkum odmítl.

a někdy krátce po roce (či přímo v roce) 1244 zemřel bez mužských potomků, po své smrti po sobě zanechal asi pouze dceru Annu.³⁵¹ Co se bezprostředně poté dělo s jeho rozsáhlými majetky, nikdo neví.

Tvrzení, že byl Častolov ženatý s nějakou příbuznou Jana (I.) z Polné, bohužel není možné bezpečně ověřit. K ostražitosti nabádá autor Žďárské kroniky, který Čeňka (Častolova) uvádí jako jednoho z přátel Přibyslava z Křižanova. Vzhledem ke generačnímu věkovému rozdílu obou mužů mohl mít autor kroniky spíše na mysli příbuzenství, není ale vyloučeno, že zkombinoval dvě osoby zároveň – Častolova ze Žitavy a jeho stejnojmenného synovce. Jindřich Řezbář znal (snad i osobně) dva syny Častolova (bratra Smila), z nichž jeden byl již v době sepsání kroniky mrtvý, jak Jindřich také správně uvádí. Jana (I.) z Polné tentýž autor považuje za druhého zakladatele žďárského kláštera, a proto trochu překvapí, že ve své kronice nezmiňuje příbuzenský vztah Čeňka k Janovi (I.) z Polné, což na druhou stranu nemusí mít pro rozklíčování příbuzenských vztahů žádný význam.³⁵² Centrem državy Častolova byla (podle všeho) Přibyslav a na základě pozdějších pramenů je možné učinit si představu o jejím pravděpodobném rozsahu. Rozkládala se zhruba mezi Jitkovským potokem na západě a zemskou hranicí s Moravou na východě, ze severu a jihu pak byla ohraničena řekami Doubravkou a Sázavou.

3.1.5 Vilémovský klášter a jeho majetky

Zabývat se v kapitole o majetcích Smila z Lichtenburka vilémovským klášterem se může zdát na první pohled trochu nelogické. Hlavním cílem však zde není podat ucelené dějiny tohoto benediktinského opatství, ale určit jeho pozemkové držby. Důvod je vcelku prostý: vilémovský klášter disponoval ve 13. století poměrně rozsáhlými majetky, které se většinou nacházely v jihovýchodním Čáslavsku, v okolí Světlé nad Sázavou a na Havlíčkobrodsku – tedy zhruba ve stejných oblastech, kde od druhé poloviny 13. století působili i Lichtenburkové. Vymezení pozemkové držby vilémovského kláštera v době života Smila z Lichtenburka proto podává negativní obraz

Jeho postřehy ohledně listiny samotné jsou však stále platné. ŠILHAN, J.: *Osecká listina*, s. 196-206; srov. zejména *Polná*, s. 27-37 (autorem příslušné kapitoly je Libor Jan). K postavení jízdní pečeti v našem prostředí 13. věku KREJČÍK, T.: *Pečeť v kultuře středověku*, s. 164-165.

³⁵¹ Jindřich Řezbář píše, že neměl žádné děti (*habuit nullos natos*, CDSar, kap. 3, verš 90, s. 24), nicméně jeho dceru Annu zmiňuje jedna dobová listina. CDB IV. 1, č. 13, s. 75.

³⁵² CDSar, kap. 4, verš 245-247, s. 32-33.

držav pana Smila. Stručně řečeno, co patřilo klášteru, nemohlo patřit Smilovi. Ani tento přístup však není zcela bez problémů. Opět se totiž opakuje tentýž problém. Stročost písemných pramenů neumožňuje podat jednoznačnou odpověď na stav majetkové držby jako takové, natož k určitému časovému období. V případě majetků vilémovského kláštera našťestí je možné alespoň částečně tento úkol splnit. Pro pochopení souvislostí je nutné alespoň velmi stručně dějiny kláštera připomenout.

Kdy přesně klášter vznikl a kdo jej založil, to je velmi nesnadná otázka. Podle později dochované tradice měli klášter založit roku 1121 bratři Vilém a Heřman (zcela jistě se nejednalo o hrabata ze Sulzbachu), první bezpečná zmínka ale pochází až z roku 1160.³⁵³ Pokud klášter skutečně založili dva urození bratři, jednalo by se o vůbec první doloženou soukromou fundaci v Čechách, nicméně soukromé založení je velmi problematičké. Josef Šrámek zcela nedávno shrnul celou problematiku založení kláštera a k založení Vilémem a Heřmanem se staví spíše rezervovaně. Mohlo se totiž jednat i o polosoukromou fundaci, tedy o podílnictví urozených velmožů a knížete na založení kláštera.³⁵⁴

Poloha samotného kláštera také není zcela typická. Nenachází se nikde v hloubi neprostupných hvozďů, ale přímo na křižovatce dvou významných středověkých cest – haberské a libické.³⁵⁵ Krajina v okolí kláštera rozhodně nebyla v době založení liduprostá, ležela na okraji čáslavské sídelní ekumeny. Písemné i architektonické prameny navíc jasně dokládají, že nejpozději v průběhu 12. století rozšířila soustavná lidská činnost kulturní krajinu do již poměrně nehostinných oblastí ve vyšších nadmořských výškách (Habry, Běstřina, Libice nad Doubravou).³⁵⁶

Jak jsem zmínil výše, majetky kláštera není možné bezezbytku rekonstruovat, na druhou stranu, jejich geografické rozmístění dovoluje uvažovat o nápadnějších koncentracích v několika oblastech, vesměs v okruhu do 30 kilometrů od samotného kláštera, jak ukazuje mapa majetků kláštera ve 13. a 14. století.

³⁵³ CDB I., č. 208, s. 196.

³⁵⁴ Včetně sekundární literatury zejm. ŠRÁMEK, J.: *Několik poznámek k počátkům benediktinského kláštera ve Vilémově*; SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Historie benediktinského opatství*, s. 6-9; srov. KOVÁŘ, M. – MUSÍLEK, M.: *Benediktinské opatství sv. Petra a Pavla ve Vilémově*, s. 157-183.

³⁵⁵ K Haberské cestě VÁVRA, I.: *Haberská cesta*, s. 8-25; nově toto pojetí problematizuje CENDELÍN, D.: *Od Habrů k Brodu*, s. 46-79. K Libické cestě Týž: *Stopy Libické stezky*, s. 146-148; přehledově ke starým cestám KVĚT, R.: *Staré stezky v České republice*.

³⁵⁶ S událostmi roku 1101 zmiňuje Kosmas také Habry, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 178. Záznak, který se udál v Běstřině roku 1137, popisuje *Kanovník Vyšehradský*, s. 225-227. Původně románský kostel v Libici nad Doubravou vznikl asi ve druhé polovině 12. století, viz SMETÁNKA, Z. – ŠKABRADA, J.: *Neznámý románský kostel na Libické cestě*, s. 178-181, 238-239. K raně středověkému osídlení širšího regionu zejm. HEJHAL, P.: *Pravěké a raně středověké osídlení české části Českomoravské vrchoviny*.

Viz obr. 14

tab. 4: Rozsah majetkové držby vilémovského kláštera ve 13. století

Název majetku/příjmu	Lokalizace	Rok/Zdroj	Poznámka
Bačkov	u Smrdova	Po 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
<i>Benetice</i>	u Pavlova	žádný	toponymum i lokalizace ukazují na vlastní klášterní kolonizaci
Bohušice	u Světlé	Po 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	není zcela jistá lokalizace
Bolice	u Opočnice	1288 již pustá; RBM II., č. 1456, s. 625	dnes dochovány jen zbytky tvrze
Bučiče	u Čáslavi	1279; CDB VI. 1, č. 29, s. 71-72	
Dětrichova Lhota	u Lipnice	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	dnes Broumova Lhota
Dlouhá Ves	u Šlapanova	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	dříve Langendorf
Habry; 4/7 cla	u Vilémova	1204-1214; CDB II., č. 112, s. 107.	
Heřmanice	u Vilémova	Od 1281; CDB VI., 1, č. 149, s. 197-198	vč. patronátu nad kostelem sv. Benedikta
Hohendorf	neznámá poloha, snad východně od Havlíčkova Brodu	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	zaniklá
Kochánov	patrně jižně od Brodu	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Lubno	u Smrdova	Po 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Malojovice	u Vilémova	Od 1281; CDB VI., 1, č. 149, s. 197-198	zřejmě dnešní Malejov
Markovice	u Vilémova	Od 1282; CDB VI., 1, č. 241, s. 295-296	vč. patronátního práva na kostel sv. Jiří (dnes sv. Marka) výměnou za Sulice
Mittelberg	u Havlíčkova Brodu	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Okrouhlíčka	jižně od Havlíčkova Brodu	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	dříve Scheibeldorf
<i>Opatovice</i>	u Pavlova	žádný	toponymum i lokalizace ukazují na vlastní klášterní kolonizaci
Opočnice	u Poděbrad	1223; CDB II., č. 252, s. 241-	

		242. Roku 1288 jako pustá přenechána Lichtenburkům; RBM II., č. 1456, s. 625.	
Pavlov	u Ledče n. S.	1289 ji na dobu svého života držel jistý Konrád z Rochova; RBM II., č. 1475, s. 637	
Radostovice	u Lipnice	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Rouzeň	u Chotěboře	1288 zmiňována jako opuštěná a nově vysazovaná; RBM II., č. 1440, s. 620	zaniklá, snad dnešní Víska
Řečice	u Lipnice	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Sighartsdorf	neznámá poloha	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Smrdov		Po 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	dnes Sázavka
Sulice	u Říčan	Do 1282; RBM II., č. 1286, s. 553	
Štěpánov	u Smrdova	Po 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Uherčice	jižně od Jemnice	Doloženo 1267; CDB V. 2, č. 497, s. 41	patronátní právo ke zdejšímu kostelu
<i>Vilémovice</i>	u Pavlova	žádný	toponym i lokalizace ukazují na vlastní klášterní kolonizaci
Vlačiče	u Čáslavi	1279; CDB VI. 1, č. 29, s. 71-72	
Závidkovice	u Lipnice	Před 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Zboží	u Smrdova	Po 1307; RBM II., č. 2152, s. 929	
Zehuby	u Žlebů	1284-1327; RBM II., č. 1331, s. 575; RBM III., č. 1335, s. 521	

V tabulce jsou zvýrazněny ty lokality, které klášter pravděpodobně vlastnil za života Smila z Lichtenburka. K těm je možné přidat i Heřmanice, které dokonce mohly patřit k původnímu vybavení kláštera, ale o které patrně v průběhu 13. století přišel. K pozemkovému vybavení kláštera patřil ve 13. století pravděpodobně i celý bojanovský újezd, takže vilémovský klášter je možné ve 13. století označit za relativně

bohatou, a tedy i minimálně regionálně vlivnou instituci. Z mapy je také jasně patrné, že majetky kláštera se dostaly do přímého kontaktu s majetky Lichtenburků.³⁵⁷

3.1.6 Rozsah majetkové držby Smila z Lichtenburka

Na základě výše uvedeného není možné přesně rekonstruovat rozsah majetkové držby Smila z Lichtenburka, na druhou stranu si i na základě pozdějších pramenů lze učinit jistou představu. Žitavsko, byť se po něm pan Smil občas psal, neskýtalo žádné prokazatelné majetky. Zde působila jiná větev rodu Ronovců odvozená od Smilova strýce Častolova. V dolním Poohří se jednalo o sice výnosnou, na druhou stranu majetkově poněkud roztříštěnou oblast, kde se navíc asi uplatňovaly i jiné větve rodu Ronovců. Situace v jihovýchodním Čáslavsku je pro období do smrti Smila z Lichtenburka ještě méně přehledná a navíc mimo samotnou Lichnici zde není možné identifikovat jiné majetky pana Smila, což na druhou stranu může znamenat i to, že v této oblasti nedocházelo ke změnám v majetkové struktuře, která by se odrazila v písemných pramenech. Majetkovou držbu Lichtenburků je zde možné sledovat až v době jeho potomků. Pozemková struktura zde netvořila kompaktní doménu, ale je možné pozorovat snahu o scelení těchto držav, v době života Smila z Lichtenburka je proto možné uvažovat spíše o nepříliš rozsáhlé a zejména roztříštěné majetkové držbě.

Nejvíce písemných zpráv o rozsahu majetkové držby, byť i ty jsou poměrně skoupé, se dochovalo pro oblast dnešního Havlíčkobrodska, což je způsobeno zejména montánním charakterem této oblasti. Přestože ani zde není možné za doby života Smila z Lichtenburka všechny majetky zachytit, můžeme je s jistou dávkou pravděpodobnosti rekonstruovat. Pokud zohledníme rozsah majetků vilémovského kláštera, pozdější pramenný materiál a absenci jakéhokoliv jiného pozemkového vlastníka (zde pominěme specifický případ Pohledu) v této oblasti, je zde skutečně možné již za života pana Smila předpokládat kompaktní pozemkovou doménu. Její geografické vymezení zcela zapadá do běžné středověké praxe určování hranic uzavřených oblastí, tzv. újezdů.³⁵⁸ Severovýchodní cíp této oblasti vymezovalo lokální rozvodí, kde již patrně nejpozději

³⁵⁷ K tomu podrobněji SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Historie benediktinského opatství*, s. 16-34. Poněkud odlišně František Musil (autor příslušné kapitoly), který bojanovský újezd považuje za pozdější královskou donaci vilémovskému klášteru. FELCMAN, O. (ed.): *Dějiny východních Čech v*, s. 361.

³⁵⁸ TEPLÝ, J.: *Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“*, s. 9-32.

od 12. století existovala Chotěboř.³⁵⁹ Západní hranicí tohoto území byl Břevnický potok s jeho přítoky ústící do Sázavy, která tvořila jižní hranici. V jihozápadním cípu se nacházel Brod, na východě se hranice tohoto území kryla se zemskou hranicí Moravy, která ještě v této době nebyla zcela ustálená. Hraničním místem se stal nově založený cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou.³⁶⁰ Rozhraní mezi majetky Smila z Lichtenburka a jeho mladšího bratra Častolova vymezoval Jitkovský potok, což se také dozvídáme až na základě analýzy pozdějších pramenů.

Existence dalších újezdů je již explicitně zachycena v písemných pramenech. Severně od držav Lichtenburků se nacházel libický újezd, který byl vymezen řekami Kamenicí (dnes Chrudimkou), Pálavou, Oslavou a Doubravkou, jejímž údolím procházela tzv. Libická cesta. Poprvé je zmíněn již krátce před polovinou 12. století, kdy jej kníže Soběslav I. věnoval do užívání olomouckým biskupům. Listina samotná se hlásí do let 1146-1148, ale jedná se o středověké falzum patrně z první poloviny 13. století, její obsah se nicméně zdá být věrohodný.³⁶¹ Severním směrem pak přímo navazoval bojanovský újezd v ohybu řeky Kamenice (Chrudimky), který od vilémovského kláštera získali roku 1329 Lichtenburkové.³⁶²

Tyto újezdy vznikly v Čechách v dotykovém prostoru s moravskou zemskou hranicí. Ronovci tedy kromě hraničního Žitavska působili i na neméně hraničním Havlíčkobrodsku. To, že se Brod nacházel „*in metis Boemie et Moravie*“, na hranicích Čech a Moravy, je koneckonců explicitně uvedeno v panovnické listině z roku 1269.³⁶³ V tomto směru přímo navázali na působení Jana (I.) z Polné, protože Polná náležela ve středověku ještě k Čechám. Na slavné Komenského mapě Moravy z roku 1627 je veduta Polné umístěna zcela záměrně ne proto, že se jednalo o významné moravské město, ale z toho důvodu, že se jen nedávno stala moravským městem. Lichtenburkové dokonce převzali i kontakty s moravským rodem Přibyslava z Křižanova, byť už přímo v rovině alianční politiky. Je proto na místě položit si otázku, zda působení Ronovců v této oblasti nebylo přímým zájmem českého panovníka. K jejímu zodpovězení by nicméně bylo zapotřebí provést širší analýzu a pokud možno z obou stran zemského pomezí. Sledovat lze zatím jen obecnou snahu o ustálení těchto hranic, s čímž jistě

³⁵⁹ SOMER, T.: *Dějiny Chotěboře do roku 1331*, s. 34-56.

³⁶⁰ K zemské hranici CHLÁDEK, O.: *Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice*, s. 144-160; TOPLOVÁ (NOVOTNÁ), M.: *Vývoj Českomoravské hranice*, s. 307-360; SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské hranice*, s. 52-81.

³⁶¹ CDB I., č. 158, s. 163-165; SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské hranice*; více zejména ke vztahu libického újezdu k olomouckému biskupství HRABOVÁ, L.: *Ekonomika feudální državy*, zejm. s. 25-27.

³⁶² RBM III., č. 1518, s. 594-595. Konkrétně Jindřich (II.) z Lichtenburka, vnuk Smila.

³⁶³ CDB V. 2, č. 579, s. 161.

souvisí i lokace (zemsky) českého města Poličky pravděpodobně roku 1265 na území, které dříve ve středověku náleželo k Moravě.³⁶⁴

3.2 *Melioratio terrae*

Po polovině 13. století můžeme Smila z Lichtenburka jednoznačně považovat za významného pozemkového vlastníka. To na druhou stranu automaticky neznamená, že se jednalo o velmi bohatého člověka, zvláště pokud si uvědomíme, že v primárně agrární společnosti se jeho majetky nacházely většinou v málo úrodné oblasti dnešního Havlíčkobrodsko. Co dělat se sice rozsáhlým, nicméně evidentně nepříliš výnosným pozemkovým fondem? Pokud využijeme analogie dnešního jazyka, výnosy takového půdního vybavení bylo potřeba optimalizovat, zlepšit, meliorovat. Právě v tomto procesu byli Ronovci poměrně zkušení – před polovinou 13. století stačí stručně zrekapitulovat výsledky jejich působení v dolním Poohří (emfyteutické vysazení lidnatých Lovosic) či na Žitavsku. První zmíněnou oblast lze charakterizovat jako starou sídelní ekumenu s napojením na dálkový obchod, velmi úrodnou a vzhledem ke své centrální poloze v Čechách také poměrně bezpečnou. Žitavsko (Záhvozd) se ve 13. století nacházelo na tehdy pohyblivé zemské hranici, takže možnosti jeho rozvoje byly z tohoto pohledu poněkud limitovány. Podobně omezené byly pravděpodobně i možnosti rozvoje v okolí Lichnice. Vzhledem k tomu, že se jednalo o starou sídelní oblast, lze předpokládat již v polovině 13. století komplikovanou a roztržštěnou majetkovou situaci, která značně omezovala možnosti optimalizace zdejších majetků, protože v tomto procesu hrála poměrně významnou roli kompaktnost držav. Z toho důvodu je zde možné pozorovat aktivní snahy Lichtenburků směrem ke scelování majetků, nicméně až po smrti dynastie rodu.

Specifikem Havlíčkobrodsko byl jeho montánní charakter, který do jisté míry determinoval jeho vývoj ve 13. století. Už zde je ale třeba upozornit na jednu závažnou věc. Vlastnictví pozemků, pod kterými se dobývaly stříbrné rudy, v žádném případě neznamenalo obrovský zdroj bohatství. Tento stav naopak automaticky znamenal kumulaci problémů všeho druhu. Na druhou stranu majitel pozemků měl již po polovině 13. století nárok na jistou část výnosu ze zde probíhající těžby. Celá problematika je

³⁶⁴ CDB V. 1, č. 457, s. 673-677.

sice velmi komplikovaná, relativně veliké množství dochovaných písemných pramenů ale umožňuje na některé zásadní otázky podat uspokojivou odpověď.

3.2.1 Nejbohatší šlechtic a uzurpátor urbury?

Smil z Lichtenburka bývá v literatuře často označován za nejbohatšího šlechtice své doby.³⁶⁵ K tomu mu měly dopomoci zejména zisky z těžby stříbra, která zřejmě již od 40. let 13. století na Havlíčkobrodsku aktivně probíhala. Stříbrné rudy se zde nejen těžily, ale též ve velkém zpracovávaly. Nejvýznamnější těžební a zpracovatelské lokality se nacházely v blízkosti Sázavy mezi Brodem a Přibyslaví (Utín, Stříbrné Hory), jižně od Brodu v okolí dnešního Svatého Kříže, podél potoka Šlapanky severně od Šlapanova a v okolí (České) Bělé a dále směrem na jih podél Borovského potoka.³⁶⁶ V samotném Brodě se ke všemu nacházela jedna z nejvýznamnějších mincoven v království. Protože v tomto regionu těžba a zpracování stříbrných rud kulminovaly právě za života Smila z Lichtenburka, zdá se být takové tvrzení vcelku logické, zvláště pokud k němu přidáme i naprostou ignoraci zeměpanských práv, která mu je také často přičítána. Dochované písemné prameny nicméně podávají poněkud odlišný obraz, který se pokusím přiblížit. Pro jeho rozklíčování je nicméně potřeba pochopit některé širší souvislosti.

Někdy ve 12. století započal v západní Evropě proces, který v konečném důsledku změnil tvář nejen Evropy, ale i celého světa. Navenek se projevil zejména bouřlivým rozvojem měst v oblastech s delší urbánní tradicí (zejména v severní Itálii) a vznikem měst v oblastech, které urbanizaci ještě nikdy nezažily. Další stránku tohoto vývoje představoval rozvoj obchodních vztahů, a to jak lokálních, tak i dálkových. To vedlo k nastartování dalšího dlouhodobého procesu, který pokračuje v absurdní formě až dodnes, k postupné monetarizaci společnosti. Dlouhé 13. století proto bývá označováno za období „obchodní revoluce“ či přímo za „století peněz“.³⁶⁷ Tyto procesy spojené dohromady vyvolaly obrovskou poptávku po mincovních kovech, zejména stříbru, což ovšem narazilo na poměrně závažný problém. Nového stříbra bylo ještě ve 12. století žalostně málo a onen „hlad po stříbru“, který sužoval celou Evropu, nebylo

³⁶⁵ Např. KUTHAN, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 254.

³⁶⁶ ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum terénních stop*, s. 121-144.

³⁶⁷ Pojem obchodní revoluce 13. století používá SPUFFORD, P.: *Money and its use in medieval Europe*, s. 109-266. 13. století jako století peněz charakterizuje LE GOFF, J.: *Geld im Mittelalter*, s. 38-59.

čím zasytit.³⁶⁸ Rostoucí poptávka vyvolala tlak na aktivní prospekci nových nalezišť rud drahých kovů, ale zároveň umožnila těžít a zpracovávat i méně kvalitní rudy, které by dříve neslibovaly kýžený zisk. První vlašťovkou nových bohatých nalezišť se stal v 60. letech 12. století saský Freiberg. V pořadí druhou klíčovou oblastí Evropy, kde se získávalo nové stříbro, se stalo od 30. či od samého počátku 40. let 13. století širší Jihlavsko, během 13. století se k novým významným nalezištím přidala Sardinie (zejména Iglesias v jihozápadní části ostrova), Horní Uhry (Banská Štiavnica, Gelnica), Sedmihradsko (Rodna) či srbské Brskovo (dnes v Černé Hoře). Počátky těžby stříbrných rud v okolí dnešní Kutné Hory spadají až do sklonku 13. století.³⁶⁹

Viz obr. 15

Význam nalezení a exploatace stříbrných rud na Vysočině z tohoto úhlu pohledu daleko překračoval regionální souřadnice a není se proto čemu divit, že značná pozornost začala být věnována samotné organizaci těžby a zpracování stříbrných rud a mincovnictví, s čímž úzce souvisí otázka horního regálu a urbury. Původ horního regálu není zcela zřejmý. Rostislav Nový dospěl k názoru, že regální právo panovníka k horám se vytvářelo ve 13. století nově, autonomně ze zeměpanského pozemkového regálu.³⁷⁰ Takové vymezení je sice dost vágní, ale rámcově s ním lze souhlasit.

Horní regál, tedy nárok k rudnému bohatství, byl ve 13. století oddělen od vlastnictví půdy. Král si, alespoň teoreticky, činil nárok na vše, co se nacházelo pod zemí, nicméně nebylo v jeho možnostech toto bohatství reálně exploatovat, takže v konečném důsledku by mu bylo k ničemu (nehledě na to, že bez prospekce by o něm ani nevěděl). V praxi se tedy uplatňoval poněkud jiný mechanismus. Každý měl právo rudy drahých kovů hledat, a pokud je našel, žádný majitel půdy mu nesměl bránit v jejich těžbě. Nálezci rudné žíly náleželo přednostní právo k jejímu dalšímu využití, ovšem musel splnit závazky k vlastníkovu půdy a zároveň i k panovníkovi.³⁷¹ Králi náležel z vytěženého stříbra řádný díl, tzv. urbura, která představovala zhruba osminu

³⁶⁸ KIERSNOWSKI, R.: *Wielka reforma monetarna I.*, s. 30.

³⁶⁹ SPUFFORD, P.: *Money and its use in medieval Europe*, s. 109-131; BLANCHARD, I.: *Mining, Metallurgy and Minting III.*, s. 925-933; GÜNDISCH, K. G.: *Rodenau im 13. Jahrhundert*, s. 66-71.

³⁷⁰ NOVÝ, R.: *Organizace*.

³⁷¹ ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 310.

výnosu, i když tento podíl se často regionálně i časově lišil.³⁷² Velmi důležité bylo též výhradní právo panovníka na výkup drahého kovu.³⁷³

Odhadnout výnosy urbury není snadné. Na základě formulářů i autentických pramenů se o to pokusil Rostislav Nový. Podle jeho odhadu nepřekračoval zeměpanský zisk z urbury ve 13. století 5 000–6 000 hřiven stříbra ročně.³⁷⁴ Právo razit mince měl pouze zeměpán, který je mohl propůjčovat (pronajímat) i jiným subjektům. Mince se legálně razily pouze v mincovnách, které panovník často pronajímal, ve 13. století to byla běžná praxe. Většinou se mincovny pronajímal na dobu jednoho roku. Před rokem 1300 se na území českých zemí předpokládá existence 17 mincoven, ale jejich množství mohlo být i vyšší.³⁷⁵

Správu nad řádným fungováním mincoven a dohled nad urburou vykonávala síť zeměpanských úředníků, která se v průběhu 13. století a zejména od jeho druhé poloviny v jednotlivých detailech proměňovala. Důležitější je, že tyto úřady (ať se jednalo o správce mince, mincmistry, urburěře atd.) byly většinou pronajímány na dobu určitou (zpravidla na jeden rok) a často vícečlenným konsorciím (obvykle dvou až čtyřčlenným).³⁷⁶ Symptomatickým jevem pak bylo, že většina těchto úředníků (nájemníků úřadů) se rekrutovala z řad rodícího se městského patriciátu. Jistě to není žádná náhoda, protože horní správa prorůstala do městské samosprávy horních středisek. Výsostné postavení v tomto ohledu pak po celé 13. století držela Jihlava.³⁷⁷

Viz obr. 16

Způsob organizace těžby, hutnění a mincovnictví na Brodsku zaměstnává již více generací historiků. Přesto tato otázka dodnes není důsledně zodpovězena. Problém je o to složitější, že má dvojí kořeny. První představuje obecná problematika vývoje regálních práv v průběhu 13. století, tato otázka je dodnes otevřená. Druhý kořen problému tkví v soukromé podstatě vlastnictví půdy, pod kterou byl drahý kov ukryt. V případě Lichtenburků se jednalo o precedentní případ. Nikdy předtím se nestalo, aby bylo tak rozsáhlé nerostné bohatství ukryto pod zemí, která nepatřila panovníkovi.

³⁷² JAN, L.: *Václav II.*, s. 116.

³⁷³ KOŘAN, J.: *Přehledné dějiny československého hornictví*, s. 80.

³⁷⁴ NOVÝ, R.: *Organizace*.

³⁷⁵ TAMTÉŽ; stov. JAN, L.: *Václav II.*, s. 116.

³⁷⁶ JAN, L.: *Václav II.*, s. 116.

³⁷⁷ NOVÝ, R.: *Organizace*; srovnej ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 310-312.

Pokud ovšem budeme tuto otázku nahlížet prizmatem dobových pramenů, zjistíme, že tento problém ve skutečnosti neexistoval.³⁷⁸ V nedávné době upozornil na nutnost revize vztahů mezi Lichtenburky a panovníkem Jiří Doležel.³⁷⁹ Tato část práce sice nemůže v plné míře revidovat celou problematiku, ale doufám, že alespoň částečně se mi podaří tento úkol naplnit.

Hned první písemná zmínka o dobývání stříbra na Brodsku z 5. listopadu 1257 obdržela nálepku „důkaz o uzurpaci zeměpanských práv“.³⁸⁰ Rostislav Nový se zaměřil na fakt, že tato listina, ve které Smil z Lichtenburka věnoval jistou část výnosů z dolů na svém území třem cisterciáckým klášterům, postrádá jakékoliv povolení zeměpanských orgánů. Tedy, že Smil z Lichtenburka přistupoval k těžbě ze stejné pozice jako panovník sám. Z listiny ovšem není zcela zřejmé, jakou část to vlastně Smil z Lichtenburka zmiňovaným klášterům věnuje. V ní se píše pouze to, že jim věnuje „*decimam omnium reddituum et proventuum*“, tedy desetinu všech příjmů a výnosů, které z dolů v Brodě, Bělé, Šlapanově a Přibyslavi obdrží pan Smil či v budoucnosti jeho dědicové.³⁸¹ Z absence zeměpanských úředníků na této listině nemusíme hned uvažovat o uzurpaci regálních práv. Pan Smil totiž věnoval část svých výnosů, nikoliv část z celkového množství vytěženého kovu. Fakt, že na listině nefigurovali královští úředníci, můžeme vyložit prostě tak, že pan Smil věnoval část toho, co mu právem náleželo, na co měl legální nárok. Jejich přítomnost by naopak byla zcela nadbytečná. Jediné, co není z této listiny zcela zřejmé, je to, na jakou část z výnosu stříbrných dolů na svém území měl pan Smil legální nárok. Právě tato otázka je klíčová.

Odpověď na ni částečně poodhaluje listina z 25. října 1258.³⁸² V této listině mincmistr Jindřich Pták potvrdil předchozí rozhodnutí mincmistra Eberharda o přináležitosti několika dolů Theoderiku (Dětřichu) Freiberskému. Ten byl přitom povinen poskytnout králi, panu Smilovi a příslušným měšťanům lány, které jim podle práva náleží.³⁸³ V této souvislosti se jednalo o horní lány, tedy ve své podstatě o konkrétní části vyměřeného těžebního pole, což se *de facto* rovnalo nároku na část

³⁷⁸ Např. J. V. Šimák uváděl, že výnos stříbrných hor „(...) učinil z pánů (tj. Lichtenburků, pozn. T. S.) načas nejbohatší rod český a nejštědřejší dobrodince církve“, přitom ovšem připouští, že v otázkách rozdělení výnosu z dolů zatím není jasno. ŠIMÁK, J. V.: *České dějiny I.* 5, s. 1207.

³⁷⁹ DOLEŽEL, J.: *Brněnský měšťan Henning*.

³⁸⁰ CDB V. 1, č. 138, s. 222-223; NOVÝ, R.: *Organizace*.

³⁸¹ CDB V. 1, č. 138, s. 223.

³⁸² CDB V. 1, č. 167, s. 266-268.

³⁸³ V listině vyjmenované hory mu náležely „*sub hac forma, quod sibi cum omnibus laneis domini regis, domini Zmilonis et civium omni iure iuste proprietatis debeant subservire*“. CDB V. 1, č. 167, s. 267.

vytěžené rudy. Tento fakt byl až donedávna v literatuře důsledně obcházen.³⁸⁴ Přítom tato listina vydaná přímo mincmistrem potvrzuje jednak přítomnost zeměpanských úředníků na majetcích Smila z Lichtenburka a jednak přiznává panu Smilovi legální nárok na část výnosů z dolů na jeho území. O jak velikou část se jednalo, listina neuvádí, což znamená pouze to, že velikost této části byla všeobecně známá a uznávaná, nebylo ji potřeba konkretizovat.

Tento stav dále potvrzuje panovnická listina, která byla vydaná 9. ledna 1261 přímo v Brodě.³⁸⁵ V této listině král osvobodil dvě štoly výše jmenovaného Dětřicha Freiberského od jakékoliv pravomoci horenských a mincovních úřadů pro Moravu při zachování stávajících práv krále a pana Smila. Přítomnost panovníka v poddanském městě je sama o sobě přinejmenším neobvyklá. Rostislav Nový za ní viděl snahu Přemysla o odstranění uzurpace zeměpanských práv. Situace ovšem působí daleko méně konspirativně, pokud si uvědomíme, že Brod byl po Jihlavě nejen nejdůležitějším horním centrem, ale zároveň jednou z nejvýznamnějších mincoven v zemi, pravděpodobně nejvýznamnější v samotných Čechách.³⁸⁶ Brod měl být zároveň i těžištěm zájmu mincmistrovského konsorcia pro Čechy.³⁸⁷ Protože právě do počátku šedesátých let 13. století spadá mincovní reforma Přemysla Otakara II., účel příjezdu panovníka do nejdůležitějšího centra těžby i mincování v Čechách nejspíše souvisel právě s vyřešením některých problémů, které reformu provázely.³⁸⁸ Jediná nová

³⁸⁴ V nedávné době tento fakt správně konstatoval až Libor Jan. Pouze si nejsem jist jeho výkladem toho, že příslušné lány pro měšťany se týkají pouze Brodu. Podle mého názoru náležel tento měšťanský lán tomu hornímu středisku, v jehož obvodě se zrovna příslušný důl nacházel. V této době již známe rozdělení oblasti mezi Brod, Bělou, Šlapanov a Příbyslav (která již náležela do majetku Smilova bratra Častolova – Čeňka). JAN, L.: *Václav II.*, s. 101-102.

³⁸⁵ CDB V. 2, č. 252, s. 384-385.

³⁸⁶ V kontrastu s předpokládaným významem zdejší mincovny stojí počet pramenů, které nás o ní informují. Dokonce ještě na počátku 20. století probíhala diskuse, zda vůbec bylo v Brodě mincováno. V roce 1917 se Emanuel Leminger o možnosti existence mincovny v Brodě vyjadřoval velmi opatrně a spíše negativně. LEMINGER, E.: *Bylo-li v Německém Brodě mincováno*, s. 86-87. O existenci mincovny dnes není potřeba pochybovat. Už jen výskyt dvou pruběrů ve svědečné řadě listiny z roku 1281 je sám o sobě dost přesvědčivým argumentem (*Claricius examinador, Cristianus examinador*); RBM II., č. 1240, s. 536-537; srovnej DOLEŽEL, J.: *Brněnský měšťan Henning*. Zde zejména v pozn. 16 odkazuje na další literaturu k této i jinak velmi zajímavé listině. Zcela jasně pak hovoří text jednoho formuláře, který je určen dvěma neznámým adresátům a pronajímá se jím mince v Českém království společně s urbou včteně mincovny v Brodě (*monetam nostram per regnum nostrum Bohemie, quibus hoc anno specialiter ferrum in Broda inclusimus ... cum urbora monetam*). RBM II., č. 2331, s. 1010-1011. O existenci mincovny v Brodě nejnověji i JAN, L.: *Václav II.*, s. 97-98.

³⁸⁷ JAN, L.: *Václav II.*, s. 102-103.

³⁸⁸ O měnové reformě Přemysla Otakara II. např. JANÁČEK, J.: *Stříbro a ekonomika*; PÁNEK, I.: *Das Münzvermächtnis*; CACH, F.: *Nejstarší české mince III.*, s. 18-19.

informace, která z listiny vyplývá, je existence kompetenčních sporů českých a moravských mincovních a horních orgánů na území Brodska.³⁸⁹

Pregnantně tento legální nárok na část vytěžené rudy pro majitele půdy specifikuje až privilegium města Brodu z roku 1278. V paragrafu 67 se píše, že kdo nalezne novou horu, bude mu měřeno sedm lánů a k nim budou přiměřeny dva lány královské, dva lány panské a dva lány měšťanské.³⁹⁰ Lány jsou zde opět použity ve smyslu horní míry. Vyjádřeno číselně, vlastníkům pozemků teoreticky patřily v tomto případě $\frac{2}{13}$ výnosů z dolů, tedy necelá sedmina.³⁹¹ Protože v úvodu tohoto privilegia je uvedeno, že tato práva město Brod užívalo již od dob pana Smila,³⁹² můžeme předpokládat, že právě tuto část výnosu z dolů Lichtenburkové právem pobírali nejpozději od roku 1257. Nemohu tedy zcela souhlasit s Jiřím Vosáhlem, který tvrdí, že přiměřování panského lánů je poprvé zmíněno až roku 1278.³⁹³ S tímto podílem se počítalo již více než 20 let před vydáním tohoto privilegia, ale až zde bylo poprvé přesně písemně stanoveno.

S částí výnosů pro vlastníky půdy, na kterých se nacházela dobývací díla, se setkáváme i v dalších listinách. V listině z roku 1281 se výslovně hovoří o lánech královských, Smilových, panských a měšťanských.³⁹⁴ Z dikce listiny není zcela jasné, proč se zvlášť vyměřovaly *laneis Zmilonis* a zvlášť panské lány. Mohlo by se jednat o nároky Smilova stejnojmenného syna, který v této době ještě žil, ale také se mohlo jednat o onu část výnosu, kterou Smil z Lichtenburka věnoval roku 1257 třem cisterciáckým klášterům a touto povinností zavázal i *heredes nostri* [Smila – T. S.] *in futurum*, tedy své dědice (budoucí majitele těchto pozemků) do budoucna.³⁹⁵

Z pozdějších pramenů je zřejmé, že exploatace stříbra na Brodsku měla silně sestupnou tendenci.³⁹⁶ To samozřejmě ovlivnilo i zisky pozemkové vrchnosti, které

³⁸⁹ Viz zejména JAN, L.: *Václav II.*, s. 103.

³⁹⁰ CDB V. 2, č. 873, s. 602; „*Si quis invenerit novum montem, mensurentur sibi septem lanei et ex utraque parte mensuretur domino regi laneus, postea domino Heinricho et fratribus suis primo dictis, postea iuratis laneus unus sicut regi.*“

³⁹¹ Srovnej též VOSÁHLO, J.: *Metody vyhledávání.*

³⁹² CDB V. 2, č. 873, s. 596, „(...) quibus ex antiquo cecedente dilecto domino et patre nostro Zmilone (...)“.

³⁹³ VOSÁHLO, J.: *Metody vyhledávání.*

³⁹⁴ Tedy: „*applicatis laneis regalibus, Zmilonis, dominorum, ac civium*“, CDB VI. 1, č. 143, s. 191. Shodně i ve starší edici Kašpara Sternberka: „*Applicatis laneis Regalibus. Zmilonis. Dominorum ac Civium*“, *Umriss einer Geschichte der böhmische Bergwerke*, č. 41, s. 58.

³⁹⁵ CDB V. 1, č. 138, s. 222.

³⁹⁶ Zajímavé je sledovat i změnu symboliky na městské pečeti Brodu. Zatímco první dochovaný typ městské pečeti, použitý v roce 1269, obsahuje první vyobrazení hornických nástrojů, mlátka a želízka, z dalšího typu pečeti, poprvé doloženého v roce 1304, se již tyto nástroje neobjevují. SOCHR, J.: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*, s. 13-31.

upadaly úměrně s poklesem objemu těžby. Přesto je zřejmé, že právní nárok na tyto zisky nikdy nezanikl a například i při transakcích se zaniklými doly se s nimi stále počítalo, jak dokazuje listina z 22. ledna 1303.³⁹⁷

Organizace těžby na Jihlavsku a Havlíčkobrodsku byla téměř identická jen s tím rozdílem, že Jihlava byla moravským městem, kdežto Brod patřil do Čech. Dalším rozdílem byl fakt, že na Havlíčkobrodsku patřila většina půdy soukromým vlastníkům. V souvislosti s organizací těžby v obou regionech je potřeba zmínit osobu mincmistra Eberharda. V klíčovém období vzniku horní správy u nás, v padesátých a šedesátých letech 13. století, figuroval Eberhard jako horní podnikatel, královský úředník a jihlavský patricij. Bezpochyby se podílel na tvorbě jihlavského práva. Eberhard se ovšem aktivně účastnil i horního podnikání na Brodsku. Není vůbec vyloučeno, že se podílel na lokaci samotného Brodu. Ve slavném brodském privilegii je dokonce výslovně zmíněno pole starého Eberharda, které se nacházelo v bezprostřední blízkosti Brodu.³⁹⁸

Smil z Lichtenburka a mincmistr Eberhard se bezpochyby osobně znali a jejich vzájemný vztah by se dal charakterizovat jako oboustranně výhodný. Dokonce je možné uvažovat i o tom, že se jednalo o vztah důvěrnější, snad přímo přátelský.³⁹⁹ Na listině, kterou Smil z Lichtenburka vydal 1. ledna 1259, je Eberhard označen jako „*dilectus compater noster Eberardus*“, tedy „milý náš kmotr Eberhard“.⁴⁰⁰ František Hoffmann se domníval, že se jednalo o kmotra přímo Smila z Lichtenburka, což je ale prakticky vyloučeno, protože Eberhard nemohl být o mnoho starší než pan Smil.⁴⁰¹ Pravděpodobnější je, že se jednalo o poměr „mezi zástupcem dítěte při křtu a otcem pokřtěného dítěte“, tedy o kmotra některého ze Smilových synů.⁴⁰² Nebyl by to jediný případ, kdy si Lichtenburkové zvolili za kmotra sice bohatého a vlivného, nicméně nikoliv urozeného muže. V roce 1289 naprosto stejně oslovil Jindřich z Lichtenburka brodského rychtáře Wernhera Rybáře.⁴⁰³ Opět se s největší pravděpodobností nejednalo

³⁹⁷ RBM II, č. 1948, s. 838.

³⁹⁸ CDB V. 2, č. 873, s. 602; *agri domini Eberhardi Antiqui*. Zda se skutečně jednalo o pole mincmistra Eberharda, není zřejmé.

³⁹⁹ Rozhodně ne tak přátelský, jak jej ve svém románu popisuje VANDAS, Jiří J.: *Eberhard*.

⁴⁰⁰ CDB V. 1, č. 175, s. 281.

⁴⁰¹ HOFFMANN, F.: *Mincmistr Eberhard*. Daleko pravděpodobnější ale je názor Jana Urbana a Libora Jana, že byl kmotrem až jednoho (či více) z jeho synů. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 92; JAN, L.: *Václav II.*, s. 102.

⁴⁰² Heslo *compater* viz LB 6, s. 798.

⁴⁰³ CIM II., č. 42, s. 107-108, zde chybně vydavatel Heiman označen za Rajmunda z Lichtenburka, což není možné, protože ten vystupuje jako svědek ve svědečné řadě a listina je opatřena pečeti Jindřicha z

o jeho vlastního kmotra, v době narození Jindřicha ještě Lichtenburkové na Vysočině nepůsobili. Středověký výraz *compater* však nemusel vždy vyjadřovat vztah kmotrovství (v poměru ke křtu), ale mohlo se jednat i o přátelské oslovení a dokonce (s otazníkem) o vztah vyplývající „ze společných zájmů na důlním podnikání“.⁴⁰⁴ Výraz *compater* byl ve smyslu označení blízkého přítele (nikoliv kmotra při křtu) poměrně často používán i v listinách Přemysla Otakara II.⁴⁰⁵ Je tedy na místě položit si otázku, zda by si vznešený baron českého království vybral za kmotra nějakého neurozence, byť bezpochyby mimořádně bohatého a vlivného. Osobně se domnívám, že nikoliv, ale osobní pocity by neměly zasahovat do vědeckých prací, proto tuto otázku ponechme i nadále otevřenou.

Brodské privilegium z roku 1278 vykazuje jasnou závislost na jihlavském právu, za čímž je možné sledovat i působení mincmistra Eberharda. Není důvod pochybovat, že právem, které bylo v případě Brodu kodifikováno až roku 1278, se město řídilo i za života Smila z Lichtenburka, jak je v listině také avizováno. Tuto skutečnost potvrzují i jiní badatelé.⁴⁰⁶

Organizace těžby stříbra na panství Lichtenburků probíhala velmi obdobně jako na Jihlavsku. Zřejmě již velmi záhy po polovině 13. století se řídila i stejnými právními předpisy. Veškerá těžba stříbra i mincování v Brodě bylo pod dozorem zeměpanských úředníků, jejichž kontinuální přítomnost je pramenně doložená. Na správě hor, podobně jako v Jihlavě, se podílela i městská samospráva horních měst. Samotná těžba stříbra pak byla v rukou bohatých podnikatelů, kteří jsou vesměs v literatuře známí. Ojedinelé odlišnosti vyplývaly z kompetenčních sporů českých a moravských horenských a mincovních úředníků a ze soukromé povahy vlastnictví pozemků. Vlastníkům těchto pozemků, tedy Lichtenburkům, připadal z těžby stříbra na jejich území řádný a zcela legální podíl, který zřejmě po celou dobu probíhající těžby představoval teoreticky $\frac{2}{13}$ výnosů těchto dolů.⁴⁰⁷ Spíše než o zisk se ovšem jednalo o jakési kompenzace pozemkovému majiteli. Ten byl povinen nejen umožnit horníkům těžit kdekoliv na svých statcích, ale dokonce pro ně musel zajistit dodávky dřeva a udržovat schůdné

Lichtenburka; zkrácená verze této listiny se nalézá též v RBM II., č. 1476, s. 637-638; viz též *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře I.*, č. 437, s. 173.

⁴⁰⁴ LB 6, s. 798.

⁴⁰⁵ BARCIAK, A.: *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otkokara II.*, s. 94.

⁴⁰⁶ JANGL, L.: *K otázce jihlavského privilegia*, s. 15-41.

⁴⁰⁷ Kořan obecně vyčíslil výnos z „panského lánů“ na $\frac{1}{32}$ z výnosu dolů. KOŘAN, J.: *Přehledné dějiny československého hornictví*, s. 80-81. Pro obecný charakter tohoto díla a časovou neurčitost nemůžeme tento Kořanův údaj ani verifikovat, ani použít na zisk Lichtenburků.

cesty.⁴⁰⁸ Nikde jsem se nesetkal se snahou obrátit panovníka o jeho práva. Panovníkův podíl z těžby, urbura, nebyl nikdy zpochybněn a byl vždy ctěn a dodržován, označení Smila z Lichtenburka jako uzurpátora urbury nemá v pramenech žádnou oporu, stejně jako jeho označení za horního podnikatele, kterým nikdy ve skutečnosti nebyl.⁴⁰⁹ Ve vztahu k příjmům z horního podnikání lze Smila charakterizovat pouze jako rentiéra.

Předchozí výklad jsem uzavřel tvrzením, že Lichtenburkové ctili a dodržovali všechna zeměpanská práva, která se týkala těžby a mincování. V literatuře je ovšem známý fakt, že při amatérských výkopech na zřícenině hradu Ronovec byly nalezeny tři nezmincované mincovní střížky včetně kusu plechu, z kterého byly střížky vystřiženy.⁴¹⁰ Takto podaný důkaz nabízí těžko jiné vysvětlení, než že se jednalo o falešné mincování. Kdyby se prokázalo, že se jednalo o mincování ze 13. století, předchozí závěr by pozbyl platnosti. Dva střížky i kousky plechu jsou dodnes uloženy v muzeu v Dolní Krupé, kde je také i posudek numismatika – Zdeňky Nemeškalové, který byl zhotoven na žádost Tomáše Durdíka v roce 1973.

Z popisu střížků, ale i z jejich reálné velikosti je zřejmé, že pokud se mělo jednat o falešné mincování, měly být falšovány drobné peníze, s největší pravděpodobností parvy grošů.⁴¹¹ Ryzost materiálu sice nebyla stanovena, ale popis „slitina obsahující též stříbro“ i reálná podoba těchto střížků dává tušit, že byla značně nízká.⁴¹² Z vlastností nalezených střížků je zřejmé, že se nemohlo jednat o falšování brakteátových ražeb 13. století. Nalezené střížky je zřejmě možné předběžně datovat až do průběhu 15. století. Ani tímto nálezem tedy pověst Lichtenburků nijak neutrpí.⁴¹³

⁴⁰⁸ TAMTÉŽ.

⁴⁰⁹ Typickou ukázkou životnosti mýtu o porušování zeměpanských práv ze strany Lichtenburků můžeme nalézt v zatím nejnovějším populárním kompendiu o dějinách Havlíčkova Brodu, kde se píše mimo jiné toto: „Smil z Lichtenburka, jeden z mocných feudálů své doby, byl významným oponentem královské moci. Jeho město, Smilův Brod, mělo být protiváhou královského města Jihlavy. Porušování regálu mělo za následek královny sankce. Přemysl Otakar II. nepovolil město ohradit hradbami a listem vydaným 4. června 1269 mu odňal výnosný sklad tržního zboží, který přeložil do Jihlavy.“ NOCAR, P.: *Havlíčkův Brod*, s. 7.

⁴¹⁰ *Výzkumy v Čechách 1971*, s. 14, zprávu podal Tomáš Durdík; srovnej též MALÝ, K. – ROUS, P.: *Ověření*.

⁴¹¹ První střížek má průměr 12 mm a hmotnost 0,365 g, druhý má rozměry 12,7 x 11,3 mm a hmotnost 0,3404 g, třetí průměr 11,5 mm a hmotnost 0,220 g. NEMEŠKALOVÁ, Z.: *Určení mincí nalezených při archeologickém výzkumu*. Naposledy DURDÍK, T. – NEMEŠKALOVÁ, Z.: *Mincovní nálezy na hradě Ronovci*, s. 501-508.

⁴¹² NEMEŠKALOVÁ, Z.: *Určení mincí nalezených při archeologickém výzkumu*.

⁴¹³ Zajímavé je sledovat i lokální pověsti. Samozřejmě by potřebovaly širší rozbor, ale jak se ukazuje, mnohé z nich mají reálný základ. K takovým patří i pověst vztahující se k Ronovci. Podle té zde měla kdysi nějaká žena nalézt truhlu plnou zlata a stříbra, která se ovšem propadla do země ještě předtím, než z ní mohl kdokoliv něco vzít. ALTRICHTER, A.: *Německé lidové pověsti z Havlíčkobrodsko*, pověst č. 269. Samozřejmě nemá smysl uvažovat o plných truhlách, ale je velmi pravděpodobné, že dochovaný nález

Smil z Lichtenburka nebyl uzurpátor urbury, na jeho hradě se za jeho života nepadělaly mince, nikdy se nestal horním podnikatelem a dokonce nebyl majitelem všech pozemků, pod kterými ležela největší naleziště stříbra. Za doby jeho života byl nejvýznamnějším těžebním zpracovatelským střediskem Mittelberg poblíž dnešního Svatého Kříže, který patřil vilémovskému klášteru stejně jako Dlouhá Ves (*Longa Villa*), na jejímž katastru se také nacházely těžební a zpracovatelské areály.⁴¹⁴ Na druhou stranu z pozice majitele půdy měl nárok na část z vytěžené rudy (teoreticky), tedy na část zisku z těžby (prakticky). Na základě výše uvedeného není možné Smila chápat jako stříbrobarona.

3.2.2 Města pana Smila

Smil z Lichtenburka bývá zpravidla spojován se vznikem několika měst na Vysočině a toto tradiční spojení zdá se být výjimečně správné. Jeho nejvýznamnějším městem byl bezpochyby Brod, který je pro období středověku se železnou pravidelností chybně uváděn jako Smilův Brod. Mezi další města patřila Chotěboř, (Česká) Bělá a Šlapanov. Víc jich za života pana Smila nebylo. Všechna tato města spojuje kromě osoby Smila ještě jedna věc: bez výjimky se jednalo o hornická města. Opět se tak dostáváme do pasti ustálených výrazů, které jsou sice běžně používané, nicméně ne vždy zcela správně pochopené. Pro porozumění vztahu Smila z Lichtenburka k jeho městům je proto potřeba opět vysvětlit některé obecné souvislosti, zejména, jak chápat středověké hornické město ve 13. století.

3.2.2.1 Hornické město ve 13. století

13. století je zcela oprávněně považováno za dobu velkých změn. Na tomto místě by bylo zcela zbytečné pokoušet se o jejich výčet. Důležitější však než změny samotné byla jejich organická provázanost. Kořeny jednotlivých procesů často tkví hluboko před dobou 13. století – jako jeden z mnoha příkladů můžeme uvést

nezmínovaných střížků nemusel být ojedinělý a občasné nálezy zpeněžitelných kousků stříbra mohly být dost reálným základem vzniku této pověsti.

⁴¹⁴ CDB V. 1, č. 90, s. 164–165; CDB V. 1, č. 455, s. 671–672; RBM II., č. 2152, s. 929. K rekonstrukci rozsahu těžby a zpracování stříbrných rud zejm. ROUS, P.: *Nález středověké keramiky u osady Ovčín*, s. 124-134; TÝŽ: *Stříbrnorudné hornictví*, s. 49-56; ROUS, P. – MALÝ, K.: *Průzkum*.

zahušťování sídelní struktury a stálý demografický růst. Byla to právě vzájemná interakce jednotlivých elementů, která umožnila onu často zmiňovanou hlubokou proměnu společnosti českých zemí, která kulminovala ve 13. století.⁴¹⁵ Další výklad by nebyl možný bez zachycení některých vztahů mezi dvěma výraznými inovacemi českého 13. století, konkrétně mezi městy a hornictvím, které se v plné míře projeví i na Havlíčkobrodsku a do jisté míry determinovaly jeho budoucí podobu.⁴¹⁶

Bylo by jistě chybou tvrdit, že města i hornictví jsou jevy u nás před 13. stoletím neznámé. Podle ekonomické definice můžeme ve 12. století vcelku bez problémů za města označit podhradí Pražského hradu, Olomouc či Litoměřice a jistě i další.⁴¹⁷ O těžbě stříbra se dozvídáme již na sklonku 12. století,⁴¹⁸ nehledě na archeologicky zachycená rýžoviště zlata na více lokalitách. Na druhou stranu ale nenalzáme před 13. stoletím žádný sídelní útvar, který bychom mohli označit za hornické město či hornické centrum. Co se tedy změnilo?⁴¹⁹

Pokusme se alespoň stručně popsat některé základní vztahy, které propojují města a jejich funkce s hornictvím. Dobře sledovatelným dlouhodobým trendem 13. století bylo postupné prosazování peněžní renty na úkor naturálních dávek a různých služeb. Tento trend však vypovídá o mnohých změnách. Pro příjemce pevně fixované peněžní renty byla velmi důležitá měnová stabilita. Pokud došlo ke snížení hodnoty peněz, snížily se automaticky jeho příjmy. K takovému snižování skutečně pravidelně docházelo prostřednictvím tzv. *renovatio monetae*. Princip byl velmi jednoduchý – zeměpán i několikrát do roka přikázal stáhnout všechny mince z oběhu a takto získaný materiál byl jako pagament použit pro nové ražby. Tyto nové emise ale většinou obsahovaly lehčí zrna, tedy méně stříbra, takže bylo možné ze stejného objemu drahého kovu získat větší počet mincí, které měly nižší hodnotu. Výsledkem těchto pravidelných obměn nakonec bylo to, že domácí ražby na konci 12. století sice po vizuální stránce patří mezi nejkrásnější, reálně se však jednalo spíše o měděné mince s příměsí stříbra. Pro příjemce peněžních dávek tak opravdu 12. století představovalo krizové období – v této souvislosti stačí připomenout neskrývaný odpor, který k výše popsané praxi

⁴¹⁵ KLÁPŠTĚ, J.: *Změna*, s. 9-59.

⁴¹⁶ K problematice definice města obecně zejm. HOFFMANN, F.: *Středověké město*, s. 15; KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 17-44.

⁴¹⁷ K hledání definice (včetně ekonomické) středověkého města mimo naše prostředí viz BARTLETT, R.: *The Making of Europe*, s. 167-172.

⁴¹⁸ CDB I., č. 318, s. 290. Zřejmě se jednalo o nějakou lokalitu poblíž budoucího města Stříbra.

⁴¹⁹ K organizaci hornictví a mincovnictví jsou stále zásadní tyto studie: NOVÝ, R.: *Organizace a vývoj českého mincovnictví*, s. 366-423; JANÁČEK, J.: *Stříbro a ekonomika*, s. 875-906.

vyjádřil již v první čtvrtině 12. století kronikář Kosmas. Pro něj bylo i hromadné umírání přijatelnější než *renovatio*.⁴²⁰

Co se týče stavu domácího mincovnictví, 13. století skutečně znamenalo obrovský pokrok kupředu, byť to na první pohled může vypadat opačně. Již od začátku 13. století nahrazují (být ne všude) krásné románské ražby jakési tenké plíšky ražené jen z jedné strany, většinou bez jakéhokoliv opisu. Po vizuální stránce zřejmý regres, jenže tyto nové ražby, podle jejich nepatrné tloušťky známé jako brakteáty, obsahovaly podstatně více čistého stříbra než jejich předchůdci.⁴²¹ Celé 13. století pak můžeme charakterizovat jako období postupné stabilizace měnového systému (být s jistými výkyvy), který vyústil zaražením pražského groše symbolicky v posledním roce 13. věku. Bylo by proto velikou chybou vnímat zrození groše jako přelomovou inovaci Václava II., jednalo se totiž o vyústění dlouhodobého trendu.

Viz obr. 17

Pro zlepšení stavu domácích mincí byl naprosto klíčový přísun mincovního kovu, tedy stříbra, který musel být pro uspokojení domácí poptávky skutečně masivní. Čím byl zasycen onen „hlad po stříbru“, který trápil celou tehdejší Evropu?⁴²² Obecně existují tři možné cesty vedoucí k zisku mincovního kovu: obchod, vojenské výpravy a hornictví. Poprvé ve středověkých dějinách u nás převládla poslední z výše jmenovaných možností, tedy exploatace vlastních zdrojů. Na tomto místě se vnučuje jedna zásadní otázka: Proč se u nás stříbrné rudy v masovém měřítku těžily až od 13. století? Vždyť stříbra bylo a dodnes je pod zemí ukryto obrovské množství. Proč se tedy s jeho těžbou a zpracováním tak dlouho otálelo? Uspokojivá odpověď na tuto klíčovou otázku stále chybí. Lákavé by bylo spojit rozvoj těžby stříbrných rud s postupem osídlení. Stručně řečeno, budoucí montánní regiony jako Havlíčkobrodsko nebo oblast Jeseníků byly až do 13. století neosídleny, a proto se zde nemohlo začít s těžbou již dříve. Tato představa má ale dvě závažné trhliny. Oba výše zmíněné regiony byly osídleny již nejpozději ve 12. století (o charakteru tohoto osídlení však zatím nemůžeme říci nic přesnějšího) a za druhé, symbol stříbrného bohatství Kutná Hora se nachází ve

⁴²⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 59.

⁴²¹ Na Moravě a snad i jinde se ještě zhruba do poloviny 13. století razily oboustranné denáry fenikového typu, které se však svojí ryzostí nevymykají brakteátovým ražbám. Obecně k domácím ražbám 13. století CACH, F.: *Nejstarší české mince III.*, s. 10-15.

⁴²² K termínu „hlad po stříbru“ viz KIERSNOWSKI, R.: *Wielka reforma monetarna I.*, s. 30.

starém sídelním jádru a přitom se zde s masovou exploatací započalo až někdy v poslední čtvrtině 13. století.

Přijatelnější odpověď nabízí technologické problémy těžby a hutnění stříbrných rud. Představa, že nalezení stříbrných rud automaticky znamenalo zdroj obrovského bohatství, je značně zkreslená. Stříbro je totiž až na velmi řídké výjimky vázáno v rudách a stříbronosné rudy jsou, při vši účtě, prostě kameny. Už samotné rozpoznání těch správných rud vyžadovalo a dodnes vyžaduje zkušené oko odborníka. Když už se samotná ruda našla, stále nebylo vyhráno. Pro získání stříbra je nutné tyto rudy hutnit, což je technologicky asi nejnáročnější krok. Rud totiž existuje i na našem území velké množství a každý druh je třeba hutnit jiným způsobem.⁴²³ Na tomto místě je důležité uvědomit si jeden zásadní fakt. Těžba a zpracování stříbrných rud byl druh podnikání a podnikatel dnes jako i ve 13. století chtěl dosáhnout zisku. To znamená, že konečný zisk musel být vyšší než celkové náklady na těžbu a zpracování rud. Nejvyšší profit nabízely rudy, které bylo možné těžít povrchově a které bylo nejsnadnější hutnit, v našem prostředí to byly bohaté galenitové rudy. Povrchová naleziště galenitových rud však byla brzy vyčerpána, postupně se muselo přikročit k hlubinné těžbě a zpracování komplexních sulfidických rud. To sice celý proces prodražilo, ale stále zaručovalo dostatečný zisk, přestože mnohé lokality byly opuštěny z toho prostého důvodu, že těžba přestávala být bilanční, tedy nikoliv kvůli tomu, že se zdroje vyčerpaly, jak bývá často uváděno. Hlubinná těžba se dostala do dalších potíží ve chvíli, kdy již nebylo možné vodu odvádět samospádem tzv. dědičnými štolami. Mechanické čerpání důlní vody tak představovalo další nutné náklady a na mnoha místech opět zastavení těžby, to už se ale pohybujeme značně za horizontem 13. století.

Pomyslná spirála navzájem se podmiňujících vztahů tak začíná dostávat jasnější obrysy. Podmínkou prosazení peněžní renty byla stabilita domácí měny, která byla podmíněna dostatkem mincovního kovu. Pro zisk nového stříbra byla nutná přítomnost zkušených odborníků, kteří nejenže byli schopni nalézt rentabilní naleziště rud a zajistit jejich hutnění (tedy kteří disponovali potřebným know-how), ale kteří byli zároveň schopni investovat nemalé prostředky do rozvoje celého komplexu jednotlivých procesů, což vyžadovalo i právní zajištění. Postupně se tak formovala skupina lidí, které bychom dnes označili asi jako finančníky. Tito lidé byli schopni půjčovat zeměpánovi velké sumy hotových peněz s tím, že jim byla propůjčena správa mince, urbury nebo

⁴²³ K problematice hutnění stříbrných rud ve 13. století s dalšími odkazy SOMER, T.: *Význam olova*, s. 113-125; k technologické části hutnění zejm. VANĚK, V. – VELEBIL, D.: *Staré hutnictví stříbra*.

obojího a tím byli tito podnikatelé schopni získat půjčené peníze zpět, často s nemalým ziskem. Opět by bylo chybou označovat tuto skupinu lidí za inovaci 13. věku, vždyť to byli právě tito podnikatelé, kteří organizovali (a obohacovali se) na výše popsaném *renovatiu*. Inovací však byl nový způsob finančního podnikání mimo mincovnictví a tou byla právě těžba a hutnění drahých kovů, zejména stříbra. Nyní si můžeme dovolit být trochu konkrétnější. Jedním z nejznámějších podnikatelů v mincovnictví a hornictví byl tzv. mincmistr Eberhard, který u nás působil zejména kolem poloviny 13. století, tedy zhruba ve stejné době jako Smil z Lichtenburka.⁴²⁴ Kromě mincovnictví a hornictví byl Eberhard i lokátorem, a to rozhodně ne nějakých druhořadých lokalit. Jeho nejvýznamnější počín na tomto poli představuje založení Nového Města pražského u sv. Havla. Od svého založení (uvažuje se o třicátých až čtyřicátých letech 13. století) se jednalo o luxusní adresu s věžovými kamennými domy, částečně vydlážděnými ulicemi a vlastním opevněním.⁴²⁵ Podle všeho také založil vesnici Hybrálec (původně Eberhartsdorf) u Jihlavy, nicméně jeho samotné působení v Jihlavě a Brodě je již poněkud nejasné.⁴²⁶

Osobnost mincmistra Eberharda v sobě spojuje finančníka, královského úředníka, lokátora a podnikatele s úzkou vazbou na městské i šlechtické (baronské) prostředí, spojení se Smilem z Lichtenburka jsem popsal výše. Toto propojení jistě není náhodné a v žádném případě ojedinělé. Jaké vazby tedy spojuje mincovní a horní podnikání s městským prostředím? Pojítek můžeme nalézt veliké množství, většina z nich má však společný průsečík – trh, který zároveň představuje jeden z fundamentálních rysů měst obecně.

Postupné prosazování finanční renty totiž kromě dostatku kvalitních mincí vyžadovalo i jejich všeobecnou dosažitelnost a směnitelnost. Plátcí peněžních dávek museli nejprve získat hotové peníze a prakticky jediný způsob, jak toho mohli dosáhnout, byl prodej zemědělských přebytků či jiného zboží na lokálním trhu. To by pochopitelně nebylo možné, kdyby po jejich zboží nebyla patřičná poptávka. Pokud tento vztah pro přehlednost maximálně zestručníme, zemědělské produkty představují žádanou položku pro nezemědělské obyvatelstvo. Hornictví na jednu stranu generovalo mincovní kov, který nakonec našel své uplatnění zejména na trhu, na druhou stranu ale

⁴²⁴ HOFFMANN, F.: *Mincmistr Eberhard*, s. 70-84.

⁴²⁵ O Novém Městě pražském u sv. Havla včetně odkazů na další literaturu VANIČEK, V.: *Velké dějiny II.*, s. 418-420.

⁴²⁶ HOFFMANN, F.: *Mincmistr Eberhard*. K samotnému jihlavskému právu s odkazy na další literaturu JANGL, L.: *K otázce jihlavského privilegia*, s. 15-41.

bylo na trhu bytostně závislé, a to jak na lokálním, tak i dálkovém.⁴²⁷ Celé hornické podnikání, tedy těžba i zpracování rud, totiž vyžadovalo značné množství různě specializované pracovní síly, která nebyla schopná vlastní zemědělské soběstačnosti.⁴²⁸ Pokud mělo někde fungovat hornické středisko, museli mít zde pracující lidé možnost obstarat si vše potřebné na lokálním trhu – ten musel být blízko a musel být schopný tuto poptávku uspokojit. Trh také zčásti zásoboval potřeby pro samotný provoz takových středisek. Dřevo se většinou získávalo z lokálních zdrojů, dřevěné uhlí se v rychle odlesňovaných montánních regionech muselo dovážet z čím dál větší vzdálenosti. Havířské práce (a pochopitelně nejen ty) vyžadovaly železné nástroje – pokud nebylo možné železo získat z lokálních zdrojů, opět se muselo dovážet z větší či menší vzdálenosti. To je však jen velmi stručný výčet základního zboží, které bylo vesměs možné získat z nejbližšího zázemí hornických center.

Hornická střediska však pro svoji existenci vyžadovala i zapojení do dálkového obchodu. O tom poměrně výmluvně svědčí listina z roku 1269, kdy panovník zrušil městu (Havlíčkovu) Brodu právo nuceného skladu na olovo, plátno, slanečky a jiné kupecké zboží, které přesunul do Jihlavy (jedná se o vůbec první zmínku o právu nuceného skladu v Čechách i na Moravě).⁴²⁹ Slanečci jistě představovali zahraniční import, olovo podle všeho také, plátno již s jistým otazníkem. Je zřejmé, že tyto komodity byly určeny právě pro hornická střediska. K čemu sloužily nasolené ryby a plátno, je vcelku zřejmé. Olovo bylo klíčovou surovinou pro hutnění většiny druhů stříbrných rud, bez kterého by nebylo možné získat čisté stříbro. V případě olova tak spatřujeme komoditu přímo strategického významu, a tedy v konečném důsledku dálkový obchod jako jednu z podmínek k získání stříbra z jistých druhů rud. Nutno dodat, že tyto komplexní sulfidické rudy velmi záhy začaly převažovat nad galenitovými, jejichž zpracování se mohlo v jistých případech obejít i bez přidání olova.⁴³⁰

Vzájemná propojenost trhu (lokálního i dálkového) a hornictví je, doufám, již zřejmá. Ta ovšem stále ještě zcela uspokojivě nevysvětluje velmi těsný vztah mezi těžbou a zpracováním rud a městy. Ještě jednou se můžeme obrátit k domácím mincím 13. věku. Cesta od rudy stříbra (tedy ve své podstatě od kusu kamene) k stříbrné minci byla velmi komplikovaná a náročná, a to finančně, energeticky i technologicky – a

⁴²⁷ Zapojení domácího stříbra do dálkového obchodu viz ZAORAL, R.: *České země a Benátky*, s. 75-94.

⁴²⁸ NOVÁČEK, K.: *Hornická sídliště*, s. 158-170.

⁴²⁹ CDB V. 2, č. 590, s. 180-181.

⁴³⁰ K obchodu s olovem včetně další literatury SOMER, T.: *Význam olova*.

samozejmě i organizačně. Potřeba řídit a kontrolovat celý komplex různých procesů, do kterých se zapojovaly různé subjekty s různými právy a povinnostmi, bylo velmi náročné, a to ve více úrovních – od efektivního využití pracovní síly až po zajištění řádného odvádění urbury a jiných poplatků. Organizace mincovnictví pak představovala s trochou nadsázky svět sám pro sebe. Stačí jmenovat jen pár úkonů, které bylo potřeba zajistit: Už při samotné prospekci musel mít prospektor nějaké záruky, že z úspěšně nalezeného těžebního pole bude mít nějaký zisk, jinak by nic nehledal. Objevené naleziště muselo být řádně rozměřeno tak, aby všechny zainteresované strany nebyly poškozovány na svých právech. Hutnění rud muselo být pod patřičným dozorem, jinak hrozil jak odliv čistého stříbra bez zmincování (což ochuzovalo zeměpána stejně tak jako zainteresované mincmistry), tak i nedodržování ryzosti stříbra (z více míst máme doloženy prubířské dílny). O nutnosti dohledu nad mincovnami snad ani není potřeba se zvlášť zmiňovat. V hornických regionech nadto hrozila zvýšená míra zločinnosti, ať už se jednalo o prohřešky ryze „montánního charakteru“ (falšování mince, nedodržování předepsané ryzosti, prodej nezmincovaných slitků etc.), nebo kriminální (vraždy, loupeže, znásilnění). To byly všechno záležitosti, které se musely účinně řešit.⁴³¹

Právě zde můžeme spatřovat jistou výlučnost měst pro právní a správní zajištění organizace celého komplexu horního a mincovního podnikání. Jistě není náhodou, že tzv. jihlavské právo (*privilegium*), tedy na našem území první a nejvýznamnější kodifikace horního práva, je ve své podstatě městským právem, které organicky propojuje městské, horní i trestní právo (zde můžeme zcela pominout diskusi ohledně doby sepsání dochovaných listin jihlavského práva, která není pro toto téma důležitá). Jihlavské právo si v jistých modifikacích vytvořilo samostatný právní okruh, kterým se řídila celá řada (ne vždy montánních) měst.⁴³²

Významná byla i rezidenční funkce měst. Města byla sídlem (či spíše působišťem) zeměpanských úředníků, mincovny se ve 13. století nacházely také výhradně ve městech (např. v Žitavě, Brodě) stejně jako více i méně zámožní podnikatelé v hornictví a mincovnictví. Města byla pochopitelně i sídlem řemesel. Havíři a jiní prostí pracovníci ve městech bydleli ve větším množství prakticky jen

⁴³¹ Z právních kodifikací bylo zcela jistě nejvýznamnější právo, které užívala Jihlava, CDB IV. 1, č. 177, s. 290-328; pozdější český překlad s historickým úvodem HOFMANN, F.: *Jihlavské právo*. Na něm závislé právo (Havlíčková) Brodu CDB V. 2, č. 873, s. 596-604. Jihlavské *privilegium* (listina A) je sice z diplomatického hlediska středověkým falzem ze druhé poloviny 13. století, to ale nijak nesnižuje jeho význam a vliv. MEZNÍK, J.: *Jihlavské privilegium*, s. 3-18. Za dob Václava II. vzniklé *Ius regale montanorum*, které již v sobě neobsahovalo prvky městského práva.

⁴³² HOFMANN, F.: *Středověké město*, s. 275-307.

tehdy, když samotné práce probíhaly buď přímo ve městě, nebo jeho těsném zázemí (Jihlava, Kutná Hora). Jinak je nacházíme zpravidla přímo v hornických střediscích, která vznikala a zanikala podle toho, kde se aktuálně těžilo či hutnilo.

Jak je z výše popsaného patrné, existují různé formy a stupně propojení měst s hornictvím. V zásadě můžeme vysledovat tři základní typy sídel, která lze označit za hornická města. Do skupiny měst, která vznikla v přímé návaznosti na těžbu a zpracování drahých kovů v montánních regionech, můžeme počítat Jihlavu, (Havlíčkův) Brod, Kutnou Horu či Bruntál.

Viz obr. 18

V některých případech je však velmi těžké rozhodnout o „montánnosti“ dané lokality. Typickým případem takového města je Uničov. Už jeho samotná poloha je poněkud mezní – nenachází se přímo v oblasti s výskytem drahých kovů, ale bezprostředně s ní sousedí (Rýmařov je od Uničova vzdálen 20 kilometrů). Přesto bývá Uničov s hornictvím spojován, a to díky listině markraběte Přemysla z roku 1234, která explicitně vymezuje jeho hornický obvod.⁴³³ Podle znění této listiny Uničov spravoval neuvěřitelně rozsáhlou oblast, která od východu k západu měřila zhruba 70 kilometrů. Na západě se táhla až k hranicím Čech, na severu byla vymezena řekou Moravicí a na východě dosahovala až k řece Bystřici.⁴³⁴ Obvykle je tato informace vysvětlována tak, že do nalezišť v okolí Uničova byly kladeny veliké naděje, které se však nakonec ukázaly jako jalové.⁴³⁵ Celou situaci ovšem můžeme posuzovat i jinak. V okolí Bruntálu se nejpozději od počátku 13. století (ale spíše již dříve) získávaly drahé kovy – jak zlato (většinou z rýžovišť), tak i stříbro.⁴³⁶ Je nepochybné, že v širokém okolí probíhaly intenzivní prospektorské práce, které slibovaly možnost nových nalezišť. Ovšem i prospektorská činnost byla dost složitým podnikem, který také musel být patřičně dozorován a spravován.⁴³⁷ Pokud se podrobněji podíváme na mapu, zjistíme, že v době sepsání této listiny se v celém výše vymezeném obvodu nenacházelo jiné město, a tedy jiný subjekt, který by byl schopný tuto agendu zajistit. Nejnovější archeologické

⁴³³ CDB III. 1, č. 76, s. 83.

⁴³⁴ TAMTÉŽ.

⁴³⁵ Např. WIHODA, M.: *Geneze městského zřízení na Moravě*, s. 21-35; ŽEMLIČKA, J.: *Počátky Čech královských*, s. 303.

⁴³⁶ Z nepočetné literatury k těžbě kovů v Jeseníkách NOVÁK, J.: *Poznatky báňsko-historického výzkumu v Jeseníkách*, s. 15-25.

⁴³⁷ K prospektorské činnosti zejména VOSÁHLO, J.: *Metody vyhledávání a průzkumu stříbrnorudných*, s. 29-44.

nálezy (bohužel zatím nepublikované) navíc potvrdily, že přímo v prostoru historického centra města docházelo k tavně stříbra. Nalezl se zde totiž slitek olova z tavicího tyglíku, který je datován do 13. století. Pavel Šlězár to považuje za důkaz, že byl Uničov založen jako hornické město.⁴³⁸ Faktem je, že se stříbrné rudy hutnily většinou v bezprostřední blízkosti místa těžby, nikoliv ve městech samotných a tento nález tak podle mého názoru spíše ukazuje na existenci prubiřské dílny či snad i mincovny.⁴³⁹

V souvislosti s Uničovem a hornictvím se ještě velmi často uvádí zákaz nocování zlatokopů (*aurifode*) na polích, což se většinou vykládá tak, že soužití měšťanů s havíři bylo poněkud neoptimální.⁴⁴⁰ Znění tohoto článku však umožňuje i jiný výklad: „*Statuimus insuper, ne aurifode, qui nobis decimarum solucione tenentur, habitandi seu eciam pernoctandi causa ad villas circumiacentes refugium habere presumant.*“⁴⁴¹ Markrabě zde výslovně zakazuje zlatokopům, kteří mu mají odvádět nějaké desátky, aby v budoucnu hledali ve městě či jeho okolí útočiště. Snad se obával spíše toho, že by se mohli tito zlatokopové vyhýbat placení řádných dávek tak, že by se schovali ve městě či jeho okolí, kde je markraběcí úředníci již nemohli vymáhat.

Můžeme se ovšem ještě zamyslet, proč by jinak chodili tito zlatokopové do Uničova. Jistě, mohli v okolí hledat zlato, marně. Mohli ale také přicházet kvůli trhu, aby na něm získali vše potřebné pro svou další práci, tedy zejména zásoby potravin. Sídlně historická situace v okolí Uničova dovoluje tvrdit, že toto město mělo od 13. století solidní zemědělskou základnu, která podle všeho byla schopna produkovat a distribuovat přebytky.⁴⁴² Okolí Rýmařova či Bruntálu bylo pro zemědělství daleko méně příhodné a jejich zemědělské zázemí nemohlo být schopno uživit větší množství nezemědělského lidu. Uničov jako město tedy opravdu bylo podle všeho založeno kvůli těžbě kovů v Jeseníkách, ale spíše jako obchodní, zemědělské a správní středisko širšího okolí, tedy nikoliv jako regionální (lokální) hornické centrum.⁴⁴³ Provázanost je zde velmi úzká, ale můžeme Uničov považovat za vysloveně hornické město?

Existují i příklady jiných měst, která lze konkrétními vazbami spojit s hornickými městy. Známí horní podnikatelé (např. mincmistr Eberhard a jeho synové,

⁴³⁸ <http://www.npu.cz/news/6552-n/> [cit. 11-09-2011].

⁴³⁹ Podobné nálezy (byť v daleko větší koncentraci) se vyskytují i v Jihlavě, kde skutečně v centru města docházelo k hutnění stříbra, zde se však jednalo o poslední úpravu před mincováním ve zdejší mincovně. HRUBÝ, P.: *Odkud horníci, podnikatelé a obchodníci do Jihlavy vlastně přicházeli?*, s. 25-35.

⁴⁴⁰ Např. ŠEBÁNEK, J.: *Uničovská listina*, s. 1-15.

⁴⁴¹ CDB III. 1, č. 76, s. 83.

⁴⁴² Již v první listině pro Uničov z roku 1223 se dozvídáme o lese, který se již 10 let klučil – bezpochyby pro rozšíření zemědělské půdy. CDB II., č. 246, s. 238.

⁴⁴³ Jako primárně zemědělské centrum vnímal Uničov již ŠEBÁNEK, J.: *Uničovská listina*.

s otazníkem Henning řečený Schutwein a jiní) působili v Praze, Kolíně či Brně.⁴⁴⁴ Podobných příkladů bychom našli podstatně více, ale nezahrnoval by takový seznam ta města, která je možné v dané době považovat za skutečně významná? Ukazuje se, že hornictví a urbanizace spolu souvisí daleko těsněji, než se dosud soudilo.

3.2.2.2 Brod, Chotěboř, Bělá, Šlapanov a Smil

Všechna města Smila z Lichtenburka náležela do kategorie hornických měst, která vznikla v přímé souvislosti s těžbou a zpracováním stříbrných rud – tedy kromě Chotěboře, která v tomto kontextu spíše zapadá do stejné kategorie jako Uničov. Z tohoto pohledu proto nepřekvapí, že po útlumu těžby a zpracování stříbrných rud ve 14. století upadla ta města, která ve své podstatě vznikla jen jako kontrolní instituce montánních oblastí. Jednalo se o (Českou) Bělou a Šlapanov. Chotěboř a zejména Brod byla města nejen institucionální, ale také funkční s rozvinutými obchodními a výrobními funkcemi, i proto si svůj městský charakter uchovala do dnešní doby. Jaký byl vztah Smila z Lichtenburka k městům? Byl aktivním budovatelem měst, nebo spíše jen trpně přihlížel jejich vzniku, který si ve své podstatě vynutila hornická činnost? Zvláště ve vztahu k Brodu je vnímán jako otec zakladatel, otázkou ale je, zda má tato zažitá představa oporu v autentických pramenech.

Sídlo (či více sídel), které dostalo později název Brod, vzniklo na pravém břehu řeky Sázavy poblíž důležitého brodu na tzv. Haberské cestě (stezce), který se nacházel asi poblíž dnešního hřbitovního kostela sv. Vojtěcha. Zde se také našly střepy, které je možné do první poloviny 13. století datovat jen s velkým otazníkem.⁴⁴⁵ Předlokační osada mohla v těchto místech existovat již v 11. století, bohužel jen předběžně datovaný keramický materiál se ztratil, takže toto tvrzení není možné ověřit.⁴⁴⁶ Rozvoj těžby polymetalických rud znamenal zcela novou fázi rozvoje sídla, která vedla ke vzniku institucionálního města.

⁴⁴⁴ HOFFMANN, F.: *Mincmistr Eberhard*; DOLEŽEL, Jiří: *Brněnský měšťan Henning*, s. 13-40; TÝŽ: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*, s. 13-31; TÝŽ: *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek*, s. 401-416.

⁴⁴⁵ ROUS, P.: *Nález středověké keramiky v okolí kostela sv. Vojtěcha*, s. 148-154.

⁴⁴⁶ Soubor měl v 60. letech 20. století datovat J. Sláma. HEJHAL, P.: *Pravěké a raně středověké osídlení*, s. 200, 250-251.

Vůbec první písemná zmínka o Brodu pochází z roku 1256 a od té doby se v diplomatickém materiálu objevuje pravidelně.⁴⁴⁷ Z první písemné zmínky není možné dovodit, zda se již tehdy jednalo o institucionální město či nikoliv. Jisté je jen to, že zde v té době již existovala fara, která náležela řádu německých rytířů. Je to také první zmínka o sporu o fary s vilémovským klášterem, který je podrobně rozebrán na jiném místě. První jistá zmínka o existenci institucionálního města s rychtářem (*iudex*) a měšťany (*cives*) se nachází v listině z roku 1261.⁴⁴⁸ Přesto je možné existenci institucionálního města položit již do 50. let 13. století. Roku 1258 vydal mincmistr Jindřich řečený Pták listinu, která se týkala horních záležitostí. V této souvislosti bylo zmíněno měření (hornických) lánů pana krále, pana Smila a měšťanů.⁴⁴⁹ Záležitost se týkala hor v okolí dnešního Utína a vydána byla v Šlapanově, a proto není zcela zřejmé, zda se jednalo o měšťany Brodu či právě Šlapanova, ale to není zas tak podstatné, protože již v předchozím roce byla zmíněna těžba stříbra v Brodě, (České) Bělé, Šlapanově a Přibyslavi.⁴⁵⁰ Tato zmínka se zcela jistě vztahovala k horním obvodům jako takovým, nikoliv ke konkrétním horám. Existence administrativního členění z konce roku 1257, explicitní příkaz k vyměřování měšťanských lánů z roku následujícího i prostý fakt, že všechny tyto lokality jsou ještě v průběhu 13. století zmiňovány jako města, jen těžko dovoluje jiný výklad, než že Brod, (Česká) Bělá, Šlapanov i Přibyslav existovaly jako institucionální města nejpозději k roku 1257.

Brod jako město podle všeho skutečně vznikl v době, kdy patřil Smilovi z Lichtenburka. O jeho vztahu k tomuto městu však dobové prameny příliš mnoho nevyprávějí. Smila v Brodě zastupoval rychtář, od roku 1265 známý Wernher zvaný Rybář (*Wernherus dictus Piscator iudex in Broda*).⁴⁵¹ Zda se jednalo o toho samého rychtáře, který je zmiňován o čtyři roky dříve, není jasné. Je možné, že tento Wernher stál u samého počátku města jako jeho lokátor. Často dědičné poskytnutí rychty lokátorovi a jeho dědicům bývalo poměrně rozšířeným zvykem. Samotný Wernher byl ve své době jistě velmi významný muž, byť neurozený. O jeho vojenských službách jsem se zmínil výše, stejně jako o jeho možném kmotrovství. Wernher v českých zemích nadto oplývá jedním poměrně významným prvenstvím. Jeho pečeť použitá roku 1281 je nejstarší dochovaná rychtářská pečeť u nás, v porovnání s pečeti Smila

⁴⁴⁷ CDB V. 1, č. 90, s. 164-165. K nejstarším dějinám Brodu MACEK, L.: *První písemná zmínka o Havlíčkově*, s. 117–124.

⁴⁴⁸ CDB V. 1, č. 288, s. 428-430. K tomu KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 55, 102.

⁴⁴⁹ CDB V. 1, č. 167, s. 266-268.

⁴⁵⁰ CDB V. 1, č. 138, s. 222-223.

⁴⁵¹ CDB V. 1, č. 460-461, s. 681-682.

z Lichtenburka dosahuje asi jen poloviční velikosti, její průměr činí 33 mm.⁴⁵² Pečetní znamení tvoří tři ryby, které se hlavami navzájem dotýkají ve středu štítu, na kterém jsou položeny ve tvaru písmene Y. V opisu je: „S. WEINHEI IVDICIS IN BROD“.⁴⁵³ Kromě toho lze o Wernherovi říci jen to, že byl ženatý, jeho manželku známe dokonce jménem, roku 1265 jí byla jistá Guotliebe, tedy v českém ekvivalentu Bohumila.⁴⁵⁴

Viz obr. 19

Ve vztahu k městu Brodu lze zatím jistě tvrdit pouze to, že zájmy Smila z Lichtenburka a jeho dědiců (prokazatelně ještě roku 1289) zde hájil vlivný rychtář Wernher.⁴⁵⁵ O vztahu ostatních měšťanů k panu Smilovi toho lze říci jen velmi málo. Prakticky jediné vodítko pochází z počátku 60. let 13. století, když vrcholil spor mezi řádem německých rytířů, který držel brodskou faru, a vilémovským klášterem, který se dotkl i brodských měšťanů, kterým bylo mimo jiné i upíráno právo církevního pohřbu. Rozhořčení měšťané tehdy hledali zastání u svého pána Smila z Lichtenburka, kterému svou stížnost přednesli skrze výše zmiňovaného Jindřicha, jehož přesná funkce není zcela zřejmá. Pro měšťany byl Jindřich *procurator*, zmocněnec, pro pana Smila *curialis civis noster*, což je výraz, se kterým si nevěděl rady ani Jiří Kejř. Spíše než o měšťana se jednalo o člověka, který náležel ke dvoru pana Smila, řekněme úředníka, a označení *civis noster* snad označovalo nějaký ochranný vztah.⁴⁵⁶ V samotném sporu nemohl pan Smil svým měšťanům pomoci, protože prostě nemohl zrušit pražským biskupem posvěcené církevní tresty. Mohl toliko důrazně apelovat na vzájemné smíření, což také činil.

Zda pana Smila poutal k jeho městu Brodu nějaký zvláštní vztah, těžko rozhodnout. Faktem je, že v porovnání s ostatními barony českého království byl pánem asi největšího a nejbohatšího poddanského města té doby, které předčilo i mnohá města královská. To si musel jasně uvědomovat a v kompetitivní dvorské společnosti to nutně znamenalo nemalou výhodu. To jsou však jen obecné dedukce, které je možné o pramenný materiál opřít jen nepřímo. Jindřich Řezbář na sklonku 13. či samém počátku 14. století Smila z Lichtenburka ve své kronice vícekrát zmiňuje, byl koneckonců

⁴⁵² CDB VI. 1, č. 143, s. 192.

⁴⁵³ SOCHR, J.: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*, s. 13-31.

⁴⁵⁴ CDB V. 1, č. 461, s. 682.

⁴⁵⁵ CIM II., č. 42, s. 107-108; regest RBM II., č. 1476, s. 637-638.

⁴⁵⁶ CDB V. 1, č. 288, s. 429; KEJŘ, J.: *Vznik městského zřízení*, s. 102.

manželem jedné ze zakladatelek kláštera. Nejčastěji se objevuje v tradiční formě *Zmilo de Luchtenburg*,⁴⁵⁷ jednou jej Jindřich Řezbář zapsal ve formě *Zmilo de Brot*, tedy jako Smila z Brodu.⁴⁵⁸ Těžko určit, zda je z tohoto možné něco vyvodit, mezi smrtí Smila z Lichtenburka a tímto zápisem uplynulo zhruba 30 let, takže paměť na některé detaily již mohla být zamlžená, možná ale chtěl autor kroniky skutečně vyjádřit nějaký bližší vztah pána k jeho městu.

Na závěr je ještě nutné vysvětlit jednu záležitost. Jak vypadalo dobové toponymum dnešního Havlíčkova Brodu? Stávající odborná i neodborná literatura se svezpě drží formy „Smilův Brod“. Důvodem toho je nejspíše exotický dojem, který tento název v mysli čtenářů vzbuzuje. Skutečně existuje jeden v originálu dochovaný autentický dobový pramen z roku 1269, kde je toto město označeno jako *Brod Smilonis*.⁴⁵⁹ Problém je v tom, že se jedná o unikátní označení, které se již nikde neopakuje. Listina vznikla v kanceláři pražského biskupa, která přece jen důvěrněji znala jiný Brod v Čechách, dnešní Český Brod, který asi už v té době pražskému biskupství patřil.⁴⁶⁰ Spojení Smilův Brod proto není možné chápat jako označení zažitého toponyma, ale jako víceméně nouzovou nutnost rozlišit dva Brody v Čechách, které biskupská kancelář znala.⁴⁶¹ Listina samotná zaujme ještě jednou náležitostí – první dochovanou pečetí města Brodu.⁴⁶²

Nic nemůže tuto skutečnost demonstrovat lépe než další v originálu dochovaná listina, která vznikla jen pár dní po té biskupské, tentokrát v kanceláři českého krále.⁴⁶³ Tato listina potvrzovala akt, který brodské měšťany dozajista nepotěšil: panovník se rozhodl vzít jim právo nuceného skladu na plátno, olovo, slanečky a jiné kupecké zboží, které přesunul do Jihlavy. Brod je zde uveden pouze ve formě *Brod*. Právo nuceného skladu patřilo mezi vysoce žádaná privilegia, kterým disponovalo jen nemnoho měst. Jedná se navíc o první písemně doloženou zmínku o existenci tohoto privilegia u nás, takže Brod drží z tohoto pohledu další nikoliv bezvýznamné prvenství. Právo nuceného skladu město jistě získalo a užívalo za života Smila z Lichtenburka, na druhou stranu asi není zcela na místě dedukovat, že po jeho smrti panovník ostře zakročil proti rozmáhajícímu se poddanskému městu, které již nechránila ruka jeho mocného pána.

⁴⁵⁷ CDSar, verš 342, s. 38; verš 401, s. 42; verš 781-782, s. 64.

⁴⁵⁸ CDSar, verš 647, s. 56.

⁴⁵⁹ CDB V. 2, č. 589, s. 179.

⁴⁶⁰ KUČA, K.: *Města a městečka I.*, s. 553-558.

⁴⁶¹ K vývoji názvu města DAVID, J.: *Brod Smilův, Německý nebo Havlíčkův?*, s. 192-197.

⁴⁶² CDB V. 4, sigilla 5, 3, s. 499.

⁴⁶³ CDB V. 2, č. 590, s. 180-181.

Skladba zboží, na které se toto právo primárně vztahovalo, totiž jednoznačně dokazuje propojení s těžbou a zejména hutněním stříbrných rud (olovo), takže spíše je možné za tímto aktem spatřovat „lobby“ jihlavských horníků a hutníků, či dokonce strategické zájmy celého soustátí. Jak jsem zmínil výše, stříbrné doly a zpracovatelské areály v Jihlavě patřily v té době z celoevropského hlediska k vůbec nejdůležitějším.⁴⁶⁴

Jak Brod v době Smila z Lichtenburka vypadal, to zatím skutečně není možné zjistit. Kdyby někdy v budoucnu proběhl podrobný archeologický průzkum města, situace by se jistě změnila. Lze předpokládat, že již za života Smila z Lichtenburka došlo k vyměření městského areálu, tedy náměstí a uliční sítě, které podle všeho zůstalo zachováno do dnešní doby. Na druhou stranu jen těžko můžeme předpokládat existenci radnice a měšťanské domy asi také měly do výstavnosti ještě dost daleko. Ve městě v té době asi panoval čilý stavební ruch. Dnešní děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie ve svém nejstarším zachytitelném stadiu buď existoval, nebo vznikl již za Smilova života. Tuto fázi reprezentuje zejména kaple vedle sakristie se zachovanou původní křížovou klenbou, která vykazuje „tvarosloví nejranější rustikální gotiky příslušící třetí čtvrtině 13. století“.⁴⁶⁵ Za života Smila z Lichtenburka město nebylo ohrazeno – tedy alespoň rozhodně ne pevnou kamennou hradbou. Archeologické sondy nepotvrdily existenci nějakého provizorního opevnění před stavbou kamenných hradeb a není se ani čemu divit. Právo postavit hradby město získalo až po smrti Přemysla Otakara II. od Oty V. Braniborského na konci roku 1278.⁴⁶⁶ Asi záhy poté byla vykopána základová rýha, která se však postupně plnila odpadem. Výstavba hlavní hradební zdi započala asi až v roce 1310 a celá fortifikace byla dokončena až kolem poloviny 14. století.⁴⁶⁷

Viz obr. 20

Brod v žádném případě není typickým příkladem poddanského města 13. století. K dějinám druhého městského centra Smila z Lichtenburka, Chotěboře, se dochovalo podstatně méně pramenů. Chotěboř existovala nejpozději ve 12. století a za svůj rozvoj vdělila své poloze na spojnici haberské a libické cesty. Původní osada se asi rozkládala v okolí dnešního kostela sv. Jakuba Většího, který vznikl nejpozději před polovinou 13.

⁴⁶⁴ Celou problematiku přibližuje SOMER, T.: *Význam olova*, s. 113-125.

⁴⁶⁵ FILIP, A.: *Nejstarší stavební fáze*, s. 172-179. Původní text nicméně vznikl již roku 1937, do sborníku Havlíčkovobrodsko jej editoval Pavel Rous.

⁴⁶⁶ CDB VI. 1, č. 20, s. 62-63.

⁴⁶⁷ CIM II., č. 90, s. 160-161; CIM II., č. 96, s. 170-171. K archeologickému průzkumu ROUS, P.: *Výzkum profilu městských hradeb*, s. 115-122.

století, ale možné je i dřívější datum. O tom, že za rozvojem Chotěboře stojí výhodná poloha na obchodní cestě, svědčí hned několik okolností. Chotěboř se nachází v nadmořské výšce kolem 520 m n. m., což není málo. Více zarazí jiná skutečnost – Chotěboří neprotéká žádná řeka ani potok, důvod je vcelku prostý. Chotěboř se nachází přímo na rozvodí, což spolu s tvarem města s dodnes patrnou dominantní komunikační osou sever – jih (podle předpokládané trasy oné spojnice) svádí k domněnce, že existence osady skutečně byla na této cestě závislá. To koneckonců potvrzuje i první písemná zmínka z roku 1265.⁴⁶⁸ Smil z Lichtenburka tehdy věnoval žďárským cisterciákům zdejší kostel i s jeho nadáním a k tomu ještě desátek z cla, které se zde vybíralo, to bylo potvrzeno v roce 1267 a poté ještě o rok později.⁴⁶⁹ A to je vlastně vše, co lze o Chotěboři v dobách Smila z Lichtenburka říci. Stříbrné rudy se zde za jeho života (a asi ani později) ve velkém nikdy netěžily, přestože zde musíme předpokládat prospektorskou činnost. První zmínka o Chotěboři jako institucionálním městě pochází z roku 1278 z privilegia města Brodu, byť je to zmínka jen nepřímá. Zda Chotěboř jako institucionální město existovala již za života Smila z Lichtenburka, to již nelze zjistit.⁴⁷⁰

Viz obr. 21

Města (městečka) (Česká) Bělá i Šlapanov sdílela, alespoň podle dikce dochovaných písemných pramenů, za života Smila z Lichtenburka velmi podobný osud. První zmínka o obou lokalitách pochází ze stejného pramene z roku 1257 a dovoluje usuzovat, že obě místa byla institucionálními hornickými městy.⁴⁷¹ Také druhá písemná zmínka je pro obě místa společná, pochází hned z následujícího roku.⁴⁷² Obě lokality se pak až do roku 1278 v písemných pramenech nevyskytují. V obou lokalitách se nacházely kostely, jejichž správce dokonce známe jménem, ale o tom na jiném místě. Kostel sv. Bartoloměje v (České) Bělé v nejstarší zachytitelné stavební fázi pochází asi z poslední čtvrtiny 13. století, čemuž odpovídá i patrocinium kostela, které je

⁴⁶⁸ CDB V. 1, č. 460, s. 680-681.

⁴⁶⁹ CDB V. 2, č. 498, s. 42-43; CDB V. 2, č. 506-507, s. 52-53. Kostel je zde v latinské formě *capella*, což v tomto případě neznamená kapli ve smyslu svatostánku, který nemůže vykonávat všechny svátosti, ale vlastnický kostel. K tomu ŠILHAN, J.: *Kaple a kaplan*, s. 248-251.

⁴⁷⁰ K nejstarším dějinám Chotěboře i s odkazy na další literaturu SOMER, T.: *Dějiny Chotěboře*; mimo zde uvedenou literaturu HEJHAL, P.: *Pravěké a raně středověké osídlení*, s. 202.

⁴⁷¹ CDB V. 1, č. 138, s. 223.

⁴⁷² CDB V. 1, č. 167, s. 266-268.

charakteristické pro první polovinu 13. století.⁴⁷³ Kostel sv. Petra a Pavla ve Šlapanově pochází podle Anežky Merhautové z druhé čtvrtiny 13. století.⁴⁷⁴ Dodnes ale není zcela jasné, zda dnešní poloha Šlapanova odpovídá středověkému stavu, zatím jen sporadické archeologické nálezy tuto situaci spíše vyvrací. Příklad Šlapanova by vůbec stál za podrobnější prozkoumání už kvůli jeho poloze, jedná se totiž o jakousi solitérní výspu jižně od majetků Smila z Lichtenburka na Havlíčkobrodsku.

3.2.3 Hornická kolonizace a Smil z Lichtenburka

V době působení Smila z Lichtenburka na Havlíčkobrodsku prokazatelně kulminovala těžba a zpracování polymetalických rud a podle všeho zde v té době vznikla i všechna města. Mnoho prvních písemných zmínek o existenci jiných sídel pochází také z tohoto období. Druhá polovina 13. století je navíc dobou vrcholící veliké, vnější, německé kolonizace, a jak každý jistě ví, těžba a zpracování polymetalických rud znamenala masivní přísun německých havířů, a tedy i kolonistů, kteří osídlili doposud neobydlenou krajinu. Zdá se být proto logické považovat Smila za velkého kolonizátora, který aktivně podporoval přísun a usazování německých osadníků. Jenže už Jan Werich věděl, že co se zdá, je sen...

Tato zdánlivě logická dedukce totiž není s to obstát při konfrontaci s historickými prameny už jen z toho důvodu, že některé její vstupní předpoklady jsou mylné. Podrobný sídelně historický výzkum některých oblastí Havlíčkobrodsku totiž podává zcela jiný obraz. Z tohoto pohledu je zajímavá oblast v okolí Břevnického potoka. Ten tvořil osu kompaktního dominia, které se rozkládalo mezi Chotěboří a Brodem, v jehož centru na počátku 60. let 13. století nechal pan Smil vystavět svůj nový hrad Sommerburg. Existence stálého osídlení v Chotěboří ve 12. století se ukazuje jako velmi pravděpodobná, necelé čtyři kilometry vzdálená Libice nad Doubravou v této době již bezpečně existovala, podobně jako předlokační osada (či osady) na území dnešního Havlíčkova Brodu. Určit stáří agrárních sídel představuje složitější problém, protože v naprosté většině případů není možné opírat se o písemné prameny. Na základě morfologických znaků půdorysu sídel samotných, rozvržení jejich plužin a katastrů je

⁴⁷³ Původně gotický kostel sv. Bartoloměje měl být postaven ve 14. století. POCHE, E. (ed.): *Umělecké památky Čech 1*, s. 195. Nověji je ovšem datován svorník klenby presbyteria zhruba do poslední čtvrtiny 13. století. Na tomto svorníku je vytesán reliéfní symbolický portrét. ROUS, P.: *Stříbrnorudné hornictví. K patrocinii BOHÁČ, Z.: Patrocinia.*

⁴⁷⁴ MERHAUTOVÁ, A.: *Raně středověká architektura v Čechách*, s. 333.

na druhou stranu možné rozlišit některé základní fáze. V okolí Břevnického potoka je možné sledovat zhruba 12 primárně agrárních vesnic, z nichž celá polovina patří do skupiny nelokovaných sídel.⁴⁷⁵

Časové zařazení této skupiny vesnic představuje nejsložitější problém, který je za daného stavu (zejména archeologického) výzkumu prakticky neřešitelný. Na druhou stranu se nabízí několik analogií z bezprostředního okolí. Roku 1288 se Jistislav z Chlumu zavázal k obnovení zaniklé vesnice vilémovského kláštera, která se jmenovala Rouzeň.⁴⁷⁶ Jak vypadala původní Rouzeň, nevíme, ale asi se jednalo o nelokovanou vesnici. Na katastru zaniklé Rouzně dnes můžeme nalézt hned dvě sídla – Vísku a Novou Ves. Zatímco Víška morfologicky náleží do skupiny nelokovaných sídel (je otázkou, zda to není původní Rouzeň), Nová Ves u Chotěboře (původně Voitsdorf, později Neues Dorf) je klasickým příkladem druhého typu sídel – lokované vesnice s charakteristickým protáhlým půdorysem, velkým katastrem a protáhlými úzkými pruhy vyměřených plužin.⁴⁷⁷ Nová Ves u Chotěboře se nachází zhruba čtyři kilometry severně od Chotěboře, takže užití analogie a alespoň rámcové určení časového rámce vzniku lokovaných sídel se zde nabízí.

Přímo ve sledované oblasti se nachází ještě jedna vesnice, která může posloužit jako vodítko pro určení stáří okolního agrárního osídlení. Jedná se o Břevnici. Podle obecných poznatků toponomastiky patří přípona *-ice* do nejstarší fáze osídlení.⁴⁷⁸ S tím plně koresponduje i půdorys vesnice a archaické rozvržení plužin do bloků. Břevnici můžeme klást do nejstarší fáze vývoje koncentrovaného osídlení, která spadá nejpozději do 12. století. Rozvržení katastru Břevnice ukazuje na pozdější zásah – bezpochyby se jednalo o vyčlenění sousedního Kyjova, který naopak podle svého půdorysu a rozvržení plužin (v celém katastru nalézáme buď traťové na severu, či pásové na jihu) a nápadně malé rozlohy katastru odkazuje na poslední fázi restrukturalizace osídlení regionu, kdy se daly využít již jen poslední zbytky půdního fondu či upravovat podobu stávajícího osídlení, případně provádět obojí jako v tomto případě. Kyjov vznikl někdy před rokem 1351, podle všeho ale nepříliš dlouho před tímto datem.⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ Podrobně i s podrobnějším vysvětlením metod a další literatury SOMER, T.: *Vliv těžby stříbrných rud na vývoj středověkého osídlení*, s. 223-229.

⁴⁷⁶ RBM II., č. 1440, s. 620; SOMER, T. – ŠRÁMEK, J.: *Historie benediktinského opatství*, s. 27-29.

⁴⁷⁷ PROFOUS, A.: *Místní jména IV.*, s. 510.

⁴⁷⁸ K toponymu DAVID, J. – ROUS, P.: *Neviditelní svědkové minulosti*, s. 19-20; obecně ŠMILAUER, V.: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*.

⁴⁷⁹ CDM VIII., č. 131, s. 96-97.

Viz obr. 22

Výše zmíněné příklady představují jen střípky složité sídelně historické mozaiky, které mohou poskytnout nějaká vodítka. Pro vývoj osídlení je potřeba mít na paměti jednu důležitou věc: jedná se o dlouhodobý proces, který i v relativně nevelkém regionu Havlíčkobrodsko probíhá víceméně kontinuálně do dnešní doby. V předchozím výkladu chyběla ještě jedna věc, resp. osoba – hlavní hrdina našeho příběhu. Jak byl Smil z Lichtenburka zapojen do tohoto procesu? Nejprve je potřeba ujasnit si, jaký konkrétní proces mám na mysli. Nejedná se o zakládání nových sídel v neosídlené nebo jen sporadicky osídlené krajině. Všechny sídelně historické sondy ukazují, že základní sídelní struktura koncentrovaných agrárních sídel zde vznikla ještě před rozvojem těžby a zpracování polymetalických rud, tedy před polovinou 13. století. Jedná se o proces, který se navenek projevil změnou formy sídel směrem k lokačním dispozicím. Tato vnější změna byla spojena i s hlubší vnitřní změnou fungování takových sídel, která se vyznačovala zejména postupnou emfyteutizací. Při takové transformaci se změnily povinnosti poddaných vůči své vrchnosti, většinou směrem k preferování stálého, jasně daného platu odváděného z jednotky zemědělské půdy – lánu. Na příkladu Macourova je ale zřejmé, že se tak nedělo zcela automaticky všude. Změnila se i forma správy takových vesnic, úlohy zástupce pána se ujímal rychtář (zde *iudex*), který dohlížel jak na vybírání dávek, tak i na klid a pořádek ve vesnici, k čemuž mu sloužily jisté (nižší) soudní pravomoci. Často se měnil i zavedený systém zemědělské výroby směrem k preferenci vícepolních osevních systémů, což se navenek projevovalo zejména změnou tvaru plužin, pro život samotných vesničanů to znamenalo potřebu dodržovat jednotný osevní plán, na což také musel někdo dohlížet.

Takto lze zjednodušeně vnímat procesy, do kterých se mohl Smil z Lichtenburka zapojit z pozice pozemkového vlastníka. V praxi by účast na kolonizaci znamenala pouze to, že umožňoval podnikavým lokátorům, aby za stanovených podmínek transformovali stávající sídelní formy (včetně jejich dávek) na kvalitativně nový typ sídel. Faktem je, že tyto procesy není možné s osobou Smila z Lichtenburka nijak propojit, což ho poněkud vylučuje ze skupiny velikých kolonizátorů 13. století, pokud tedy vůbec nějaká taková skupina existovala. Druhou stranou mince je nepřekonatelný problém domácí mediévistiky – absence písemných pramenů, takže v konečném důsledku mohlo být všechno jinak. Na druhou stranu, fakt, že přímo v centru držav Smila z Lichtenburka nacházíme zhruba polovinu nelokovaných sídel, spíše podporuje

to, co je možné vyvodit z absence relevantních písemných pramenů. Na druhou stranu je možné některé lokované vesnice spojit s aktivitou Smila z Lichtenburka, byť jen nepřímo. Jedná se zejména o bezprostřední zázemí hradu Ronovce.

3.2.3.1 Hrad Ronovec a jeho zázemí

Centrem vrchnostenské správy kompaktní domény kolem Břevnického potoka, dá-li se o něčem takovém v této době uvažovat, se nestalo město Brod, ale spíše hrad Sommerburg (dnes Ronovec) u Dolní Krupé, jehož vznik je možné datovat rámcově do konce 50. let 13. století, poprvé je bezpečně doložen roku 1262.⁴⁸⁰

Specifickou kapitolu výzkumu dějin hradu Ronovce představují amatérské výkopy, které zde od čtyřicátých do sedmdesátých let 20. století prováděl Josef Čapek z blízké Dolní Krupé. Pod jeho vedením záhy vznikl vlastivědný kroužek lokálních nadšenců, který se na tomto výzkumu aktivně podílel. Předměty nalezené na hradu Ronovci jsou dnes uloženy v muzeu v zámku v Dolní Krupé. Existují i dochované zprávy o výkopech, které přibližně dovolují určit i nálezové okolnosti většiny objevů.⁴⁸¹

Plocha hradního jádra byla na svou dobu poměrně veliká, zhruba 1 600 m². Půdorys hradu je možné charakterizovat jako zhruba pravoúhlý lichoběžník o šířce 40 m s nejdelší stranou dlouhou 50 m, která je obrácená proti předhradí. Tloušťka zdi na západní straně dosahuje asi 265 cm. Dispozice hradního areálu je dvoudílná. Na jihu se rozkládá rozsáhlé předhradí chráněné dodnes patrným valem a obloukovým příkopem, který se na obou stranách stáčí k hradu. Hradní příkop odděloval vlastní jádro hradu od jeho předhradí. Přístupová cesta byla vedena ze zadní strany jádra po srázu, tedy od Břevnického potoka, a byla chráněna vysunutou obdélnou věží.⁴⁸² Podle mapových pramenů je zřejmé, že obrana byla zajištěna ještě systémem rybníků, který patrně zanikl při výstavbě železnice v sedmdesátých letech 19. století, ale na indikačních skicách stabilního katastru ještě patrný je.⁴⁸³

⁴⁸⁰ CDB V. 1, č. 318, s. 476-477.

⁴⁸¹ K amatérským výkopům na hradě Ronovec viz POLÍVKA, J.: *Josef Čapek*, s. 239-246; DURDÍK, T.: *Zpráva o výkopech vlastivědného kroužku na hradě Ronovci*.

⁴⁸² Tomáš Durdík zjistil dílčí nepřesnosti mezi vyobrazením plánu zřízení v Sedláčkových *Hradech* a skutečností. Možná tedy trochu paradoxně je dnes lepší použít plán, který zhotovil Josef Čapek v letech 1948-1949 a jehož originál i barevné xerokopie jsou dnes umístěny v muzeu v Dolní Krupé. Opis původní zprávy Tomáše Durdíka z roku 1971 je dnes také uložen v tomto muzeu. Ve zkrácené otištěné verzi této zprávy se již zjištění o rozporu mezi Sedláčkovým plánem a skutečností „nevešlo“. Srovnej *Výzkumy v Čechách 1971*, s. 14.

⁴⁸³ K popisu hradu též DURDÍK, T.: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, s. 479-480.

Vnitřní vybavení hradu je sice dnes málo zřetelné, ale je možné jej alespoň částečně rekonstruovat. Hradní palác vyplňoval asi celou severní stranu jádra a jedna z jeho částí (tzv. „rytířský palác“) dnes tvoří nejviditelnější část celého hradního areálu. V minulém století byl totiž vykopán a poměrně nešetrně zpevněn betonem. Někjaké budovy asi stály i na jihozápadní straně, ale jednalo se pouze o dřevěné konstrukce, protože se po nich nedochovaly žádné zřetelnější stopy. Dnešní stav dochování je opravdu tristní. Na vině je i jeho dřívější majitel (jistý pan Welz), který jej zřejmě roku 1871 částečně pobořil. Za své asi vzaly zbytky předsunuté obdélné věže u západní hradby. Rozebraný materiál byl využit jako stavební kámen, ale destrukci pomohli i hledači pokladů a některé zásahy vlastivědného kroužku kolem Josefa Čapka z minulého století ne zcela odpovídající přísným zásadám památkové péče.⁴⁸⁴

Oproti ostatním hradům z poloviny 13. století je plocha hradního jádra Ronovce nadprůměrná, hradní jádra v této době většinou disponovala plochou v rozmezí 250–1 300 m². Dokonce i šířka a předpokládaná výška obvodové zdi je ve srovnání nadprůměrná. Dispozičně se jedná o bezvěžový hrad s plášťovou zástavbou, což byl jeden z nejčastějších typů hradů v poslední třetině 13. a téměř po celé 14. století.⁴⁸⁵

Viz obr. 23

Mohlo by se zdát, že si pan Smil nechal vybudovat na svou dobu velmi moderní a jistě také velmi nákladný hrad, který, podobně jako Lichnice, daleko překračoval standard i většiny ostatních baronů. Situace však není tak jednoznačná. Pokročilá dispozice i technika stavby spíše ukazují na to, že ve výše popsané podobě nechal Ronovec přestavět až někdo ze Smilových dědiců, ale ještě pravděpodobnější je, že hrad nechali takto přebudovat až v první polovině 14. století páni z Lipé. Tomu nasvědčuje velké množství mazanice, která se vyskytovala ve výhozu jamek pro stromky sázené v prostoru hradního příkopu a části čelní fronty jádra, což ukazuje na hojné využití dřeva jako stavebního materiálu v minulosti.

Z hradního areálu a jeho bezprostředního okolí bylo získáno téměř 19 tisíc nálezů, asi 17 tisíc z toho tvoří keramické střepy. Bohužel absence podrobnějších nálezových zpráv znemožňuje nalezený materiál důkladně interpretovat. Profesionálně byl zpracován jen nález keramických střepů z prostoru tzv. „střepeniště“, který svůj

⁴⁸⁴ SEDLÁČEK, A: *Hrady, zámky XII.*, s. 248-250.

⁴⁸⁵ SVOBODA, L.: *O plášťových hradech*, s. 355-388.

název dostal podle nápadně zvýšené koncentrace střepů (jedná se o plošinu asi 30 m severozápadně od hradu). Zpracování tohoto souboru nicméně nepřináší žádná překvapení. Keramika z první poloviny 13. století se nevyskytuje vůbec, keramika z jeho druhé poloviny tvoří asi 14 % tohoto nálezového souboru. Keramika ze 13. století obsahuje příměsi grafitu a občas je obohacena jemným pískem, zdobená je zejména liniovým dekorem rytých žlábků, rýh, hustého žlábkování a rýhování. Poměrně charakteristický je trojboký korbel, který se v tomto regionu vcelku běžně vyskytoval od konce 13. do poloviny 15. století. Daleko nejpočetněji je zastoupena keramika konce 14. a počátku 15. století, která tvoří zhruba 65 % prozkoumaného souboru.⁴⁸⁶

Viz obr. 24

Stavba a provoz hradu významného šlechtice se zcela jistě nemohly obejít bez patřičného zázemí. Je proto zcela na místě ptát se, zda Ronovec takovým zázemím disponoval. V těsné blízkosti hradu skutečně nacházíme hned dvě lokované vesnice, které disponovaly (a dodnes disponují) velmi rozsáhlými katastry. Zvláště Horní Krupá (rozvržení jejího půdorysu, plužin a rozloha katastru) je přímo učebnicovým příkladem velkoryse lokovaného agrárního sídla. V obou případech je dokonce možné určit termín *ante quem* jejich vzniku, který příliš nepřekvapí, protože spadá ještě do 13. století, konkrétně před rok 1283.⁴⁸⁷ Zda se již v této době jednalo o lokované vesnice, těžko říci, ale pravděpodobné to je. Lze předpokládat, že jejich vznik (resp. transformace staršího sídla, snad ještě rozptýleného charakteru) skutečně časově koreluje s dobou výstavby hradu Ronovce.⁴⁸⁸

Při sledování vývoje osídlení v době života Smila z Lichtenburka lze uvést ještě jeden příklad, který je možný alespoň rámcově chronologicky ukotvit. Roku 1269 vzal český panovník pod svou speciální ochranu nově založený klášter v Pohledu a jeho královská choť nad ním převzala *ius advocacie*. Kromě toho potvrdil klášteru vlastnictví vesnice Jitkov, kterou klášter obdržel výměnou za jiné majetky jeho zakladatelky od Smila z Lichtenburka s veškerým příslušenstvím. To zahrnovalo obdělaná i neobdělaná

⁴⁸⁶ TĚSNOHLÍDEK, J.: *Zpracování keramického souboru*; srov. také *Výzkumy v Čechách 1971*, s. 14.

⁴⁸⁷ Jedná se o fragment listiny, která prokazatelně vznikla ve žďárském skriptoriu. Původně se nacházel v rukopisu NK ČR v Praze, sg. I E 35, dnes uložen samostatně ve sbírce fragmentů NK ČR. *Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomataře I.*, č. 17, s. 20; srov. *Catalogus codicum I.*, s. 221; srov. též PROFOUS, A.: *Místní jména II.*, s. 424, 425.

⁴⁸⁸ K obecné problematice koncentrace původně rozptýlených sídel KLÁPŠTĚ, J.: *Proměna českých zemí*, s. 188.

pole, pastviny, lesy, vody k rybaření a také noviny – *novalibus*, což zde asi znamenalo neobdělané oblasti určené ke kultivaci.⁴⁸⁹ Otázkou je, zda tím nebylo myšleno zatím neosídlené území, ve kterém klášter mohl založit novou vesnici. Pokud by byl tento předpoklad pravdivý, mělo by se vedle Jitkova nacházet nějaké sídlo, které by bylo možné zařadit podle výše zmiňovaných morfologických znaků do kategorie pokročilých lokovaných dispozic, samotný Jitkov totiž vykazuje spíše konzervativní formy zejména v rozvržení plužin. Zhruba dva kilometry východním směrem takovou vesnici skutečně nalzáme – jedná se o Oudoleň, která do dnešní doby leží na hranici zalesněného pásu, jenž tvořil okraj tzv. libického újezdu. Písemné prameny tuto skutečnost nepotvrzují ani nevyvracejí, první písemná zmínka o Oudoleni je velmi pozdní, pochází až ze sklonku 14. století.⁴⁹⁰

Sporadicky dochovaný diplomatický materiál umožňuje jen velmi hrubou časovou stratigrafii pro odlišení různých fází kolonizace Havlíčkobrodsko. Zatím se spíše ukazuje, že vznik klasických lokovaných vesnic (resp. transformaci starších sídelních forem) je možné datovat nejdříve do poslední čtvrtiny 13. století, a navíc stále platí, že zhruba polovina všech vesnic, které patřily Smilovi z Lichtenburka na Havlíčkobrodsku, touto komplexní proměnou neprošla vůbec, tedy alespoň pokud můžeme usuzovat na základě morfologických znaků. Tato zjištění pana Smila skutečně nestaví do role aktivního kolonizátora.

Na závěr zbývá jen odpovědět na otázku, jak hluboce poznamenala těžba a zpracování polymetalických rud sídelní a etnickou strukturu regionu. Odpověď je možná trochu překvapivá – asi méně, než by se dalo očekávat. Oba břehy Sázavy v okolí Brodu vykazují téměř identické sídelní procesy, které se ukazují být na těžbě téměř zcela autonomní, snad pouze s výjimkou vzniku městských center a kostelní sítě, o tom ale pojednává další oddíl. Co se etnicity vesnického obyvatelstva týče, materiál získaný ze zkoumaných oblastí podává jen útržkovité informace z poměrně úzkého teritoria, takže zatím není na místě generalizovat. V oblasti Havlíčkobrodsko se však jasně ukazuje, že hornická činnost nebyla spojená s masovým přílivem nových německých (agrárních) osadníků. Pravý břeh Sázavy ve zkoumaném území kolem Břevnického potoka nevykazuje vůbec žádné středověké agrární sídlo, které by bylo etnicky neslovanské. Na levém břehu v okolí potoka Žabinec, kde se ve velkém těžily a zpracovávaly polymetalické rudy, je situace obdobná s tím rozdílem, že některá sídla

⁴⁸⁹ CDB V. 2, č. 579, s. 160-162.

⁴⁹⁰ PROFOUS, A.: *Místní jména III.*, s. 312.

byla v pozdější době osídlena německy hovořícím obyvatelstvem, ale většina sídel vykazuje primárně česká toponyma a další poměrně široká skupina disponuje nerozlišitelnými místními názvy (např. Lípa – Linden). Závěrem lze stručně shrnout, že hornická kolonizace se na Havlíčkobrodsku skutečně neprojevila masovým usazováním německých zemědělských osadníků.⁴⁹¹

⁴⁹¹ Podrobněji SOMER, T.: *Vliv těžby*. Obecně jazykovou situaci ve středověku shrnuje SKÁLA, E.: *Jazyková situace*, s. 163-171. K původu havířů a horníků v Jihlavě HRUBÝ, P.: *Odkud horníci, podnikatelé a obchodníci do Jihlavy vlastně přicházeli?*, s. 25-35.

4 Veliký podporovatel církve?

Smil z Lichtenburka byl křesťanem latinského ritu. O tom není potřeba pochybovat. Doba, ve které žil, byla významným milníkem v dějinách katolické církve. Jen namátkově připomeňme pontifikát Inocence III. a výsledky IV. lateránského koncilu, snahy o emancipaci domácí církve, kterou nevybíravě prosazoval již za života Smila biskup Ondřej, vznik žebravých řádů či neklidný vývoj ve Svaté zemi. Stranou zatím ponechme rozvoj specifické ženské religiozity v nejvyšších světských kruzích, se kterým se nakonec Smil musel potýkat.

13. století bylo dobou vysloveného boomu soukromých klášterních fundací, v této době většinou cisterciáckých. Ani ten Smila neobešel.⁴⁹² Jak ale Smila z Lichtenburka tyto změny zasáhly? Rozhodovat o vnitřní spiritualitě jakékoliv středověké osobnosti je až na výjimky úkol nemožný, pan Smil se z tohoto rámce nijak nevymyká. Na druhou stranu mu občas bývá připisována obzvláštní přichylnost k cisterciáckému řádu, která se však projevila jen v obrazech přijemeckých listin cisterciáckých klášterů, takže výpovědní hodnota takového světectví je prakticky nulová. Lepší postup bude objektivně zhodnotit potenciálně zbožné činy Smila z Lichtenburka a na jejich základě pak rozhodnout, zda se jednalo o pokřtěného polopohana či zda spíše naplňoval obraz rytíře navenek, který byl v nitru mnichem. Tak se alespoň pokusil Jindřich Řezbář vylíčit jednoho z hlavních hrdinů své kroniky – Přibyslava z Křižanova.⁴⁹³

Kde takové pátrání začít? Asi nejlepší bude zcela odspodu. 13. století bývá občas charakterizováno jako doba druhé christianizace společnosti, která se zaměřila na venkovské obyvatelstvo. Není se čemu divit, sporadicky dochované prameny totiž dávají tušit, že křesťanství zde bylo přijímáno jen velmi povrchně a ve skutečnosti bez větších problémů dále přežívaly lidové praktiky, které měly s bohabojným životem jen máloco společného. Výmluvné svědectví zachytil tzv. Rudolf z Rud, který kolem poloviny 13. století působil jako cisterciácký mnich v Jędrzejowie a později v Rudách u Ratiboře. Jeho spis, snad původně zpovědní zrcadlo, proto geograficky i časově zhruba

⁴⁹² Obecně o fenoménu soukromých fundací (s dílčími chybami) PAUK, M. R.: *Działalność fundacyjna*.

⁴⁹³ CDSar, kap. 4, verš 144, s. 28-29.

odpovídá poměrům na pozemcích Smila z Lichtenburka, přestože text mohl odrážet poměry ze západnějších končin Evropy.⁴⁹⁴

Pokud například dítě nechtělo spát, chodila s ním matka kolem ohně, zatímco druhá žena se k ní přiblížila zezadu a optala se, co to nese? Matka s dítětem na to odvětila, že rysa, vlka a spícího zajíce. Časté byly praktiky, kdy se matky snažily zajistit dítěti lásku jeho otce a podobně. Text obsahuje i návody k antikoncepci, které bych osobně nikomu nedoporučoval. Tak například, dívky si upletly věneček, který hodily na keř černého bezu se slovy: „Ty za mě nos a já za tebe budu kvést.“ Sám Rudolf upozorňoval, že tento recept příliš nefungoval.⁴⁹⁵

Jak to vypadalo s lidovými pověrami ve středověku na územích, která držel Smil z Lichtenburka, to už není možné zjistit, protože v českých zemích nenacházíme obdobný pramen. Vlna druhé christianizace se projevila zejména budováním vesnických kostelů a upevňováním církevního dozoru nad venkovským obyvatelstvem, k čemuž měla sloužit i instituce zpovědi, kterou od dob IV. lateránského koncilu měl každý věřící učinit minimálně jednou do roka. Ustalování kostelní sítě a upevňování církevní hierarchie na nejnižších stupních (farnost, děkanát) se však neobešlo bez problémů v oblastech, kde naráželo na zájmy či práva různých subjektů. Díky struktuře dochovaných pramenů je možné proces ustalování kostelní sítě na Havlíčkobrodsku poměrně detailně sledovat právě v době působení Smila z Lichtenburka. Pátrání po stopách zbožnosti pana Smila proto bude vhodné započít právě zde.

⁴⁹⁴ *Katalog magii Rudolfa.*

⁴⁹⁵ TAMTÉŽ, s. 18-30.

4.1 Formování kostelní sítě na Havlíčkovsku ve 13. století

Síť kostelů různého postavení (farních, filiálních, etc.) dodnes tvoří základ duchovní správy, což není nijak překvapivé konstatování. Vzájemné vztahy těchto kostelů a vůbec jejich zapojení do organizačních struktur katolické církve ve středověku na druhou stranu představuje badatelskou výzvu už jen z toho prostého důvodu, že se jedná o téma dlouhodobě opomíjené.⁴⁹⁶ Druhý problém spočívá v pramenné základně a v možnostech jejího interpretování. Systém duchovní správy prodělal nejzásadnější proměnu v období od druhé poloviny 12. do konce 13. století.⁴⁹⁷ Z této doby nicméně postrádáme systematicky vytvářené prameny, jsme proto odkázáni jen na náhodně dochované informace porůznu se objevující v domácím diplomatickém materiálu. Z tohoto pohledu překvapí relativně veliké množství zpráv dochovaných pro oblast Havlíčkovska, což není, jak ještě vysvětlím, žádná náhoda. Komplikovanost různých vztahů zde totiž zapříčinila vznik několika sporů, které se vedly zejména o vymezení hranic farních obvodů a k nim příslušejících kostelů a kaplí. Na první pohled se jednalo o záležitosti veskrze lokální, z celozemského hlediska nepříliš významné. Při bližším zkoumání ale celá situace vypadá zcela obráceně, stačí jen uvést okruh osob a institucí zainteresovaných v těchto sporech: papežská kurie, olomoucký biskup Bruno, pražský biskup Jan III., warmijský biskup Anselm, komtur řádu německých rytířů pro Čechy a Moravu a pozdější pruský zemský mistr Ludwig von Baldersheim, opat vilémovského kláštera Myslibor, kouřimský arcijáhen a mnoho dalších církevních hodnostářů. Některé záležitosti se asi probíraly i na generální kapitule cisterciáckého řádu v Cîteaux i na dvoře Přemysla Otakara II., často do nich musel zasahovat Smil z Lichtenburka a dotýkaly se i jeho mladšího bratra Častolova, stejně jako brodských měšťanů či obecněji bohatých horníků z tohoto koutu Českomoravské vrchoviny. Například jen spor mezi vilémovským klášterem a brodskou farou trval bezmála 10 let a byl silně vyhrocený. V jeho průběhu trpěli zejména farníci sporných oblastí, kteří se nezdálo, že dostávají do situace, kdy jim byly odpírány církevní pohřby, křty a svátosti, což hrozilo přerůst až v násilí.

⁴⁹⁶ K tomu včetně odkazů na literaturu JOKEŠ, P.: *Farní organizace*, s. 8–10.

⁴⁹⁷ Srovnej TAMTÉŽ, s. 124.

4.1.1 Řád německých rytířů v Brodě

Vilémovský klášter jsem již stručně představil dříve, podstatně méně informací se dochovalo k počátkům řádu německých rytířů na Havlíčkobrodsku. Listina z roku 1256, která obsahuje i první zmínky o existenci duchovní správy na Havlíčkobrodsku, je zároveň první písemnou zmínkou jak o Brodě, tak i o působení řádu německých rytířů v něm.⁴⁹⁸ Na druhou stranu, vilémovský klášter s řádem jistě přišel do styku již dříve. V roce 1242 totiž založil Jan (I.) z Polné v Drobovicích u Čáslavi řádovou komendu,⁴⁹⁹ která byla ve 13. a na počátku 14. století dokonce nejvýznamnějším řádovým domem v české a moravské bailii, tedy centrem řádu v Čechách a na Moravě.⁵⁰⁰ Majetky řádové komendy v Drobovicích se již tehdy nacházely v přímém sousedství zboží vilémovského kláštera a je možné, že již tehdy mezi sousedy nepanovaly zrovna přátelské vztahy. Kostel v Brodě získal řád od Smila z Lichtenburka asi někdy v 50. letech 13. století, dost možná bezprostředně po jeho návratu ze Sambie (Samlandu), kde bojoval ve znamení kříže po boku řádových bojovníků proti pohanským Prusům.⁵⁰¹

Viz obr. 25

4.1.2 Spor o kostely

O existenci nějakých neshod se poprvé paradoxně dovídáme až z usnesení papežského pověřence, který ve věci rozhodl. Stalo se tak v Kroměříži 20. října 1256 a oním pověřencem byl olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka („*Bruno, dei gracia Olomucensis episcopus, iudex a sede apostolica delegatus*“).⁵⁰² Spor se vedl o dva kostely, v Dlouhé Vsi a Mittelbergu (*Medius Mons*). Oba svatostánky tehdy spravoval z pověření vilémovského opata jistý Jindřich, proti čemuž se ohradil brodský farář Benedikt z řádu německých rytířů, podle nějž oba kostely vznikly v hranicích brodské

⁴⁹⁸ CDB V. 1, č. 90, s. 164–165.

⁴⁹⁹ CDB IV. 1, č. 13, s. 74–75.

⁵⁰⁰ JAN, L.: *Bratři špitálu Panny Marie*, s. 14–21.

⁵⁰¹ TAMTÉŽ, s. 18; shodně URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 50 a 64; podrobně včetně některých momentů dále popisovaného sporu BARTA, S.: *K počátkům řádu německých rytířů v Německém Brodě*, s. 213–217.

⁵⁰² CDB V. 1, č. 90, s. 164–165.

farnosti.⁵⁰³ Bruno vyzval Jindřicha, ať jeho pán (vilémovský opat neznámého jména) či jeho zástupce své nároky dokáže, což ale neučinil, proto Bruno rozhodl ve prospěch řádu německých rytířů. Oba výše jmenované kostely vznikly na statcích vilémovského kláštera v místech aktivní těžby stříbrných rud. Mittelberg dokonce ani nebyl vesnicí v pravém slova smyslu, ale hornickým centrem, které zaniklo ještě během první poloviny 14. století. Nezanikl však kostel (dnes svatého Kříže ve stejnojmenné vesnici), který je dnes centrem vlastního farního obvodu. Oba kostely nejspíše vznikly pro potřeby místních havířů jen nedlouho před vydáním této listiny.⁵⁰⁴

Viz obr. 26

Oba kostely obstarávaly duchovní správu jak pro zemědělské starousedlíky, tak i pro havíře a další lidi, kteří zajišťovali provoz zdejších těžebních a zpracovatelských areálů. Tato hornická centra byla místem podnikání horníků, což byli většinou měšťané nově založeného města Brodu. Jedním z nejvýznamnějších podnikatelů v této době byl bezpochyby Dětrich zvaný Freiberg, jehož rozvinuté podnikatelské aktivity zde můžeme vysledovat již na konci 50. let 13. století.⁵⁰⁵ Není úplně zřejmé, zda byl brodským měšťanem, na druhou stranu je jisté, že spor o kostely na Havlíčkobrodsku se ho přímo dotýkal, jak ještě bude podrobněji rozebráno. Část brodských měšťanů (v případě horníků nejbohatší a nejvlivnější) se kvůli probíhajícím kompetenčním sporům dostala do prekérní situace – které instituci měli odvádět řádné desátky? Faráři v Brodě, který si na tyto kostely činil nárok, nebo vlastníkově pozemků vilémovskému klášteru, který svá práva k těmto svatostánkům vcelku pregnantně vyjádřil dosazením svého správce? Vilémovskému klášteru nadto museli ještě odvádět jistý podíl z vytěžené rudy jako běžnou kompenzaci vlastníkově pozemků, na kterých (resp. pod kterými) probíhala těžba.

Víme jistě, že rozhodnutím Bruna ze Schauenburka spor zdaleka ukončen nebyl. Vilémovský klášter se v žádném případě nehodlal vzdát výnosných kostelů, řádová komenda v Brodě ale také ne. Kdo se stane obětí tohoto konfliktu, bylo vcelku zřejmé – samotní farníci. Další vývoj událostí to jen potvrzuje. Někdy mezi 24. červnem a 1.

⁵⁰³ „... *frater Benedictus, ordinis fratrum domus Theutonice, plebanus in Brod, dicebat ad se pertinere, eo, quod in limitibus parrochie de Brod essent fundate*“. TAMTÉŽ, s. 164.

⁵⁰⁴ SOMER, T.: *Vliv těžby. K formování církevní správy na Brodsku ve středověku* MUSIL, F.: *K počátečnímu vývoji*, s. 136-142.

⁵⁰⁵ CDB V. 1, č. 167, s. 266–268.

červencem roku 1261 vydal na Lichnici Smil z Lichtenburka listinu ve prospěch brodské fary.⁵⁰⁶ Brodští měšťané mu přednesli stížnost na chování svého faráře Gottfrieda, který prý odmítal konat bohoslužby a zakazoval církevní pohřby do vysvěcené půdy, takže mrtví museli být pohřbívání na polích jako lotři. „Jako bychom se ocitli v 11. století.“⁵⁰⁷ Děla se brodským měšťanům nepravost ze strany jejich faráře? Nikoliv – měšťanům se neděla žádná křivda, postup řádu vůči svým farníkům totiž schválil pražský biskup Jan III. z Dražic, což už koneckonců měšťané věděli. Na jejich výtky jim již předtím před panem Smilem odpověděl Gottfried spolu se svým komturem a pozdějším pruským zemským mistrem Ludwigem von Baldersheim.⁵⁰⁸ Přestože to v listině explicitně zmíněno není, ony „nepravosti“ ze strany Gottfrieda nebylo nic jiného než interdikt, tedy zákaz vykonávání bohoslužeb buď v celé farnosti, nebo jen nad některými kostely, který byl vyhlášen se souhlasem (resp. z nařízení) pražského biskupa, což dokládají i další události. O necelý rok později, 4. dubna 1262, vydal Smil z Lichtenburka ještě jednu listinu, která jak po grafické, tak i po stylistické stránce patří k náročnějším, což patrně odráželo i její faktický význam. Listina byla adresována „*universis fidelibus suis, iudici ac iuratis ceterisque in Brodensi parrochia* [T. S.]“, tedy přísežným (nejspíše měšťanům, možná ale i přísežným hor – obě tyto skupiny mohly splývat) v obvodu brodské farnosti.⁵⁰⁹ Pan Smil zde jednak vzal pod svou ochranu správce všech kostelů v brodské farnosti, ale také mimo jiné nařídil: „*Insuper excommunicationis, suspensionis et interdicti sententias ac alias correctiones ad salutem animarum congruas ab ipso plebano rite latas mandamus a singulis firmiter observari...*“ Přikázal, aby byly všechny řádně vyhlášené exkomunikace, suspenze (sesazení) a interdikty v hranicích brodské farnosti bez odporu dodržovány, aby hněv Boží nestihl nevinné lidi. Nyní již opravdu není důvod chápat předešlou listinu jinak než jako zamítnutou stížnost proti řádně vyhlášenému interdiktu či exkomunikaci vybraných hříšníků z řad horních podnikatelů.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ CDB V. 1, č. 288, s. 428–430.

⁵⁰⁷ ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 316.

⁵⁰⁸ CDB V. 1, č. 288, s. 429: „*Qui dum ad nostram esset vocatus presenciam, ipse cum fratre Lvdownico, commendatore suo, respondit vobis in nullo esse gravis nec iniuriosus eo, quod quicquit circa predicta fecerat, non sua auctoritate, set pocius de mandato venerabilis patris episcopi Pragensis...*“

⁵⁰⁹ CDB V. 1, č. 318, s. 476–477.

⁵¹⁰ To až zarážejícím způsobem připomíná současné dění v Německu, kde katolická církev také upírá církevní pohřby neplatičům církevní daně. *Církev v Německu odmítá pohřbívát neplatiče daně*, <http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/279897-cirkev-v-nemecku-odmita-pohrbivat-neplatiče-daně.html> [cit.01-10-2012].

Viz obr. 27

Brodští měšťané se měli provinit tím, že jednak zcizili či neprávem prodali nějakou část nadání brodského kostela, a pak i tím, že odmítali řádně platit desátky a zadržovali příjmy, které brodské faře měli platit. Z toho důvodu pan Smil v listině z roku 1262 výši desátků přesně stanovil a jejich placení vynucoval i pod hrozbou tělesných trestů. Příčinou těchto neshod nemusela být jen neochota brodských měšťanů platit řádné desátky, ale také stále aktuální spor o příslušnost několika kostelů v montánních centrech – např. právo řádu německých rytířů na kostel v Dlouhé Vsi vilémovský klášter definitivně uznal až v roce 1265.⁵¹¹ V tomto konkrétním případě můžeme být trochu preciznější. Vilémovský klášter reprezentovaný svým opatem potvrdil, že „*nichil iuris habere in villa predicta* [v Dlouhé Vsi – T. S.]“, tedy že v Dlouhé vsi nemá žádné právo; na dalším místě uznal, že brodský farář Jindřich a jeho následovníci v Dlouhé Vsi „*iure parochiali possideant*“, tedy drží farní právo. Co bylo přesně obsahem onoho „farního práva“, nicméně zůstává nejasné. Byl kostel v Dlouhé Vsi vybaven farními právy, a tedy byl farou, nebo byl začleněn do struktury brodské farnosti a stal se její filiálou? Možné je dokonce i to, že šlo o zařazení farního kostela v Dlouhé Vsi do struktury brodského děkanství (o tom níže) a brodský děkan si činil nároky na instalaci kněží v tomto kostele. Na tyto otázky není možné za současného stavu bádání beze zbytku odpovědět.

Dotčení měšťané prostě skutečně nemuseli vědět, komu mají co platit, a snad se i snažili z této situace vytěžit to, že nikomu neplatili nic. Proč se ale listiny vydané Smilem z Lichtenburka v letech 1261 a 1262 o žádném takovém sporu nezmiňují? Důvod je vcelku prostý, celá záležitost byla mimo kompetence pana Smila. Ten mohl ze své pozice pouze nabádat své měšťany a další poddané k tomu, aby respektovali církevní nařízení, a to i pod hrozbou tělesných trestů, což také činil. Kdyby jednal obráceně, dostal by se do konfliktu s nařízením pražského biskupa, což si patrně nemohl dovolit ani tak vysoce postavený šlechtic, jakým pan Smil bezesporu byl.

O tom, že spor vilémovského kláštera a řádu německých rytířů byl na počátku 60. let 13. století opravdu silně vyhrocený, výmluvně svědčí i jiná listina. Již 16. června roku 1262 vydal přímo v Brodě warmijský biskup Anselm listinu pro *magistra* Gottfrieda, faráře brodského kostela, která potvrdila platnost rozhodnutí olomouckého

⁵¹¹ CDB V. 1, č. 455, s. 671–672.

biskupa Bruna z roku 1256, jež je zde inzertováno.⁵¹² Proč zrovna warmijský biskup? Warmie (německy Ermland) je historická oblast v Polsku v dnešním warmijsko-mazurském vojvodství, která se rozkládá zhruba mezi Elbinkem (pol. Elbląg) a dnešní Kaliningradskou oblastí (historickou Sambií). Anselm měl s českým prostředím již předchozí zkušenosti – byl to právě on, kdo v roce 1254 vyjednával na Moravě s biskupem Brunem o účasti na křížové výpravě do Pruska.⁵¹³ Anselm nicméně musel kvůli mohutnému povstání Prusů v roce 1260 na několik let opustit svoji diecézi a byl papežem jmenován legátem pro českou a moravskou diecézi a řížskou, hnězdenskou a salcburskou arcidiecézi. Poměry v Čechách mu asi nebyly úplně cizí, původně totiž pocházel ze sousedního Míšeňska. Během svého nuceného exilu často pobýval v řádových komendách, což mělo zcela prozaický důvod: Anselm byl nejen jedním z nejvýznamnějších pruských biskupů, ale také členem řádu německých rytířů.⁵¹⁴ Patřil také k hrstce biskupů, kteří se osobně účastnili korunovace Přemysla Otakara II. konané 25. prosince roku 1261.⁵¹⁵ V žádném případě se tedy nejednalo o osobu druhořadého významu, na druhou stranu ale pro něj první polovina 60. let 13. století rozhodně nepatřila k nejšťastnějším dobám jeho kariéry.

Pobyt warmijského biskupa v řádové komendě v Brodě byl zapříčiněn spíše jeho nezáviděníhodným postavením vyhnance, nicméně stále se jednalo o papežského legáta, takže není na místě ho považovat za bezvýznamného člověka bez reálného mocenského vlivu. Záležitosti ohledně kostelů na Havlíčkobrodsku nicméně podle všeho zaměstnaly i samotného českého krále. Možné to skutečně je, Přemysl Otakar II. se totiž osobně do Brodu dostavil na počátku ledna roku 1261.⁵¹⁶ Jeho zastavení nicméně nebylo primárně motivováno aktuálním sporem o kostely, ale spíše právě probíhající mincovní reformou.⁵¹⁷ Brod v této době totiž byl nejvýznamnějším centrem těžby a zpracování stříbrných rud v Čechách a navíc sídlem horenských a mincovních úředníků a také mincovny.⁵¹⁸ Výše zmiňovaná listina byla vydána pro Dětricha zvaného Freiberg a

⁵¹² CDB V. 1, č. 338, s. 505–506.

⁵¹³ CDB V. 1, č. 11, s. 47–49.

⁵¹⁴ LOHMEYER, K.: heslo *Anselm*. In: ADB 1, s. 477–478.

⁵¹⁵ FRB II., s. 297, zde jsou zmiňováni jen dva biskupové z Prus, nejsou však jmenováni. Některé informace (datum, přítomnost mohučského arcibiskupa) potvrzuje např. CDB V. 1, č. 304, s. 452. V literatuře panuje shoda v tom, že jedním z pruských biskupů byl právě Anselm, včetně další literatury viz VANÍČEK, V.: *Velké dějiny III.*, s. 93.

⁵¹⁶ CDB V. 1, č. 252, s. 384–385.

⁵¹⁷ Z numizmatické literatury jen výběrově: JANÁČEK, J.: *Stříbro a ekonomika*, s. 875–906; PÁNEK, I.: *Das Münzvermächtnis*, s. 65–74; CACH, F.: *Nejstarší české mince III.*, s. 12; nejnověji se tématu dotýká ZAORAL, R.: *Silver and glass*, s. 235–261.

⁵¹⁸ Nejnověji JAN, L.: *Václav II.*, s. 97–103.

řešila výhradně horenské záležitosti, takže přímý důkaz o tom, že by král Přemysl nějakým způsobem řešil také otázku hranic farních obvodů, postrádáme. Na druhou stranu je dost nepravděpodobné, že by se panovník o celé záležitosti nedozvěděl už jen z toho prostého důvodu, že se přímo dotýkala měšťanů nejdůležitějšího hornického a mincovního centra v Čechách v době, kdy zrovna probíhala důležitá mincovní reforma. V okolí panovníka se navíc prakticky neustále pohybovaly osoby, kterých se výše popsané spory přímo týkaly: 21. prosince 1260 panovník vydal listinu ve Štýrském Hradci, jedním ze svědků byl Smil z Lichtenburka,⁵¹⁹ 8. ledna 1261 vydal listinu přímo v Brodě, o ní byla řeč výše; 21. ledna svědčil u Kravař na Opavsku Ludwig von Baldersheim,⁵²⁰ 30. ledna pak v Mostě Smilův nejstarší syn Jindřich spolu se svým strýcem Častolovem;⁵²¹ 23. května svědčil v Písku na další panovnické listině sám Smil z Lichtenburka.⁵²² Tento stručný výčet jednak ilustruje neuvěřitelnou mobilitu Přemysla Otakara II.,⁵²³ ale také jasně dokládá, že panovník o celé záležitosti mohl být velmi detailně informován, i když pouze jednostranně. Neznáme totiž nikoho, kdo stál na straně vilémovského kláštera, což uvozuje poměrně závažnou otázku reálného mocenského vlivu benediktinského řádu v této době. Ať již panovník zaujal stanovisko jakékoliv, do záležitosti vymezení hranic farních obvodů nemohl příliš zasahovat, jednalo se o věc ryze církevní, kterou mohl ovlivňovat jen nepřímo – tedy alespoň teoreticky. Je zřejmé, že pokud by se panovník skutečně odhodlal do tohoto sporu zasáhnout ve prospěch nějaké strany, jistě by svoji vůli mohl prosadit například prostřednictvím pražského biskupa, na kterého jistě nějaké páky měl.

4.1.3 Založení kláštera v Pohledu

Založení kláštera cisterciáček v Pohledu představuje velmi specifický počín, který je potřeba na tomto místě podrobněji rozebrat. Jeho umístění je pro cisterciácký klášter poměrně netypické – byl založen v osídlené krajině poblíž města a navíc v bezprostřední blízkosti hornických center. Na rozdíl od Sedlce ale vznikl již v době, kdy existovalo jak město Brod, tak i funkční hornická centra. Podle zápisu ze statut generální kapituly cisterciáckého řádu z roku 1262 se mělo původně jednat o mužský

⁵¹⁹ CDB V. 1, č. 248, s. 381–382.

⁵²⁰ CDB V. 1, č. 256, s. 389.

⁵²¹ CDB V. 1, č. 262, s. 395–396.

⁵²² CDB V. 1, č. 283, s. 419–421.

⁵²³ ŽEMLIČKA, J.: *Přemysl Otakar II.*, s. 153.

klášter. Pohled tehdy vizitovali opati z Plas a Žďáru nad Sázavou.⁵²⁴ O rok později vydal warmijský biskup Anselm odpustkový list pro faráře ve *Vallis sancte Marie*, tedy v Pohledu, aby ulehčil výstavbu nového kostela.⁵²⁵ Patrocinium zmiňovaného svatostánku jasně dokládá, že se jednalo o místo pro budoucí klášter, toto zasvěcení je typické pro cisterciácký řád, nikoliv pro vesnické farní kostely. Angažovanost warmijského biskupa (člena řádu německých rytířů) při zakládání kláštera cisterciáček v Pohledu si zaslouží větší pozornost, není to totiž naposledy, kdy řád německých rytířů zasáhl do osudů budovaného kláštera. Již 10. září buď roku 1269, nebo 1270 vydal *provincialis commendator* (komtur řádu pro Čechy a Moravu) Ludwig von Baldersheim listinu, ve které potvrzuje, že se řád vzdal všech práv, která měl k pohledské farnosti.⁵²⁶ O jaká práva ale šlo? Odpověď na tuto na první pohled triviální otázku je klíčová, proto je potřeba celou problematiku podrobněji rozebrat.

Rozhodně zde nadržel patronátní právo. Tím disponoval až do roku 1267 lichnický purkrabí Bohuslav, respektive jeho bratři a vdova spolu se samotnou vesnicí. Celá záležitost je ale trochu komplikovanější, protože se nejednalo o jejich alod. Když Pohled v roce 1267 potomci lichnického purkrabího prodávali, musel transakci schválit Smil z Lichtenburka i se svými syny. Vzdal se přitom všech svých práv, která k Pohledu držel – jmenovitě práva na soudnictví, nároku na blíže nespecifikované dávky a různé služby.⁵²⁷ Kupující byla paní Guta (Juta, Uta, Jitka), která nově nabytý majetek se všemi právy věnovala klášteru. Je na čase provést stručnou rekapitulaci. Vesnice Pohled byla majetkem Smila z Lichtenburka, ale jako léno ji dědičně držel i s patronátním právem lichnický purkrabí. Roku 1267 se Pohled dostal do alodiálního vlastnictví paní Guty, která jej věnovala se všemi právy (včetně patronátního) budovanému klášteru. Brodská fara, potažmo řád německých rytířů, tedy v roce 1270 v Pohledu nevladnily ani půdu, ani patronátní právo, nesedí zde ale ještě jedna věc. Mužský cisterciácký klášter zde chtěl vybudovat Smil z Lichtenburka, místo bylo dokonce vizitováno již roku 1262,

⁵²⁴ *Inspectio loci in quo intendit fundare abbatiam monachorum nobilis viro Milo [Smil z Lichtenburka – T. S.], de Plauz [Plasy – T. S.] et de Zara [Žďár nad Sázavou – T. S.] abbatibus committitur, etc. Abbas de Vilegade [Velehrad – T. S.] hoc eis denuntiet. Statuta Capitulorum Generalium III., rok 1262, č. 59, s. 7.*

⁵²⁵ CDB V. 1, č. 382, s. 567–568. Zde není důvod pochybovat o tom, že byl v Pohledu skutečně farní kostel: správce tohoto kostela byl označen jako *plebanus* a samotný svatostánek jako *ecclesia parrochialis*.

⁵²⁶ „(...) *resignavimus liberaliter omne jus, quod habuimus in ecclesia Vallis sanctae Mariae, Pragensis dioecesis, sita circa Brodam.*“ CDB V. 1, č. 622, s. 226–227.

⁵²⁷ „(...) *confirmacionem cedimus de omni iure nostro, videlicet de iudiciis universarum causarum, seu maiorum seu minorum, de exaccionibus, de serviciis quibuscumque (...)*“ CDB V. 2, č. 517, s. 64–65. Do obecných souvislostí tento akt uvádí ŽEMLIČKA, J.: *O „svobodné soukromosti“*, s. 305.

nicméně z plánovaného záměru nakonec z neznámých příčin sešlo. Fundační proces se přesto nezastavil, byť do hry vstoupili zcela noví zakladatelé. Kdo byla paní Guta a proč se v celé věci angažovala?⁵²⁸

Guta byla jednou ze čtyř dcer Vítka staršího z Klokot z větve třeboňských Vítkovců, které se staly vlastními zakladatelkami kláštera. Všechny sestry známe jménem, konkrétně se jednalo o Kateřinu, která byla do roku 1264 abatyší v Tišnově a první abatyší v Pohledu, Ludmilu, bývalou vychovatelku královny Kunhuty, výše jmenovanou Gutu a Gertrudu. V květnu roku 1265 prodala Ludmila jisté majetky klášteru Zwettl, aby podpořila zbožné úsilí své sestry Kateřiny, která chtěla v Čechách založit cisterciácký klášter,⁵²⁹ nikoliv ale v Pohledu, ale v Pňově na Poděbradsku.⁵³⁰ Z jakého důvodu byl původní záměr realizován právě v Pohledu, zůstává stále záhadou.

Přestože nevíme, proč klášter v Pohledu nakonec nezaložil Smil z Lichtenburka, víme, že základní kámen zdejšího kostela položil roku 1265 kouřimský arcijáhen (resp. základní kámen nové přestavby staršího kostela). Tato informace se nachází ve zběžně napsané listině (nediplomatik by ji označil prostě za naškábanou) brodského faráře Gottfrieda, ze které se dozvídáme celou řadu dalších podrobností. Tento dokument v zásadě řešil kompetenční spory pohledské farnosti.⁵³¹ Jeho obsah se dá shrnout následovně: Pohledský farář Jakub vznesl nárok proti Dětrichovi, správci (*officiantovi*) kostela v Herliwinbergu (patrně dnešní kostel svaté Kateřiny), na dvě vesnice, *villu Sagitarii* (Český Šicndorf, dnes součást Stříbrných Hor) a *villu Ottonis* (Utín).⁵³² Tuto záležitost rozhodoval Gottfried (brodský farář) a kouřimský arcijáhen neznámého jména. Po jisté lhůtě pohledský farář Jakub spolehlivě doložil své nároky a Gottfried s kouřimským arcijáhnem rozhodli, že mu v obou lokalitách skutečně náleží temporálie.⁵³³ Po nějaké době došlo k slavnostnímu založení nového kostela v Pohledu, kterého se kouřimský arcijáhen účastnil a dokonce osobně položil základní kámen. Při té příležitosti k němu přistoupil Jakub a požádal ho, aby Dětricha napomenul, aby

⁵²⁸ K nejstarším dějinám kláštera zejm. SVITÁK, Z.: *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu*, s. 5-15. Pár poznámek k pohledskému klášteru s důrazem na další fundační aktivity zakladatelek BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 34; s odkazy na další literaturu SVOBODOVÁ, E.: *Klášter v Pohledu*. M. R. Pauk se dopustil několika chyb, např. tvrdí, že ke kostelu vybudovanému v Pohledu kolem roku 1263 držela patronátní právo až do roku 1269 či 1270 drobovická komenda řádu, což odporuje dochovaným pramenům, PAUK, M. R.: *Działalność fundacyjna*, s. 150-152.

⁵²⁹ CDB V. 1, č. 443-445, s. 654-658.

⁵³⁰ CDB V. 1, č. 453, s. 668-669.

⁵³¹ CDB V. 1, č. 447, s. 661-662.

⁵³² K lokalizaci těžebních a zpracovatelských areálů viz ROUS, Pavel – MALÝ, Karel: *Průzkum terénních stop*, s. 121-144.

⁵³³ Zde zmiňovaná tělesná držba jsou temporálie, viz GÁJA, R.: *Románské emporové kostely*, s. 44.

nepoškozoval jeho práva v kapli v Buchbergu.⁵³⁴ Proti tomu se Dětřich ohradil s tím, že kapli v Buchbergu nadržuje svým jménem, ale jménem Sifrieda, faráře z Příbyslavi. Přítomný Sifried potvrdil, že tato kaple se skutečně nachází v hranicích jeho farnosti. Jakub tedy musel znovu potvrdit své nároky, pro což arcijáhen stanovil termín, na který se ale nakonec nemohl dostavit, a tak pověřil vyřešením sporu brodského faráře Gottfrieda. Jakub se v daný den dostavil a dostatečně prokázal své nároky jak na kapli v Buchbergu, tak i na vesnici, na jejímž území se nacházela (Utín). Všechny tyto lokality se totiž podle výsledného rozhodnutí nacházely v hranicích pohledské farnosti (*in limitibus sunt parrochie de Pohled*) a navíc na pozemcích pana Smila.

Viz obr. 28

Nyní ještě zbývá trochu podrobněji představit jednotlivé aktéry výše popsaných událostí. Gottfried není nikdo jiný než několikrát zmiňovaný brodský farář, příslušník řádu německých rytířů. O necelý měsíc později již ale jako brodský farář není jmenován on, ale jistý Jindřich.⁵³⁵ Gottfried záhy po vyřešení tohoto případu buď zemřel, nebo získal jinou funkci. Jméno Gottfried bylo v té době bohužel natolik rozšířené, že je opravdu velmi těžké sledovat osudy jednotlivců po opuštění jejich úřadů, přesto snad můžeme s jistou dávkou opatrnosti ztotožnit bývalého brodského faráře s Gottfriedem, komturem v Drobovicích známého z let 1269/1270 a 1272.⁵³⁶

Jeho nadřízeným v době jeho působení v brodském kostele (nikoliv v rámci řádové struktury, ale v rámci organizace pražského biskupství) byl kouřimský arcijáhen, snad to byl arcijáhen Jan, který je v této funkci doložen roku 1256.⁵³⁷ Ve čtvrtém dílu pátého svazku českého diplomatáře je ovšem jako další možný kandidát na kouřimského arcijáhna uveden právě v této listině jmenovaný Gottfried,⁵³⁸ důvod k tomu totiž je. Na začátku listiny je uvedeno: „*Cum coram nobis, fratre G., vicearchidiacono Currimense...*“⁵³⁹ Tato formulace skutečně umožňuje dvojí výklad:

⁵³⁴ Buchberg bylo další hornické středisko, kaple je zde skutečně ve smyslu svatostánku, který nemá všechna práva farního kostela, i když nelze vyloučit ani naznačení filiálního vztahu buď k Pohledu či Příbyslavi. Ve druhé polovině 14. století je kostel v Buchbergu (*Mons Fagi*) uváděn jako chudý a také jako filiála kostela v Dlouhé Vsi. RDP, s. 52.

⁵³⁵ CDB V. 1, č. 455, s. 671–672.

⁵³⁶ CDB V. 2, č. 622, s. 226–227; CDB V. 1, č. 663, s. 295–296.

⁵³⁷ CDB V. 1, č. 89.

⁵³⁸ V listině je dokonce poprvé označen jako *vice archidiacon*, později už jen jako *archidiacon*. V edici je první označení přepsáno dohromady jako *vicearchidiacon* (CDB V. 1, č. 447, s. 661). Zda se v originále jednalo o písařskou chybu nebo o záměr, těžko rozhodnout.

⁵³⁹ CDB V. 1, č. 447, s. 661.

buď byl použit majestátní plurál, pak by byl Gottfried oním arcijáhmem, nebo prosté množné číslo, kterým chtěl pisatel vyjádřit jen to, že Jakub předstoupil před oba zároveň – tedy jak před brodského faráře Gottfrieda, tak před kouřimského arcijáhna. Dále se ale píše: „*Postmodum domino nostro archidiacono ponente lapidem primarium in predicta ecclesia Pohled...*“⁵⁴⁰ Jen těžko můžeme Gottfrieda, vydavatele této listiny, podezřívat z toho, že by sám sebe označil za svého nadřízeného. Brodský farář Gottfried určitě nebyl kouřimským arcijáhmem, tedy alespoň ne v této době.

Pohledský farář Jakub nebude nikdo jiný než *capellanus* pana Smila, který se v jeho blízkosti vyskytuje pravidelně.⁵⁴¹ Dětrich (*Ditricus*), který je zde uveden jako *officiens* kostela v Herliwinbergu, je znám pouze z této jediné listiny. Samotná náplň jeho úřadu je tak trochu záhadou. Asi nejlépe ho vystihne výraz „správce“, snad jen majetku daného kostela. Pak by zde byla jistá cesta, tedy ztotožnit tohoto Dětricha s Dětrichem Freibergem, který přímo v Buchbergu podnikal a měl tu své ekonomické zájmy nejpozději od roku 1258.⁵⁴² Tomu by odpovídalo i to, že v celém sporu šlo o temporálie, tedy zjednodušeně řečeno majetky a příjmy sporných oblastí. Protože se jednalo o montánní region, ve kterém dnešní kostel sv. Markéty a kaple v Buchbergu vznikly primárně pro potřeby havířů a dalších zde pracujících lidí, je opravdu reálně možné uvažovat o tom, že i laik mohl spravovat jejich majetky. Samotná četnost zmínek o těžebním areálu v Buchbergu v dochovaných písemných pramenech je zarážející, a to zvláště tehdy, uvědomíme-li si, že se jich do dnešní doby dochoval jen zlomek jejich původního počtu. Patrně nebude náhoda, že ve prospěch Dětricha vydal listinu i sám panovník. Už první dochovaná zmínka z roku 1258, kterou vydal tehdejší mincmistr Jindřich zvaný Pták, může upozorňovat na jisté nevyjasněné vztahy. Mincmistr tehdy jasně stanovil, že jak Dětrich, tak i jeho společník Gernot řečený Černý drží k horám v okolí Buchbergu „*universa iura tum civilia tum universalia*“ – tedy veškerá práva jak civilní, tak všeobecná (univerzální). Co tím bylo myšleno, je dnes těžké rozhodnout. Snad se to týkalo i zřizování a spravování kaplí pro potřeby havířů, ale jistotu už asi nikdy mít nebudeme.

⁵⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 662.

⁵⁴¹ CDB V. 1, č. 138, s. 223; CDB V. 1, č. 175, s. 280–281; CDB V. 1, č. 318, s. 476–477; CDB V. 1, č. 460, s. 680–681; CDB V. 1, č. 461, s. 681–682; CDB V. 2, č. 517, s. 64–65; CDB V. 2, č. 578, s. 160.

⁵⁴² CDB V. 1, č. 167, s. 266–268.

4.1.4 Existoval brodský děkanát ve 13. století?

Z jakého titulu rozhodoval brodský farář ve výše popsaném sporu mezi farnostmi v Pohledu a Příbyslavi? Vysvětlení není vůbec jednoduché už z toho důvodu, že v dokumentu, který brodský farář sám roku 1265 vydal, jednoznačně považuje Pohled za centrum farního obvodu.⁵⁴³ Robert Gája to vysvětluje tak, že kostel v Pohledu i v roce 1265 zůstával filiálou brodské farnosti.⁵⁴⁴ Tato varianta se mi ale nezdá být příliš pravděpodobná, protože již roku 1263 byl kostel v Pohledu explicitně označen za farní.⁵⁴⁵ Nabízí se ovšem ještě jedno možné vysvětlení – v Brodě mohl být zřízen již v 50. či 60. letech 13. století venkovský děkanát. Jejich existenci je sice možné doložit v Čechách až od 70. let 13. století (na Moravě již od 40. let téhož věku),⁵⁴⁶ pravomoci brodského faráře nicméně zcela jednoznačně dokládají, že funkci děkana mohl zastávat. Podle formulářů Tobiáše z Bechyně totiž venkovští děkani vykonávali biskupovi vrchní trestní pravomoci – na biskupův příkaz mohli vyhlašovat církevní tresty nad škůdci církevních osob nebo majetku,⁵⁴⁷ mohli zabránit církevním pohřbům,⁵⁴⁸ mohli vyhlásit interdikt nad kostely exkomunikovaných osob a dokonce mohli vyhlašovat i kontumační exkomunikace.⁵⁴⁹ Jako biskupův pověřenec mohl venkovský děkan vyřizovat jakoukoliv záležitost z oblasti biskupova disciplinárního dohledu. K povinnostem děkanů patřilo i vybírání poplatků pro církevní nadřizené – což byla někdy záležitost arcijáhnů, kteří sami mohli vydávat děkanům příkazy. Nutnost ustanovovat děkanáty jako mezičlánky výkonu biskupských funkcí souvisí se zahušťováním farní sítě, zejména ve druhé třetině 13. století, nicméně funkce děkana, jak upozorňuje Zdeňka Hledíková, mohla vzniknout i samovolně, kdy na váženějšího duchovního biskup delegoval část svých pravomocí.⁵⁵⁰ Věnujme pozornost zejména dvěma formulářům Tobiáše z Bechyně. V jednom biskup nařizuje děkanům, aby vyhlásili interdikt nad kostely nejmenovaných opatů, kteří i přes klatbu nezaplatili nějaký poplatek, a v druhém nařizuje děkanovi, aby u poddaných nejmenovaného opata, který onen poplatek stále nezaplatil, zastavil výkon veškerých bohoslužebných obřadů,

⁵⁴³ CDB V. 1, č. 447, s. 661–662.

⁵⁴⁴ GÁJA, R.: *Románské emporové kostely*, s. 44.

⁵⁴⁵ CDB V. 1, č. 382, s. 567–568.

⁵⁴⁶ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Venkovské děkanáty*, s. 112–123.

⁵⁴⁷ *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 53, s. 48; č. 55, s. 50; č. 90, s. 76, č. 93, s. 78; č. 186, s. 146–147.

⁵⁴⁸ TAMTÉŽ, č. 72, s. 63–64; č. 74, s. 65.

⁵⁴⁹ TAMTÉŽ, č. 43, s. 39.

⁵⁵⁰ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Venkovské děkanáty*.

zamezil církevním pohřbům a nad kostely výše zmiňovaného opata vyhlásil interdikt.⁵⁵¹ Skoro se zdá, že tyto formulářové kusy vznikly na základě událostí z Havlíčkobrodsko z 50. a 60. let 13. století.

Viz obr. 29

Práva, kterých se řád německých rytířů v roce 1270 (či o rok dříve) vzdal ve prospěch kláštera v Pohledu, nejspíše souvisela s výkonem některých pravomocí brodského děkana. Pohled byl centrem farního obvodu ještě před založením kláštera, a pokud již existoval brodský děkanát, byl podle všeho do něj začleněn. Nicméně podle stavu z roku 1352 již Pohled do brodského děkanátu nepatřil, resp. neodváděl papežský desátek prostřednictvím brodského děkana, což nemusí být totéž.⁵⁵² V každém případě v Pohledu neměl brodský děkan takové pravomoci (vybírání různých dávek patřilo bezpochyby mezi ty důležitější) jako v jiných kostelech jeho děkanátu, pokud tedy vůbec nějaké měl. Zdá se tedy, že svatostánek v Pohledu, byť farní, byl vyjmut z výše jmenovaného děkanátu. To uvozuje poměrně závažnou otázku, zda bylo vyjímání kostelů spojených s řádovým prostředím ze struktur děkanství obecným jevem, nebo zda se jedná o výjimečný případ. Na základě rozboru pramenů z úplně jiného prostředí (západní Moravy) dospěl ke stejné otázce i Petr Jokeš, který připustil možnost, že tomu tak skutečně mohlo být, byť celá problematika stojí za podrobnější analýzu.⁵⁵³ Pro brodské děkanství do husitských válek se nicméně tento jev zdá být systémový. Porovnání dnešní podoby Vikariátu Havlíčkův Brod (což odpovídá historickému děkanátu, na Moravě se dodnes ty samé jednotky nazývají děkanáty) se stavem zachyceným v polovině 14. století je poměrně zajímavé – děkanství je i po více než 650 letech stále víceméně stejné, změny jsou spíše kosmetické. Co ovšem v tomto případě vynikne, je absence jak Pohledu, tak i Vilémova, tedy jediných dvou klášterů ve zkoumané oblasti. Je otázkou dalšího výzkumu, zda tyto kostely skutečně vůbec nepatřily do brodského děkanátu nebo zda v nich jen brodský děkan neměl pravomoc vybírat církevní poplatky (resp. papežské desátky). V každém případě pravomoci děkana byly skutečně v kostelech spojených s řádovým prostředím nějakým způsobem

⁵⁵¹ *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, č. 72, s. 63–64; č. 74, s. 65.

⁵⁵² RDP, s. 51–52; informace ohledně Pohledu viz TAMTÉŽ, s. 31.

⁵⁵³ JOKEŠ, P.: *Farní organizace*, s. 160.

omezeny. V případě Pohledu se dokonce zdá, že to bylo i jednou z podmínek pro úspěšné založení nového kláštera.

Viz obr. 30

Existuje ale ještě jedno, byť značně krkolomné vysvětlení, čeho se mohl řád německých rytířů ve prospěch kláštera v Pohledu v roce 1269 či 1270 vzdát. Mohlo se totiž jednat i o patronátní právo ke kostelu v Dlouhé Vsi, pokud ho tedy řádoví rytíři skutečně drželi. Formulace, že se řád německých rytířů vzdává „*omne jus, quod habuimus in ecclesia Vallis sanctae Mariae*“, totiž není vůbec jednoznačná.⁵⁵⁴ V každém případě, nejpozději v polovině 14. století držely patronátní právo ke kostelu v Dlouhé Vsi již pohledské cisterciáčky.⁵⁵⁵

První možné vysvětlení se zdá být přijatelnější, nicméně i zde narážíme na jeden problém: listinu totiž nevydal brodský děkan, dokonce ani brodský farář, ale řádový komtur. Jediné přijatelné vysvětlení by tedy bylo, že brodský děkanát byl nějakým způsobem svěřen do péče (či vytvořen z iniciativy) řádu německých rytířů. Bez dalšího výzkumu tato možnost nicméně zůstává jen nepotvrzenou hypotézou.⁵⁵⁶

Vraťme se ale ještě k otázce brodského děkanství. Pro celé 13. století sice není jeho existence v písemných pramenech explicitně zmiňována, nicméně nacházíme mnoho jiných nepřímých indicií. Výše jsem rozebral problematiku vyhlašování exkomunikací, interdiktů a suspenzí. Dochované písemné prameny také jasně potvrzují, že brodský farář požíval větší vážnosti než jeho kolegové z okolí – jinak by zcela legitimně nemohl rozhodovat v hraničních sporech okolních farností. Právoplatnost rozhodnutí brodského faráře ve věci kaple v Buchbergu jednoznačně potvrdil v roce 1272 i pražský biskup.⁵⁵⁷ Existenci brodského děkanství pregnantně dokládá až listina datovatelná rámcově do let 1308–1317, zde je zmíněn jistý Jan, „*decanus Brodensis*

⁵⁵⁴ CDB V. 2, č. 622, s. 227.

⁵⁵⁵ LC I. 1, s. 161.

⁵⁵⁶ Zajímavá analogie se nabízí např. pro Opavu. Zmínka o děkanovi v Opavě z roku 1244 je totiž prvním písemným důkazem o existenci děkanátního zřízení na Moravě (CDB IV. 1, č. 46, s. 131–132; srov. JOKEŠ, P.: *Farní organizace*, s. 150); v Opavě zároveň existovala již od 20. let 13. století komenda řádu německých rytířů (ADAM, P.: *Řád německých rytířů*, s. 86–87). Možné propojení obou institucí jsem nicméně nezkoumal, skutečně se může jednat jen o náhodu.

⁵⁵⁷ V roce 1272 přibyslavský plebán Sifried (*Sifrit*) opět vznesl své nároky na kapli v Buchbergu, a proto pražský biskup přikázal brodskému faráři Helvicovi, aby celou věc, ve které již bylo definitivně po právu rozhodnuto tím, kdo měl právo věc soudit („*diffinitiva sententia legitime terminata per eum, qui auctoritatem habuit iudicandi*“), ještě jednou prošetřil. CDB V. 2, č. 673, s. 307–308.

necnon plebanus in Crumpa“.⁵⁵⁸ Po polovině 14. století je již brodský děkan zmiňován několikrát.⁵⁵⁹ Funkce brodského děkana se však přímo nekryla s funkcí brodského faráře, to znamená, že funkce děkana nebyla vázána na sídlo děkanátu, což ale koneckonců platilo i v moravském prostředí.⁵⁶⁰ Po celé 14. století nacházíme v pramenech zmínky jak o brodském faráři, tak i o brodském děkanovi.⁵⁶¹

Kostelní síť se na Havlíčkobrodsku ve druhé polovině 13. století rozhodně neustalovala snadno – a to jsem se věnoval jen některým vybraným problémovým okruhům. Přesto je na tomto místě možné zformulovat několik obecných závěrů. Předně, určování hranic farních obvodů bylo ve druhé polovině 13. století již zcela v kompetenci církevních institucí, světská moc do těchto záležitostí mohla vstupovat jen prostřednictvím církevního prostředí, na které na druhou stranu jistě měla nemalý vliv. Ve sporných případech rozhodoval příslušný biskup, který ale mohl své pravomoci delegovat na jiné členy své diecéze, na arcijáhny a venkovské děkany. Přestože existenci instituce brodského děkanství není možné ve 13. století jednoznačně doložit, je zřejmé, že minimálně někteří brodští faráři, příslušníci řádu německých rytířů, měli vyšší postavení než jejich kolegové a že na ně pražský biskup i kouřimský arcijáhen delegovali část svých pravomocí. Brodský farář tak mohl z pověření pražského biskupa vyhlášovat interdikty, exkomunikace a suspendovat správce některých kostelů, což prokazatelně činil. Spolu s kouřimským arcijáhnem a dokonce i bez něj mohl rozhodovat ve sporech o hranice farních obvodů. Brodský farář přitom často rozhodoval mimo území vlastního brodského farního obvodu, ale vždy v hranicích dnešního brodského děkanství. To samo o sobě spíše svědčí pro jeho existenci i ve druhé polovině 13. století, byť to není možné explicitně prokázat.

Celá situace také vypovídá o nesmírně složitých majetkových a právních vztazích na Havlíčkobrodsku. Na velmi malém prostoru se protínaly zájmy hned tří různých církevních řádů (vilémovských benediktinů, řádu německých rytířů a cisterciáček z Pohledu), různých pozemkových vlastníků, brodských měšťanů a horníků. Jak je zřejmé, za dané situace nebylo možné najít konsenzus, což nevyhnutelně vedlo ke vzniku několika různých sporů. Díky tomu jsme také o formování kostelní sítě na Havlíčkobrodsku ve druhé polovině 13. století podrobněji informováni.

⁵⁵⁸ RBM IV., č. 1951, s. 766–767.

⁵⁵⁹ LC I. 2, s. 49, 53.

⁵⁶⁰ JOKEŠ, P.: *Farní organizace*, s. 166.

⁵⁶¹ Např. RBM II, č. 2214, s. 962; LC I. 1, s. 93; LC I. 2, s. 50.

4.2 Kaplani Smila z Lichtenburka

Ve svědečných řadách listin Smila z Lichtenburka se s železnou pravidelností vyskytují osoby ukryté pod latinským označením *capellanus*. Tento výraz však v sobě zahrnuje celou škálu významů, v daném kontextu přicházejí v úvahu tyto: „kněz ustanovený k službě při některé kapli, zvláště soukromé, kaplan, který zastával často funkci kancléře“; „kněz spravující veřejnou kapli nebo filiální kostel“; „pomocník farářův při správě farního kostela“.⁵⁶² Stručně by šlo říci, že kaplan byl člověk, který měl nějaký vztah ke kapli. Výše jsem upozornil, že za výrazem *capella* se může ve středověku bez problémů skrývat kostel ve smyslu svatostánku, který může vykonávat všechny běžné úkony (křty, pohřby, svatby, zpovědi, etc.). V takovém případě se jedná o vyjádření vlastnického vztahu vydavatele listiny ke jmenovanému kostelu. Přesně z tohoto důvodu je kostel v Chotěboři označen v roce 1265 jako *capella* – byl to Smilův kostel.⁵⁶³

Pokud tedy může být *capella* kostelem, stejně tak může být *capellanus* správcem takového kostela či dokonce farářem. Mezi kaplany Smila z Lichtenburka nacházíme dva Jindřichy, jednoho ze Šlapanova a druhého z (České) Bělé.⁵⁶⁴ Obě lokality patřily Smilovi z Lichtenburka a v obou se nacházely zřejmě již farní kostely, není důvod pochybovat, že oba Jindřichové tyto kostely spravovali. Nejčastěji se vyskytující kaplan Jakub mohl být oním Jakubem, který je jako pohledský farář připomínán roku 1265.⁵⁶⁵ Pokud se v nejbližším okolí Smila z Lichtenburka vyskytoval jen jeden duchovní se jménem Jakub, jednalo se o velmi důležitou osobu. Na listině z roku 1269 je uveden „*Jacobus sacerdos et procurator*“, tedy jako kněz a prokurátor (správce, zástupce, zmocněnec).⁵⁶⁶ Od roku 1257, kdy se poprvé setkáváme v písemných pramenech se Smilovými kaplany, známe jména celkem pěti různých kaplanů. Byli to: Jakub, dva Jindřichové, Valentýn a Zdislav. Do okruhu duchovních osob v okolí Smila z Lichtenburka, a tedy i potenciálních kaplanů je možné ještě započítat notáře Gerlacha.⁵⁶⁷

⁵⁶² Heslo *capellanus* viz LB 4, s. 529-531.

⁵⁶³ CDB V. 1, č. 460, s. 681. K výrazu *capellanus* ŠILHAN, J.: *Kaple a kaplan*, s. 248–251.

⁵⁶⁴ CDB V. 1, č. 167, s. 268.

⁵⁶⁵ CDB V. 1, č. 447, s. 661-662.

⁵⁶⁶ CDB V. 2, č. 578, s. 160.

⁵⁶⁷ **Jakub**: 1257, CDB V. 1, č. 138, s. 222-223; 1259, CDB V. 1, č. 175, s. 280-281; 1262, CDB V. 1, č. 318, s. 476-477; 1265, CDB V. 1, č. 460-461, s. 680-682; 1267, CDB V. 2, č. 517, s. 64-65; 1269, CDB V. 2, č. 578, s. 159-160. **Jindřich** (ze Šlapanova): 1257, CDB V. 1, č. 138, s. 222-223; 1259, CDB V. 1, č. 175, s. 280-281; 1262, CDB V. 1, č. 318, s. 476-477; 1265, CDB V. 1, č. 460-461, s. 680-682; 1267,

Výskyt hned dvou Jindřichů znemožnil přesnou identifikaci jednotlivých osob s konkrétním místem. Roku 1257 se vyskytují tři kaplani (Jakub, Jindřich, Valentýn) bez jejich bližšího určení. Jindřich tak mohl být jak později známým Jindřichem ze Šlapanova stejně jako Jindřichem z Bělé. Místo, kde působil Valentýn, také neznáme, vyskytuje se jen jednou. Pokud budeme předpokládat, že poprvé uvedení kaplani byli faráři v Pohledu, Šlapanově a (České) Bělé, je možné Valentýna přiřadit buď do Šlapanova, nebo do (České) Bělé. Valentýn pochopitelně mohl působit i zcela jinde a dokonce nemusel být ani správcem žádného kostela, ale vzhledem k souvislostem se mi spíše jeví pravděpodobnější varianta, že i Valentýn byl správcem nějakého kostela.

tab. 5: Kaplani Smila z Lichtenburka

<i>jméno kaplana</i>	<i>vyskytuje se v letech</i>	<i>místo působení</i>
Jakub	1257-1269	Pohled (?)
Jindřich	(1257) 1259-1269	Šlapanov
Jindřich	(1257) 1259	(Česká) Bělá
Valentýn	1257	Šlapanov či (Česká) Bělá (?)
Zdislav	1265	?
Gerlach	1265-1269	(proto)kancelář Smila z Lichtenburka

Na tomto místě se nabízí poměrně zásadní otázka. Proč by měl mít kaplan Smila z Lichtenburka ve správě nějaký kostel? Mělo to souvislost s pastorační činností? To je samozřejmě možné, ale spíše se jednalo o klasické prebendy. Pro Smila z Lichtenburka tento stav skýtal samé výhody. Jeho kaplani v jeho kostelech mohli do jisté míry suplovat patrimoniální dozor (teoreticky) nad veškerým obyvatelstvem jeho panství. Přístup na kazatelnu se ve 13. století prakticky rovnal dnešnímu ekvivalentu vlastnění nějakého média – prostřednictvím svých kaplanů mohl Smil z Lichtenburka své poddané oslovovat, popřípadě jim i tímto způsobem předávat příkazy. Celá záležitost má ještě jednu rovínu. Pro Smila z Lichtenburka se stalo nezbytné potýkat se s psanou agendou a k tomu potřeboval patřičný personál, který se vyskytoval pouze v církevním prostředí. Taková duchovní osoba pochopitelně potřebovala nějaké hmotné zajištění a právě to mohly zajistit vlastnické kostely, resp. jejich příjmy.

CDB V. 2, č. 517, s. 64-65; 1269, CDB V. 2, č. 578, s. 159-160. **Valentýn**: 1257, CDB V. 1, č. 138, s. 222-223. **Jindřich** (z Bělé): 1259, CDB V. 1, č. 175, s. 280-281. **Zdislav**: 1265, CDB V. 1, č. 460-461, s. 680-682. **Gerlach** (notář) 1265, CDB V. 1, č. 460-461, s. 680-682 (v doručovací formuli); 1269, CDB V. 2, č. 578, s. 159-160.

Smil měl ve svém okolí zcela bez pochyb několik duchovních. Ať už pro něj vykonávali jakoukoliv agendu, kancelářskou nevyjímaje, správa vlastnických kostelů resp. jejich příjmů se jeví jako něco, co bylo oboustranně výhodné jak pro Smila, tak i pro samotné kaplany. Proto se zdá být spojení kaplanů s konkrétními prebendami v podobě vesnických (či městských) kostelů zcela logické.

4.3 *Smil z Lichtenburka a žďárský klášter*⁵⁶⁸

Sledování vývoje kostelní sítě na Havlíčkobrodsku odhalilo několik zásadních momentů. Předně, jednalo se o proces, který Smil z Lichtenburka neinicioval a do kterého mohl vstupovat jen nepřímou. Dokonce se zdá, že ze své pozice mohl pouze krotit vášně, které způsobila některá rozhodnutí představitelů církve. V každém případě se odhaluje, že se nejednalo o proces jednorázový, jednoduchý či bezproblémový. Vše nasvědčuje tomu, že rozhárané poměry v církevních záležitostech v regionu mu dokonce přímo zabránily založit vlastní mužský cisterciácký klášter. Zakládání klášterů obecně, zvláště pak soukromých, se z tohoto pohledu jeví jako velmi náročná procedura, která ne vždy musela skončit úspěšně. To opět může nejlépe ilustrovat další příklad, který se Smilem přímo souvisí. Jedná se o založení cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou, které je Smilovi občas prisuzováno. Realita nicméně byla mnohem komplikovanější.

Nejstarší dějiny cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou se dlouhodobě těší relativně slušnému badatelskému zájmu.⁵⁶⁹ Důvodů je jistě více, ale svou roli sehrává unikátní Žďárská kronika z pera Jindřicha Řezbáře, která poskytuje mnoho detailních informací o vzniku a budování tohoto kláštera.⁵⁷⁰ Propojení žďárského kláštera s osobou Smila z Lichtenburka je v historiografii zcela běžné a frekventované. Tento vztah je tradičně vykládán pomocí zažitého obrazu pana Smila jako velikého mecenáše a

⁵⁶⁸ Tato kapitola vychází z mého staršího článku SOMER, T.: *Smil z Lichtenburka a žďárský klášter*.

⁵⁶⁹ Výběrově lze uvést například ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*; BOROVSÝ, T.: *Zakladatelská práva žďárského kláštera*, s. 323–340; TÝŽ: *Soukromé kláštery na Moravě*, s. 461–479; TÝŽ: *Základy klášterního života*, s. 55–65; poněkud polemicky přijímaný stavební vývoj kláštera podává CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 67–92; v poslední době vznikla i kompilační a mnoha chybami zatížená studie ELBL, P. B.: *Cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou*, s. 143–184.

⁵⁷⁰ CDSar. Kronika vznikla pravděpodobně v roce 1300.

podporovatele žďárského kláštera, což se po důkladném rozboru písemných pramenů ukazuje být velmi sporné.⁵⁷¹

4.3.1 Soukromé klášterní fundace 12. a 13. století

Podpora církevních institucí soukromými osobami v průběhu dějin nabývala mnoho podob a prodělala značný vývoj. Prakticky až do sklonku 12. století se jednalo převážně o skromné počiny (většinou vesnické kostely), ale od 12. století začaly vznikat také nákladné soukromé klášterní fundace. Založit klášter byl sice náročný podnik, ale vydařená fundace skýtala pestrou paletu výhod od ryze praktických po čistě spirituální. Klášter mohl svému zakladateli poskytovat kancelářské služby, ale významné byly i sepulkrální (pohřební) či komemorativní funkce soukromých klášterů. Opomenout samozřejmě nelze ani přínos v podobě reprezentativního kapitálu – zjednodušeně řečeno, svůj vlastní klášter mohla založit jen velmi úzká skupina vybraných šlechticů (ze 13. století neznám žádnou nešlechtickou soukromou fundaci).⁵⁷² Hlavní vlna zakládání soukromých klášterů proběhla v Čechách i na Moravě zhruba ve stejné době – od konce 12. století do poslední čtvrtiny století 13.⁵⁷³ Pro pochopení širších souvislostí založení žďárského kláštera je nutné alespoň stručně připomenout nejvýznamnější soukromé fundace a jejich zakladatele.

Kolem roku 1177 z iniciativy Markvarticů vznikl cisterciácký klášter v Klášteře Hradiště nad Jizerou u Mnichova Hradiště, který poté sloužil jako rodová nekropole.⁵⁷⁴ Zásluhou Hroznaty z Teplé vznikl roku 1193 mužský premonstrátský klášter v Teplé a nedlouho poté i ženský klášter téhož řádu v Chotěšově.⁵⁷⁵ Rod Hrabišiců z Oseka můžeme spojit s cisterciáckým klášterem v Oseku, který vznikl z jejich iniciativy kolem roku 1198.⁵⁷⁶ Klasickým příkladem rodové nekropole je klášter augustiniánek v Doubravníku, který byl založen patrně mezi lety 1228–1231 Štěpánem I. z Medlova.

⁵⁷¹ Pavel Elbl doslova píše: „Smil z Lichtenburka si žďárský klášter vsutku zamiloval a během svého života ho obdařil mnoha donacemi a výsadami, které napomohly k rozvoji kláštera.“ ELBL, P. B.: *Smil z Lichtenburka*, s. 115.

⁵⁷² PAUK, M. R.: *Działalność fundacyjna*, s. 193–210; srovnej BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 17–19. Na s. 103 zohledňuje i funkci klášterů jako opevněných opěrných bodů v krajině. Příkopem byl vybaven i žďárský klášter již v první fázi výstavby. Plnil nejen funkci obrannou, ale i drenážní. CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 70. Předpokládat zřejmě můžeme i symbolickou (rituální) funkci tohoto příkopu.

⁵⁷³ BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 40.

⁵⁷⁴ Např. PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 142–144.

⁵⁷⁵ Např. TAMTÉŽ, s. 86–95; srovnej *Vita fratris Hrozatae*, s. 369–383.

⁵⁷⁶ CHARVÁTOVÁ, K.: *Postup výstavby*, s. 199–223; zde také zdůrazňuje sepulkrální význam této fundace.

Od té doby v něm našlo věčný odpočinek mnoho členů rodu pánů z Medlova (Pernštejna).⁵⁷⁷ Mocné rodové společenství Vítkovců můžeme propojit s cisterciáckým klášteřem ve Vyšším Brodě. První konvent sem přišel roku 1259 z Wilheringu z popudu fundátora Voka z Rožmberka.⁵⁷⁸

Jak je z tohoto stručného výčtu patrné, vlastní rodový klášter patřil k výbavě nejpřednějších rodů. Zřejmě i tento fakt určoval chování Smila z Lichtenburka vůči žďárskému klášteři. Určit podstatu vztahu Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteři vyžaduje hlubší analýzu, která se musí vrátit až k úplným počátkům žďárského klášteřa.

4.3.2 Nezdařená fundace v Nížkově a vznik cisterciáckého klášteřa ve Žďáru nad Sázavou

Vznik žďárského klášteřa předurčila snaha Jana (I.) z Polné, syna Zbyslava z Bratčic, o založení vlastní klášterní fundace. Jan získal někdy před polovinou 13. století rozsáhlé lesnaté území, které známe jako libický újezd. Ten ale předtím od knížete Soběslava I. obdrželo olomoucké biskupství.⁵⁷⁹ Právě z iniciativy Jana (I.) z Polné měl na tomto území vzniknout cisterciácký klášter v Nížkově, který se nazýval také *Cella Bernhardi*.⁵⁸⁰ Mezi lety 1232–1234⁵⁸¹ sem byla z Oseka povolána malá skupina mnichů, jež utvořila základ klášterního konventu, který byl ovšem před 22. únorem 1239 odvolán.⁵⁸² O opakované vizitaci nízkovského klášteřa opaty ze Sedlce a Hradiště (nad Jizerou u Mnichova Hradiště) informují statuta generální kapituly cisterciáckého řádu z let 1237 a 1238. Ze zápisů vyplývá, že osecký opat Slavek (III.) rozrodu Hradišticů⁵⁸³ vyslal do Nížkova šedé mnichy bez souhlasu generální kapituly a

⁵⁷⁷ FOLTÝN, D. a kol.: *Encyklopedie*. Praha 2005, s. 285–289.

⁵⁷⁸ CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu 2*, s. 9–15.

⁵⁷⁹ CDB I., č. 158, s. 163–165, potvrzení vlastnictví libického újezdu olomouckým biskupem z poloviny 12. stol. Přestože se mohlo jednat o falzum z první poloviny 13. století, věcný obsah zatím nikdo nezpochybnil. SCHULZ, J.: *Vývoj českomoravské*, s. 52–81. Více zejména ke vztahu libického újezdu k olomouckému biskupství HRABOVÁ, L.: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství*, s. 25–27 a jinde.

⁵⁸⁰ Jindřich Šilhan zpochybnil umístění tohoto klášteřa do okolí dnešního Nížkova, jeho polohu hledal spíše v okolí dnešního Vojnova Městce (původně Munchperch, Munchsperch, viz PROFOUS, A.: *Místní jména III.*, s. 54–55). Přestože jsou jeho postřehy ohledně tzv. osecké listiny správné, v lokalizaci původního klášteřa mimo dnešní Nížkov byly jeho názory korigovány. ŠILHAN, J.: *Osecká listina*; srov. *Polná*, s. 28–29.

⁵⁸¹ V poznámkách k CDSar Metoděj Zemek pokládá za definitivní rok založení 1234. CDSar, s. 115.

⁵⁸² ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 25.

⁵⁸³ Slavek (III.) byl oseckým opatem a zhruba od roku 1240 také nominálním pruským biskupem. Byl také bratrem daleko známějšího Boreše (II.) z Rýzmburka. VELÍMSKÝ, T.: *Hradišci*, s. 52–53, 61. Podle něj také číslování jednotlivých příslušníků rodu.

výše zmiňovaných opatů, tedy jaksi „na vlastní pěst“, což objektivně mohl být důvod k odvolání vznikajícího konventu.⁵⁸⁴

Důvody zrušení kláštera nejsou do dnešní doby zcela zřejmé. Jindřich Řezbář se o nich vyjadřuje velmi opatrně. Slavek prý „(...) zjistil, co jemu se nemohlo líbit“⁵⁸⁵, byl roztrpčen, že „(...) nelze, by snášeli zde jeho lidé takový nedostatek (...)“⁵⁸⁶ a konečně prý později zjistil, že „(...) mezi bratřími tehdy vznikl jakýsi spor, jenž týkal se patrně pomluv“.⁵⁸⁷ Z tohoto je jasně patrné, že Jindřich Řezbář ke konci 13. století vůbec netušil, z jakého důvodu byl klášter zrušen. Podle Metoděje Zemka měly být skutečným jablkem sváru spory mezi olomouckým biskupem a Janem (I.) z Polné o vlastnictví libického újezdu. Jindřich Šilhan situaci vysvětluje tak, že urozený osecký opat Slavek (III.) z mocného rodu Hrabišiců poté, co byl upozorněn generální kapitulou a některými opaty na to, že do Nížkova vyslal mnichy nedovoleně, se prostě urazil a odmítl se v celé záležitosti dále angažovat, což vedlo k zániku vznikajícího kláštera.⁵⁸⁸

Tak skončil první pokus o založení cisterciáckého kláštera na česko-moravském pomezí. V mnoha směrech ale můžeme plánovaný klášter v Nížkově považovat za přímého předchůdce pozdějšího žďárského kláštera. Lokalita obou klášterů je prakticky totožná. Po odchodu konventu zůstal v Nížkově kostel sv. Mikuláše. Ještě na konci 13. století Jindřich Řezbář věděl, že tento kostel původně patřil k vybavení zrušeného nížkovského kláštera.⁵⁸⁹

Ani po tomto nezdaru nehodlal Jan (I.) z Polné rezignovat na vlastní zbožnou fundaci. Svou pozornost zaměřil na řád německých rytířů a zřejmě někdy před rokem 1242 založil v Drobovicích u Čáslavi jejich komendu a při ní kostel, ve kterém byl po své smrti pochován.⁵⁹⁰ Komenda v Drobovicích získala i patronátní právo ke kostelu v téměř 50 kilometrech vzdálené Polné.⁵⁹¹ Toto právo si udržela po celé 13. století.⁵⁹²

⁵⁸⁴ *Statuta Capitulorum Generalium II.*, č. 62, rok 1237, s. 180; resp. č. 48, rok 1238, s. 194.

⁵⁸⁵ „(...) videt hic, quod non placet ipsi.“ CDSar, kap. 3, verš 109, s. 26–27.

⁵⁸⁶ „irritatus dixit non posse suos tollerare / defectum talem (...)“ TAMTÉŽ, verš 112–113, s. 26–27.

⁵⁸⁷ „Postea percepit, quod pro blaterantibus esset / inter eos quisdam talis dissensio facta.“ tamtéž, verš 114–115, s. 26–27.

⁵⁸⁸ ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 23–25; tohoto výkladu se Metoděj Zemek přidržuje i v poznámkách k edici CDSar, s. 115. Pavel B. Elbl možný majetkový spor nereflektuje a suše konstatuje, že plánovaný klášter v Nížkově byl zrušen asi kvůli hmotnému zajištění. ELBL, P.: *Smil z Lichtenburka*, s. 116. Tomáš Borovský se k nezdařené nížkovské fundaci také vyjadřuje. Hlavní důvod ukončení plánované fundace vidí v neshodách oseckého opata se zakladatelem. BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 35. ŠILHAN, J.: *Osecká listina*, s. 203.

⁵⁸⁹ CDSar, verš 121, s. 26–27.

⁵⁹⁰ Poprvé je drobovicí komenda připomínána roku 1242, CDB IV, č. 13, s. 74–75. O kostelu v Drobovicích, který nechal vystavět Jan z Polné, se zmiňuje i Jindřich Řezbář. CDSar, kap. 3, verš 134–135, s. 26–27. Místo posledního odpočinku Jana z Polné CDSar, kap. 4, verš 239, s. 32–33; srov. CDB VI. 1, č. 205, s. 255–256. Dědici Jana z Polné potvrzují patronátní právo řádu německých rytířů ke kostelu

Za vlastní zakladatele kláštera ale Žďárská kronika označuje až moravského šlechtice Přibyslava z Křižanova a jeho manželku Sibylu, která do Čech přijela s fraucimorem Kunhuty, budoucí manželky Václava I. Její původ není zcela zřejmý, není vyloučeno, že původně pocházela ze sicilského království.⁵⁹³ Žďárská kronika popisuje horoucí zbožnost Přibyslava z Křižanova a dokonce uvádí, že složil slib k založení kláštera, pro který ale nemohl najít vhodné místo. Otázka jeho zbožné fundace byla „zázračně“ vyřešena při setkání s Janem (I.) z Polné, jenž se rozhodl darovat mu celý „les“, který měl patřit k plánované fundaci v Nížkově. Pan Jan si na toto darování vyžádal listinu (která se bohužel nedochovala, tedy pokud kdy skutečně existovala) a na potvrzení přátelství daroval Janovi vzácný pohár o údajné hodnotě patnácti hřiven.⁵⁹⁴

Ani Přibyslavovi nakonec nebylo dáno dožít se úspěšného založení kláštera. Zemřel v roce 1251, tedy ještě před jeho vznikem.⁵⁹⁵ Dokončení fundace svěřil svému zeti, manželovi dcery Eufemie, znojemskému purkrabímu Bočkovi (později zvanému) z Perneggu.⁵⁹⁶ Žďárská kronika uvádí, že Přibyslav nemohl pro svou fundaci najít vhodné místo na svých statcích.⁵⁹⁷ Tomu je ale těžké uvěřit, protože jeho pozemkový majetek byl značně rozsáhlý. O důvodech výběru místa můžeme dnes již jen spekulovat. Podle Marcina Pauka Přibyslav nechtěl, aby jeho fundace náležela do olomoucké diecéze, a proto zvolil lokalitu u Žďáru.⁵⁹⁸

v Polné a přitom uvádí, že právě zde odpočívají kosti „*patris nostri*“, tedy Jana z Polné. V tomto případě se již ale jednalo o jiného Jana z Polné – pravděpodobně o Jana z Dobřan, tedy Markvartice, který byl také pohřben v Drobovicích. K tomu zejm. *Polná*, s. 30-31.

⁵⁹¹ CDB IV, č. 13, s. 74–75. V této listině z roku 1242 zaujme i svědečná řada. Na prvním místě jsou uváděni Jindřich a Častolov, bratři ze Žitavy.

⁵⁹² RBM IV., č. 1890, s. 746. V této listině z roku 1293 potvrzuje pražský biskup Tobiáš patronátní právo komendě řádu německých rytířů v Polné.

⁵⁹³ CDSar, kap. 4, verš 229, s. 32-33; kap. 2, verš 66, s. 24-25. Původ Sibylu v sicilském království hledal Zdeněk Kalista, podle něj pocházela z místního normanského či německého rodu. KALISTA, Z.: *Blahoslavená Zdislava*, s. 79 nn; srov. ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 26–27; srovnej SOVADINA, M.: *Rodina Zdislavy z Lemberka*, s. 217–236.

⁵⁹⁴ CDSar, kap. 4, verš 140–254, s. 28–35. K otázce darovaného poháru tamtéž, verš 196, pokud je tato zmínka alespoň částečně pravdivá, muselo se jednat o vzácný kus. Není zcela jasné, jakou hřivnu měl autor na mysli, ale pokud bychom brali za základ pražskou hřivnu (tedy metrologický standard v době vzniku kroniky), měl by pohár hodnotu 3,8 kg stříbra. Pohár mohl být i zlatý, při přibližném kurzu Au/Ag 1:10 by zlatý pohár o této hodnotě mohl vážit kolem 380 g. Pak by se ale jednalo o relativně prostý pohár, dost možná určený k liturgickým účelům. Na funkci předmětů z drahého kovu (stříbra i zlata) jako na předmět tezaurace s malou přidanou uměleckou hodnotou upozornil již JANÁČEK, J.: *Stříbro a ekonomika*, s. 875-906; pro oblasti Polska též LALIK, T.: *O cyrkulacji kruszców w Polsce*, s. 182-205.

⁵⁹⁵ CDSar, kap. 5, verš 333–335, s. 38–39. Pochován byl v kostele minoritů v Brně, jichž byl spolu se svojí manželkou štědrým donátorem.

⁵⁹⁶ Ke kariéře pana Bočka viz JAN, L.: *Vznik zemského soudu*, s. 70, 110.

⁵⁹⁷ CDSar, kap. 4, verš 145–152, s. 28–29.

⁵⁹⁸ PAUK, M. R.: *Działalność fundacyjna*, s. 119; odpustkový list papeže Inocence IV. z roku 1254 žďárský klášter lokalizuje v hranicích pražské diecéze, CDB V. 1, č. 14, s. 51–52; sám Jindřich

O počátcích budování žďárského kláštera jsme výjimečně dobře zpraveni. Podle informací Jindřicha Řezbáře vyrazila na počátku února 1252 z mateřského kláštera v Pomuku skupinka dvou mnichů (Wirik a Šimon) se dvěma konvrši, aby místo prohlédli. Poté, co bylo místo shledáno vhodným, dorazili další členové vznikajícího konventu.⁵⁹⁹ Nově příchozí bydleli krátce v samotné vsi Žďár, okolní krajina už jen z tohoto prostého důvodu nemohla být zcela liduprázdná. Velmi záhy se začalo se stavbou provizorního dřevěného konventu a základů budoucího klášterního chrámu.⁶⁰⁰ Roku 1252 byla fundace potvrzena rakouským vévodou a moravským markrabím Přemyslem Otakarem (budoucím králem Přemyslem Otakarem II.).⁶⁰¹ V této konfirmaci jsou vyčteny i majetky vznikajícího kláštera. Kromě pěti vesnic v okolí Žďáru se jednalo i o Bočkovy majetky na Znojemsku (Boček byl v té době znojemský kastelán). Jmenovitě klášteru patřilo patronátní právo k jednomu vesnickému kostelu, třetina vína z pěti vsí⁶⁰² a celý desátek z dalších tří.

Samotná konfirmace Přemysla Otakara z roku 1252 je velmi zajímavá nejen pro to, co obsahuje, ale také pro to, co v ní nenalezneme.⁶⁰³ Nikde nejsou uvedeni Ronovci Jindřich ani jeho syn Smil. Nevyskytují se ani ve svědečné řadě. Jako zakladatelé jsou jmenováni Boček z Perneggu, jeho tchyně a vdova po Přibyslavovi Sibyla a její dcery Eufemie (žena Bočka) a Alžběta. V této době bychom již čekali aktivitu Smila z Lichtenburka a jeho otce Jindřicha. Podle současné literatury měl být již Smil manželem výše jmenované Alžběty⁶⁰⁴ a jeho otec Jindřich mohl být již v této době ženatý s vdovou po Přibyslavovi Sibylou.⁶⁰⁵

Tento problém má dvě možná vysvětlení. Prvním z nich je existence nějakého sporu mezi Bočkem (možná již mezi Přibyslavem z Křižanova) a Ronovci. Podle výše zmiňované listiny, ale i podle Žďárské kroniky je za přímého pokračovatele fundace

neopomenul zdůraznit, že klášter spadá pod pražskou pravomoc, k nevelké radosti olomouckého biskupa Bruna. CDSar, kap. 6, verš 371–372, s. 40–41.

⁵⁹⁹ CDSar, kap. 8, verš 504 a následující; viz též BOROVSÝ, T.: *Základy*, s. 56.

⁶⁰⁰ Ke stavebnímu vývoji kláštera viz zejm. CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*.

⁶⁰¹ CDB IV., č. 259, s. 439–441.

⁶⁰² „(...) et terciam partem de omni vino suo in Moravia de villis subscriptis.“ CDB IV., č. 259, s. 440. Z této formulace není zřejmé, zda se jednalo o výnosy z vína pěstovaného ve zmiňovaných vesnicích, nebo zda šlo opravdu o dodávku třetiny produkce zdejšího vína.

⁶⁰³ CDB IV., č. 259, s. 439–441.

⁶⁰⁴ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 74; Jan Urban zde souhlasí s názorem Miloslava Sovadiny, že Alžběta se stala až Smilovou druhou manželkou (srov. SOVADINA, M.: *Ronovci a Žitava*). Ke sňatku mělo dojít krátce před rokem 1245, nevylučuje však posunutí svatby až do počátku padesátých let 13. století, podrobněji viz níže.

⁶⁰⁵ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 12–36, rodokmen na s. 500–501; sňatek Jindřicha se Sibylou mezi léta 1252–1253.

považován Boček z Perneggu z pozice Přibyslavova zetě. Stejnou pozici by ale teoreticky měl mít i Smil z Lichtenburka jako další Přibyslavův zeť (Alžběta v listině výslovně figuruje jako jeden ze zakladatelů). Ve hře nebylo málo – zakladatelské právo k nově vznikajícímu klášteru.⁶⁰⁶

Druhým východiskem z této situace je předpoklad, že v době vydání potvrzení v roce 1252 (přesné datum bohužel nelze určit) Smil a Alžběta ještě nebyli manželé. Potom absence Ronovců nijak nepřekvapuje. Tyto úvahy koneckonců potvrzuje listina samotná. Diktátor zvolil pro oslovení Alžběty výraz *domicella*, zatímco její matka Sibyla i sestra Eufemie jsou v téže listině označeny jako *domina* vždy s uvedením manžela (v případy Sibyly již zesnulého).⁶⁰⁷ V daném kontextu nemůže výraz *domicella* znamenat nic jiného než neprovdaná urozená dívka, panna.⁶⁰⁸

Tato druhá interpretace sice částečně upravuje tvrzení dosavadní literatury, ale nijak jim neodporuje. Alžběta z Křižanova zřejmě byla ještě v roce 1252 svobodná.⁶⁰⁹ Je dokonce možné, že patřila do nějakého zbožného bratrstva. O bohabojnosti její matky Sibyly nemusíme pochybovat. Jen připomeňme, že spolu se svou dcerou Eufemií často pobývala v domě v bezprostřední blízkosti kláštera a dokonce se účastnila bohoslužeb spolu s mnichy.⁶¹⁰ Víme také, že po smrti Sibyly bydlela Eufemie v dalším domě opět v bezprostřední blízkosti kláštera a že ji sestra Alžběta pravidelně navštěvovala.⁶¹¹ Podle mého názoru je toto druhé vysvětlení přijatelnější než hledání sporů mezi Ronovci a Přibyslavem z Křižanova.

Boček zemřel 20. prosince 1255. Tři dny předtím stihl sepsat závěť, ve které odkázal žďárskému klášteru značné jmění.⁶¹² Pochován byl ve středu kůru ještě

⁶⁰⁶ Na možný spor poukázal i PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 127.

⁶⁰⁷ CDB IV., č. 259, s. 440; přesně interpretovat tento termín není zcela jednoduché. Du Cange uvádí tři možné významy – služka, představená panna božích služebníků (i ve smyslu abatyše) a velmi malé obydlí. *Du Cange III.*, s. 161–162. Z těchto možností připadá v úvahu pouze druhá, tedy panna zaslíbená službě Bohu. Nemuselo se nutně jednat o řeholnici, ale např. i o vedoucí skupiny bekyň apod. Užití tohoto termínu v konfrontaci s oslovením ostatních žen zřejmě můžeme vyložit jako oslovení ještě svobodné dívky. Tento výraz vůbec představuje v našem diplomatickém prostředí značně exotický prvek. Mezi lety 1231–1278 se vyskytuje pouze dvakrát (viz CDB III. 4; CDB IV. 2, s. 146 a CDB V. 4, s. 329). Poprvé je to v tomto případě, podruhé se setkáváme s jakýmsi Theoderikem, zpovědníkem nejmenované *domicelly*. Nachází se mezi svědky jedné listiny z roku 1267 (která vzešla z církevního prostředí); CDB V. 2, č. 503, s. 49 („*Theoderici confessoris domicelle*“).

⁶⁰⁸ Heslo *domicella* viz LB 9, s. 250.

⁶⁰⁹ Jen připomeňme, že Jan Urban uvádí možnost datace sňatku Alžběty se Smilem i do počátku padesátých let 13. století. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 74.

⁶¹⁰ Např. CDSar, kap. 12, verš 653–656, s. 56–57 aj.

⁶¹¹ TAMTÉŽ, kap. 13, verš 736–737, s. 62–63.

⁶¹² CDB V. 1, č. 60, s. 120–122; potvrzeno i panovníkem, tamtéž, č. 67, s. 128–129. Konkrétně se jednalo o tři vsi na Opavsku, dvě vsi s kostelem na Brněnsku a na východní Moravě se vším jejím příslušenstvím (které tvořilo mimo jiné i kobylinec – *equaricia*).

nehotového kostela a nad jeho hrobkou byla postavena jakási provizorní kaple.⁶¹³ Ale i zde je Smil z Lichtenburka (jeho otec Jindřich již v té době nežil) zcela vyloučen z veškerého dění kolem kláštera. Na rozdíl od tvrzení některých autorů se nepodílel na vykonávání poslední vůle Bočka z Perneggu (tím byli pověřeni Smil a Kuno – oba bratři pana Bočka, v žádném případě se nejednalo o Smila z Lichtenburka).⁶¹⁴ V listině se opět neobjevil ani v roli svědka. Z výše podaných informací se může zdát, že Smil z Lichtenburka neměl ke klášteru ve Žďáru nad Sázavou žádný vztah. Přesto se za necelé dva roky stal jeho významným donátorem. Tento obrat si jistě zaslouží podrobnější vysvětlení.

4.3.3 Počátky lichtenburského panství na Vysočině

Výše podaný výklad naznačuje, že otázka datace sňatku Smila z Lichtenburka s Alžbětou z Křižanova nepředstavuje pouze genealogické zpestření této studie, ale důležitou součást chronologie zkoumaných událostí. Správné vročení tohoto sňatku mimo jiné umožňuje přesněji stanovit okolnosti příchodu Lichtenburků na Vysočinu. Protože předložený výklad poněkud upravuje chronologii dalších událostí, je nutné jej důkladně prověřit.

Vročení sňatku Smila z Lichtenburka s Alžbětou z Křižanova posune zejména předpokládané datum narození jejich prvního syna Smila. Místo roku 1245 se musel narodit značně později, pravděpodobně až v roce 1253. Tím se zároveň sníží i předpokládaný věkový rozdíl mezi syny Alžběty na zhruba sedm resp. 13 let místo původně předpokládaného až dvacetiletého odstupu.⁶¹⁵ Otázkou zůstává, zda v roce 1262 mohl Smil jako zhruba devítiletý chlapec vystupovat jako svědek listiny.⁶¹⁶ Podle skladby svědků na této listině (viz dále) je zřejmé, že jejich výběr v tomto konkrétním případě spíše závisel na vztahu svědků ke klášteru. Pokud v této listině svědčily dvě ženy z titulu zakladatelek kláštera (což je v domácím diplomatickém materiálu věc

⁶¹³ CDSar, kap. 7, verš 479–486, s. 46–47.

⁶¹⁴ Ve vyslovený omyl uvádí čtenáře Pavel B. Elbl. Podle něj se vykonavatelem závěti Bočka z Perneggu měl stát jeho bratr Kuno a Smil z Lichtenburka. Odkazuje přitom na CDM III., č. 223, s. 200–201. Ale i v této edici je tato listina shodná s edicí v CDB a jako vykonavatele závěti výslovně uvádí Smila a Kuna, bratry Bočka. Nehledě na fakt, že jak v Bočkově závěti, tak i v Přemyslově konfirmaci není Smil z Lichtenburka uveden ani ve svědečné řadě (na rozdíl od Smila a Kuna, bratrů Bočka). Doslova včetně poznámky přejímá chybu M. Zemka z jeho *Dějiny Žďáru*. ELBL, P. B.: *Cisterciácký klášter*, s. 145, srovnej ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 33.

⁶¹⁵ Srovnej URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 500–501.

⁶¹⁶ CDB V. 1, č. 320, s. 478–479.

takřka nevidaná), nevidím důvod, proč by nemohl svědčit z toho samého titulu i nezletilý syn jedné z nich. Záměrný výběr složení svědečné řady dokládá i jiná skutečnost. V této listině se nikde nevyskytuje Smilův nejstarší syn Jindřich, pouze mladší Smil. To jednak opět potvrzuje dvojí manželství pana Smila, ale zároveň i záměrný výběr svědků. Jindřich byl synem Smila z Lichtenburka, ale ne Alžběty, neměl tedy přímý podíl na zakladatelských právech ke žďárskému klášteru na rozdíl od svého mladšího bratra Smila.

Hlavním argumentem Jana Urbana k dataci manželství Smila z Lichtenburka a Alžběty z Křižanova do roku 1245 je účast pana Smila mimo jiné i s jeho potenciálními příbuznými na válečném tažení v zimě 1245/1246 do rakouského pohraničí, které skončilo fiaskem v bitvě u Lávy 26. ledna 1246.⁶¹⁷ Zmiňované informace jsou čerpány z veršované kroniky Janse Enikela zvané *Fürstenbuch*.⁶¹⁸ Toto dílo ovšem vzniklo snad až po čtyřiceti letech od popisovaných událostí, nehledě na fakt, že postava Smila z Lichtenburka mohla v tomto díle plnit funkci jakéhosi archetypu českého rytíře popisované doby. Pro určení příbuzenských vztahů, které zde navíc nikde neuvádí, se tento pramen skutečně využít nedá.

Předchozí informace tedy můžeme shrnout následovně: Smil z Lichtenburka byl prokazatelně dvakrát ženatý. Z prvního manželství měl syna Jindřicha. Jeho druhé manželství s Alžbětou z Křižanova můžeme datovat nejdříve do roku 1252. Toto vročení nám daleko lépe objasní komplikovaný vztah Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru, ale také poněkud upraví okolnosti příchodu Ronovců na Vysočinu. Posunout je dále potřeba i datum narození Smila II. zřejmě do roku 1253, což také neodporuje žádným ověřitelným faktům.⁶¹⁹

4.3.4 Podpora žďárského kláštera Smilem z Lichtenburka

Vůbec poprvé je Smil z Lichtenburka jako donátor (nejen) žďárského kláštera doložen až roku 1257, kdy věnuje desetinu důchodů z dolů na svém území – tedy v (Havlíčkově) Brodě,⁶²⁰ (České) Bělé, Šlapanově a Přibyslavi hned třem cisterciáckým

⁶¹⁷ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 47–48, 74. K samotné bitvě viz výše.

⁶¹⁸ *Jansen Enikels Fürstenbuch*, s. 660.

⁶¹⁹ Více ke genealogickému aspektu problému viz SOMER, T.: *Nové poznatky*, s. 10-17.

⁶²⁰ V závorkách uvádím doplnění původního názvu lokality pro jasnější geografické určení.

klášterům v Sedlci, Mnichovu Hradišti⁶²¹ a Žďáru tak, že každý měl dostat třetinu této desetiny.⁶²² Pozadí celé události jsem popsal v části o bitvě u Mühlendorfu. Smil z Lichtenburka výše zmiňovaným klášterům nevěnuje desetinu výnosů dolů na jmenovaném území, ale desetinu svého podílu, který mu z dolů na jeho území podle práva náležel. Zřejmě již v této době dosahoval tento oprávněný podíl teoreticky $\frac{2}{13}$ výnosů. Výsledná darovaná suma pro všechny tři kláštery dohromady činila $\frac{1}{65}$ výnosů z dolů na území pana Smila, tedy při rovném rozdělení „pouhou“ $\frac{1}{195}$ (tedy zhruba půl procenta) pro jeden klášter.⁶²³

Další donace pochází z roku 1262, kdy Smil z Lichtenburka věnoval žďárskému klášteru ves Bobrůvku.⁶²⁴ Tato nenápadná donace nám však může podhalit mnoho faktů týkajících se vztahu pana Smila a žďárského kláštera. Vesnice Bobrůvka se nachází asi 17 kilometrů jihovýchodně od Žďáru, tedy mimo vlastní dominium Smila z Lichtenburka. Co je ještě důležitější, zmiňovaná vesnice byla původně majetkem Alžběty a Smil jí daroval „*de consensu et voluntate uxoris nostre Elizabet* [zvýraznil T. S.]“.⁶²⁵ Iniciátorem této donace tedy nebyl Smil z Lichtenburka, ale jeho manželka Alžběta.

Viz obr. 31

Velice zajímavá je i svědečná řada. Svědčí Smilova manželka Alžběta a jejich syn Smil, dále Eufemie⁶²⁶ s nezletilými syny Smilem a Gerhardem a nakonec Bohuslav, lichnický purkrabí. Eufemie je v této listině explicitně nazvána jako fundátorka (*fundatrix*). Místo vydání sice není uvedeno, ale listina byla zřejmě zhotovena příjemcem, tedy žďárským klášterem.⁶²⁷ Nabízí se možnost, že tato listina byla pořízena jako výsledek nějakého rodinného setkání či snad spíše setkání dobrodinců žďárského

⁶²¹ Resp. klášteru v dnešní lokalitě Klášter Hradiště nad Jizerou v bezprostřední blízkosti Mnichova Hradiště.

⁶²² CDB V. 1, č. 138, s. 222–223. Listina byla vydána ve třech vyhotoveních (pro každý klášter jedno), ale dochoval se pouze žďárský exemplář. Jan Urban předpokládá, že vznikla již v nově utvořené Smilově kanceláři, ve které mohli působit žďárští mniši. Tato konkrétní listina ale není z pohledu pana Smila kancelářská, ale příjemecká, což prozrazují i některé použité obraty o zvláštní přičylnosti pana Smila k cisterciáckému řádu. Srov. URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 354.

⁶²³ K tomu podrobněji výše.

⁶²⁴ CDB V. 1, č. 320, s. 478–479.

⁶²⁵ TAMTÉŽ, s. 479; tedy se souhlasem a na přání Alžběty.

⁶²⁶ Vdova po Bočkovi, sestra Alžběty a spoluzakladatelka kláštera.

⁶²⁷ CDB V. 1, č. 320, s. 478.

kláštera.⁶²⁸ Pro podobné setkání nastala ideální příležitost.⁶²⁹ Právě v roce 1262 zemřela Sibyla,⁶³⁰ byl sesazen žďárský opat Jindřich⁶³¹ a zvolen nový opat Winrich z Waldsas.⁶³²

Další nadání žďárskému klášteru z okruhu Smila z Lichtenburka vzešlo o dva roky později. S jeho souhlasem věnoval žďárskému klášteru lichnický purkrabí Bohuslav se svou ženou v roce 1264 vesnici Slavkovice, což mělo být uskutečněno až po jejich smrti. Bohuslav držel Slavkovice „*iure feodi, ex parte Elysabet, uxoris nostre* (Alžběta byla manželka Smila, poznámka T. S.)“.⁶³³ Jak je tedy zřejmé, i tato donace vzešla více ze strany Alžběty než jejího muže. Ves Slavkovice se nachází asi sedm kilometrů východně od Žďáru, tedy opět mimo vlastní zájmovou oblast pana Smila. Místo vydání chybí, ale listina je podle všeho příjemecká, vznikla patrně přímo ve Žďáru.⁶³⁴

Viz obr. 32

Další donace pochází z prosince 1265. V té době věnoval Smil z Lichtenburka žďárskému klášteru kostel v Chotěboři s celým jeho nadáním a desátý díl příjmu z cla, které se zde vybíralo.⁶³⁵ Tato donace se však od předchozích svým charakterem poněkud odlišuje. Chotěboř se nachází západně od Žďáru v oblasti, která Smilovi patřila.

Iniciátorem této donace byl evidentně sám pan Smil. Listina byla vydána na hradě Sommerburku. Jako svědci jsou na prvním místě uváděni jeho tři kaplani a poté

⁶²⁸ Pojem „dobrodinec“ bych měl spíše rozepsat do konkrétních právních vztahů – tedy zakladatel či donátor. V případě žďárského kláštera a na tomto místě by se však velice snadno dalo spadnout ke špatnému užití termínu, jejichž obrysy v tomto případě nejsou zcela zřejmé. Proto je nahrazuji velmi obecným pojmem „dobrodinec“. Na svědečné řadě je zajímavá i absence Smilova staršího syna Jindřicha. To jednak podporuje tvrzení o dvou manželstvích pana Smila (syna Jindřicha měl z prvního) a zároveň poukazuje na to, že výběr svědků nebyl nikterak náhodný.

⁶²⁹ Úlohu žďárského kláštera jako místa různých setkání Lichtenburků zdůrazňuje i BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 36.

⁶³⁰ CDSar, kap. 12, verš 673–676, s. 58–59.

⁶³¹ TAMTÉŽ, verš 677, s. 58–59.

⁶³² TAMTÉŽ, verš 690–693, s. 58–59. Přítomnost Bohuslava může také dost dobře odrážet jinou skutečnost. Nedávno poukázal M. R. Pauk na to, že klienti významných patronů často přejímali jistý díl zodpovědnosti (ale také všech výhod) vyplývající z jeho nadační činnosti (resp. patronátních práv). PAUK, M. R.: *Fama, gloria, curia ac ingens familia*, s. 36.

⁶³³ CDB V. 1, č. 427, s. 634–635.

⁶³⁴ TAMTÉŽ, s. 634.

⁶³⁵ CDB V. 1, č. 460, s. 680–681. Darování farních kostelů (a zejména zisků z nich plynoucích) je velmi častý způsob obdarování klášterů. Pro moravské kláštery ve středověku dokonce Tomáš Borovský vypočítává, že donace far představují více než 30 % všech obdarování. BOROVSÝ, T.: *Kláštery*, s. 54.

Wernher Rybář, rychtář (Havlíčková) Brodu.⁶³⁶ Dokonce vyhotovitel listiny nebyl žďárský klášter, jak by se dalo očekávat, ale přímo Smilův notář Gerlach ve Smilově vlastní kanceláři.⁶³⁷

Poslední Smilovo obdarování žďárského kláštera pochází ze 14. února 1269, kdy věnuje klášteru dvě vsi, Jiříkovice a Radňovice.⁶³⁸ Opět můžeme za iniciátora této donace označit spíše Smilovu manželku Alžbětu.⁶³⁹ Obě vsi se nalézají jen pár kilometrů východně od Žďáru, severně od dříve darované vsi Slavkovice. Je tedy zřejmé, že se opět jednalo o darování původně Alžbětina majetku, daleko mimo vlastní mocenskou oblast pana Smila. Obě vsi měl klášter získat až po smrti obou manželů s podmínkou konání aniversárií za mrtvé.

Viz obr. 33

Listina se však netýká pouze darování zmiňovaných vsí. Smil osvobozuje klášterní lid ode všech platů a dávek, které by od nich mohly být vyžadovány z pozice Smila jako donátora, a tedy vlastníka oprav nad těmito majetky. Řeší se zde i právo hrdelního trestu. Toto osvobození darovaných majetků od reálného výkonu oprav donátorů mělo možná ještě větší význam než darování dvou zmiňovaných vsí. Donátoři se totiž svých majetků nevzdávali beze zbytku a ponechávali si různou míru kontroly nad darovanými statky. Zřeknutí se části této kontroly tedy jistě nebylo bezvýznamným aktem a můžeme jej považovat za projev náklonnosti Smila ke klášteru.⁶⁴⁰

Vztah Smila z Lichtenburka ke žďárskému klášteru byl mnohem komplikovanější, než předpokládali četní historici, a v průběhu času prodělal značný vývoj. Na samotném vzniku kláštera se Smil z Lichtenburka nepodílel a ani nemohl, protože v době jeho založení nepatřil do rodiny fundátorů. Zakladatelské právo drželi páni z Obřan, ale smrt Bočka z Perneggu zanechala v tomto rodě pouze nezletilé děti,

⁶³⁶ Wernher podle všeho patřil k jeho nejbližšímu okruhu důvěrníků, dokonce byl kmotrem Smilova syna – Rajmunda. CIM II., č. 42, s. 107-108; zkrácená verze této listiny se nalézá též v RBM II., č. 1476, s. 637-638.

⁶³⁷ CDB V. 1, č. 460, s. 680.

⁶³⁸ CDB V. 2, č. 578, s. 159–160.

⁶³⁹ V listině je opět uvedeno „*de consensu et voluntate Elizabet, uxoris nostre, et liberorum nostrorum*“. TAMTÉŽ, s. 159.

⁶⁴⁰ Problém kontroly nad darovanými majetky klášterům řeší v poslední době zejména Tomáš Borovský. Např. BOROVSKÝ, T.: *Kláštery*, s. 47. Dušan Třeštík a Josef Žemlička ve svém diskusním příspěvku doslova uvádějí, že „... středověký dar býval považován i za jakousi vratnou ‚zápůjčku‘, v níž dárci zůstával podíl na vlastnictví (v nejobecnějším pojetí)“. TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J.: *O modelech vývoje přemyslovského státu*, s. 147.

kteře nemohly toto právo aktivně vykonávat. Jak v poslední době prokázal Tomáš Borovský, zakladatelské právo s sebou neslo i mnoho povinností ke vznikající fundaci, zpočátku se jednalo zejména o zajištění výstavby kláštera. Z tohoto pohledu přinesla smrt Bočka budovanému žďárskému klášteru značné existenční problémy.

Po Bočkově smrti bychom očekávali zvýšenou aktivitu Smila z Lichtenburka vůči žďárskému klášteru. Paradoxně z druhé poloviny padesátých let 13. století známe pouze darování části výnosů z dolů na území pana Smila z roku 1257 a založení kaple Panny Marie. I ze skladby donací z šedesátých let 13. století se můžeme domnívat, že větší horlivost směrem k podpoře žďárského kláštera projevovala Smilova manželka Alžběta, která jako nejmladší dcera Přibyslava z Křižanova bezprostředně patřila do rodiny zakladatelů kláštera.

Z darů a výsad pro žďárský klášter, které můžeme považovat za skutečně Smilovy, se jedná o darování patronátního práva nad kostelem sv. Jakuba v Chotěboři se všemi jeho příjmy a desátek výnosu z místní celnice z roku 1265 a patrně i osvobození klášterních lidí od platů a dávek donátorům z 14. února 1269. Smil tedy nikdy klášteru nedaroval pozemky ze svého stříbrnosného dominia, ale veškeré jeho dary klášteru představovaly zejména platy a výnosy, resp. osvobození klášterních lidí od platů a dávek. Přestože není pochyb o tom, že pan Smil poskytl žďárskému klášteru značnou podporu, zůstává otevřenou otázkou, zda ji můžeme označit za opravdu výjimečnou.

Pozemkové dary se omezily na majetky Alžběty, které ležely v bezprostřední blízkosti žďárského kláštera. Celkově se domnívám, že aktivita žen z rodiny fundátorů nebyla až dosud v literatuře plně doceněna (jmenovitě Sibylly, Eufemie a Alžběty). Zřejmě díky nim budování kláštera neustalo ani po smrti Bočka z Perneggu a můžeme předpokládat, že to byla právě Alžběta, která podněcovala svého manžela k aktivní podpoře tohoto kláštera.

Podle interpretace dochovaných pramenů můžeme usuzovat, že hlavní pohnutkou Smila k podpoře žďárského kláštera (pokud pomineme vliv jeho manželky) byla vidina posmrtného zaopatření (zejména poslední listina pro žďárský klášter z 14. února 1269 výslovně uvádí podmínku konání aniversárií). Smilovi se totiž nepodařilo založit vlastní rodový klášter, do kterého by mohl být pohřben.⁶⁴¹ I z tohoto pohledu

⁶⁴¹ Na počátku šedesátých let se Smil chystal založit vlastní mužský řádový dům. Tento projekt zřejmě značně pokročil, protože v roce 1262 vyslala generální kapitula svou inspekci, ale z neznámých důvodů

můžeme podporu žďárského kláštera vidět spíše jako nutnost. Tento klášter se pak stal rodovou nekropolí, do které byli ukládáni k věčnému odpočinku Lichtenburkové prokazatelně do poloviny 14. století.⁶⁴²

4.4 Zbožné ženy a Smil z Lichtenburka

Smil z Lichtenburka byl jako dospělý muž obklopen ženami, které vystupovaly dost sebevědomě a které byly naplněny vnitřní zbožností. Na mysli mám zejména dcery vznešené Sibyly a koneckonců i ji samotnou. Zarazí už ten fakt, že všechny známe jménem, to je stav pro 13. století stále dost netypický. Může za to jednak značná pozornost narativních pramenů, zejména Žďárské kroniky, ale jejich pozemské působení zachovalo hluboký otisk i v diplomatickém materiálu, vždyť kolik žen 13. století vystupuje ve svědečných řadách dobových listin? To ovšem zdaleka není vše. Zdislava, nejstarší dcera Sibyly, se relativně nedávno zařadila do panteonu českých světic.⁶⁴³

Už na první pohled je zřejmé, že tato skupina žen se od ostatních šlechticů své doby poněkud odlišovala. Zcela jistě na tom měla podíl sama Sibyla, která, jak jsem už výše napsal, vyrůstala v kulturně zcela odlišném kosmopolitním prostředí dnešní jižní Itálie. Předpokládá se, že pocházela ze šlechtické rodiny snad normanského původu.⁶⁴⁴ Do Čech se dostala někdy před rokem 1220 v doprovodu budoucí české královny Kunhuty asi v poměrně mladém věku, takže české dvorské prostředí pro ni představovalo další formující sociokulturní okruh, k čemuž se ještě dostanu. Během svého relativně dlouhého života stihla třikrát ovdovět. Jejím prvním manželem se stal blíže neznámý Bohuslav, který ale brzy zemřel, a toto manželství zůstalo bezdětné. Všechny tři známé dcery (Zdislavu, Eufemii a Alžbětu) počala se svým druhým manželem, výše jmenovaným Přibyslavem z Křižanova. Z tohoto manželství vzešly ještě dvě další děti Petr a Libuška, které se však nedožily dospělosti.⁶⁴⁵

nebyl tento záměr realizován. *Statuta Capitulum Generalium III.*, č. 59, rok 1262, s. 7. Viz též CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu 2*, s. 302.

⁶⁴² Ještě v roce 1345 zaplatil Čeněk z Bítova nemalou sumu, aby mohl být v klášteře pochován. CDM VII. 1, č. 605, s. 441–442.

⁶⁴³ Pro potřeby svatořečení vznikl její životopis se soupisem zázraků a vývoje kultu. *Canonizationis B. Zdislaviae de Lemberk matrisfamilias (c. 1220-1252)*.

⁶⁴⁴ Či normansko-svévského původu. TAMTÉŽ, s. 8.

⁶⁴⁵ CDSar, kap. 2, verš 67-80, s. 24-25. K rodině Zdislavy zejm. SOVADINA, M.: *Rodina Zdislavy z Lemberka*, s. 217-236.

Zdislava se narodila asi kolem roku 1220 a krátce po dovršení dospělosti, asi kolem roku 1240, se stala manželkou Havla z Lemberka (z Jablonného), jenž pocházel z mocného rodu Markvarticů, který působil zvláště v severozápadních Čechách.⁶⁴⁶ Svěťice měla s Havlem celkem tři děti – Havla, Jaroslava a Markétu a proslula zejména podporou dominikánů, které přivedla do Jablonného, a charitativní činností. Zdislavě nebylo dáno dožít se vysokého věku, zemřela již roku 1252, tedy v době, kdy ještě nemusela být příbuzná se Smilem z Lichtenburka. O jejím vlivu výmluvně svědčí fakt, že jí poměrně veliký prostor (jako jedné z mála žen vůbec) věnoval o více než půlstoletí později autor veršované kroniky tak řečeného Dalimila (v moderním českém překladu):

„Roku tisíc dvě stě padesát a dva / po zrození milného Jezu Krista / odešla ze světa Zdislava, / paní vzácná, počestná a čistá, / jež pomáhat bédným měla dar. / Pěti mrtvým dala povstat z már, / slepcům kouzlem zrak zpět vracela, / maláty uměla docela / vyhojit, léčila mrzáky / a konala četné zázraky.“⁶⁴⁷

Na tomto místě je vcelku zbytečné podrobně připomínat život a skutky dnes již svaté Zdislavy. Jisté je, že její kult se vyvinul již velmi záhy po její smrti, ne-li ještě během jejího života. Jak to bylo se zbožností Sibyly a jejích zbývajících dvou dcer? Problematické založení a budování žďárského kláštera jsem zmínil výše. Sibyla jako oslavovaná zakladatelka kláštera zemřela roku 1262, v té době po sobě zanechala dvě dcery (z toho Eufemii již ovdovělou) a mnoho vnoučat. Jindřich Řezbář podává poměrně detailní informace o tom, jaký vztah měly (nejen) tyto ženy ke klášteru. Svědectví to je skutečně dost zajímavé a stojí za pozornost. Dejme tedy slovo samotnému kronikáři, jak si vybavoval některé události roku 1263 (v moderním českém překladu):

„Zvěčnělá Eufemie si tenkrát postavit dala / pro sebe jiný dům, ten starý nechala mnichům. / Poblíž kláštera též i jiný stavěla špitál, / Gertruda řídila pak ten domov určený chorým: / byla to žena v té době již vrásčitá, nesmírně stará. Anežka [dcera Eufemie – T. S.], stavši se vdovou, dál se svou bydlela matkou; / poněvadž nábožná byla, i dcery nábožné měla / u sebe žijíc s nimi. Teď jejich uvedu jména: / Bohunka s Kateřinou a nejmladší Adelheida. Opata Winricha vlivem z nich ze všech se bekyně staly. / Jiná též Adelheida zde ve Žďáře zavřená žila, / ta však poustevnu svou si zřídila z peněz své paní, / u které před lety již jak služebná byla. Ji opat / slavnostně

⁶⁴⁶ Kromě inspirativního, leč chybami zatíženého díla Zdeňka Kalisty se tomuto manželství věnoval z pozice historiografa Markvarticů WALDSTEIN-WARTENBERG, B.: *Markvartici*, s. 49-56. Toto dílo je bohužel také dost problematické a o poznání méně inspirativní.

⁶⁴⁷ *Kronika tak řečeného Dalimila*, kap. 87, s. 154.

v poustevně té pak zavřel a ona tam žila sedmadvacet let v té mnišské osamělosti. / Leukardis hospodyní tam bývala, velice zručná: / všechny hedvábné věci, jež vidíš vyšité zlatem, / dělala ona, když tenkrát ty paní tam opatrovala. / Já jí zas řezal a dlabal k těm pracím potřebná dřeva, / ke všemu přípravy činil, co ona pak provedla zručně. / Za paní Eufemií též často návštěvou přišla / Alžběta, její sestra, a mnoho sem chodilo paní / zhlédnout tu zmíněnou paní, neb veliká milost v ní byla. / V konání vhodnými řečmi ty ženy ji povzbuzovaly, / samy pak navzájem od ní zas chodily s posilou v srdci.⁶⁴⁸

Na této pasáži je zarážející hned několik věcí – vlastně nic, co zde Jindřich uvádí, nezapadá do šablonovitých představ o domácím monasticismu 13. století. Překvapivý je i poměr žen a mužů 9:2, z čehož jeden byl opat a druhý samotný vypravěč. Raději ještě připomenu, že žďárský klášter byl ústavem mužským, nikoliv ženským, jak by se z těchto řádek mohlo zdát. Jindřich Řezbář i na jiném místě připomíná, že Eufemie ještě se svojí matkou chodily na bohoslužby, jak jen mohly, a celkově klášter navštěvovaly velmi často.⁶⁴⁹ Ve světle tohoto úryvku dostane snaha o aktivní podporu kláštera ze strany nejmladší Sibyliny dcery Alžběty daleko jasnější obrysy. Nejednalo se o „prostou“ zbožnost, ale materiální podporu ústavu, ve kterém žila a zbožně působila nejprve její matka a pak i starší sestra s jejími neteřemi. Jindřich připomínal zbožnost těchto žen na více místech a v případě Eufemie se snad dá očekávat, že sledoval jasný cíl: její pozdější svatořečení, ke kterému ovšem nikdy nedošlo. Eufemie se navíc nikdy nestala ani blahoslavenou, přestože k tomuto cíli zřejmě směřovala.

Na tomto místě vyvstává poměrně závažná otázka: chovaly se tyto ženy (Zdislavu nevyjímaje) divně? Ponechme stranou to, že za divné bychom asi označili ve středověku z dnešního pohledu téměř vše, zaměřme se na dobové prizma. Nejednalo se totiž o nic zas tak neobvyklého. 13. století přineslo, jak jsem výše velmi stručně naznačil, mnoho novinek. Jednou z nich byl rozvoj ženské religiozity, která byla až do 13. století vnímána dost podezřívavě. Pro středoevropský prostor měla zcela zásadní vliv nová světice, uherská princezna Alžběta Durynská (1207–1231) a její kult (kanonizována byla již roku 1234). Po smrti svého manžela, durynského lantkrabiho Ludvíka IV. roku 1227, se začala aktivně věnovat charitě a v leprosáriu ošetřovala nemocné. To vše doprovázela trýzněním svého smrtelného těla (přísná dieta, hrubé

⁶⁴⁸ CDSar, kap. 13, verš 716-740, s. 61, 63.

⁶⁴⁹ CDSar, kap. 12, verš 655-656, s. 56-57.

ošacení etc.), na které dohlížel její zpovědník Konrád z Marburgu.⁶⁵⁰ Život a skutky svaté Alžběty začaly napodobovat mnohé dcery středoevropských vládců (vesměs bližších či vzdálenějších příbuzných Alžběty), což se v praxi projevovalo zejména zřikáním se luxusu a uvolněných dvorských mravů, často také sverpým odmítáním sňatků, což přivádělo k zoufalství zejména jejich urozené otce. Do okruhu jejich následovnic patřily např. sv. Hedvika (jejím synem byl Jindřich Pobožný) či blahoslavená Anna ve Slezsku, v Malopolsku blahoslavené Salomea a Kunhuta, v Čechách pak nedávno svatořečená Anežka či v Uhrách svatá Markéta.⁶⁵¹

Gábor Klaniczay si nicméně všímal pouze žen pocházejících z vládnoucích středoevropských rodů. Jak jsem zdůraznil výše, Sibyla se v mládí pohybovala v nejvyšších dvorských patrech soudobých Čech i Moravy, takže pokud dvorské prostředí mělo být zodpovědné za šíření kultu svaté Alžběty, zcela bez problémů mohlo ovlivnit i spiritualitu Sibylu a posléze jejich dcer. Podle dobových líčení vcelku jednoznačně chování jak Zdislavy, tak i Eufemie silně připomíná životní osudy svaté Alžběty, což lze v daném kontextu vnímat jako jednoznačný záměr, který byl v případě Zdislavy korunován kýženým výsledkem. Ve výše uvedeném úryvku Žďárské kroniky v tomto kontextu zaujme i vliv opata Winricha, který měl (alespoň podle autora) hlavní podíl na tom, že se z urozených žen staly zbožné bekyně. Aluze na zpovědníka svaté Alžběty (tyranského Konráda z Marburgu) je v tomto pojetí zcela zřejmá a podle všeho také záměrná.

Tím ovšem podobnosti nekončí. Dejme ještě jednou slovo Jindřichu Řezbářovi. Někdy krátce po roce 1274 byl Winrich zvolen opatem kláštera v Ebrachu, a přestože nechtěl, musel nakonec ze Žďáru odejít (prý ho odvedli násilím). Eufemie tím ztratila svého duchovního vůdce, což prý nesla velmi špatně:

„Tenkrát nebožka paní (necht' navždy je blahoslavena!), / ztrativši pastýře svého, jak ubohý sirotek lkala; / tato přezbožná žena, jež zcela se oddala Kristu, / trvajíc v bázni Boží, si oddechu nepřála nikdy. / Denně k modlitbám ranním i ona vstávala s mnichy, / o Kristu rozjímal a hodinky zpívala s nimi, / postila se a bděla a všelijak trýznila tělo, / stále růžová v tváři, vždy toliko v chatrný oděv / oděna byla a vždy jak nábožná jeptiška žila. / Sloužila Kristovým chudým, jimž v pokoře jakoby služka / čistila ústa i nos a podávala jim nápoj, / zdvíhala, překládala a přikrývala své choré. / Potom ta šlechtná paní si nablízku zřídila špitál, / aby k nemocným svým tím rychleji

⁶⁵⁰ BORST, A.: *Elisabeth, heilig*. In: NDB 4, s. 452.

⁶⁵¹ KLANICZAY, G.: *Legends as Life Strategies*, s. 151-171.

docházet mohla. / Nemocné navštěvovala a zároveň klášterní kuchyň; / jídlo když nebylo dobré, tu sama jim poslala svoje. / Nakonec začala chřadnout, tou námahou zmožena zcela, / vyčerpána i posty pak mrtvicí raněna byla.⁶⁵²

Takto zapsané činy Eufemie až zarážejícím způsobem připomínají osudy její starší sestry i tehdy již dávno svaté Alžběty Durynské. Zůstává otevřenou otázkou, zda se tak Eufemie skutečně chovala či zda vyličení jejího života v duchu osudů nových světic 13. století vzniklo zcela záměrně bez jakékoliv vazby na realitu jen proto, aby oslavilo osobu jedné ze zakladatelek kláštera. Její potomci totiž reprezentovali rodinu fundátorů, které kronika primárně oslavuje. Jidřich Řezbář (pokud to byl skutečně on, kdo trval na vyličení osudů Eufemie) tím pochopitelně sledoval i zájmy samotného kláštera. Kdyby se kult Eufemie rozrostl podobně jako její starší sestry, klášter by z toho mohl jen profitovat.

4.5 Rodinné záležitosti pana Smila

Svým narozením se stal pan Smil automaticky členem velmi archaické sociální struktury – rodiny (rodu). Byl příslušníkem mocného rozrodu Ronovců, který po více než století zásadně spoluurčoval vývoj státu a společnosti, sám Smil se stal dynastou jedné rodové větve, Lichtenburků. Velmi významnou úlohu v rodinných záležitostech představovaly sňatky či obecněji příbuzenské systémy. Výše jsem se zabýval zejména Alžbětou z Křižanova, která se stala Smilovou druhou manželkou. Alianční systémy hrály v životě každého urozeného člověka velmi významnou úlohu. Úspěšná sňatková politika stála za věhlasem mnoha slovutných rodů, což se sice nejvíce projevilo na panovnických dvorech, ale ve šlechtickém prostředí tento proces probíhal na daleko širší bázi. Podle všeho to byla právě sňatková politika, která přivedla Ronovce na Vysočinu. Fungování takových systémů mělo a dodnes v mnoha koutech země má jasná pravidla, která jsou uvnitř sňatkově propojitelných skupin obecně známá a dodržovaná. To lze chápat jako sociologickou kategorii instituce. Obecná pravidla sňatkových systémů lze poměrně snadno popsat strukturalisticky a samotného mě překvapilo, že tento popis obecných rysů je možné beze zbytku vztáhnout i na prostředí, ve kterém žil Smil z Lichtenburka.

⁶⁵² CDSar, kap. 14. verš 823-840, s. 67.

„Skutečně elementární příbuzenskou strukturu – atom příbuzenství, lze-li to tak říci – tvoří manžel, manželka, dítě a představitel skupiny, od níž manžel získal manželku.“ Takto chápe základní skladební prvek příbuzenství zakladatel strukturální antropologie Claude Lévi-Strauss.⁶⁵³ Sňatky vnímá jako způsob, jak zajistit cirkulaci žen uvnitř společenské skupiny, tedy jak nahradit systém pokrevních vztahů biologického původu sociologickým systémem aliance.⁶⁵⁴ Příbuzenské systémy obecně posuzuje jako pravidla uzavírání sňatku a filiace, které tvoří koordinovaný celek, jehož funkcí je zajistit trvání společenské skupiny tak, že kombinuje pokrevní vztahy se vztahy založenými na alianci.⁶⁵⁵ Tyto modely příbuzenských systémů, které nevznikly na základě studia středověkých společností, lze zcela bez problémů vztáhnout na sňatkovou politiku společenských elit ve středověku, nevyjímaje z toho představitele nejvyššího patra domácí šlechty 13. století – a právě posledně jmenovaná je onou „společenskou skupinou“, ve které existoval systém sňatkové politiky, který zohledňoval jak pokrevní, tak i alianční systémy tak, aby zajistily trvání této privilegované skupiny, a který zahrnoval pana Smila a jeho rodinu.

Tento systém skutečně fungoval velmi kvalitně, Lichtenburkové o své privilegované postavení nepřišli ještě po několik dalších generací, přestože o jejich bohatství se to samé říci nedá. Bylo by velmi zajímavé tyto alianční systémy podrobněji sledovat, a to nejen z pozice základní genealogie. Takový výzkum by sice mohl přinést nové a možná i zásadní informace přímo k osobě Smila z Lichtenburka, aby ale svoji úlohu mohl splnit, musel by být značně široký a i z čistě prostorového hlediska překračuje možnosti této publikace. Věnujme zde pozornost alespoň některým významným rodinným událostem, které Smila bezprostředně ovlivňovaly. Jednou z takových byl bezesporu sňatek jeho nejstaršího syna Jindřicha z počátku druhé poloviny 50. let 13. století.

O sňatku se dozvídáme prostřednictvím papežského dispensu z 28. prosince 1256. Alexandr IV. jím povolil sňatek Jindřicha, syna Smila z Lichtenburka, a Domaslavy, dcery Bavora ze Strakonic, komořího Přemysla Otakara II.⁶⁵⁶ Dispens se dochoval jen v opisu pro potřeby papežské kanceláře. Pokud diktátor listiny nepoužil jen navyklé formule, tak o ni žádali nejen budoucí novomanželé, ale také samotný

⁶⁵³ LÉVI-STRAUSS, C.: *Strukturální antropologie 1*, s. 71.

⁶⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 61.

⁶⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 268.

⁶⁵⁶ CDB V. 1, č. 104, s. 178-179. „(...) *ex parte dilecti filii Henrici, nati nobilis viri Smilonis de Luchtumburch, et Domazlaue, nate nobilis viri Bauari, camerarii* (...)“

panovník (*propter id tam ipsi quam dictus rex nobis humiliter supplicarunt*). Jindřich a Domaslava se měli nacházet ve čtvrtém či pátém stupni příbuznosti (*qui dubiant, an se in quarto an quinto consanguinitatis gradu contingant*). Co je ještě zajímavější, dispens byl udělen, protože spojení Jindřicha a Domaslavy mělo přinést užitek a klid: „*Cum igitur ex copula predictorum multa dicantur utilitatis et tranquillitatis posse commoda in illis partibus provenire...*“

Pokud budeme považovat zvolené obraty nikoliv za navyklý kancelářský styl, ale za odraz reality, vyvstává několik závažných otázek. Předně, proč se angažoval sám král? Byla to standardní situace, kdy tuto žádost přednesl nějaký vyslanec u kurie jménem krále (možná spolu s jinými), nebo měl Přemysl osobní zájem na tomto sňatku? Druhá otázka je, zda užitek a klid, který toto manželství mělo přinést, odráží nějaký spor mezi oběma rody či dokonce v celém království. Podobných dispensů se pro období druhé třetiny 13. století dochovalo jen velmi málo, sám si žádný jiný nevybavuji. To samo o sobě může znamenat, že byl skutečně veliký zájem na tom, aby toto manželství nemohlo být nikdy zpochybněno.

Představme si nyní alespoň ve stručnosti rodinu výše zmiňované Domaslavy. Domaslava byla příslušnicí rodu, který až dlouho po jeho vymření dostal název páni ze Strakonic či také Bavorové ze Strakonic, kteří nosili ve svém erbu střelu.⁶⁵⁷ Jejím otcem byl Bavor I. ze Strakonic (doložený v letech 1233–1260, kdy zemřel). Tento Bavor patřil ke druhé generaci rodu, která byla usazena v jižních Čechách na Strakonicku. Jeho otec, taktéž Bavor, do těchto končin přišel někdy v první čtvrtině 13. století ze střední Moravy, kde měl tento rod patrně nějaké statky a kde zastával post komorníka. Majetky v jižních Čechách získal Bavor zčásti díky sňatku s blíže neznámou Boilemilou, zčásti patrně také jako výsluhu od Přemysla Otakara I.⁶⁵⁸ Miroslav Svoboda uvažuje ještě o jedné větvi rodu, která se podobným způsobem zhruba ve stejnou dobu usídlila v nedaleké Blatné – podobně jako Smilův bratr Častolov v Přibyslavi.⁶⁵⁹

Bavor I., syn Bavora ze Strakonic, stál na rozdíl od jeho pozdějších příbuzných při vzpouře královice Přemysla na straně mladšího krále. Bavor zůstal Přemyslovi věrný i po potlačení této vzpoury a patrně za své věrné služby byl již v polovině roku 1254 odměněn prestižním úřadem nejvyššího komorníka, ve kterém vystřídal Boreše (II.) z Rýzmburka, jednoho z hlavních strůjců porážky mladého Přemysla. Bavor pak tento

⁶⁵⁷ SVOBODA, M.: *Páni ze Strakonic*. Číslování jednotlivých příslušníků tohoto rodu je převzato odsud.

⁶⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 23-33.

⁶⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 40-41.

úřad zastával až do své smrti roku 1260.⁶⁶⁰ Po více jak 750 letech už jen ale velmi těžko zhodnotíme vztah mezi Bavořem I. ze Strakonice a Smilem z Lichtenburka, potažmo obou rodů. Jednu věc ale můžeme říci s jistotou – Bavor a Smil se bezpochyby osobně znali, do konce roku 1256 spolu vystupují jako svědci na pěti královských listinách.⁶⁶¹ Poté už pouze jednou, v roce 1260 těsně před bitvou u Kressenbrunn.⁶⁶² Zdá se, že povstání královice Přemysla vedlo k rozhádání některých šlechtických klik v království, ale možná zde také jen zaměňují důsledek za příčinu. Pokud nějaký takový spor skutečně latentně přetrvával, nepřímé důkazy (např. střídání ve vysokých úřadech po nástupu Přemysla roku 1253) tomu nasvědčují, stáli Ronovci a Bavorové ze Strakonice na opačných stranách pomyslné bariéry. Aliance těchto dvou významných rodů proto může být vnímána i jako rituál smíření.⁶⁶³

Zda se svatba Smilova nejstaršího syna konala na Lichnici či zda dokonce probíhala v podobném duchu jako ve fiktivním příběhu Vlastimila Vondrušky, to už se asi nikdy nedozvíme.⁶⁶⁴ Jedná se o první a zároveň i o poslední sňatek některého z jeho známých dětí, kterého se mohl osobně zúčastnit. Jediná jeho doložená dcera, kterou ani neznáme jménem, se provdala na samém počátku 70. let 13. století za Jindřicha II. z Kyseka. Tento sňatek Smil nemohl nijak ovlivnit, protože Jindřich přišel do Čech až po smrti uherského krále Bély IV. roku 1270. Spojení těchto dvou rodů na druhou stranu jasně demonstruje prestiž rodu Lichtenburků bezprostředně po smrti svého dynastu, proto neuškodí celou situaci alespoň stručně vysvětlit.

Rod pánů z Kyseka (Kőszegi család, Herren von Güns) patří do významného uherského rozrodu Héder, jehož příslušníci zastávali vysoké úřady již po polovině 12. století. Původ tohoto rodu je možné hledat na neklidném uhersko-rakouském pomezí, ve kterém si silný vliv udrželi i ve druhé polovině 13. století. Původ rodu je nejasný, Erik Fügedi jej spatřoval ve vrstvě tzv. *hospites* (hostů, cizinců s jistými právními výhodami).⁶⁶⁵ Ve 13. století se jednalo o velmi významný rod, samotný Jindřich II. se poprvé v pramenech objevuje již v roce 1237, stejně jako Smil z Lichtenburka. Postupně zastával několik významných úřadů, kolem roku 1260 dokonce nejprestižnější

⁶⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 54-57.

⁶⁶¹ Poprvé ještě na listině Václava I. z roku 1253, CDB IV. 1, č. 266, s. 452-453; roku 1254 už Bavor vystupuje ve funkci nejvyššího komorníka a ve svědečné řadě je uveden před Smilem, CDB V. 1, č. 5, s. 38-39; roku 1255 spolu svědčí na dvou listinách, CDB V. 1, č. 45-46, s. 95-98; roku 1256 na jedné, CDB V. 1, č. 76, s. 140-141.

⁶⁶² CDB V. 1, č. 231, s. 359-360.

⁶⁶³ K tomu v našem prostředí sborník. NODL, M. – WIHODA, M. (edd.): *Rituál smíření*.

⁶⁶⁴ VONDRUŠKA, V.: *Podivná svatba na Lichnici*.

⁶⁶⁵ FÜGEDI, E.: *Die Herrschaft der Güssinger*, s. 23-36.

post palatina. Byl pravou rukou krále Bély IV. a stál věrně po jeho boku i tehdy, když musel krotit přehnané ambice svého syna Štěpána (pozdějšího krále Štěpána V.). Život v nejvyšších patrech uherské šlechty byl všechno možné, jen ne klidný. Intriky všeho druhu byly na denním pořádku a hrubé násilí zdaleka nefungovalo pouze jako krajní varianta řešení sporů. Podpora Bély IV. proto rodu přinesla kromě mnoha výhod i celý tábor zarytých nepřátel v čele se Štěpánem. Není proto divu, že po smrti Bély IV. Jindřich II. ze země utekl a geopolitické souřadnice ho dovedly ke dvoru rakouského vládcce Přemysla Otakara II. (pochopitelně i s celou početnou družinou). Jindřich měl českému králi co nabídnout, svá území na neklidném pomezí. V situaci latentního soupeření českého a uherského krále se jednalo o strategicky velmi významnou akvizici.⁶⁶⁶

Jindřich II. nemohl doufat v rychlý návrat, Štěpán V. byl v nejlepších letech a po otevřené kolaboraci s jeho největším nepřítelem nebylo cesty zpět. Rozhodl se tedy, že se bude integrovat mezi barony českého krále. Pro tento integrační proces se přímo nabízely služby aliančních vazeb, a protože byl vdovec, rozhodl se vzít břímě nového manželství na sebe. Nová manželka musela splňovat velmi přísná kritéria, resp. musela pocházet ze skutečně významného, urozeného a vlivného rodu. A přesně tato kritéria splňovala dcera Smila z Lichtenburka, a tak se stala manželkou muže, který byl vrstevníkem jejího zesnulého otce. Z dnešního pohledu to jistě nebyl začátek ideálního manželství a ani podle středověkých měřítek nedopadl tento vztah příliš šťastně. Štěpán V. totiž nečekaně zemřel v létě roku 1272. Jindřich II. okamžitě zarazil svůj integrační proces, svoji mladou manželku opustil a vrátil se do Uher.⁶⁶⁷ Pro dceru Smila z Lichtenburka to byla v konečném důsledku dobrá zpráva.

Během absence centrální vlády se situace v Uhrách poněkud zvrtila a přerostla prakticky v domácí válku. Páni z Kyseka se spojili s klanem Gutkeled proti skupině reprezentované rody Csáků a Aba. Během jednoho setkání dokonce Jindřich zavraždil mačevského bána Bélu, bratra české královny Kunhuty, čímž si pro změnu nadobro uzavřel dveře ke dvoru českého krále. Jeho moc byla tak veliká, že si dokonce dovolil zajmout nezletilého krále i jeho matku – regentku. V průběhu roku 1274 se mohl

⁶⁶⁶ TAMTÉŽ.

⁶⁶⁷ *Hermanni Altahensis Annales*, s. 407: „Eodem anno post mortem predicti Stephani regis quidam comes Hainricus de Guezzing, qui ab eodem rege de Ungaria eiectus fuerat, et receptus a rege Boemie filiam domini Zmilonis de Luthenburch [sic!] duxerat in uxorem, dimissa eadem uxore, in Ungariam est reversus et reconciliatus domino Ladizlao, primogenito prefati Stephani regis tunc in regem sollempniter coronato.“

honosit titulem slavonského bána.⁶⁶⁸ Jak se ale záhy ukázalo, jeho moc nebyla bezbřehá. Během jedné srážky dvou zneprátených magnátských skupin u Fövény byl roku 1274 zabit.⁶⁶⁹ Jaké byly osudy jeho opuštěné manželky, to už se odnikud nedozvídáme.

4.6 Posmrtné zaopatření Smila z Lichtenburka

„Řečený Smil když zemřel, rok Páně tenkrát psal se / dvanáct set šedesát devět.“⁶⁷⁰ Takovým způsobem informuje o smrti Smila z Lichtenburka autor Žďárské kroniky. I ostatní prameny dávají tomuto tvrzení za pravdu, Smil z Lichtenburka opravdu zemřel roku 1269. Bylo mu tedy přinejmenším 50 let, možná i o trochu více. Naposledy jej jako svědka můžeme nalézt na královské listině z 1. května 1269, která byla vydaná v Praze.⁶⁷¹ Svou poslední listinu vydal Smil začátkem roku na Ronovci, 14. února 1269, o té již byla zmínka.⁶⁷² Jednalo se o zbožnou donaci pro žďárský klášter, kde šlo o darování vsí Jiříkovic a Radňovic a osvobození klášterních lidí od některých povinností vyplývajících z oprav věnovaných majetků. V letních měsících téhož roku město Brod přišlo o právo nuceného skladu a 10. září byl Smil na listině z prostředí řádu německých rytířů zmiňován jako mrtvý.⁶⁷³ Jediný problém je, že listina není datována, takže mohla, ale také nemusela být vydána 10. září 1269.

O posmrtném zaopatření pana Smila poměrně detailně informuje Jindřich Řezbář, přestože v té době již v klášteře nebyl. Smilovo tělo bylo uloženo v mariánské kapli v rozestavěném klášterním chrámu.⁶⁷⁴ Kapli založil přímo Smil z Lichtenburka a vysvěcena byla za opata Jindřicha (1259–1262). Zřejmě se dlouho jednalo o jedinou kamennou sakrální stavbu v prostoru klášterního areálu, protože Jindřich vzpomíná, jak jako chlapec musel za deště a sněhu každé ráno nosit do této kaple oheň a účastnit se mší.⁶⁷⁵

Kolem kaple Panny Marie dodnes existuje více dohadů a spekulací než faktů. Shrňme si sporné body. Počátek stavby je obvykle kladen podle interpretace Žďárské

⁶⁶⁸ ÁÚÓ XII., č. 50, s. 88.

⁶⁶⁹ KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Hungary*, s. 255-257.

⁶⁷⁰ CDSar, kap. 13, verš 788-789, s. 64-65.

⁶⁷¹ Jistě CDB V. 2, č. 585, s. 172-174; pochybná se stejným denním datem CDB V. 2, č. 586, s. 174-176.

⁶⁷² CDB V. 2, č. 578, s. 159-160.

⁶⁷³ CDB V. 2, č. 622, s. 226-227.

⁶⁷⁴ CDSar, kap. 13, verš 781-784, s. 64-65.

⁶⁷⁵ CDSar, kap. 12, verš 646-652, s. 56-57.

kroniky do roku 1253.⁶⁷⁶ Toto datum založení se dá ovšem snadno zpochybnit. Samotná lokalizace kaple je dodnes záhadnou. Podle Zdeňka Chudárka je možné kapli situovat buď do západní části kostela před průčelí, nebo pravděpodobněji do prvního domu rodiny zakladatelů.⁶⁷⁷ První možnost vylučuje její založení před smrtí Bočka z Perneggu, tedy před rokem 1255. Druhá možnost sice chronologicky zapadá (můžeme předpokládat čerstvý sňatek Smila s Alžbětou z Křižanova), ale ani zde se nemůžeme vyvarovat více interpretačním možnostem.

Na druhou stranu, založení kaple můžeme s jistotou spojit s osobou Smila z Lichtenburka. Zmiňovaná kaple zřejmě patřila k architektonicky náročnějším stavbám, podle Žďárské kroniky Smil na tento nábožný účel věnoval 113 hřiven (jistě stříbra), Horní Bobrovou k tomu a Slavkovice.⁶⁷⁸ Tak to alespoň zachytil Jindřich Řezbář. Darování dvou výše zmíněných vesnic mohl vyčíst z originálních listin, které se dochovaly do dnešní doby a které byly bezesporu uloženy v klášteře. Otázkou je, jak přišel na onu částku 113 hřiven? Vzhledem k tomu, že pokud to je možné ověřit, Jindřich Řezbář udává vždy pravdivé údaje, lze předpokládat, že ani tento si nevymyslel. Pravděpodobně měl k dispozici nějaký druh pamětního zápisu, který se do dnešní doby nedochoval. Dodnes nevíme, kde přesně mariánská kaple stála a jak vypadala, ale nestála příliš dlouho. Ještě během života Jindřicha Řezbáře, tedy ještě ve 13. století, byla zbořena a místo ní vznikly dva oltáře.⁶⁷⁹ Pravděpodobně jediný fragment této stavby byl nalezen v základech jednoho domu v blízkosti kláštera. Jedná se o střed šestidílného klenebního závěru se svorníkem ozdobeným znakem Lichtenburků.⁶⁸⁰

Žďárští cisterciáci jednoznačně považovali za své zakladatele rod pánů z Obřan, už Jindřich Řezbář ve své kronice oslavuje právě tento rod jako pravé fundátory kláštera.⁶⁸¹ Jeho naděje se upíraly zejména k mladému Smilovi, poslední přímé ratolesti Bočkova rodu. Začlenění Lichtenburků do rodiny zakladatelů žďárského kláštera je

⁶⁷⁶ CDSar, kap. 6, verš 401–404, s. 42–43; na tomto místě však není uveden přesný rok založení této kaple, ani z kontextu není možno přesný rok určit. K roku 1253 se přiklání nejnověji i CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 73. Rok 1253 jako datum založení kaple zpochybňuje PAUK, M.: *Działalność fundacyjna*, s. 127.

⁶⁷⁷ CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 82.

⁶⁷⁸ CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 73; CDSar, kap. 13, verš 781–787, s. 64–65.

⁶⁷⁹ CDSar, kap. 12, verš 646–652, s. 56–57; kap. 13, verš 785, s. 64–65.

⁶⁸⁰ CHUDÁREK, Z.: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru*, s. 73; ZEMEK, M. – BARTUŠEK, A.: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 50.

⁶⁸¹ Dnes uvnitř klášterního chrámu nalezneme dvě rodové hrobky. V jižní chórové kapli se nachází hrobka pánů z Obřan, v severní chórové kapli pak hrobka pánů z Lichtenburka. Klášterní klauzura přiléhá k jižní straně chrámu, je tedy zřejmé, že páni z Obřan mají „čestnější“ místo.

však také jen těžko zpochybnitelné.⁶⁸² Jednak to vyplývá z umístění rodové tumbly uvnitř chrámového kostela, ale především tomu napovídá chování potomků a dědiců mocného Smila z Lichtenburka. O sepětí Ronovců a Žďáru svědčí i fakt, že v erbu města dodnes můžeme nalézt dvě zkřížené černé ostrve na zlatém poli.

Smil z Lichtenburka některé své dary klášteru podmínil konáním aniversárií, tedy slavnostních mší za spásu jeho nesmrtelné duše. Jak byla tato podmínka vykonávána v praxi, o tom opět podává nepříliš lichotivé svědectví Jindřich Řezbář, když líčí smrt jedné ze zakladatelek kláštera, Eufemie: „Ach, ta blažená paní, jež slavně světila svátky / otce i matky své i manžela svého a syna, / mnichům dávala ryby a víno a platila na mše. / Ale za toto všechno já později nejednou viděl, / kterak o jejím svátku mše jediná nečtena za ni. / Tím jsem pohněván byl já ubohý, truchlil jsem v srdci, / neb to byl veliký nevděk a nemilý tobě, ó Kriste!“⁶⁸³

Ostatky Smila z Lichtenburka jsou asi dodnes uchovány v rodové tumbě Lichtenburků ve žďárském klášteře spolu s ostatními příslušníky rodu. Bohužel, s ostatky bylo několikrát manipulováno, mnoho kostí se ztratilo a nyní jsou ve skleněné schránce umístěny toliko lebky a několik dlouhých kostí bez jakékoliv možnosti identifikace. Snad někdy v budoucnu proběhne podrobný antropologický průzkum těchto kosterních ostatků Lichtenburků, který by mohl přinést nějaké nové informace.

Smil z Lichtenburka se rozhodně nenarodil do klidné doby. Jeho život nebyl chudý na dramatické a nebezpečné momenty ani na konfliktní situace. Přesto si dokázal svoje postavení i v krizových momentech nejen udržet, ale naopak ještě svoji moc rozšiřovat. Měl sice tu smůlu, že jako příslušník jakési mezní generace stojící mezi Václavem I. a jeho synem Přemyslem Otakarem II. (nebyl vrstevníkem ani jednoho z nich) se aktivně zapojil se zbraní v ruce proti budoucímu králi, nakonec ale byl schopen z této situace profitovat. Jeho vztahy s Přemyslem Otakarem II. asi nebyly zcela optimální, přesto stál vždy věrně po jeho boku se zbraní v ruce, byl-li povolán. Nakonec dokázal uvést ke dvoru i své potomky, zejména nejstaršího Jindřicha, který v letech 1263-1267 dokonce zastával úřad nejvyššího maršálka.⁶⁸⁴

Smilovi se bezesporu podařilo pozdvihnout slávu jedné z rodových větví Ronovců, která by se dala spíše považovat za vedlejší. Minimálně v případě druhého

⁶⁸² Tomáš Borovský doslova uvádí, že po smrti Bočka z Perneggu došlo k rozštěpení výkonu zakladatelských práv mezi Lichtenburky a pány z Obřan, přičemž ale primát pánů z Obřan nebyl nikdy zpochybněn. BOROVSKÝ, T.: *Základy*.

⁶⁸³ CDSar, kap. 14, verš 841-847, s. 67, 69.

⁶⁸⁴ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 118.

sňatku také zajistil svým potomkům skutečně urozený původ z obou stran a nakonec jim také mohl předat dost rozsáhlé a zejména velmi výnosné majetky, mezi nimiž nechyběly ani hrady či města. Smil z Lichtenburka se široko daleko proslavil jako statečný bojovník, na kterého se i s odstupem mnoha let vzpomínalo až ve Vídni. Na druhou stranu se příliš nevyznamenal na poli zbožných fundací. Nebyl jedním ze zakladatelů žďárského kláštera a dokonce se mu ani nepodařilo založit vlastní mužský cisterciácký klášter v Pohledu. Zda založil komendu řádu německých rytířů, o tom se můžeme jen bezúčelně dohadovat, žádné prameny to totiž explicitně nepotvrzují. Jeho zbožné úsilí není možné prokázat ani při budování sítě vesnických kostelů. Kaple Panny Marie, která z jeho nadání vznikla ve Žďáru nad Sázavou, byla krátce po jeho smrti zbořena.

Smilovi z Lichtenburka se podařilo založit novou rodovou linii, jíž zajistil moc, bohatství, slávu i pokračování v podobě čtyř synů, kteří se dožili dospělosti. To, že nikdy nebyl horním podnikatelem ani nijak zvlášť úspěšným fundátorem církevních institucí, jeho zásluhy nijak nesnižuje, spíše naopak. Pro organizaci svého stříbrnosného dominia měl vlastní odborníky, kteří své práci evidentně rozuměli více než dobře. A co se zbožných fundací týče, horlivostí v tomto směru překypovaly ženy v jeho okolí včetně jeho vlastní manželky, takže svoji energii mohl zaměřovat jiným směrem. Rod Lichtenburků, který Smil z Lichtenburka založil, přežil mnoho dějinných zvratů, ale jejich kdysi tak veliká moc vzala za své již v generaci jeho potomků. Naposledy jsou Lichtenburkové, již jako zchudlí páni, zmiňováni na samém sklonku 16. století, ale to už je opět zcela jiný příběh.⁶⁸⁵

Na samý konec dejme ještě jednou, tentokrát již zcela naposledy, slovo Jindřichu Řezbářovi:

„Nunc specta, lector, audi, que gloria nostra: / Ecce videre potes in eis, quos iam recitavi, / quod quasi pictura mundi perit ista figura. / Mors fera, mors nequam, quia nulli parcit et equam / dat cunctis legem, miscens cum paupere regem.“

„Jaká je naše sláva, teď, čtenáři, pohleď a poslyš. / Můžeš vidět i na těch, jež právě jsem uved, že v světě / vše je jak namalováno, že zachází všechno jak obraz. / Smrt, ta krutá a bídná, jež k nikomu nebude vlídná, / stejnou vždy podmínku schválí jak chudáku, tak také králi.“⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 349-351.

⁶⁸⁶ CDSar, kap. 20, verš 1025-1029, s. 78-81.

5 Závěr

V úvodu jsem si vytyčil na první pohled poměrně snadný úkol – zjistit pokud možno co nejvíce informací o Smilovi z Lichtenburka. Zda se tento úkol jako celek podařil, to musí posoudit jiní. Některé dílčí výsledky přináší zcela nové poznatky, na některé otázky na druhou stranu není možné za stávajícího stavu pramenné základny nalézt odpověď. Nicméně i negativní zjištění je výsledkem badatelského procesu s vlastní informační hodnotou.

V první části práce jsem se zaměřil spíše na rovinu politických dějin a dějin vojenství, pochopitelně s jistými přesahy. Při líčení bitvy u Lávy se mi podařilo pracovat (snad) se všemi relevantními prameny, jako hlavní přínos této části lze považovat právě sumarizaci dosavadních poznatků s upřesněnými poznámkami, které Václav Novotný často zatížil drobnými chybami v číslování stran a – přiznejme si to – způsob citací je zde dost nepřehledný, takže dohledávání některých pramenů představovalo místy až detektivní práci.

Poměrně veliký prostor jsem věnoval povstání královice Přemysla z let 1248/1249. Tato událost je v domácí historiografii překvapivě málo reflektována, a proto zde byl stále prostor pro nová zjištění. Jedním ze zásadnějších přínosů mého výzkumu je sjednocení chronologického rámce známých událostí – v několika případech si totiž diplomatické a narativní prameny zdánlivě protičeří (např. v situacích, kdy se měl Václav I. nacházet na dvou místech zároveň) a kvůli tomu byla důvěryhodnost některých pramenů zpochybňována. Podle mého názoru se však o žádný protiklad nejedná – v Čechách operovaly jménem krále Václava hned dvě (či snad i více) ozbrojené družiny, jednu z nich vedl osobně panovník a druhou jeho jménem patrně jen nedávno uznaný olomoucký biskup Bruno ze Schauenburka. Ve své disertační práci jsem se jen letmo zmínil o jiném olomouckém biskupovi – Konrádovi (který v oficiálních seznamech olomouckých biskupů zcela chybí). Jemu jsme s kolegyní Evou Svobodovou věnovali poměrně rozsáhlou studii, která odhalila až překvapivé množství dosud neznámých údajů. Tuto studii jsem ale do práce nezařadil, protože už stojí opravdu mimo vymezené téma. Pokusil jsem se i o revizi názorů na složení táborů obou panovníků, na rozdíl od Josefa Žemličky jsem totiž neshledal zásadní sociální rozdíly, jako spíše teritoriální. Přínosné snad může být i zamyšlení, zda je (či spíše v dobovém myšlení bylo) povstání možné chápat jako boj proti tyranovi.

Zdá se, že s těmito pojmy církevní instituce (zejména papežská kurie) skutečně pracovaly, ale na celkové rozložení sil to patrně zásadní vliv nemělo.

Kapitolu o první křížové výpravě krále Přemysla Otakara II. je možné chápat spíše jako rekapitulaci známých faktů. Nicméně i zde došlo k posunu v bádání, respektive k obohacení pramenné základny. Zhodnotil jsem i informace, které jsou obsaženy v nedávno objeveném úvodu jinak nedochované relace popisující podle všeho země patřící k Mongolské říši. Tento pramen, byť u nás není zcela neznámý, zatím při popisu této výpravy nikdo nepoužil. Autor tohoto pramenu byl podle všeho přímým účastníkem výpravy a velmi dobře se vyznal ve středoevropských záležitostech (pravděpodobně sám z této oblasti pocházel). Informace, které podává, nejsou v protikladu s jinými prameny, spíše je doplňují (zajímavé je například explicitní označení výpravy za křížovou).⁶⁸⁷

Některé dosud nereflktované poznatky přinesl i rozbor bitvy u Mühldorfu. Ne že by tento konflikt nebyl známý, ale snad kvůli tomu, že nebyl vítězný, nebyla mu věnována patřičná pozornost. Jádro rekonstrukce bojových událostí pochází z Altašských análů, ze kterých historici v minulosti běžně čerpali. Pro potřeby této práce jsem příslušnou část líčící tento střet přeložil do češtiny. Pokud vím, je můj překlad zatím jediný (či jediný publikovaný). Poměrně zajímavá je informace, že vojáci obležení ve městě byli propuštěni na výkupné – včetně Smila z Lichtenburka. Podle všeho bylo výkupné nakonec později skutečně zapláceno a zdá se, že s jeho zaplacením mohly Smilovi pomoci tři české cisterciácké kláštery, kterým jen pár týdnů po prohrané bitvě věnoval část výnosů z jeho stříbrnosného dominia. To by objasnilo mnohé nejasnosti, které toto obdarování provází, ale na druhou stranu se jedná o tvrzení založené na nepřímých důkazech, proto jej v této fázi není možné považovat za konečné.

Oproti prohrané bitvě u Mühldorfu je v domácí historiografii velmi dobře známá vítězná bitva u Kressenbrunnu, která je podrobně zachycena i v domácích pramenech. Tato kapitola tak opět spíše představuje zevrubnou rekapitulaci dochovaných pramenů a již existujícího výzkumu. Hlavním badatelským přínosem této části je doplnění literatury o nedávno vydané dílko (jedná se o poměrně útlou knížku), která se přímo touto bitvou zabývá. Autorem je místní rakouský historik, kterému se podařilo poměrně

⁶⁸⁷ *Incipiunt Descripciones Terrarum.*

přesvědčivě popsat manévry hlavních sil obou vojsk. Výsledky jeho bádání v této kapitole také uvádím.⁶⁸⁸

Část práce zabývající se posledním typem pečeti Smila z Lichtenburka také přináší některé nové poznatky. Pečeť samotná je pochopitelně známá a stručně sfragisticky popsaná, žádný badatel se ale podrobněji nezabýval její symbolikou, zhodnocením pečetního obrazu. Pro potřeby této práce jsem pečeť překreslil, protože její dosud existující kresby jsou poměrně hrubé a navíc některé problematické části (např. klenot) velmi zkreslují. Díky Liboru Janovi jsem byl schopný identifikovat i jeden detail pečetního obrazu – šlojíř uvázaný na meči, který stojící postava drží v pravici. Samotná symbolika tohoto zobrazení jednoznačně odkazuje na rytířský étos, a protože odráží vůli zadavatele, je možné jejím prostřednictvím alespoň částečně poodhalit mentální svět Smila z Lichtenburka. Bez zajímavosti není ani fakt, že tuto pečeť (resp. její typář) používal i stejnojmenný syn pana Smila, což je dosud nepublikovaná informace.

Poněkud diskutabilní část se týká možného ozbrojeného doprovodu (družiny) Smila z Lichtenburka. Jans Enikel ve svém *Fürstenbuchu* uvádí, že měl k dispozici 50 jezdců. Není ani tak důležité, zda skutečně kolem něj během bitvy u Lávy oněch 50 jezdců bylo, tato informace totiž odráží spíše obecnou charakteristiku, která se váže spíše k závěru jeho života. Pokusil jsem se na základě dochovaných pramenů zjistit, zda je vůbec takovýto počet reálný – podle všech dostupných informací skutečně je. V této kapitole jsem se pokusil také zhodnotit okruh jeho klientů a vůbec instituci klientely nějakým způsobem vysvětlil. V této fázi práce jsem narazil na obecný problém, který dosud nebyl plně zhodnocen, a proto není možné bez dalších výzkumů zde uváděné závěry považovat za definitivní. Problematika šlechtické klientely ve 13. století by ovšem stačila na samostatnou disertační práci, proto jsem byl schopen zhodnotit pouze ty údaje, které se bezprostředně týkaly Smila z Lichtenburka.

Ve druhé části práce jsem se pokusil ověřit, zda je skutečně možné považovat Smila z Lichtenburka za nejbohatšího šlechtice 13. století, nebo zda se jedná pouze o neověřené tušení možného. Faktem je, že na tuto otázku zatím není možné seriózně zodpovědět. Přestože jsem jeho majetky a příjmy obecně byl schopný z větší části rekonstruovat, stále chybí srovnání s jinými barony té doby – takovéto srovnávací studium se vymyká možnostem (resp. rozsahu) předkládané práce. Majetkovou držbu

⁶⁸⁸ KLIMA, H.: *Die Schlacht bei Groissenbrunn*.

Lichtenburků podrobně sledoval Jan Urban, takže v tomto směru se nejednalo o prvovýzkum. Na druhou stranu, tento autor se primárně nesnažil rekonstruovat pouze majetky Smila z Lichtenburka. Jan Urban podal obraz Lichtenburského dominia v jeho největším rozsahu, vývoj majetkové držby nicméně nebyl a není statickou záležitostí – naopak. Mezi sledované oblasti patřilo Dolní Poohří, Žitavsko (kde jsem možná trochu překvapivě došel k názoru, že zde minimálně v posledních 20 letech života Smilovi nic nepatřilo), okolí Lichnice (kde se opět pro dobu života Smila z Lichtenburka nepodařilo prokázat majetkovou držbu – kromě samotné Lichnice) a Havlíčkobrodsko. Poměrně zásadní otázkou zůstává, jakým způsobem získal Smil z Lichtenburka majetky na Čáslavsku (Lichnice a okolí, Havlíčkobrodsko). Tento úkol je ve své podstatě neřešitelný – pravděpodobně se však jednalo o kombinaci královských výsluh (od Václava I., patrně za pomoc během povstání jeho syna) a promyšlené sňatkové politiky (Sibyla z Křižanova a její dcera Alžběta), nezanedbatelnou roli hrály i osudy majetků zesnulého Jana z Polné, o kterých ale nevíme nic bližšího. Stále nevyřešená zůstává i otázka stavitele hradu Lichnice a obecně způsobu jejího nabytí. Písemné prameny spíše naznačují, že toto území na Čáslavsku nepatřilo mezi tradiční rodové základny Ronovců, nicméně jejich prostá absence v dané době může naopak naznačovat také stabilitu pozemkové držby. Samotná podoba hradu také může být dobrým vodítkem, ale dokud nebudeme vědět, jak hrad vypadal kolem poloviny 13. století (což nevíme, mohlo se jednat o menší, spíše dřevohlinité provizorium, ale také nemuselo). Bez této znalosti není možné na základě stavební podoby určovat osobu zakladatele hradu.

Druhou otázkou, kterou jsem v této části práce řešil, byla celková výnosnost dominia Smila z Lichtenburka, zejména Havlíčkobrodsko, na kterém probíhala těžba stříbrných rud a jejich zpracování (včetně mincování). Zažitý obraz Smila z Lichtenburka jako horního podnikatele či uzurpátora urbury se ukázal jako neudržitelný. Smil z Lichtenburka nepodnikal v hornictví, urburu nikdy neuzurpoval, na druhou stranu již v jeho době měl legální nárok na část stříbra, které se na jeho majetcích těžilo. To vše bylo možné zhodnotit na základě dobových písemných pramenů. Podobně neobstojí ani obraz Smila z Lichtenburka jako velikého kolonizátora. Ano, v době jeho života patrně vznikla všechna města v regionu, nicméně tento proces urbanizace spíše souvisí s potřebami hornictví. Neživotaschopný je i mýtus o bouřlivé hornické kolonizaci – nic podobného sídelně historický výzkum neukazuje. Naopak, rozvoj hornictví byl patrně podmíněn vznikem základní sídelní struktury v regionu, která na druhou stranu prodělala během 13. století (či spíše druhé poloviny 13. až první

poloviny 14. století) další vývoj (lokování sídel na základě nových právních zvyklostí, pravidelná peněžní renta, trojpolní hospodaření, lánový systém, ustalování katastrů sídel). Tyto procesy však probíhaly postupně a spíše až po útlumu hornictví.

Zvláště v regionálním povědomí existuje zažitá představa, že někdy ve 40. letech 13. století přišel Smil z Lichtenburka na Havlíčkobrodsko, které v té době pokrýval nepropustný prales. Protože se zde našlo stříbro, z pana Smila se stal automaticky boháč, nastala bouřlivá hornická kolonizace a do konce jeho života se místo pralesa objevily nová pole, vesnice a města. Realita je zcela jiná. Smil z Lichtenburka získal nějaké majetky na Havlíčkobrodsku patrně ještě za života svého otce (a „starého krále“ Václava I.), nejspíše ale na samém sklonku 40. či spíše až na počátku 50. let 13. století. Region byl již v této době osídlený (byť o kvalitě tohoto osídlení není možné zatím nic bližšího určit) a montánní (s exploatací a zpracováním polymetalických rud se nečekalo až na příchod pana Smila). V době života Smila z Lichtenburka region (resp. jeho dominium) prošlo transformací a urbanizací, ale dynamiku tohoto dlouhodobého procesu nejsme schopni podrobně sledovat. Tento proces začal dlouho před narozením Smila z Lichtenburka a ani dlouho po jeho smrti neustal. Z rudného bohatství svých majetků profitoval spíše jako rentiér, nikoliv jako podnikatel.

Poslední část práce si kladla za cíl prozkoumat pana Smila jako křesťana. Jeho zbožnost, vzhledem k jeho sociálnímu postavení, by se měla projevit zejména ve fundační činnosti (buď kostelů či řádových domů včetně klášterů). Nejprve jsem se zaměřil na to, zda je možné prokázat jeho aktivitu na poli zakládání „obyčejných“ kostelů, což souvisí i s formováním farní organizace. Z tohoto pohledu je oblast Havlíčkobrodsko pro druhou polovinu 13. století velmi zajímavá, protože se dochovala celá řada sporů, která se týkala právě otázek spojených s formováním farní sítě a s personálním obsazováním jednotlivých kostelů (patronátní právo). Díky tomu bylo možné poměrně detailně sledovat dílčí aspekty tohoto procesu, který byl všechno, jen ne bezproblémový. Ostré spory vedla komenda řádu německých rytířů v Brodě, která spravovala zdejší faru (a později – a dost možná ještě v této době – i děkanát) s benediktinským opatstvím ve Vilémově, které si na některé kostely na Havlíčkobrodsko (shodou okolností vesměs v montánních centrech regionu) činilo nárok. Otázkou je, zda řád německých rytířů do Brodu přivedl až Smil z Lichtenburka, možné to skutečně je. Pokud tomu tak bylo, stalo se tak nejspíše bezprostředně v návaznosti na křížovou výpravu do Pobaltí. S celou nesmírně složitou situací souvisí i velmi problematické zakládání cisterciáckého kláštera v Pohledu. Původně zde chtěl

Smil z Lichtenburka vybudovat mužský klášter, ale nakonec, ještě za jeho života, vznikl díky podpoře čtyř sester z rodu Vítkovců ženský ústav. Velmi specifickou kapitolu představuje založení a první léta budování dalšího cisterciáckého kláštera – ve Žďáru nad Sázavou. Podařilo se mi dokázat, že Smil z Lichtenburka v žádném případě nestál u zrodu tohoto kláštera a dokonce v době jeho založení ani nepatřil do rodiny zakladatelů. O tom jednoznačně svědčí jak diplomatický materiál, tak i Žďárská kronika. Velikou horlivost při podpoře tohoto kláštera projevovaly zejména dcery Sibyly z Křižanova (jejímž posledním manželem byl na krátko otec Smila z Lichtenburka), z nichž jedna byla druhou manželkou pana Smila. Smil z Lichtenburka se nedá považovat za velkého fundátora církevních ústavů, byť snahu na tomto poli vyvinul. Dokonce jej ani nemůžeme považovat za stavitele vesnických kostelů (a tedy i iniciátora zahušťování církevního dozoru), byť i do této oblasti byl nucen jako nejmocnější osoba v regionu zasahovat. Zvláštní křesťanskou horlivost nedokazuje ani poměrně velké množství písemně zachycených kaplanů Smila z Lichtenburka. Spíše se totiž jednalo o správce těch kostelů, ke kterým držel patronátní právo. Pochopitelně, není možné vyloučit, že někteří z nich skutečně vykonávali funkci kaplana ve smyslu osobního duchovního, ale spíše je potkáváme ve službách rodící se šlechtické kanceláře.

Velice zajímavé výsledky přinesl rozbor projevů zbožnosti jak Sibyly z Křižanova, tak i všech jejích dcer, které by bylo možné hodnotit jako vyhrocené. Tento soud je nicméně asi poměrně příkrý, jejich zbožnost by se dala v dané době a sociálním prostředí považovat spíše za módní záležitost. Zda se jednalo o ryzí projev spirituality, módní záležitost či přehánění kronikáře, není možné na tomto úzkém vzorku za daných podmínek zjistit.

Poměrně méně prostoru jsem na závěr práce věnoval osudům nejbližší rodiny Smila z Lichtenburka. Smil z Lichtenburka byl prokazatelně minimálně dvakrát ženatý. S první (neznámou) manželkou měl jednoho syna, Jindřicha. S Alžbětou z Křižanova, kterou si vzal nejdříve v roce 1252 (dosavadní literatura sňatek kladla už do 40. let 13. století), měl zbylé (přeživší) tři syny a jednu jinak neznámou dceru. Sňatek jeho nejstaršího syna Jindřicha s Domaslavou ze Strakonice se jeví být jako výsledek alianční politiky uvnitř království, do které aktivně zasahoval samotný panovník (Přemysl Otakar II.), který se snažil odstranit (či zmírnit) latentní napětí mezi různými skupinami domácí šlechty, které, zdá se, přetrvávalo minimálně od doby rebelie mladičského Přemysla. Sňatek jediné známé dcery Smila z Lichtenburka se odehrál až po jeho smrti. Jejím manželem se stal mocný uherský magnát Jindřich z Kyseka, který byl generační

vrstevník Smila z Lichtenburka. Jeho pobyt v Čechách byl nicméně jen epizodický, bezprostředně po smrti uherského krále Štěpána V. svojí novou manželku zavrhl a vrátil se zpět do Uher, kde po dvou letech zahynul v jednom z četných střetů domácí války.

6 Seznam pramenů, literatury a použitých zkratek

6.1 Prameny

Annales Bawarici et Austriaci Breves (1156–1290), ed. HOLDER-EGGER, O. In: MGH SS XXX. 1. Hannoverae 1896, s. 3-4.

Annales Sancti Rudberti Salisburgenses, ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 758-810.

Árpádkori új okmánytár (Codex diplomaticus arpadianus continuatus) XII., ed. WENZEL, Gusztáv. Budapest 1874.

Auctarium Vindobonense (893–1275), ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 722-724.

Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur I., ed. TRUHLÁŘ, Josef. Pragae 1905.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII. 1 (1334-1349), ed. CHYTIL, Josef. Brunn 1858.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VIII. (1350-1355), ed. BRANDL, Vincenz. Brunn 1874.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (805-1197), ed. FRIEDRICH, Gustav. Pragae 1904–1907.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II. (1198-1230), ed. FRIEDRICH, Gustav. Pragae 1912.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 1 (1231-1238), ed. FRIEDRICH, Gustav. Pragae 1942.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 2 (1238-1240), ed. FRIEDRICH, Gustav – KRISTEN, Zdeněk. Pragae 1962.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III. 4 (Index nominum et glossarium), ed. BISTRICKÝ, Jan. Olomucii 2002.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV. 1 (1241-1253), ed. ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša. Pragae 1962.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 1 (1253-1266), ed. ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša. Pragae 1974.

- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 2 (1267-1278)*, ed. ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša. Praeae 1981.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 3 (Acta complementaria regestorum ratione continens)*, ed. ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša. Praeae 1982.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V. 4 (Prolegomena diplomatica, indices, exempla scripturae, sigilla, concordantias continens)*, ed. DUŠKOVÁ, Sáša – VAŠKŮ, Vladimír. Praeae 1993.
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI. 1 (1278-1283)*, ed. SVITÁK, Zbyněk – KRMÍČKOVÁ, Helena – KREJČÍKOVÁ, Jarmila. Praeae 2006.
- Codex diplomaticus Lusatiae superioris I.*, ed. KÖHLER, Gustav. 2. vyd. Goerlitz 1856.
- Codex iuris municipalis regni Bohemiae II.*, ed. ČELAKOVSKÝ, Jaromír. Praha 1895.
- Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV. 1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232-1452*, ed. HAAS, Antonín. Praha 1954.
- Continuatio Garstensis (1182–1257)*, ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 593-600.
- Continuatio Lambacensis (1197–1348)*, ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 555-561.
- Continuatio Mellicensis (1124–1564)*, ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 501-535.
- Continuatio Praedicatorum Vindobonensium (1025–1283)*, ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 724-732.
- Continuatio Sancrucensis Secunda (1234–1266)*, ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 637-646.
- Continuatio Zwetlensis Tertia (1241–1329)*, ed. WATTENBACH, Wilhelmus S. In: MGH SS IX. Hannoverae 1851, s. 654-669.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. BRETHOLZ, Bertold. In: MGH SS, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II. Berolini 1923.
- Cronica domus Sarensis*, překlad a poznámky LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav – MERTLÍK, Rudolf – ZEMEK, Metoděj. Třebíč 2003.
- De prima fundatione monasterii Olivae*, ed. HIRSCH, Theodor. In: SRP 1. Leipzig 1861, 669-726.

- Die Annalen-Compilation des Dechants Christan Gold von Mattsee*, ed. ERBEN, Wilhelm. In: Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 22. Hannover-Leipzig 1897, s. 443–499.
- Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279 –1296)*, ed. NOVÁK, Jan Bedřich. Praha 1903.
- Haličsko-volyňský letopis*, přel. KOMENDOVÁ, Jitka. Praha 2010.
- Hermanni Altehensis annales*, ed. JAFFÉ, Philipp. In: MGH SS XVII. Hannoverae 1861, s. 381-416.
- Chronica Regia Coloniensis*, ed. WAITZ, G. In: MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi XVIII. Hannoverae 1880.
- Chronicon Colmariense*, ed. JAFFÉ, Philipp. In: MGH SS XVII. Hannoverae 1861, s. 240-270.
- Incipiunt Descripciones Terrarum*. In: COLKER, Marvin L.: *America rediscovered in the thirteenth century?* Speculum 54, 1979, s. 720–726.
- Ius regale montanorum aneb právo královské horníkuov*, ed. BÍLEK, Jaroslav. Kutná Hora 2000.
- Jansen Enikels Fürstenbuch*, ed. STRAUCH, Philipp. In: MGH Dt. Chron. III. Hannover-Leipzig 1900, s. 598–679.
- Jihlavské právo (české znění z 15. století)*, ed. HOFFMANN, František. In: *Jihlavské právo*. Havlíčkův Brod 1959, s. 29-64.
- Kanovník Vyšehradský*, ed. EMLER, Josef. In: FRB II. Praha 1874, s. 201-237.
- Katalog listin a listů k VII. dílu Českého diplomatáře I. (Zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297)*, ed. HAVEL, Dalibor. Brno 2011.
- Katalog magii Rudolfa. Źródło etnograficzne XIII wieku*, ed. KARWOT, Edward. Wrocław 1955, s. 19-30.
- Kronika Františka Pražského*, ed. EMLER, Josef. In: FRB IV. Praha 1884, s. 347-456.
- Kronika Pulkavova*, ed. EMLER, Josef – GEBAUER, Jan. In: FRB V. Praha 1893, s. 1-326.
- Kronika tak řečeného Dalimila*, překlad a komentáře VRBOVÁ, Hana – BLÁHOVÁ, Marie. Praha – Litomyšl 2005.
- Kronika uhorských král'ov zvaná Dubnická*, ed. SOPKO, Julius. Budmerice 2004.
- Letopisy České 1196–1278*, ed. EMLER, Josef. In: FRB II. Praha 1874, s. 282-303.
- Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus I. 1*, ed. TINGL, Antonín. Pragae 1867.

- Moravo, Čechy, radujte se! (Němečtí a rakouští básníci v českých zemích za posledních Přemyslovců)*, ed. BOK, Václav – POKORNÝ, Jindřich. Praha 1998.
- Petri de Dusburg Cronica terre Prussie*, ed. TOEPPEN, Max. In: SRP 1. Leipzig 1861, s. 21-269.
- Pokračovatelé Kosmovi*, překlad Hrdina, Karel – Tomek, Václav Vladivoj – Bláhová, Marie. Praha 1974.
- Polycraticus, libri I.–V.*, edd. GILLES, John Allen a kol. In: *Joannis Saresberiensis postea episcopi Carnotensis opera omnia nunc primum in unum collegit et cum codicibus manuscriptis contulit III.* Oxonia 1848. Přetisk, Leipzig 1969.
- Polycraticus, libri VI.–VIII.*, edd. GILLES, John Allen a kol. In: *Joannis Saresberiensis postea episcopi Carnotensis opera omnia nunc primum in unum collegit et cum codicibus manuscriptis contulit IV.* Oxonia 1848. Přetisk, Leipzig 1969.
- Preußisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung I. Die Bildung des Ordenstaats I*, ed. PHILIPPI, Seraphim. Königsberg 1882.
- Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, ed. EMLER, Josef. In: FRB II. Praha 1874, s. 308-335.
- Příběhy Václava I.*, ed. EMLER, Josef. In: FRB II. Praha 1874, s. 303-308.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II. (1253-1310)*, ed. EMLER, Josef. Pragae 1882.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III. (1311-1333)*, ed. EMLER, Josef. Pragae 1890.
- Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. (1333-1346)*, ed. EMLER, Josef. Pragae 1892.
- Registra decimarum papalum*, ed. TOMEK, Wáclaw Wladiwoj. Praha 1873.
- Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, ed. BAK, János M. a kol. Budapest 1999.
- Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. Tomus III.*, ed. CANIVEZ, Josephus. Louvain 1935.
- Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. Tomus II.*, ed. CANIVEZ, Josephus. Louvain 1934.
- Tatársky vpád*, edd. MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. Budmerice 2008.
- THURÓCZ, Johannes: *Chronica Hungarorum*. Brünn 1488.
- Umrisse einer Geschichte der böhmische Bergwerke I.*, ed. STERNBERG, Kaspar. 2. vyd. Prag 1837 (reprint z roku 1980), Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke.

Vita fratris Hroznatae, Teplensis et Chotessowicensis monasteriorum fundatoris, ed.

EMLER, Josef. In: FRB I. Praha 1873, s. 369-383.

6.2 Literatura

- ADAM, Petr: *Řád německých rytířů a jeho působení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 2005.
- ALTRICHTER, Anton: *Německé lidové pověsti z Havlíčkobrodská*. In: *Češi a Němci na Vysočině*. Havlíčkův Brod 1998, s. 283-322.
- ANTONÍN, Rober: *České země za posledních Přemyslovců. I. díl (1192-1253)*. Praha 2012.
- ANTONÍN, Robert: *Přemysl Otakar II. a zisk zemí babenberského dědictví*. In: Jan, Libor – Kacetl, Jiří a kol.: *Pocťa králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II*. Brno – Znojmo 2010, s. 55-71.
- ANTONÍN, Robert: *Zahraniční politika krále Václava II. v letech 1283-1300*. Brno 2009.
- BAHLCKE, Joachim: *Geschichte Oberlausitz: Herrschaft, Gesellschaft und Kultur vom Mittelalter bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*. Leipzig 2004.
- BARCIAK, Antoni: *Ideologia polityczna monarchii Przemysła Otkokara II. Studium z dziejów czeskiej polityki zagranicznej w drugiej połowie XIII. wieku*. Katowice 1982.
- BÁRTA, Stanislav: *K počátkům řádu německých rytířů v Německém Brodě*. Havlíčkobrodsko 21, 2007, s. 213-217.
- BARTLETT, Robert: *The Making of Europe. Conquest, colonization and cultural change 950–1350*. Princeton 1993.
- BERANOVÁ, Magdalena: *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*. 2. vyd. Praha 2011.
- BIRNBAUMOVÁ, Alžběta: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Čáslavském*. Praha 1929.
- BLANCHARD, Ian: *Mining, Metallurgy and Minting in the Middle Ages, vol. 3*. Stuttgart 2005.
- BOHÁČ, Zdeněk: *České země a Lužice*. Tišnov – Budyšín 1993.
- BOHÁČ, Zdeněk: *Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení*. ČsČH 21, 1973, s. 369-388.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005.

- BOROVSKÝ, Tomáš: *Soukromé kláštery na Moravě ve 13. a 14. století (Pokus o přehled a rozlišení)*. ČMM 123, 2004, č. 2, s. 461–479.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Zakladatelská práva žďárského kláštera do počátku 16. století*. ČMM 117, 1998, č. 2, s. 323–340.
- BOROVSKÝ, Tomáš: *Základy klášterního života (prvních sto let žďárského kláštera)*. In: Růžička, Stanislav (ed.): *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera*. Žďár nad Sázavou 2002, s. 55–65.
- BORST, Arno: heslo *Elisabeth, heilig*. In: NDB 4, Berlin 1959, s. 452.
- CACH, František: *Nejstarší české mince III. České a moravské mince doby brakteátové*. Praha 1974.
- Canonizationis B. Zdislavae de Lemberk matrisfamilias (c. 1220-1252). Positio super vita, virtutibus et cultu*. Romae 1992.
- CASTELIN, Karel: *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské*. Praha 1953.
- CENDELÍN, Dušan: *Od Habrů k Brodu. Pokus řešení jednoho problému viaticky*. Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 1, 2001, s. 46-79.
- CENDELÍN, Dušan: *Stopy Libické stezky*. Západní Morava 4, 2000, s. 146-148.
- COLKER, Marvin L.: *America rediscovered in the thirteenth century?* Speculum 54, 1979, s. 712–726.
- COSMAN, Madeleine Pelner – JONES, Linda G.: *Handbook to Life in the Medieval World*. New York 2008.
- DAVID, Jaroslav: *Brod Smilův, Německý nebo Havlíkův? Vývoj pojmenování města do roku 1945*. Havlíčkobrodsko 16, 2001, s. 192-197.
- DAVID, Jaroslav – ROUS, Pavel: *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*. Praha 2006.
- DOLEŽEL, Jiří: *Brněnský měšťan Henning a Brodský těžář Henning řečený Schutwein. K otázce jejich totožnosti*. BMD 17, 2003, s. 13-40.
- DOLEŽEL, Jiří: *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. BMD 15, 2000, s. 13-31.
- DOLEŽEL, Jiří: *Cruciburgensis monetae magister: několik poznámek k problému jeho identifikace*. AR 56, 2004, č. 2, s. 401-416.
- DOPSCH, Heinz: heslo *Philipp von Spanheim*. In: NDB 20. Berlin 2001, s. 380.
- DOPSCH, Heinz – BRUNNER, Karl – WELTIN, Maxmilian: *Österreichische Geschichte 1122–1278*. Wien 1999.

- DUBY, Georges: *Neděle u Bouvines. 27. červenec 1214*. Praha 1997.
- DURDÍK, Tomáš: *Encyklopedie českých hradů*. 6. vyd. Praha 2005.
- DURDÍK, Tomáš: *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. 3. vyd. Praha 2009.
- DURDÍK, Tomáš: *K interpretaci výsledků archeologického výzkumu jižního nároží hradu Lichnice*. CB 4, 1994, s. 67-74.
- DURDÍK, Tomáš: *K počátkům šlechtických hradů v Čechách*. AR 56, 2004, s. 169-175.
- DURDÍK, Tomáš: *K podobě jižního nároží a počátkům hradu Lichnice – pokračování diskuse*. CB 7, 2000, s. 395-402.
- DURDÍK, Tomáš: *Královské hrady a královská města v Čechách 13. století*. Archaeologia historica 20, 1995, s. 331-337.
- DURDÍK, Tomáš: *Nástin problematiky českých feudálních sídel 13. století*. CB 7, 2000, s. 17-50.
- DURDÍK, Tomáš: *Stavební podoba jižního nároží hradu Lichnice v souvislosti s jeho počátky*. CB 2, 1991, s. 53-64.
- DURDÍK, Tomáš: *Zpráva o výkopech vlastivědného kroužku na hradě Ronovci*. Havlíčkův Brod, 14. srpna 1973 (originál z 27. prosince 1971). Strojopis uložen v muzeu v Dolní Krupě.
- DURDÍK, Tomáš – KLÁPŠTĚ, Jan: *Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku*. AR 44, 1992, s. 266-276.
- DURDÍK, Tomáš – NEMEŠKALOVÁ, Zdenka: *Mincovní nálezy na hradě Ronovci*. CB 12, 2010, s. 501-508.
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana: *K modelu středověkého panovnického dvora jako sociálního systému*. ČČH 107, 2009, s. 309-335.
- DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan: *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*. Praha 2011.
- DYGO, Marian: *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226–1259)*. Warszawa 1992.
- ELBL, Pavel Benedikt: *Cisterciácký klášter ve Žďáru nad Sázavou – Fons Mariae Virginis*. In: Pojzl, Miloslav (ed.): *Cisterciáci na Moravě*. Olomouc 2006, s. 143–184.
- ELBL, Pavel Benedikt: *Smil z Lichtenburka. Rytíř, velmož a zakladatel*. Třebíč 2007.
- FAVRE, Léopold (ed.): *Glossarium mediae et infimae latinitatis Conditum a Carolo du Fresne, domino Du Cange, auctum a monachis ordinis s. Benedicti, cum supplementis integris d. P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, suique digessit G. A. L.*

- Henschel; sequuntur Glossarium gallicum, Tabulae, Indices auctorum et rerum, Dissertationes. Editio nova aucta pluribus verbis aliorum scriptorum, III.* Niort 1884.
- FELCMAN, Ondřej (ed.): *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*. Praha 2009.
- FILIP, Antonín: *Nejstarší stavební fáze děkanského kostela B. M. Ass. v Německém Brodě*, ed. Rous, Pavel. Havlíčkovobrodsko 21, 2007, s. 172-179.
- FLORI, Jean: *Rytíři a rytířství ve středověku*. Praha 2008.
- FOLTÝN, Dušan a kol.: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005.
- FRINTA, Antonín – ROKYTA, Hugo (edd.): *Žitavsko v českých dějinách*. Praha 1947.
- FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: *Archeologický výzkum v parkánu hradu Lichnice v roce 1991*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 18, 1991-1992, s. 81-84.
- FROLÍK, Jan – SIGL, Jiří: *Ještě jednou k problematice hradu Lichnice (diskuse o stavební podobě jižního nároží a jeho významu pro počátky hradu)*. CB 6, 1998, s. 467-474.
- FÜGEDI, Erik: *Die Herrschaft der Güssinger in Sozialgeschichtlicher Sicht*. In: Dienst, Heide – Lindeck-Pozza, Irmtraud (edd.): *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert)*. Eisenstadt 1989, s. 23-36.
- GÁJA, Robert: *Románské emporové kostely v Čechách a jejich zakladatelé*. Praha 2008. Nepublikovaná diplomová práce (Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze).
- GAUSE, Fritz: *Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preussen I. Von der Gründung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten*. 3. vyd. Köln – Weimar – Wien 1996.
- GEBAUER, Jan: *Slovník Staročeský I*. Praha 1903.
- GOLL, Jaroslav: *Čechy a Prusy ve středověku*. Praha 1897.
- GÜNDISCH, Konrad G.: *Rodenau im 13. Jahrhundert und das Rodenauer Bergrecht*. In: Slotta, Rainer – Wollmann, Volker – Dordea, Ion (edd.): *Silber und Salz in Siebenbürgen, Bd. I*. Bochum 1999, s. 66-71.
- HAUZIŃSKI, Jerzy: *Imperator „końca świata“ (1194-1250)*. Gdańsk 2000.
- HEJHAL, Petr: *Pravěké a raně středověké osídlení české části Českomoravské vrchoviny*. Brno 2009. Nepublikovaná doktorská dizertační práce (Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).
- HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. 3. opravené a doplněné vydání, Praha 2002.

- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách*. In: Soukup, Ladislav (ed.): *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*. Praha 1995, s. 112–123.
- HOENSCH, Jörg K.: *Přemysl Otakar II. von Böhmen: der goldene König*. Graz – Wien – Köln 1989.
- HOFMANN, František: *Jihlavské právo*. Havlíčkův Brod 1959.
- HOFFMANN, František: *Mincmistr Eberhard*. Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70–84.
- HOFFMANN, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha 2009.
- HRABOVÁ, Libuše: *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*. Praha 1964.
- HRUBÝ, Petr: *Odkud horníci, podnikatelé a obchodníci do Jihlavy vlastně přicházeli?* In: Huňáček, Jaroslav (ed.): *Jihlavská radnice*. Jihlava 2006, s. 25–35.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*. 1. svazek. *Fundace 12. století*. Praha 1998.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*. 2. svazek. *Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha 2002.
- CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Postup výstavby cisterciáckých klášterů v Čechách*. *Mediaevalia Historica Bohemica* 3, 1993, s. 199–223.
- CHLÁDEK, Oldřich: *Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice*. *Časopis národního muzea – řada historická* 176, č. 3–4, 2007, s. 144–160.
- CHOC, Pavel: *S mečem i štítem*. Praha 1967.
- CHUDÁREK, Zdeněk: *Založení a budování cisterciáckého kláštera ve Žďáru v letech 1252–1309*. In: Růžička, Stanislav (ed.): *Sedm a půl století. Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera*. Žďár nad Sázavou 2002, s. 67–92.
- IWAŃCZAK, Wojciech: *Pasowanie rycerskie na ziemiach Czeskich – ceremonia symboliczna i instrument polityki*. *Kwartalnik Historyczny* 90, 1984, s. 255–277.
- IWAŃCZAK, Wojciech: *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha 2001.
- JAN, Libor: *Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204–1411*. Tišnov 1995.
- JAN, Libor: *Domácí šlechtická opozice a přemyslovští králové 13. věku*. In: Nodl, Martin – Wihoda, Martin (eds.): *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*. Brno 2008, s. 85–100.

- JAN, Libor.: *Přemysl Otakar II. – rytíř a válečník*. In: Jan, Libor – Kacetl, Jiří a kol.: *Pocta králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II*. Brno – Znojmo 2010, s. 127–139.
- JAN, Libor: *Václav II. a struktury panovnické moci*. Brno 2006.
- JAN, Libor: *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000.
- JANÁČEK, Josef: *Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století*. ČsČH 20, č. 6, 1972, s. 875-906.
- JANGL, Ladislav: *K otázce jihlavského privilegia a falšování listiny A*. In: Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd Společenských 13, 2002, s. 15-41.
- JIREČEK, Hermenegild: *Smil z Lichtenburka*. Památky arhaeologické a místopisné 11, 1878-1881 [vyd. 1881], s. 86-88.
- JOKEŠ, Petr: *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno 2011.
- KALISTA, Zdeněk: *Blahoslavená Zdislava z Lemberka. Listy z dějin české gotiky*. Reprint a doplněné vydání. Praha 1991.
- KANTOROWICZ, Ernst: *Frederick the second 1194–1250*. New York 1957.
- KAVKA, František: *Karel IV. Historie života velkého vladaře*. Praha 2002.
- KEJŘ, Jiří: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998.
- KELLER, Jan: *Úvod do sociologie*. Praha 1999.
- KIERSNOWSKI, Ryszard: *Wielka reforma monetarna XIII. – XIV. w. I*. Warszawa 1969.
- KLANICZAY, Gábor: *Legends as Life Strategies for Aspirant Saints in the Later Middle Ages*. Journal of Foklore Research 26, č. 2, 1989, s. 151-171.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích*. AR 55, 2003, s. 786-800.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2005.
- KLÁPŠTĚ, Jan: *Změna – středověká transformace a její předpoklady*. Mediaevalia archaeologica bohemia 1993, Památky archeologické – Supplementum 2. Praha 1994, s. 9-59.
- KLIMA, Hermann: *Die Schlacht bei Groissenbrunn anno 1260. Entscheidung im Marchfeld*. Wien – Berlin – Münster 2010.
- KNAP, Jiří: *Křížové výpravy Přemysla Otakara II. do Prus v kontextu dobového vnímání a moderní historiografie*. Brno 2007. Nepublikovaná diplomová práce (Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).
- KOLÁŘ, Martin: *Pan Jaroš ze Slivna a jeho rod*. In: Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání Klubu historického v Praze. Praha 1883, s. 104-109.

- KÖRMENDY, Adrienne: *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13.-14. Jahrhundert*. Poznań 1995.
- KORTA, Waclaw: *Najazd Mongołów na Polskę i jego legnicki epilog*. Katowice 1983.
- KOŘAN, Jan: *Přehledné dějiny československého hornictví*. Praha 1955.
- KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Hungary in the Thirteenth Century*. New York 1996.
- KOVÁŘ, Miroslav – MUSÍLEK, Martin: *Benediktinské opatství sv. Petra a Pavla ve Vilémově. Příspěvek k historii a stavební podobě „zapomenutého“ kláštera pod Železnými horami*. ČSPS 2009, s. 157-183.
- KRÁL Z DOBRÉ VODY, Vojtěch: *Znaky rodů českých*. 2. vyd. Praha 2009.
- KREJČÍK, Tomáš: *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava 1998.
- KUBÍKOVÁ, Anna – BOK, Václav: *Popis Voka z Rožmberka ve skladbě Fürstenbuch vídeňského měšťana Janse Enikela*. Jihočeský sborník historický 59, č. 4, 1990, s. 177–182.
- KUBÍN, Petr: *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha 2000.
- KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*. Praha 1996.
- KUTHAN, Jiří: *Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš*. Vimperk 1993.
- KVĚT, Radan: *Staré stezky v České republice*. Brno 1997.
- LALIK, Tadeusz: *O cyrkulacji kruszców w Polsce X-XII wieku*. In: Trawkowski, Stanisław (ed.): *Tadeusz Lalik. Studia średniowieczne*. Warszawa 2006, s. 182-205 (původně vydáno v *Przegląd Historyczny* 58, 1967, sešit 1, s. 1-27).
- Latinitatis medii aevi lexicon bohemorum. Slovník středověké latiny v českých zemích 1-19*. Praha 1977-2006.
- LE GOFF, Jacques: *Geld im Mittelalter*. Stuttgart 2011.
- LE GOFF, Jacques: *Peníze a život*. Praha 2005.
- LECHNER, Karl: *Die Babenberger. Margrafen un Herzoge von Österreich 976–1246*. Wien – Köln – Graz 1976.
- LEMINGER, Emanuel: *Bylo-li v Německém Brodě mincováno*. Zprávy městského muzea v Německém Brodě 1917, s. 86-87.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Strukturální antropologie I*. Praha 2006.
- LOHMEYER, Karl: heslo *Anselm, Bischof von Ermland*. In: ADB 1. Leipzig 1875, s. 477-478.
- MACEK, Josef: *Česká středověká šlechta*. Praha 1996.

- MACEK, Ladislav: *První písemná zmínka o Havlíčkově Brodě – příspěvek k nejstarším dějinám města*. Acta universitatis carolinae – philosophica et historica 5, z pomocných věd historických XIV, 1996, s. 117-124.
- MACHÁČEK, Jiří: *Středoevropský model a jeho archeologické testování*. ČČH 106, 2008, s. 598-626.
- MARSINA, Richard (ed.): *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava 1986.
- MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha 1971.
- MEZNÍK, Jaroslav: *Jihlavské privilegium a počátky města Jihlavy*. SAP 4, 1954, s. 3-28.
- MUSIL, František: *K počátečnímu vývoji církevní správy na Brodsku*. In: Středová, Veronika – Štěpán, Jiří (edd.): *Život pro historii. Ústí nad Orlicí 2007*, s. 136-142.
- MUSIL, František: *Osídlování Poorlicka v době předhusitské. Kraj na Tiché Orlici, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*. Ústí nad Orlicí 2002.
- MUSIL, František: *Úvod do kastelologie – I. část*. Hradec Králové 2006.
- NEMEŠKALOVÁ, Zdeňka: *Určení mincí nalezených při archeologickém výzkumu*, opis z 20. srpna 1973. Strojopis uložen v muzeu v Dolní Krupé.
- NOCAR, Pavel: *Havlíčkův Brod. Ohlédnutí za minulostí našeho města*. Havlíčkův Brod 2008.
- NODL, Martin – WIHODA, Martin (edd.): *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*. Brno 2008.
- NOVÁČEK, Karel: *Hornická sídliště – příspěvek ke studiu středověkého neagrárního osídlení*. Mediaevalia archaeologica bohemica 1993, Památky archeologické – Supplementum 2. Praha 1994, s. 158-170.
- NOVÁK, Jaromír: *Poznátky báňsko-historického výzkumu v Jeseníkách*. Zprávy krajského vlastivědného muzea v Olomouci, 1986, č. 239, s. 15-25.
- NOVOTNÝ, David: *Mezi Lichtenburky a olomouckým biskupem? Několik úvah k majetkové struktuře severozápadního Chrudimska ve 13. století*. Nepublikovaná studie z roku 2010.
- NOVOTNÝ, Robert: *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.* In: Dvořáčková-Malá, Dana – Zelenka, Jan (edd.): *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*. Praha 2008, s. 215-229.
- NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I. 3. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*. Praha 1928.
- NOVOTNÝ, Václav: *České dějiny I. 4. Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara (1253-1271)*. Praha 1937.

- NOVÝ, Rostislav: *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.* SAP 24, 1974, s. 366-423.
- NOWAKOWSKI, Andrzej: *Przemiany uzbrojenia w Polsce XIII wieku.* In: Wachowski, Krzysztof (ed.): *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Rewolucja“ XIII wieku.* Wrocław 1998, s. 27-34.
- OAKSHOTT, Ewart R.: *The Sword in the Age of Chivalry.* Woodbridge 1997.
- OLDING, Manfred: *Der Brakteaten-Fund von Zwickau in Böhmen. Ein Beitrag zur Münzgeschichte der Oberlausitz.* Dresdner numismatische Hefte 6, 2010, s. 3-24.
- PALACKÝ, František: *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě dle původních pramenůw II. I.* Praha 1875.
- PÁNEK, Ivo: *Das Münzvermächtnis des 13. Jahrhunderts in Böhmen.* Numismatický sborník 12, 1973, s. 65-74.
- PAPAJÍK, David: *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci.* Praha 2009.
- PAUK, Marcin Rafał: *Działalność fundacyjna możnowładstwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI-XIII wiek).* Kraków – Warszawa 2000.
- PAUK, Marcin Rafał: *Fama, gloria, curia ac ingens familia. Służba i klientela rycerska w otoczeniu możnowładztwa czeskiego (XIII – początek XIV wieku).* In: Pauk, M. R – Saczyńska, M. (edd.): *Dom, majątek, klient, sługa. Manifestacja pozycji elit w przestrzeni materialnej i społecznej (XIII-XIX wiek).* Warszawa 2010, s. 27-62.
- PAUK, Marcin Rafał: *Mechanizmy tworzenia elity dworskiej w dobie ostatnich przemysłidów. Najwyższy komornik Andrzej z Všechem i jeho krąg.* In: Dvořáčková-Malá, Dana – Zelenka, Jan (edd.): *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti.* Praha 2008, s. 91-102.
- PLAČEK, Miroslav: *Znojemský kastelán Boček a jeho bratři ve službách Přemysla Otakara II.* In: Jan, Libor – Kacatl, Jiří a kol.: *Pocta králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II.* Brno – Znojmo 2010, s. 81–91.
- PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter: *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu.* Praha 2006.
- PLESKALOVÁ, Jana: *Tvoření nejstarších českých osobních jmen.* Brno 1998.
- POCHE, Emanuel (ed.): *Umělecké památky Čech I.* Praha 1977.
- POCHE, Emanuel (ed.): *Umělecké památky Čech III.* Praha 1980.
- POLÍVKA, Jiří: *Josef Čapek a jeho přínos k poznání historie Dolní Krupé a jejího okolí včetně hradu Ronovec.* Havlíčkovobrodsko 23, 2009, s. 239-246.

Polná 1242-1992. Polná 1992.

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny II*. Praha 1949.

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny III*. Praha 1951.

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny IV*. Praha 1957.

PTÁČKOVÁ, Jana – UNGER, Josef: *Meč z lelekovického hradu*. CB 4, 1994, s. 251-256.

RAZÍM, Vladislav: *Nad počátky hradů české šlechty*. AR 56, 2004, s. 176-217.

ROUS, Pavel: *Nález středověké keramiky u osady Ovčín u Havlíčkova Brodu*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 21, 1995, s. 124-134.

ROUS, Pavel: *Nález středověké keramiky v okolí kostela sv. Vojtěcha v Havlíčkově Brodě*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 1998, s. 148-154.

ROUS, Pavel: *Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkovobrodsku od 13. do 17. století*. Archeologia technica 15, 2003, s. 49-56.

ROUS, Pavel: *Výzkum profilu městských hradeb v Havlíčkově Brodě v r. 1982*. Zpravodaj muzea v Hradci Králové 23, 1997, s. 115-122.

ROUS, Pavel – MALÝ, Karel: *Průzkum terénních stop po zpracování polymetalických rud na Havlíčkovobrodsku*. Mediaevalia archaeologica 6, 2004, s. 121-144.

SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika. Část zvláštní*. 2. vyd. Praha 1997 (fotoreprint původního vydání z roku 1925).

SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého XII. (Čáslavsko)*. Praha 1900.

SCHULZ, Jindřich: *Vývoj českomoravské hranice do 15. století*. HG 4, 1970, s. 52-81.

SKÁLA, Emil: *Jazyková situace v Čechách v rozmezí let 993-1322*. In: Milénium Břevnovského kláštera (993-1993). Praha 1993, s. 163-171.

SMETÁNKA, Zdeněk – ŠKABRADA, Jiří: *Neznámý románský kostel na Libické cestě. Příspěvek k povrchovému průzkumu raně středověké vesnice*. AR 27, 1975, s. 178-181, 238-239.

SMRČEK, Otto (ed.): *Chotěboř. Stručné dějiny města*. Hradec Králové 1981.

SOCHR, Jiří: *Havlíčkův Brod a staletí*. Havlíčkův Brod 1971.

SOCHR, Jiří: *Havlíčkův Brod*. Havlíčkův Brod 1969.

SOCHR, Jiří: *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*. Sborník prací východočeských archivů 2, 1972, s. 13-31.

- SOMER, Tomáš: *Dějiny Chotěboře do roku 1331*. Havlíčkovobrodsko 23, 2009, s. 34-56.
- SOMER, Tomáš: *Nové poznatky k rodině Smila z Lichtenburka*. Genealogické a heraldické listy 29, 2009, s. 10-17.
- SOMER, Tomáš: *Smil z Lichtenburka a žďárský klášter*. Historica Olomucensia 36, 2009, s. 9-23.
- SOMER, Tomáš: *Vliv těžby stříbrných rud na vývoj středověkého osídlení Havlíčkovobrodská*. Acta rerum naturalium 12, 2012, s. 223-229. V tisku.
- SOMER, Tomáš: *Vývoj osídlení na Havlíčkovobrodsku ve středověku v závislosti na těžbě stříbra*. Olomouc 2009. Nepublikovaná diplomová práce (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci).
- SOMER, Tomáš: *Význam olova pro český stát ve 13. století*. Časopis Slezského zemského muzea série B 59, 2010, s. 113-125.
- SOMER, Tomáš – ŠRÁMEK, Josef: *Historie benediktinského opatství sv. Petra a Pavla ve Vilémově (1160-1541)*. Praha 2010.
- SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef (edd.): *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha 2009.
- SOVADINA, Miloslav: *Rodina Zdislavy z Lemberka*. ČMM 112, 1993, s. 217-236.
- SOVADINA, Miloslav: *Ronovci a Žitava ve 13. a v 1. čtvrtině 14. století*. Bezděz 6, 1997, s. 7-18.
- SOVADINA, Miloslav: *Rozrod Žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století*. Bezděz 7, 1988, s. 15-34.
- SPOFFORD, Peter: *Money and its use in medieval Europe*. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sydney 1988.
- SVITÁK, Zbyněk: *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu*. In: SPFFBU C 43. Brno 1996, s. 5–15.
- SVOBODA, Jan: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha 1964.
- SVOBODA, Ladislav: *O plášťových hradech*. Archaeologia historica 20, 1995, s. 355-388.
- SVOBODA, Miroslav: *Páni ze Strakonice. Vládci Prácheňska a dobrodinci johanitů*. Praha 2010.
- SVOBODOVÁ, Eva: *Klášter v Pohledu ve středověku a jeho vztah k cisterciáckému řádu*. Olomouc 2007. Nevydaná diplomová práce (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci).
- SVOBODOVÁ, Eva – SOMER, Tomáš: *Olomoucký biskup Konrád*. V tisku.

- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Listina v českém státě doby Václava I. (u nižších feudálů a u měst)*. Praha 1963.
- ŠEBÁNEK, Jindřich – DUŠKOVÁ, Sáša: *Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I.* Praha 1961.
- ŠEBÁNEK, Jindřich: *Uničovská listina z r. 1223*. ČSPS 60, 1952, č. 1, s. 1-15.
- ŠILHAN, Jindřich: *Cisterciácké datování a vzpoura markraběte Přemysla*. VVM 23, 1971, s. 322–334.
- ŠILHAN, Jindřich: *Kaple a kaplan*. Archaeologia historica 6, Brno 1981, s. 248–251.
- ŠILHAN, Jindřich: *Osecká listina*. VVM 28, 1976, s. 196-206.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *České dějiny I. 5. Středověká kolonisace v zemích českých*. Praha 1938.
- ŠIMŮNEK, Robert: *Rezidenční dvory české šlechty v pozdním středověku*. In: Dvořáčková-Malá, Dana – Zelenka, Jan (edd.): *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*. Praha 2008, s. 285-325.
- ŠMILAUER, Vladimír: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha 1960.
- ŠRÁMEK, Josef: „*Aby události neunikly paměti*.“ *Středověká listinná falza a kláštery*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 2, 2002, s. 13–37.
- ŠRÁMEK, Josef: *Několik poznámek k počátkům benediktinského kláštera ve Vilémově. (Příspěvek k diskusi o fundační činnosti rané české šlechty ve 12. století)*. Havlíčkobrodsko 26, 2012, s. 7-73. V tisku.
- ŠUSTA, Josef: *První výprava Přemysla II. Otakara do Prus*. In: Wingart, Miloš – Dobiáš, Josef – Paulová, Milada (edd.): *Z dějin východní Evropy a Slovanstva*. Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, profesoru Karlovy University k šedesátým narozeninám. Praha 1928, s. 220–228.
- TEPLÝ, Jaroslav: *Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“*. Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 9-32.
- TĚSNOHLÍDEK, Jakub: *Zpracování keramického souboru z tzv. „Střepeniště“ hradu Ronovce (okres Havlíčkův Brod)*. Brno 2010. Nepublikovaná diplomová práce (Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).
- TOPLOVÁ (NOVOTNÁ), Monika: *Vývoj Českomoravské hranice*. In: *Moravský historický sborník. Ročenka Moravského národního kongresu*. Brno 1999-2001 [vyd. 2001], s. 307-360.

- TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef: *O modelech vývoje přemyslovského státu*. ČČH 105, 2007, s. 122-163.
- URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Jejich postavení v českých dějinách doby předhusitské*. Heraldika a genealogie 25, 1992, s. 185-305.
- URBAN, Jan: *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*. Praha 2003.
- URBAN, Jan: *Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století*. HG 18, 1979, s. 31-59.
- VANĚK, Václav – VELEBIL, Dalibor: *Staré hutnictví stříbra*. In: Stříbrná Jihlava 2007, s. 188-215.
- VANÍČEK, Vratislav: „*Otakarovská*“ středovýchodní Evropa a říšské interregnum (1245/50–1273). In: Jan, Libor – Kacetyl, Jiří a kol.: *Pocťa králi. K 730. výročí smrti českého krále, rakouského vévody a moravského markraběte Přemysla Otakara II*. Brno – Znojmo 2010, s. 15–45.
- VANÍČEK, Vratislav: *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ (zemské obce)*. MHB 1, 1991, s. 13-55.
- VANÍČEK, Vratislav: *Sociální mentalita české šlechty: urozenost, rytířství, reprezentace. (Obecné souvislosti, pojetí družiny, „modernizační“ trend)*. In: Nodl, Martin – Wihoda, Martin (edd.): *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*. Colloquia mediaevalia Pragensia 9. Praha 2007, s. 141-188.
- VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí Koruny české II. (1197–1250)*. Praha – Litomyšl 2000.
- VANÍČEK, Vratislav: *Velké dějiny zemí Koruny české III. (1250-1310)*. Praha – Litomyšl 2002.
- VÁVRA, Ivan: *Haberská cesta*. HG 3, 1969, s. 8-25.
- VELÍMSKÝ, Tomáš: *Hrabišici páni z Rýzmburka*. Praha 2002.
- VLČEK, Emanuel: *Jak zemřeli. Významné osobnosti českých dějin z pohledu antropologie a lékařství*. Praha 1993.
- VOSÁHLO, Jiří: *Metody vyhledávání a průzkumu stříbrnorudných ložisek v rozmezí 13. až 18. století (se zřetelem k Jihlavskému rudnímu revíru)*. Stříbrná Jihlava 1996, s. 29-44.
- Výzkumy v Čechách 1971*, Praha 1975 (Archeologický ústav ČSAV v Praze).
- WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold: *Markvartici. Z historie nejstarší české šlechty z ranné doby vlády Přemyslovců*. Praha 2000.
- WEGELE, Franz Xaver von: heslo *Eberstein, Otto*. In: ADB 5. Leipzig 1877, s. 583–584.

- WIHODA, Martin: *Geneze městského zřízení na Moravě jako zakladatelské dílo markraběte Vladislava Jindřicha?* SPFFBU C 45, 1998, s. 21-35.
- ZAORAL, Roman: *České země a Benátky: k obchodním stykům ve 13. století.* In: Sommer, Petr – Liščák, Vladimír (edd.): *Odorik z Pordenone: z Benátek do Pekingu a zpět. Setkávání na cestách Starého světa ve 13. a 14. století.* Colloquia mediaevalia Pragensia 10. Praha 2008, s. 75-94.
- ZAORAL, Roman: *Silver and glass in medieval trade and cultural exchange between Venice and the Bohemian Kingdom.* ČČH 109, 2011, s. 235 –261.
- ZEMEK, Metoděj – BARTUŠEK, Antonín: *Dějiny Žďáru nad Sázavou I. 1252–1617.* Havlíčkův Brod 1956.
- ZÍBRT, Čeněk: *Dějiny hry šachové v Čechách od dob nejstarších až po náš věk.* Praha 1888.
- ŽEMLIČKA, Josef: *O „svobodné soukromosti“ pozemkového vlastnictví. (K rozsahu a kvalitě velmožské držby v přemyslovských Čechách).* ČČH 107, 2009, s. 269-308.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Odboj královice Přemysla v letech 1248–1249 a jeho sociální zázemí.* ČsČH 33, 1985, s. 564–586.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Počátky Čech královských. 1198-1253. Proměna státu a společnosti.* Praha 2002.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků.* Praha 2011.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Tradice babenbersko-přemyslovských manželských svazků.* In: Bláhová, Marie – Hlaváček, Ivan – Hrdina, Jan – Kubín, Petr (edd.): *Česko-rakouské vztahy ve 13. století. Rakousko (včetně Štýrska, Korutan a Kraňska) v projektu velké říše Přemysla Otakara II.* Praha 1998, s. 69–75.
- ŽEMLIČKA, Josef: *Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století.* Praha 1980.

6.3 Beletrie

VANDAS, Jiří J.: *Eberhard. Mincmistr království českého*. Příbram 2003.

VONDRUŠKA, Vlastimil: *Podivná svatba na Lichnici*. Brno 2012.

6.4 Internetové zdroje

Tisková zpráva NPÚ-ÚOP v Olomouci z 11. října 2010: *Olomoucká ulice v Uničově skrývala mince i odlité olovo ze 13. století*; <http://www.npu.cz/news/6552-n/> [cit. 11-09-2011].

Církev v Německu odmítá pohřbívat neplatiče daně;
<http://www.novinky.cz/zahranicni/evropa/279897-cirkev-v-nemecku-odmita-pohrbivat-neplatice-dane.html> [cit.01-10-2012].

Pečeť města Královce z roku 1383;
<http://stadtgeschichte.de/grafiken/siegel/Koenigsberg-2.jpg> [cit. 17-04-2011].

6.5 Seznam zkratek

ADB	Allgemeine Deutsche Biographie
AR	Archeologické rozhledy
ÁÚO	Árpádkori új okmánytár (Codex diplomaticus arpadianus continuatus)
BMD	Brno v minulosti a dnes
CB	Castellologica Bohemica
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
CDLS	Codex diplomaticus Lusatiae superioris
CDM	Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae
CDSar	Cronica domus Sarensis
CIM	Codex iuris municipalis regni Bohemiae
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
ČSPS	Časopis společnosti přátel starožitností
HG	Historická geografie
LB	Latinitatis medii aevi lexicon bohemorum
LC	Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus
MGH SS	Monumenta Germaniae historica Scriptorum
MGH Dt. Chron.	Monumenta Germaniae historica Deutsche Chroniken
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
NDB	Neue Deutsche Biographie
PrUB	Preußisches Urkundenbuch
RBM	Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RDP	Registra decimarum papalium
SAP	Sborník archivních prací
SPFFBU	Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity
SRP	Scriptores Rerum Prussicarum
VVM	Vlastivědný věstník moravský

7 Summary

Smil of Lichtenburg (ca 1215/1220–1269) was one of the most important Bohemian 13th century noblemen. He was a member of the noble clan of Ronovci. In their coat of arms they had ore field, two crossed black branches (called in German “die Ronne”). Smil of Lichtenburg was the founder of one branch of this noble clan called House of Lichtenburg which used the same coat of arms as the whole noble clan.

Smil of Lichtenburg was famous as a medieval knight, an elite warrior. He is mentioned to be fighting for the first time in January 1246 at the battle of Laa an der Thaya (or Staatz). Banners of Bohemian king Václav (Wenceslas) I. led by Ulrich III. of Sponheim were defeated by Austrian duke Frederick the Quarrelsome. For further career of Smil the uprising of young king Přemysl against his own father in 1248/1249 was crucial. What exactly happened during the uprising is unclear, but the whole noble clan of Ronovci followed old king Václav (Wenceslas) I., who won this quarrel. By the end of this conflict in autumn 1249 Smil was honoured with the title of the burgrave of the Prague castle which was one of the highest offices in the kingdom. In that office he didn't stay very long, for the last time he is mentioned as a burgrave in 1251. In 125, however, under the rule of the new king Přemysl Otakar II. we can already found someone else in that office.

He is mentioned with the nobiliary particle of Lichtenburg for the first time in the year 1251 and he he was using it from this time on – as well as his descendants who lived until the end of the 16th century. Lichtenburg (Lichnice in Czech) is a big castle located in the Čáslav region (historical county) situated in eastern Bohemia. Till now it is unclear if this monumental castle was founded by Bohemian king Václav (Wenceslas) I. or by Smil of Lichtenburg. Majority of Smil's clients was to be found in the neighborhood of this castle.

Smil of Lichtenburg took part in one crusade in the winter 1254/1255 led by the Bohemian king Přemysl Otakar II. Its destination was Sambia by the Baltic Sea, at that time mostly pagan territory. The crusade was a success and the Bohemian king founded the town of Königsberk (today's Kaliningrad). In 1257 Smil of Lichtenburg took part in

another campaign of the Bohemian king which led him to Bavaria. This campaign ended with a defeat at Mühldorf. A part of the army of the Bohemian king was taken in siege inside the town and was finally released for a ransom. He fought at the battle of Kressenbrunn (Groößenbrunn in Austria) in the summer of 1260. Přemysl Otakar II. defeated a Hungarian king there and this victory ensured him the duchy of Styria (Steiermark). In the year 1262 Smil used his knightly seal for the first time. He is depicted there as a winner of a medieval tournament.

Smil of Lichtenburg had a large landed property mostly situated in the surrounding of today's town of Havlíčkův Brod. In that region Benedictine abbey in Vilémov had its own landed property as well. In the region of Havlíčkův Brod silver ores were mined and smelted and coining even took place in the town of Brod (today's Havlíčkův Brod). Smil of Lichtenburg recognized the rights of the Bohemian king to the ore deposits (called *urbura*), but he personally wasn't entrepreneur in mining, smelting or even coining. It's even unclear whether he took part in the process of colonization of that region.

In the time of Smil of Lichtenburg several disputes over churches in the Havlíčkův Brod region took place. These disputes concerned the emergence of the parochial offices in the region. Aforementioned disputes concerned this commandry on one side as well as the Benedictine abbey in Vilémov on the other side. Smil of Lichtenburg was not a founder of any monastery even though he became a member of the family of the founders of Cistercian monastery in Žďár nad Sázavou. He tried to found a men's Cistercian monastery in Pohled but he didn't succeed. In his lifetime women's Cistercian monastery was founded in Pohled, though not by Smil of Lichtenburg.

A second spouse of Smil of Lichtenburg was a very religious woman. She was a member of the founders family of Cistercian abbey in Žďár nad Sázavou. Her oldest sister was St. Zdislava. The religiosity of this woman (as well as well as her sisters and their mother called Sibyla) is very interesting. It is consistent with the common change of behavioral patterns among women of noble birth during the 13th century in central European region. Smil of Lichtenburg died in 1269 and was buried in the Žďár monastery. He left behind four sons and at least one daughter.

8 Přílohy

tab. 6: Itinerář Smila z Lichtenburka⁶⁸⁹

datum	místo
7. března 1237	Praha
září 1243	Praha
říjen 1243	Praha
23. června 1249	Litoměřice
22. září 1249	Praha
22. června 1250	Praha
26. ledna 1251	u Prahy
24. srpna 1251	Lovosice
listopad 1251	u Netolic
28. listopadu 1252	Linec
6. dubna 1253	Praha
26. června 1253	Praha
8. listopadu 1253	Praha
2.–7. prosince 1253	u Jablonného v Podještědí
23. října 1254	Sadská
17. ledna 1255	Elbląg (Elbink)
10. května 1255	Praha
12. či 19. dubna 1256	Praha (na dvoře Oty, probošta mělnického)
14. listopadu 1256	u Kremže
30. listopadu 1256	Vídeň
13. února 1257	Praha (hrad)
5. listopadu 1257	Sedlec
před 6. říjnem 1258	Praha
1. ledna 1259	Benátky (asi u Ždírcce nad Doubravou)
červen – červenec 1260	Láva (Laa an der Thaya)
21. prosince 1260	Graz (Štýrský Hradec)

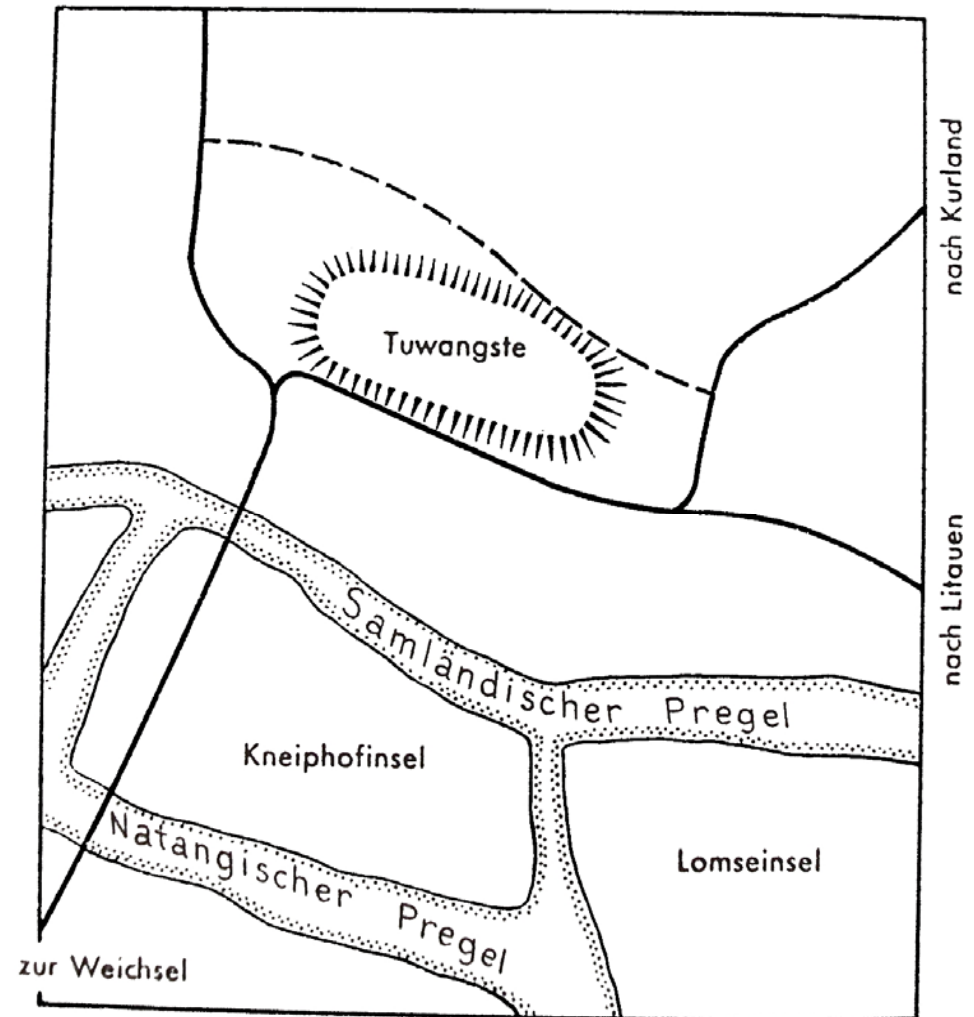
⁶⁸⁹ Itinerář je sestaven většinou na základě diplomatického materiálu. Jak jsem uvedl jinde, vydavatel či svědek vydané listiny se nutně nemusel nacházet v dané době na místě, které listina ohlašuje.

23. května 1261	Písek
24. června – 1. července 1261	Lichnice
21. srpna 1261	Olomouc (<i>in capitulo Predicatorum</i>)
26. srpna 1261	Olomouc (<i>super altare sancti Wencezlai</i>)
11. listopadu 1261	Praha
21. ledna 1262	Praha
30. ledna 1262	Praha (<i>in claustro sancti Georgii</i>)
1. dubna 1262	Ronovec
1. května 1262	Vídeň
10. června 1262	u Budyně nad Ohří
1. května 1263 (asi)	Praha
25. ledna 1264	Praha
11. listopadu (či později) 1264	Olomouc
30. listopadu či 2. prosince 1265	Ronovec
4. května 1266	Cheb
26. června 1266	Zwettl (v klášteře)
17. října 1267	Lichnice
27. března 1268	Písek
14. února 1269	Ronovec
24. února 1269	Poděbrady
5. března 1269	u Prahy
1. května 1269	Praha

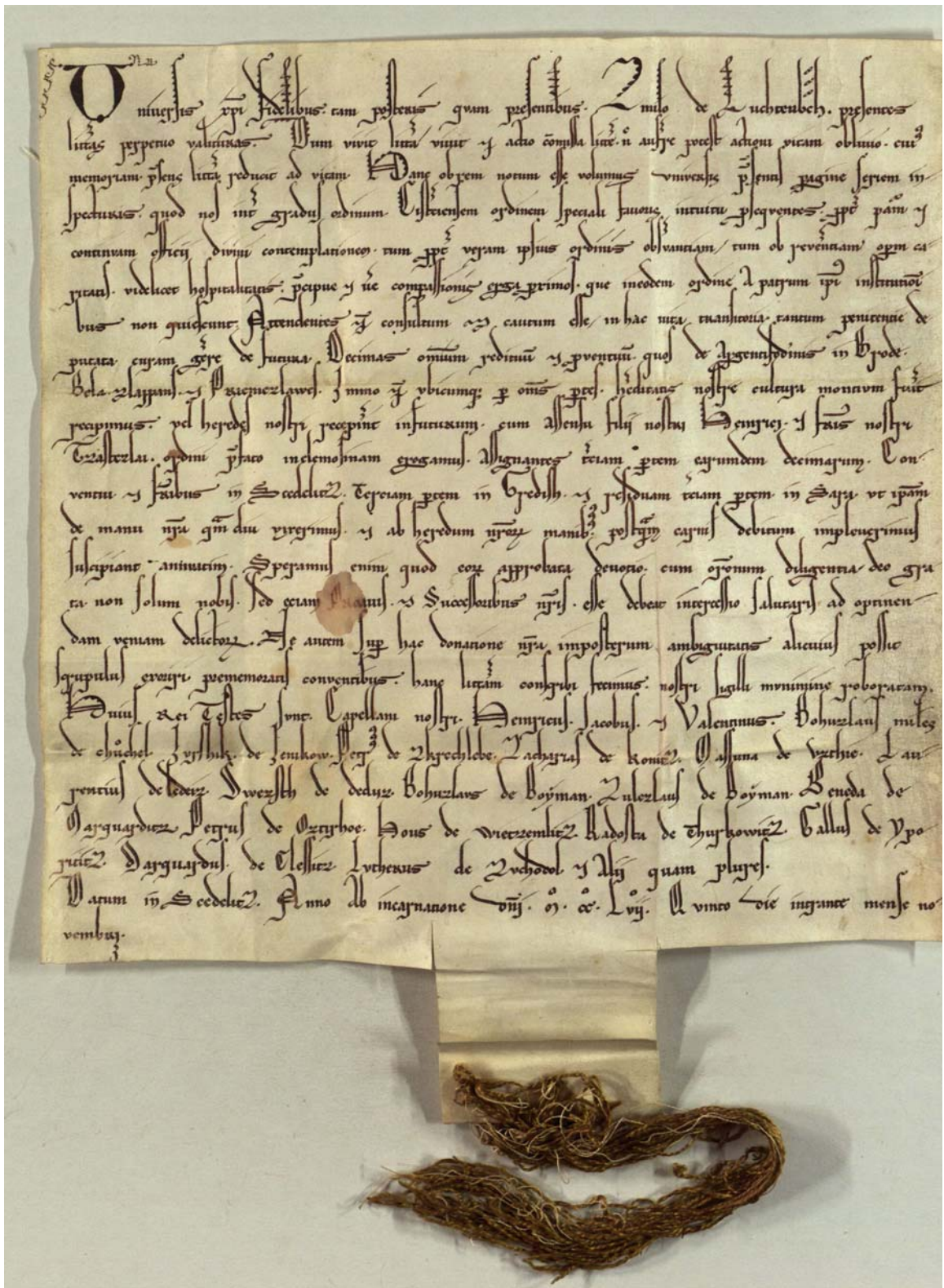
Obr. 1: Tannhäuser. Vyobrazení z Kodexu Manesse z první pol. 14. stol.
<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0523> [cit. 2012-12-16]

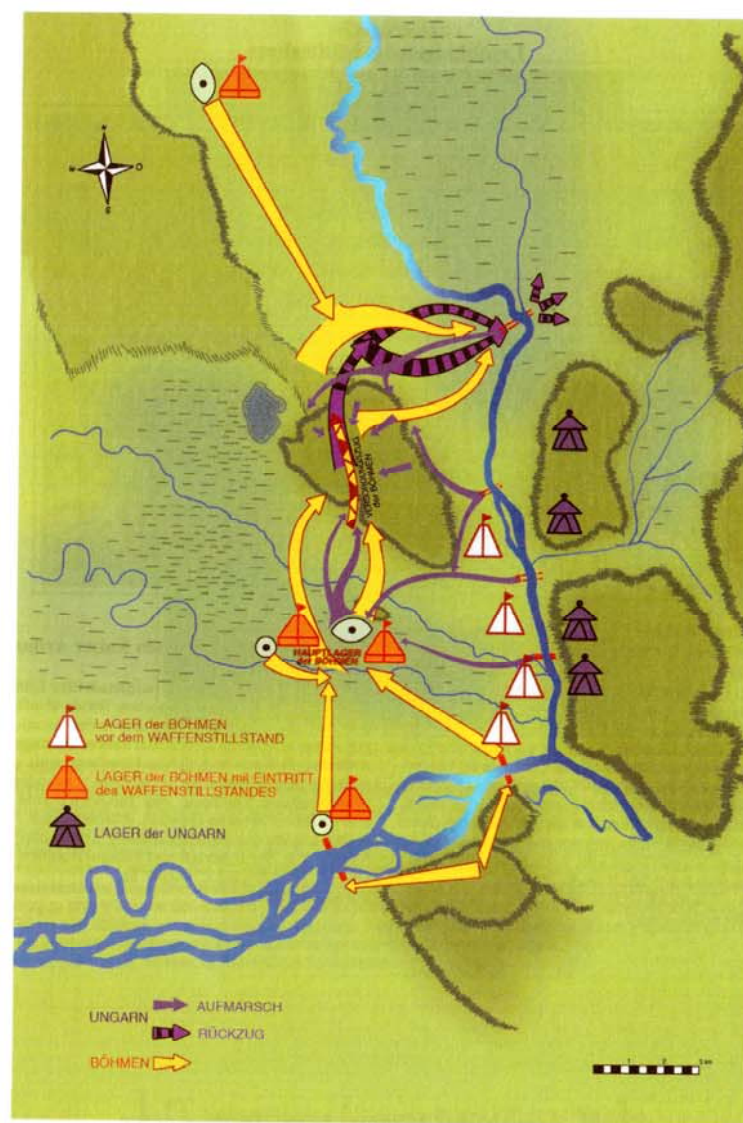
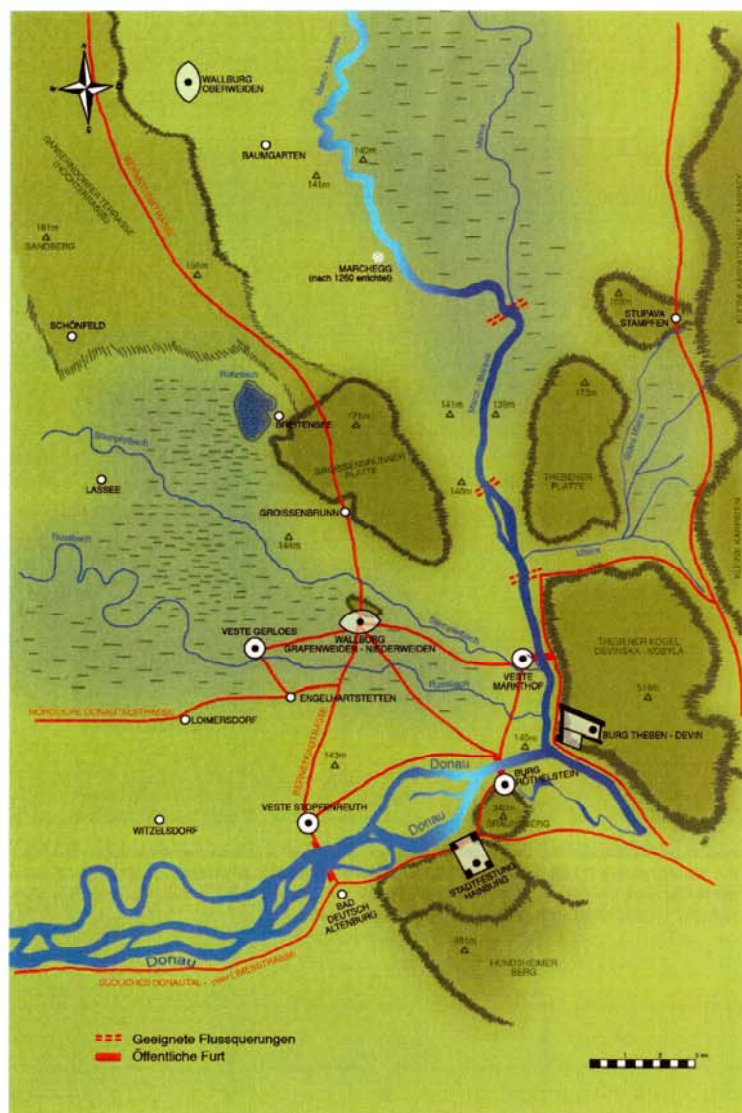
Obr. 2: Situační plán oblasti města před založením Königsberku.
Převzato z GAUSE, F.: *Die Geschichte der Stadt Königsberg*, s. 4.

Obr. 3: Listina Smila z Lichtenburka z roku 1257 pro tři cisterciácké kláštery.
http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-MZA/E08/1257_XI_05/charter?q=Sedlec%201257
 [cit. 2012-12-16]

Obr. 4: Plán bitvy u Kressenbrunnu (1260). Převzato z KLIMA, H.: *Die Schlacht bei Groissenbrunn*, s. 48-49.

Obr. 5: Poslední typ pečeti Smila z Lichtenburka z roku 1262. Překreslil autor.

Obr. 6: Pečeť Voka z Rožmberka z roku 1262, detail.
http://lehre.hki.uni-koeln.de/monasterium/pics/871/VYBRO_12620604_6%2CI_r.jpg
[cit. 2012-12-16]

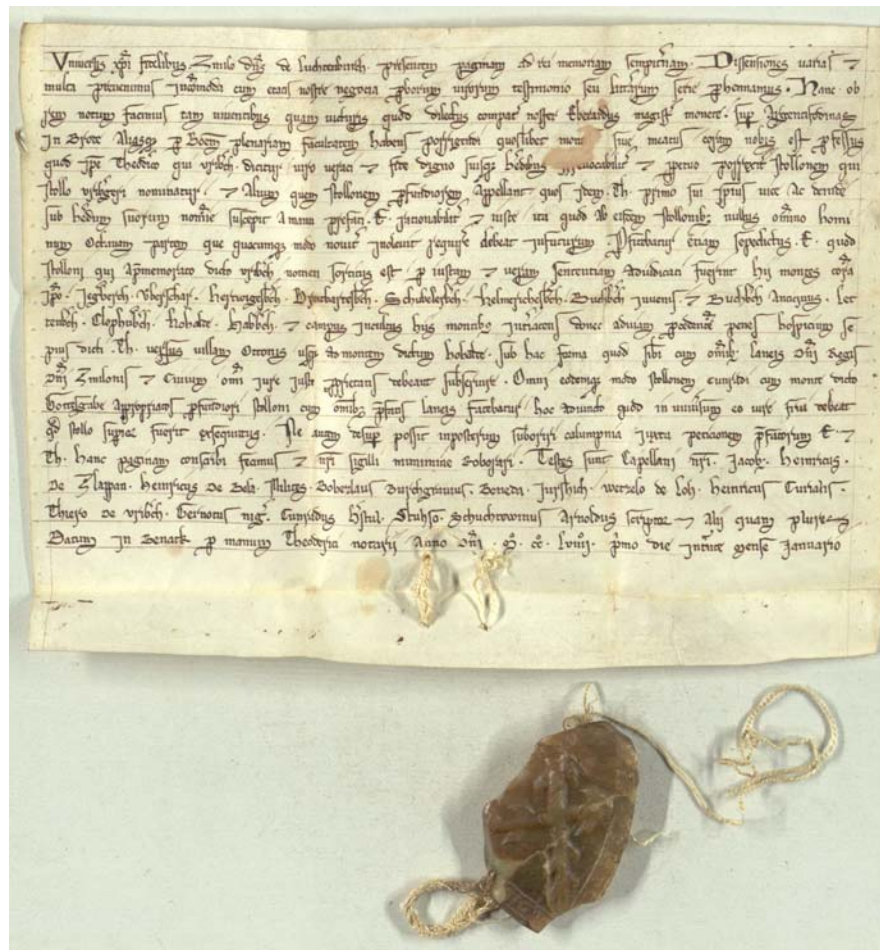
Obr. 7: Vyobrazení turnajové disciplíny z Kodexu Manesse z první pol. 14. stol. Jak je z pozdějšího vyobrazení patrné, účast na turnaji nebyla zcela prostá rizika. Na vyobrazení jinak neznámý Dietmar der Setzer.
<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0638> [cit. 2012-12-16]

Obr. 8: Listina Smila z Lichtenburka z roku 1259 řešící horní záležitosti i s poškozenou pečeti.

[http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-](http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/AZK%7CPohled/755/charter?q=Vriberch%201259)

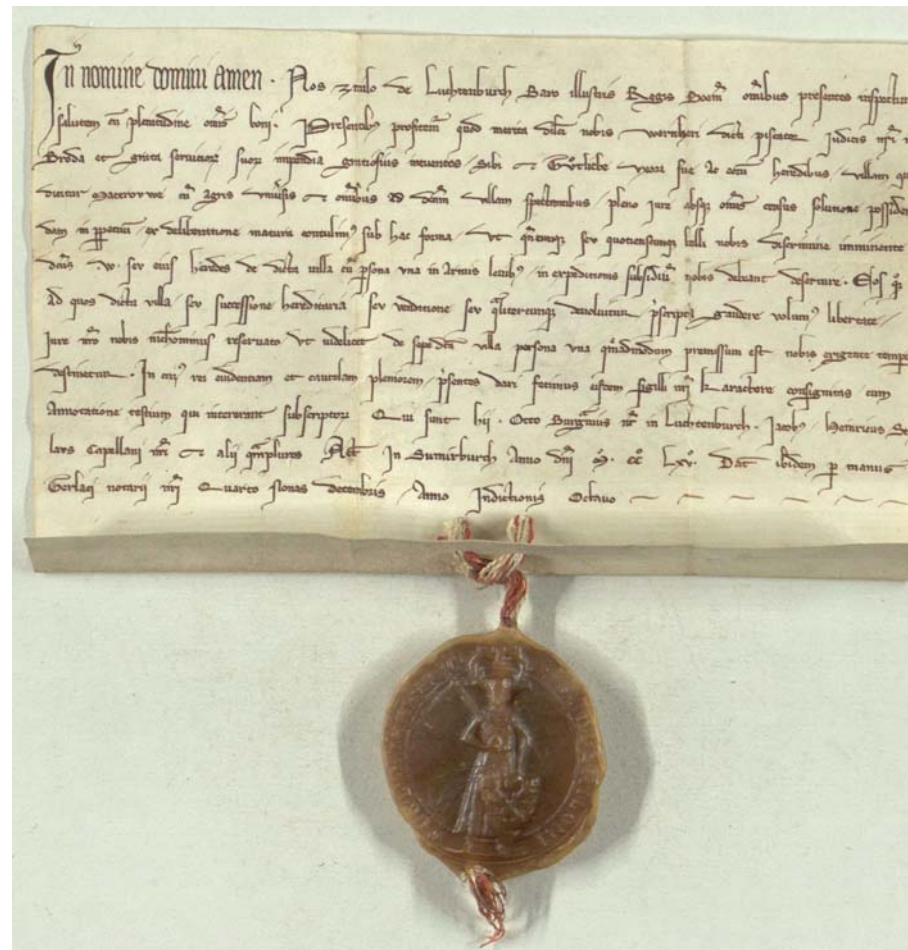
[NA/AZK%7CPohled/755/charter?q=Vriberch%201259](http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/AZK%7CPohled/755/charter?q=Vriberch%201259) [cit. 2012-12-16]

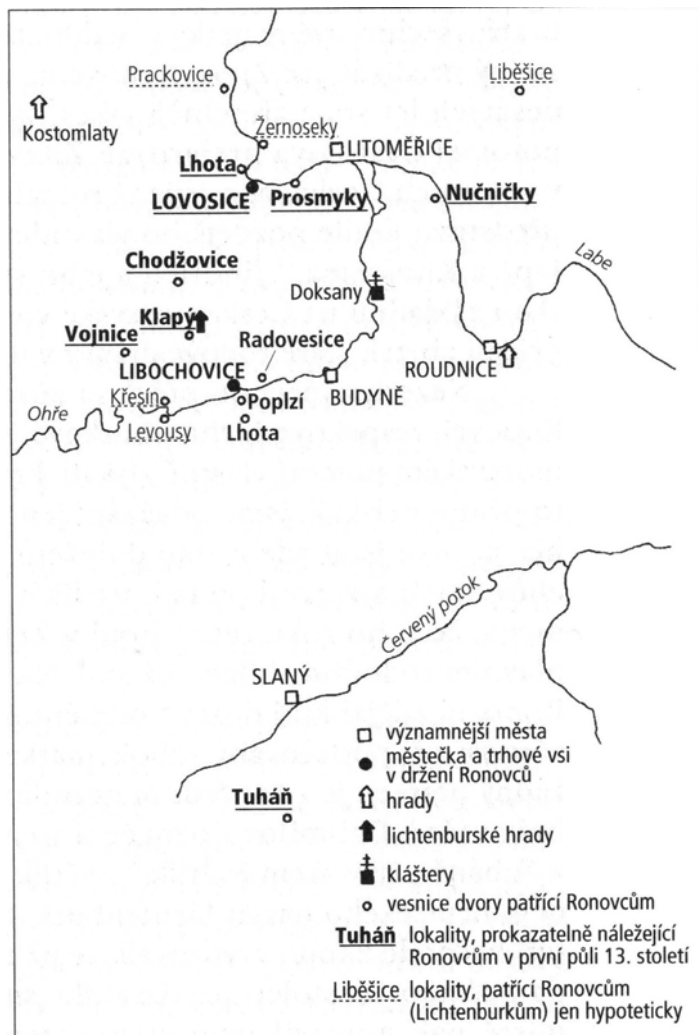
Obr. 9: Listina Smila z Lichtenburka z roku 1265 zmiňující jednoho lehkooděnce z Macourova.

[http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-](http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/AZK%7CPohled/759/charter?q=Macourov)

[NA/AZK%7CPohled/759/charter?q=Macourov](http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/AZK%7CPohled/759/charter?q=Macourov) [cit. 2012-12-16]

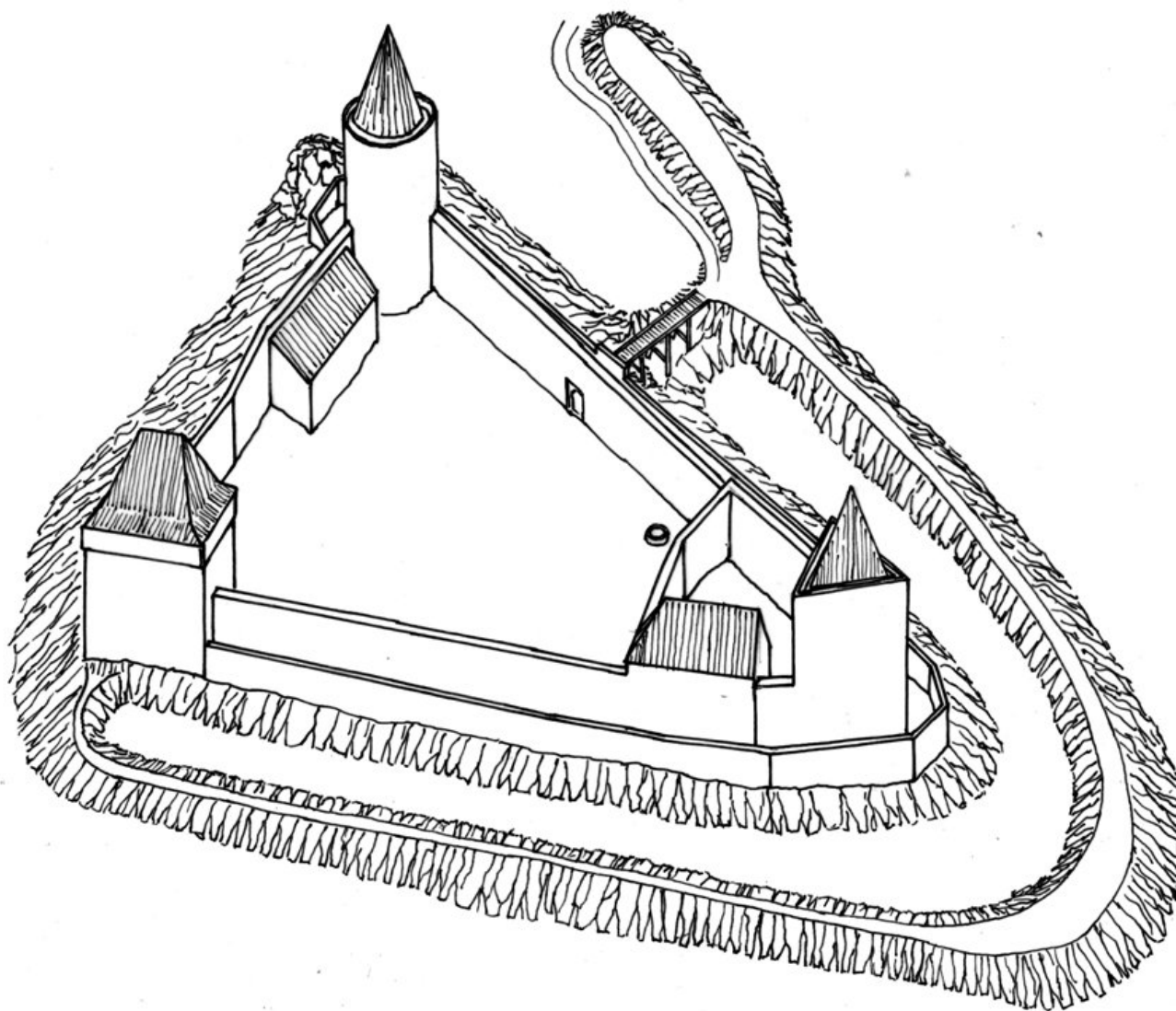
Obr. 10: Majetky Lichtenburků v dolním Poohří. Převzato z URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 41.

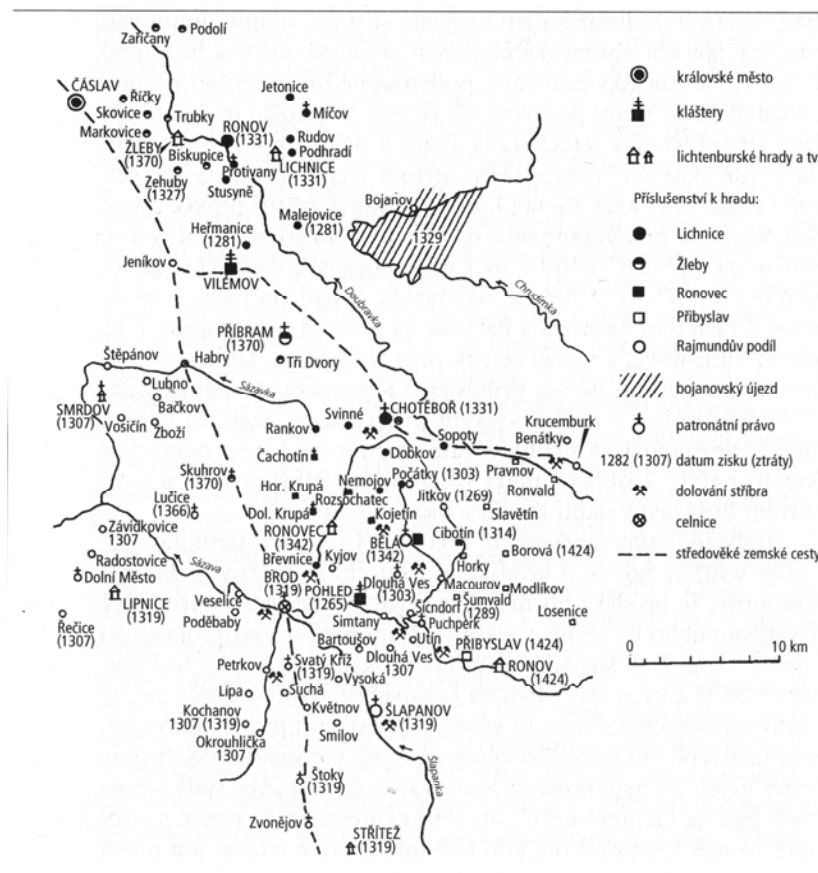
Obr. 11: Brakteát z nálezů ze Cvikova (v Čechách) pocházející z 80. let 13. století. Foto Manfred Olding.

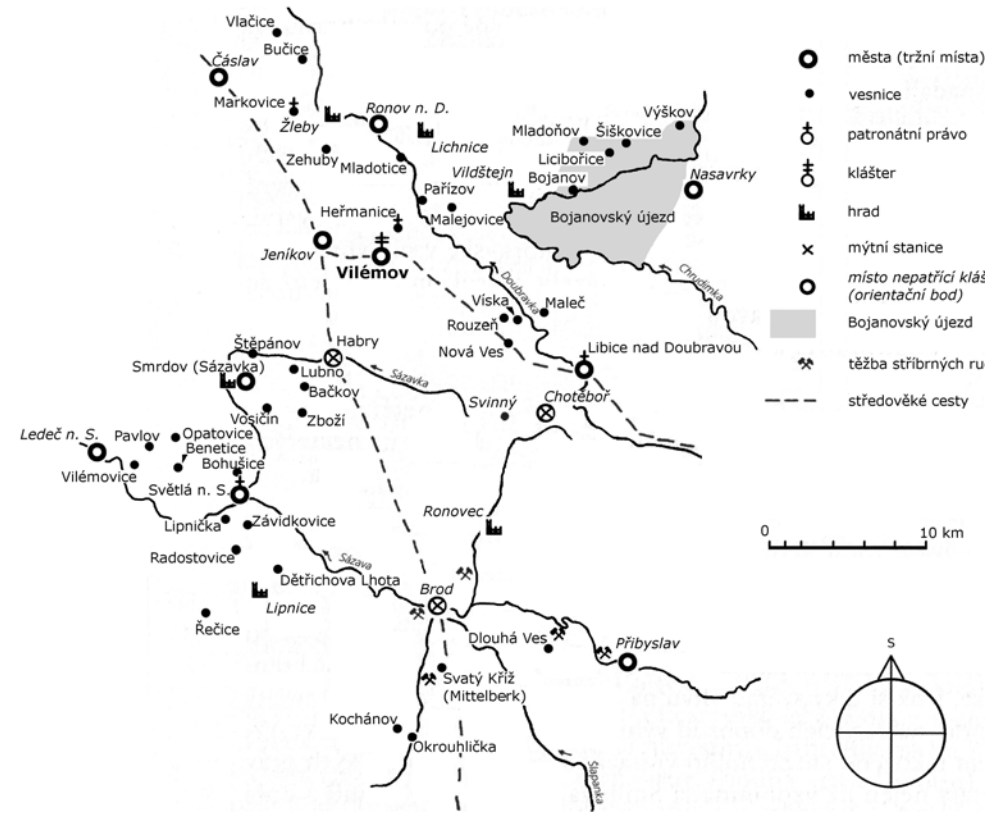
Obr. 12: Hmotová rekonstrukce hradu Lichnice. Pravděpodobný stav k roku 1300. Autor Miroslav Plaček.

Obr. 13: Majetky Lichtenburků na Čáslavsku.
Převzato z URBAN, J.: *Lichtenburkové*, s. 90.

Obr. 14: Majetky Vilémovského kláštera ve 13. a 14. století (pro chronologické srovnání viz tab. 4). Sestavil autor.

Obr. 15: Gustav Krum (1959): *Dolování kolem pol. 13. stol.* Uhel z cyklu „Listy a obrazy z minulosti Jihlavy“ vytvořeného ve spolupráci s Františkem Hoffmannem. Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě.
http://www.ogv.cz/promus/index.php?page=catalogue&table=0¶ms=40|1;1;|2;1;'Krum%20Gustav';0;&IdC_IE=3556&connection_field=IdC_IE
[cit. 2012-12-16]

Obr. 16: Gustav Krum (1960): *Jihlavská mincovna 2. pol. 13. stol.* Uhel z cyklu „Listy a obrazy z minulosti Jihlavy“ vytvořeného ve spolupráci s Františkem Hoffmannem. Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě.
http://www.ogv.cz/promus/index.php?page=catalogue&table=0¶ms=80|1;1;|2;1;'Krum%20Gustav';0;&IdC_IE=3187&connection_field=IdC_IE
[cit. 2012-12-16]

Obr. 17: Ukázky brakteátů Václava I. (č. 749–750) a Přemysla Otakara II. (č. 751–756).
Převzato z CACH, F.: *Nejstarší české mince*, s. 122.

749

750

751

752

753

754

755

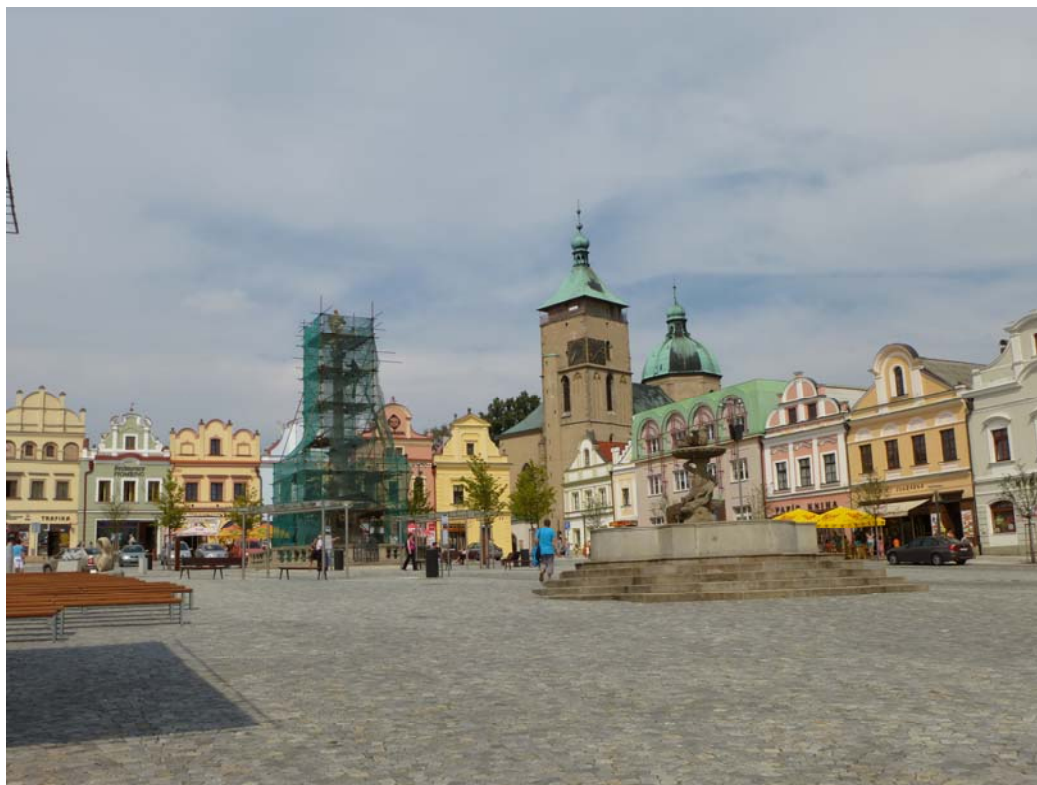

756

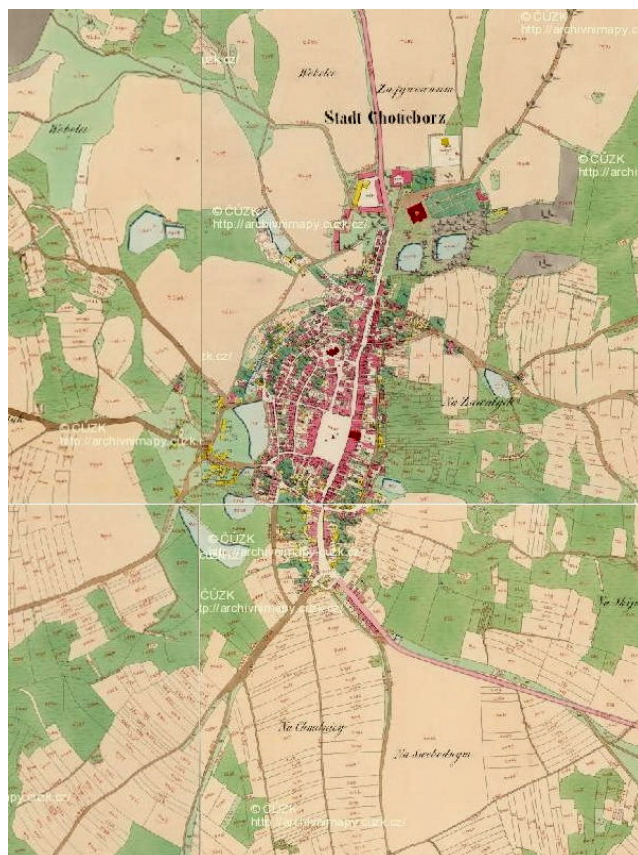
Obr. 18: Gustav Krum (?): *Nová Jihlava 2. pol. 13. stol.* Uhel z cyklu „Listy a obrazy z minulosti Jihlavy“ vytvořeného ve spolupráci s Františkem Hoffmannem. Oblastní galerie Vysočiny v Jihlavě. http://www.ogv.cz/promus/index.php?page=catalogue&table=0¶ms=100|1;1;2;1;'Krum%20Gustav';0;&IdC_IE=3517&connection_field=IdC_IE [cit. 2012-12-16]

Obr. 19: Centrum dnešního Havlíčkova Brodu. V severovýchodním rohu náměstí děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Současný stav je výsledkem několika přestav, nejstarší architektonické části jsou nicméně datovatelné do druhé poloviny 13. století. Autor Lubomír Somer.

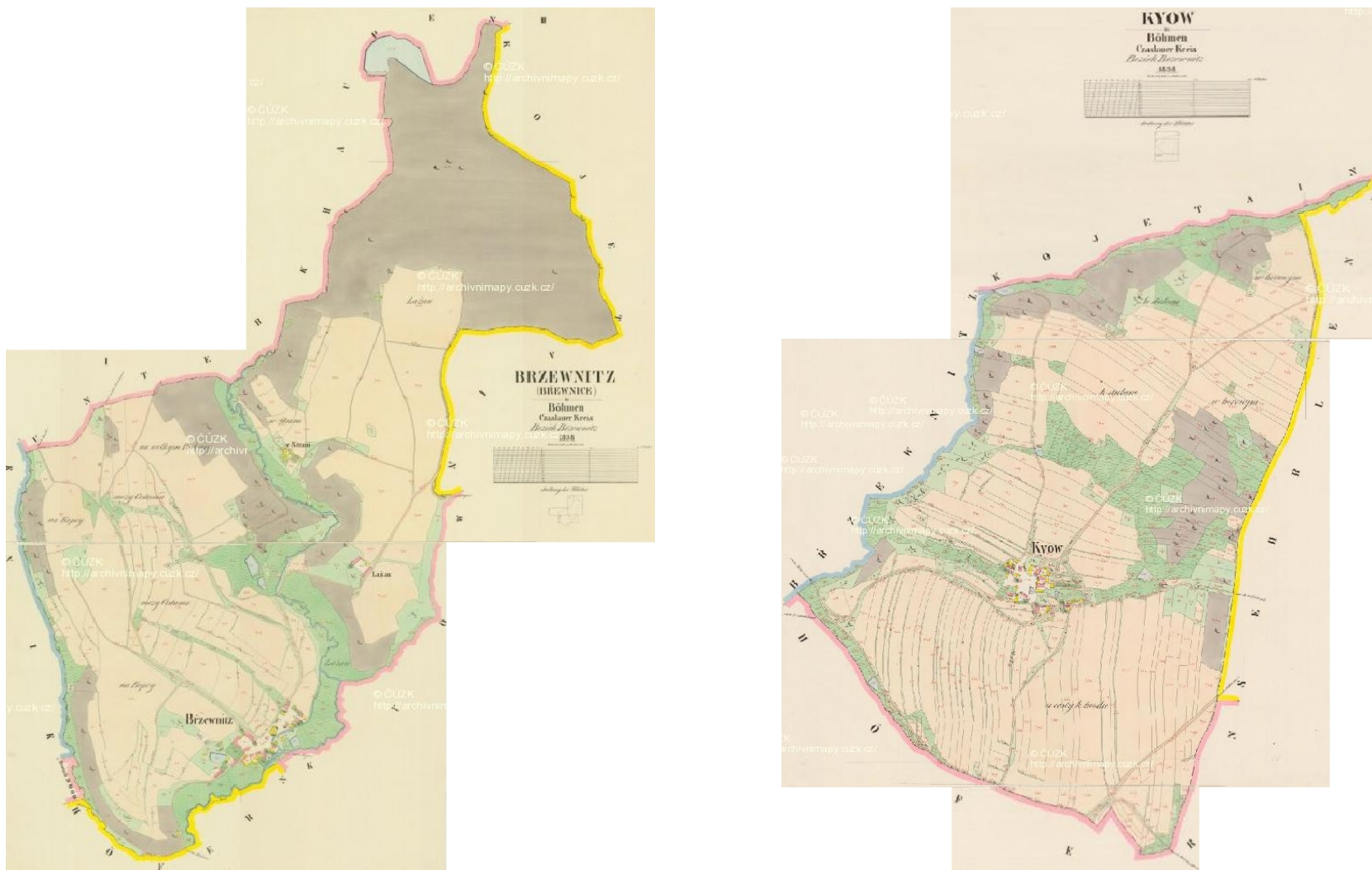
Obr. 20: Chotěboř na indikačních skicách stabilního katastru z roku 1838. Sestavený autorem podle digitalizovaných otisků; <http://archivnimapy.cuzk.cz/> [cit. 2012-12-16].

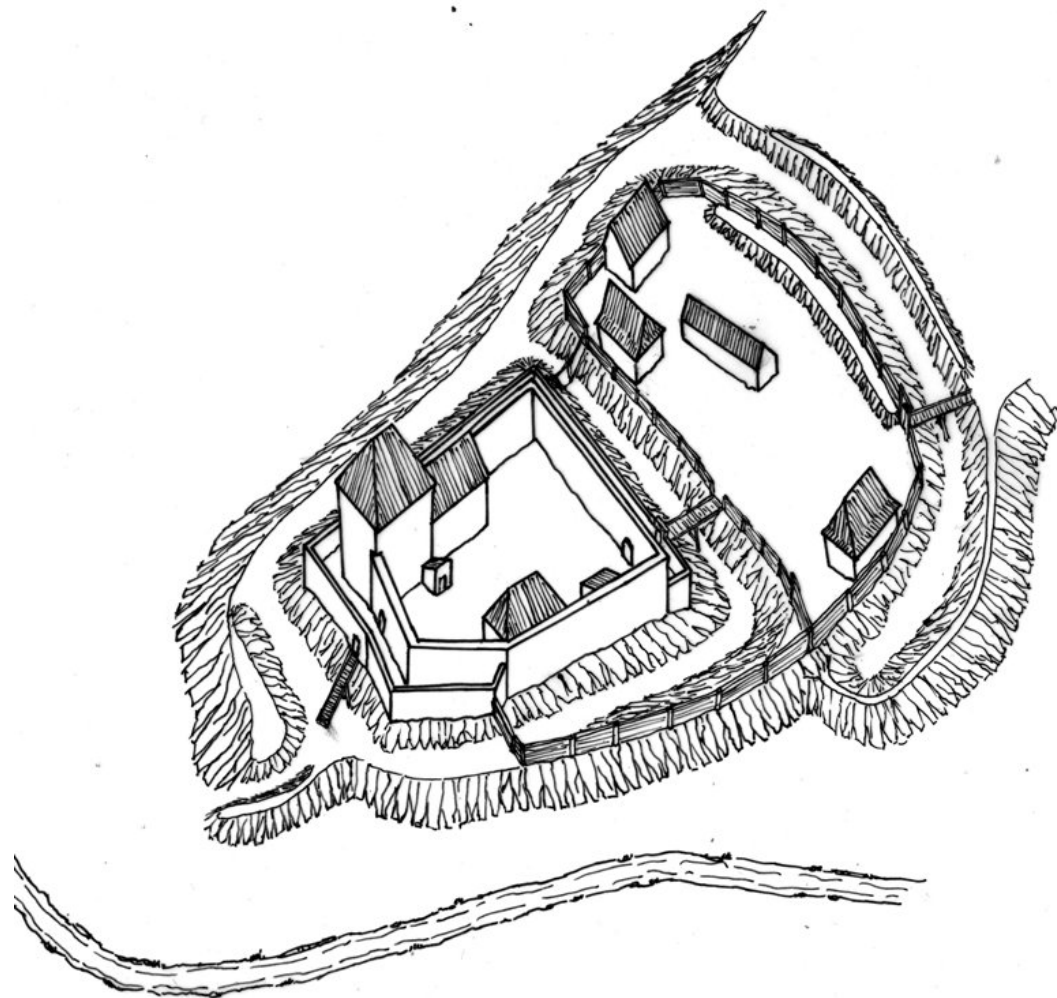
Obr. 21: Listina Smila z Lichtenburka z roku 1265 – první písemná zmínka o Chotěboři. http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-MZA/E08/1265_XII_02/charter?q=%C5%BD%C4%8F%C3%A1r%201265 [cit. 2012-12-16]

Obr. 22: Břevnice a Kyjov na indikačních skicách stabilního katastru z konce 30. let 19. století. Přestože se jedná o sousední vesnice, rozvržení katastrů obou sídel je zcela odlišné. Sestaveno autorem podle digitalizovaných otisků indikačních skic stabilního katastru; <http://archivnimapy.cuzk.cz/> [cit. 2012-12-16].

Obr. 23: Hmotová rekonstrukce hradu Ronovec (Sommerburg). Pravděpodobný stav k roku 1300. Autor Miroslav Plaček.

Obr. 24: Pohled na tzv. rytířský palác z jihozápadní části hradního areálu. Stav z roku 2006. Foto autor.

Obr. 25: Havlíčkův Brod, děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Dnešní stav. Foto Lubomír Somer.

Obr. 26: Kostel Nalezení svatého Kříže ve Svatém Kříži, dnešní stav. Foto Lubomír Somer.

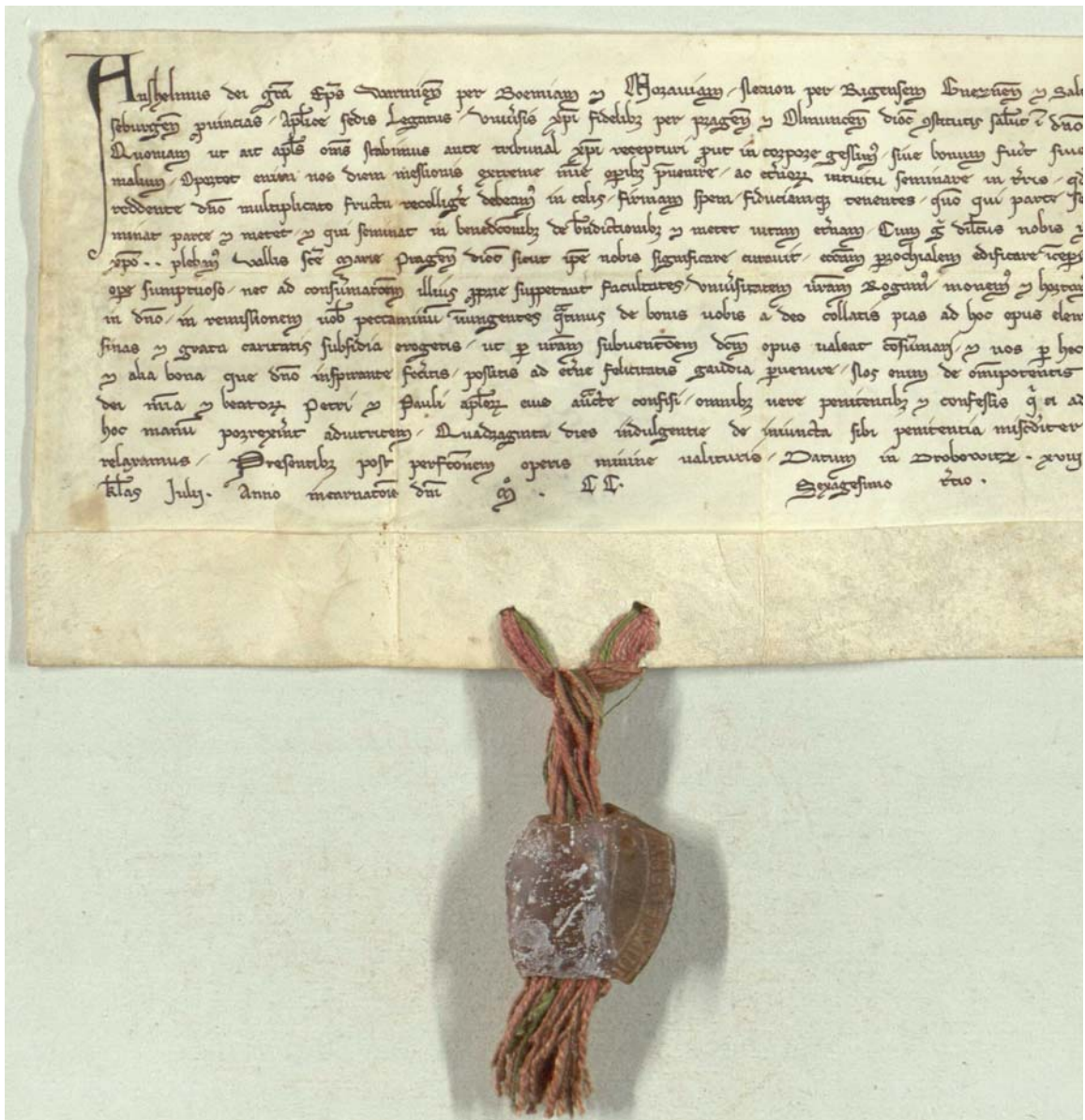
Obr. 27: Listina Smila z Lichtenburka z roku 1262, ve které se řeší spory brodské farnosti se svými farníky. Pro grafické i stylistické stránce patří k náročnějším.
<http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/AT-DOZA/Urkunden/592/charter?q=Brod%201262>
 [cit. 2012-12-16]

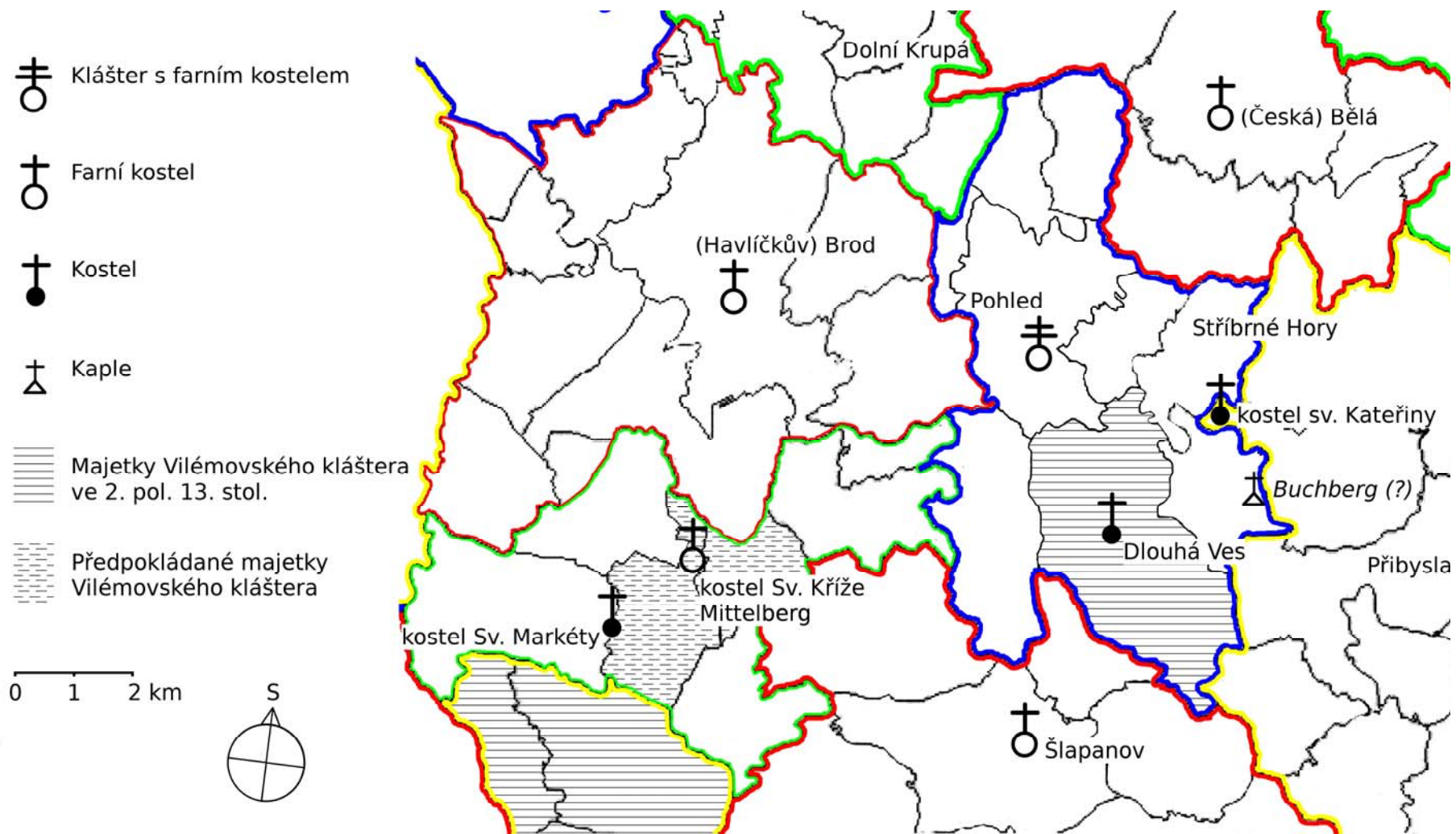
Obr. 28: Klášterní kostel v Pohledu (stav z roku 2007). Pohled ze severovýchodu. Foto Eva Svobodová.

Obr. 29: Listina warmijského biskupa Anselma pro klášter v Pohledu z roku 1263.
<http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-NA/AZK%7CPohled/757/charter?q=Anselm%201263>
 [cit. 2012-12-16]

Obr. 30: Část děkanátu (dnes vikariátu) Havlíčkův Brod s vyznačenými farními obvody (dnešní stav), katastry obcí podle indikačních skic stabilního katastru (1838). Sestavil autor.

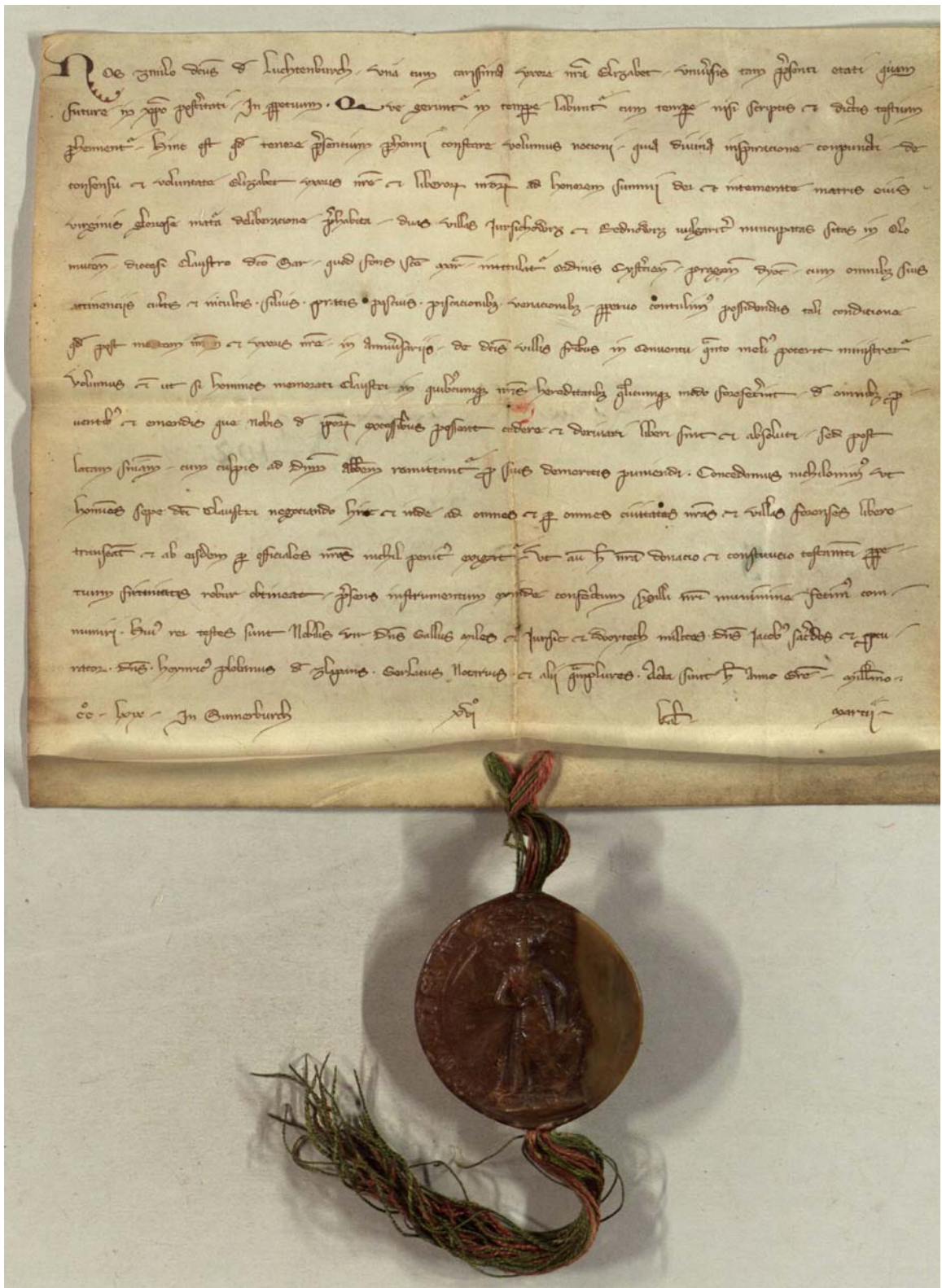
Obr. 31: Listina pro žďárský klášter z roku 1262. Graficky nezapře příjemecký původ, použit ještě starší (druhý) typ pečeti Smila z Lichtenburka.
http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-MZA/E08/1262_IV_14/charter?q=%C5%BD%C4%8F%C3%A1r%201262
 [cit. 2012-12-16]

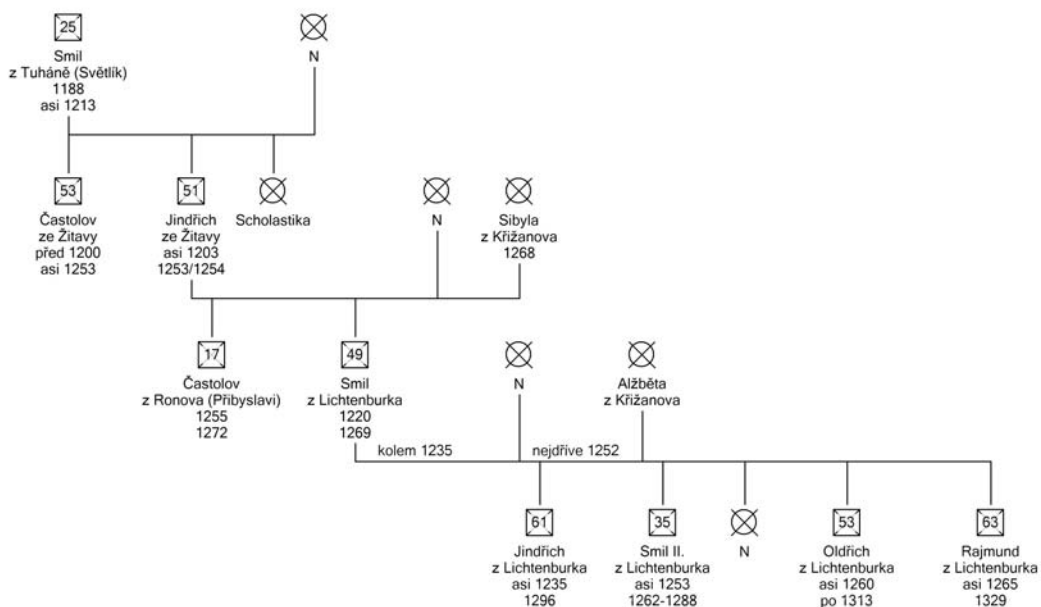
Obr. 32: Listina pro žďárský klášter z roku 1264.
<http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-MZA/E08/1264/charter?q=1264%20Smil>
 [cit. 2012-12-16]

Obr. 33: Poslední obdarování žďárského kláštera z roku 1269.
http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/CZ-MZA/E08/1269_II_14/charter?q=Smil%201269
 [cit. 2012-12-16]

Obr. 34: Schematický rodokmen Smila z Lichtenburka. Uváděná data jsou buď předpokládaná (většinou rok narození), nebo zaznamenávají období výskytu dané osoby v pramenném materiálu. Sestavil autor.

Obr. 35: Schematizace rodových vazeb Přibyslava z Křižanova. Uvedena jsou data úmrtí. Sestavil autor.

